

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАКТИКУМ
З КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ
(Загальна частина)

*за загальною редакцією
доктора юридичних наук, доцента В. В. Шаблистоого*

Дніпро – 2017

УДК 343.01
ББК 67.9(4Укр)308я73
П 69

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 6 від 19.11.2016 р.)*

Рецензенти:

Конопельський В. Я. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ;

Леоненко Т. Є. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права юридичного факультету Інституту управління та права Запорізького національного технічного університету;

Салімонов І. М. – кандидат юридичних наук, доцент, головний інспектор відділу забезпечення законопроектної роботи Правового департаменту Національної поліції України.

П 69 Практикум з кримінального права України (Загальна частина) : навчальний посібник / О. В. Ведмідський, В. Д. Людвік, В. Ф. Примаченко та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., доц. В. В. Шаблістого. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 352 с.

У навчальному посібнику розглянуто 18 тем, які розділені відповідно до тематичного плану навчальної дисципліни «Кримінальне право» для здобувачів вищої освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, що включають теоретичні та тестові завдання, практичні завдання до тем 1–17, методичні поради до вивчення тем курсу та короткий глосарій до кожної теми.

Видання розраховано на науковців, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), студентів (курсантів) ВНЗ, в яких готують правників, співробітників правоохоронних органів, прокуратури та суду, а також на усіх, хто цікавиться розвитком наук кримінально-правового циклу.

УДК 343.01
ББК 67.9(4Укр)308я73

© Автори, 2017
© ДДУВС, 2017

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Бабанін Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, член громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права»;

Ведмідський Олександр Володимирович – кандидат юридичних наук, проєктор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Кисельов Ілля Олександрович – кандидат юридичних наук, викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, член громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права»;

Коваленко Андрій Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Кричун Юрій Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, кримінального права та процесу ПВНЗ «Кіровоградський інститут державного та муніципального управління Класичного приватного університету», адвокат;

Кулик Людмила Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ;

Людвік Валентин Дмитрович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, член громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права»;

Лисенко Вадим Олександрович – кандидат юридичних наук, суддя Амур-Нижньодніпровського районного суду у м. Дніпро;

Пиріг Ігор Володимирович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Примаченко Віталій Федорович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, член громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права»;

Руфанова Вікторія Миколаївна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, член громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права»;

- Телійчук Віталій Григорович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;
- Терещенко Анатолій Іванович** – заслужений юрист України, доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;
- Уварова Наталія Володимирівна** – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;
- Хашев Вадим Георгійович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, член громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права»;
- Філіпп Анастасія Володимирівна** – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, член громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права»;
- Шаблистий Володимир Вікторович** – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, член громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права»;
- Шалгунова Світлана Аполлінаріївна** – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, член громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права»;
- Шевченко Таїсія Віталіївна** – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;
- Юзікова Наталія Семенівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного і кримінального права юридичного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, член громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права»;
- Юнін Олександр Сергійович** – доктор юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту заочного навчання та підвищення кваліфікації Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО РОЗВ’ЯЗАННЯ ЗАДАЧ ТА ВИРІШЕННЯ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ	9
Тема №1. Поняття та система кримінального права України	11
Тема №2. Закон про кримінальну відповідальність. Кримінальна відповідальність	11
Тема №3. Злочин та склад злочину	47
Тема №4. Стадії вчинення злочину	67
Тема №5. Об’єкт злочину. Об’єктивна сторона злочину	88
Тема №6. Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб’єкт злочину)	127
Тема №7. Суб’єктивна сторона злочину	144
Тема №8. Множинність злочинів	168
Тема №9. Співучасть у злочині	211
Тема №10. Обставини, що виключають злочинність діяння	278
Тема №11. Звільнення від кримінальної відповідальності	294
Тема №12. Покарання та його види	305
Тема №13. Призначення покарання	315
Тема №14. Звільнення від покарання	323
Тема №15. Судимість	331
Тема №16. Інші заходи кримінально-правового характеру та заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб	337
Тема №17. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх	341
Тема №18. Загальна частина кримінального права зарубіжних країн	348

ПЕРЕДМОВА

Освітній процес вищого навчального закладу серед загальних питань свого забезпечення передбачає обов'язкове врахування специфіки підготовки молодих фахівців для різних галузей державного будівництва та місцевого самоврядування. Особливу роль тут відіграє юриспруденція, адже будь-яка діяльність має здійснюватися виключно в межах правового поля, забезпечувати та контролювати яке по-кликаний сучасний юрист, без активної участі та свідомої позиції якого подальші розбудова правової держави та формування громадянського суспільства просто неможливі.

Вищий навчальний заклад юридичного профілю у цьому процесі виконує «посередницьку» роль – забезпечує ринок праці молодими фахівцями з належним рівнем теоретичних знань та практичних навичок. Безумовно, молода людина, яка отримала вищу юридичну освіту, ніколи не залишиться без роботи. Мова йде про того здобувача вищої освіти, який прийшов до вищої школи за знаннями та навичками, підтвердженими дипломом відповідного освітнього ступеня, а не просто «за дипломом, що підтверджує наявність вищої освіти».

У цьому процесі одним із завдань науково-педагогічного колективу є забезпечення освітнього процесу необхідною навчальною, науковою, методичною та іншою літературою, з особливим акцентом на власному «продукті», адже тільки він максимально враховує навчальну програму певної навчальної дисципліни та специфіку її викладання.

Однією з них є кримінальне право та відповідні їй супутні навчальні дисципліни кримінально-правової спеціалізації (кримінальний процес, криміналістика, кримінально-виконавче право, оперативно-розшукова діяльність та ін.), які у своїй сукупності складають основу формування особистості майбутнього правоохоронця.

Сучасний період державного будівництва в Україні характеризується активним та об'єктивно необхідним процесом удосконалення вітчизняного законодавства й практики його застосування, в тому числі у сфері боротьби зі злочинністю. У комплексі взаємопов'язаних галузей права, що регламентують системну протидію злочинності, істотне місце належить кримінальному законодавству, яке останніми роками знаходиться у стані постійного реформування.

Саме підготовка висококваліфікованих кадрів для підрозділів Національної поліції, правників для інших підприємств, установ та організацій, є головним завданням Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, колектив якого, відповідно до керівних настанов Міністерства внутрішніх справ України Міністерства освіти та науки України, постійно розвиває творчий потенціал здобувачів вищої освіти з тим, щоби максимально наблизити освітній та правозастосовний процеси.

Глибокі знання кримінального права неможливі без обов'язкового поєднання пасивного (як правило) надбання курсантом, студентом або слухачем певних знань на лекції з його активною і наполегливою підготовкою до практичних занять і викладанням свого бачення (на основі відповідних законів, практики їх застосуван-

ня та літературних джерел) щодо вирішення того чи іншого питання, уміння вести аргументовану полеміку, відстоювати свою точку зору на групових практичних заняттях.

Мета цього практикуму полягає в тому, щоб здобувачі вищої освіти шляхом розв'язання практичних задач набували навичок застосування кримінально-виконавчого законодавства та глибше засвоювали теоретичні положення даного курсу.

Структурно практикум складається з 18 тем, які розділені відповідно до тематичного плану навчальної дисципліни «Кримінальне право» для здобувачів вищої освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, що включають теоретичні та тестові завдання, практичні завдання до усіх тем, до тем 1–17, методичні поради до вивчення тем курсу, короткий глосарій до кожної теми.

При підготовці Практикуму авторами використано положення:

1. Кримінальне право України : практикум : навч. посіб. / за ред. С. С. Яценка. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.
2. Кримінальне право України : практикум : навч. посібник / Андрушко П. П., Шапченко С. Д. та ін.; за ред. С. С. Яценка. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 592 с.
3. Кримінальне право України. Тестові завдання з відповідями : навчальний посібник / за ред. В. І. Осадчого. – К. : Атіка, 2002. – 208 с.

Також враховано положення основних підручників та навчальних посібників з кримінального права вітчизняних авторів:

1. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студ. вищ. навч. закл. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. – Х. : Одіссей, 2009. – 328 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – 5-те вид., переробл. та допов. – К. : Атіка, 2009. – 408 с.
4. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – 1112 с.
5. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.
6. Кримінальне право : навчальний посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. – К. : Ваіте, 2014. – 944 с.
7. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2015. – 528 с.

Пропонований Практикум розроблено відповідно до програми і тематичного плану для підготовки фахівців освітнього ступеня «бакалавр» з курсу «Кримінальне право» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Разом з тим, основну увагу приділено темам, що стосуються злочину та складу злочину, враховуючи специфіку підготовки кадрів в першу чергу для органів та підрозділів Національної поліції України.

Призначення Практикуму полягає у його використанні не тільки і не стільки як знаряддя контролю за підготовкою здобувачів вищої освіти, за засвоєнням ними навчального матеріалу, а як засобу стимулювання до вивчення складного і важливого навчального курсу.

Бажаємо успіхів в оволодінні знаннями і будемо вдячні за усі зауваження та побажання, спрямовані на вдосконалення цього Практикуму, і готові врахувати їх у подальшій роботі.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗАДАЧ ТА ВИРІШЕННЯ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

Розв'язання задач (казусів) є окремою формою вивчення кримінального права. Вона спрямована переважно на оволодіння навичками з практики застосування норм цієї галузі права. Така практика, у свою чергу, являє собою невід'ємну частину предмета кримінального права як навчальної дисципліни у юридичному вищому навчальному закладі.

Отже, основними цілями розв'язання задач з кримінального права є такі:

- 1) набуття та закріплення навичок кримінально-правової кваліфікації переважно у *правозастосовній (практичній) площині*;
- 2) вироблення вміння давати *власну правову оцінку* конкретних життєвих ситуацій (фактичних обставин);
- 3) досягнення належного рівня *обґрунтування* власної правової оцінки фактичних обставин.

Будь-яка задача з кримінального права передбачає: а) умови задачі; б) основне питання задачі. Умовами задачі є інформація про поєднання певних фактичних обставин (юридичних фактів); іноді в умови задачі вводяться оцінки та доводи конкретних суб'єктів кримінально-правових правовідносин, які також мають бути «предметом дослідження» при розв'язанні задачі.

Перш ніж приступити до розв'язання задачі, необхідно уважно її прочитати, звернувши особливу увагу на юридичну термінологію, усвідомивши усі обставини, викладені в умові. Розв'язувати задачу потрібно відповідно до точно зазначених обставин. Довільна зміна умов або допущення того, що не зазначено в тексті, не дозволяється. Під час проведення занять можна обговорити також інші варіанти задачі. Якщо в процесі з'ясування її змісту виникають сумніви щодо певної обставини справи, то слід виходити із загального правила: «будь-які сумніви тлумачаться на користь обвинуваченого або підсудного».

Остаточне вирішення завдання – це логічно пов'язана низка аргументованих суджень, доказів і висновків, що ґрунтуються на законі, а іноді й на іншому нормативному акті. В будь-якому випадку відповідач повинен робити чітке посилання на певний пункт, частину, статтю відповідного нормативно-правового документа, в якому міститься відповідь на вирішену задачу. При цьому слід враховувати, що останніми роками до кримінально-виконавчого законодавства було внесено ряд істотних змін і доповнень. Отже, використовуючи закони і підзаконні нормативні акти, належить зважати на зазначені обставини.

Незалежно від того, чи сформульовано в задачі конкретне питання або завдання (кілька питань чи завдань), її розв'язання у найбільш загальній формі включає:

1. Встановлення кримінально-правового змісту наведених в умовах задачі фактичних обставин.
2. Формулювання власної правової оцінки у відповідній формі (кількох формах).

3. Обґрунтування здійсненої правової оцінки.

4. Конкретну відповідь на поставлені в задачі питання чи завдання, якщо таку відповідь не було сформульовано у пунктах 2 і 3 рішення задачі.

Коли запитання вичерпані, завдання розв'язане, викладач підводить підсумки диспуту, аналізує його хід, називає здобувачів вищої освіти, які показали хороші знання, а також вирішує питання, з яких не досягнуто єдності думки. Він також оцінює відповіді кожного здобувача вищої освіти, відзначає найбільш аргументовані та юридично грамотні, звертає увагу на мовні помилки, неправильне вживання юридичних термінів і понять, неточні юридичні формулювання.

Тестові завдання призначені для контрольної перевірки знань здобувачів вищої освіти з курсу «Кримінальне право». Кожне питання супроводжується п'ятьма альтернативними варіантами відповідей, позначеними цифрами 1, 2, 3, 4, 5, з яких лише одна є правильною.

Як правильні приймаються ті відповіді, які відповідають формулюванням чинного Кримінального кодексу України. Упорядники при цьому виходили з того безперечного правила, що основу будь-якого юридичного знання становить знання нормативних положень. Тому відповідна побудова тестів повинна стимулювати звернення до першоджерел, якими є текст кримінального закону, інших актів законодавства, що регулюють суспільні відносини в галузі кримінального права як в Україні, так і в інших державах (стосується банкетних кримінально-правових норм). Видається, що акцент на точні юридичні формулювання в тестах не лише необхідний, а й допустимий з огляду на відкритість цього збірника, можливість його використання не лише в ході заліку, а й під час поточного навчання, підготовки до занять, коли здобувач вищої освіти має змогу користуватися усіма необхідними джерелами.

ТЕМИ № 1-2

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ. ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.

I. Відпрацюйте теоретичні питання:

1. Поняття кримінального права. Джерела кримінального права.
2. Завдання, функції та принципи кримінального права.
3. Система кримінального права. Наука кримінального права.
4. Поняття, ознаки та структура закону про кримінальну відповідальність. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність.
5. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі.
6. Поняття та зміст кримінальної відповідальності. Форми реалізації кримінальної відповідальності. Підстави кримінальної відповідальності.

II. Розв'яжіть практичні завдання:

1. У зошиті для практичних занять вкажіть такі статті КК України:
  - 1) три статті Особливої частини КК з простою диспозицією;
  - 2) три статті Особливої частини КК з описовою диспозицією;
  - 3) три статті Особливої частини КК з бланкетною диспозицією;
  - 4) три статті Особливої частини КК з відсилочною диспозицією;
  - 5) три статті Особливої частини КК зі змішаною (комбінованою) диспозицією;
  - 6) три статті Особливої частини КК з відносно визначеною санкцією, в якій вказана лише верхня межа покарання;
  - 7) три статті Особливої частини КК з відносно визначеною санкцією, в якій вказані верхня і нижня межі покарання;
  - 8) три статті Особливої частини КК з альтернативною санкцією;
  - 9) три статті Особливої частини КК з альтернативною санкцією, в якій вказані відносно-визначений і абсолютно-визначений види покарання;
  - 10) три статті Особливої частини КК з альтернативною санкцією, в якій вказані два або більше відносно-визначених видів покарання.
2. Наведіть два положення кримінально-правового характеру:
  - а) Конституції України;
  - б) міжнародних договорів;
  - в) рішень Конституційного Суду України.

3. Антонов з метою покататися верхи незаконно заволодів конем, який належав його сусіду Кондратьєву. Проскакавши на коні декілька кілометрів,

він покинув його на лузі. Слідчий прокуратури кваліфікував дії Антонова за ч. 1 ст. 289 КК України як незаконне заволодіння транспортним засобом. При цьому мотивуючи таке рішення він пояснив, що хоч згідно з приміткою до ст. 286 КК України коня не можна визнати транспортним засобом, однак дії Антонова мають досить високий ступінь суспільної небезпеки, а з усіх статей КК України тільки ст. 289 передбачає відповідальність за діяння, подібне до того, що вчинив Антонов.

Чи є рішення слідчого правильним?

4. Голова Соснівського районного суду м. Черкаси, Савчук, постановляючи вирок у кримінальному провадженні по обвинуваченню Ліпандіна в умисному знищенні чужого майна (ч. 1 ст. 194 КК України), мотивував його з посиланням на рекомендації, подані в науково-практичному коментарі до КК України. Крім того, він вказав у цьому вирокі, що зазначене в науково-практичному коментарі до КК України тлумачення поняття «великий розмір», вжитого в ч. 1 ст. 194 КК України, є обов'язковим для використання всіма суддями Соснівського районного суду м. Черкаси.

Який вид тлумачення закону про кримінальну відповідальність здійснює суддя при розгляді конкретної справи? Які види тлумачення закону про кримінальну відповідальність за суб'єктом є загальнообов'язковими?

5. Ніколаєв, щоб постріляти голубів, украв із кабінету військової підготовки спортивної школи нарізну гвинтівку СВД 7,62×54 і дві пачки патронів до неї. Його дії були кваліфіковані за ч. 1 ст. 262 КК. У суді захисник заперечував про таку кваліфікацію, аргументуючи це тим, що буквальний текст ст. 262 КК нічого не говорить про крадіжку, просив суд про застосування ч. 1 ст. 185 КК, у якій передбачена відповідальність за крадіжку майна. Прокурор, заперечуючи це доведення захисника, вказував, що термін «викрадення», який використовується у ст. 262 КК, вміщує в себе крадіжку, тому дії Ніколаєва кваліфіковано правильно.

Дайте відповіді на такі питання: яке тлумачення ст. 262 КК застосовує захисник? Які способи тлумачення ст. 262 КК застосовує прокурор? Яке рішення питання слід вважати правильним?

III. Дайте відповіді на тестові завдання:

1. Кримінальний кодекс України було прийнято:

- а) 1 вересня 2001 р.;
- б) 5 квітня 2001 р.;
- в) 28 грудня 1960 р.;
- г) 24 серпня 1991 р.

2. Кримінальний кодекс України складається з таких частин:

- а) Основна і Спеціальна;
- б) Загальна і Спеціальна;

- в) Загальна і Особлива;
- г) Основна і Додаткова.

3. Диспозиція у якій не визначено конкретних ознак злочину і відсилає для встановлення їх змісту до інших нормативно-правових актів, називається:

- а) відсильною;
- б) простою;
- в) описовою;
- г) бланкетною.

4. Частина кримінально-правової норми, яка визначає вид та розмір покарання за вчинення злочину:

- а) гіпотеза;
- б) диференціація;
- в) санкція;
- г) вирок.

5. Вкажіть, який розділ не входить до Загальної частини Кримінального кодексу України:

- а) «Співучасть у злочині»;
- б) «Обставини, що виключають злочинність діяння»;
- в) «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів»;
- г) «Покарання та його види».

6. Кримінальне право як галузь права це:

- а) система юридичних норм, що визначають, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання або інші заходи кримінально-правового впливу слід застосовувати до осіб, що їх вчинили;
- б) система юридичних норм, які визначають порядок виконання та відбування покарань;
- в) частина юридичної науки, яка вивчає злочин та покарання;
- г) система юридичних норм, що визначають майнові та особисті немайнові правові суспільні відносини між рівноправними суб'єктами права - фізичними та юридичними особами, територіальними громадами, державами та іншими суб'єктами публічного права.

7. За вчинений на території Данії злочин, громадянин України Захарченко був притягнутий у цій країні до кримінальної відповідальності і поніс покарання. При поверненні Захарченка в Україну, стосовно нього буде прийнято таке рішення:

- а) Захарченко в Україні обов'язково притягується до кримінальної відповідальності за злочин вчинений у Данії, але факт відбуття ним покарання за кордо-

ном є пом'якшуючою обставиною;

- б) Захарченко має бути притягнений до кримінальної відповідальності в Україні за злочин вчинений у Данії на загальних підставах;
- в) кримінальна відповідальність Захарченка в Україні за вчинений у Данії злочин виключається;
- г) Захарченко в Україні обов'язково притягується до кримінальної відповідальності за злочин вчинений у Данії, але факт відбуття ним покарання за кордоном є обтяжуючою обставиною.

8. Закон про кримінальну відповідальність має зворотню дію у часі, якщо:

- а) це стосується лише злочинів вчинених з необережності;
- б) це стосується лише злочинів невеликої тяжкості;
- в) він пом'якшує кримінальну відповідальність;
- г) він посилює кримінальну відповідальність.

9. Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності:

- а) через п'ять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування;
- б) через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування;
- в) через рік з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування;
- г) через місяць з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

10. Граматичне (філологічне) тлумачення закону про кримінальну відповідальність це:

- а) з'ясування змісту закону, його окремих положень шляхом зіставлення з іншими положеннями цього самого або іншого закону;
- б) з'ясування умов, причин, соціальних чинників, що зумовили прийняття закону, звернення до кримінальних законів, що діяли раніше;
- в) застосування прийомів логіки при визначенні змісту закону та обсягу його правової регламентації;
- г) з'ясування змісту кримінально-правової норми шляхом етимологічного аналізу її тексту, з'ясування значення застосованих слів, термінів, понять.

11. Кримінальна відповідальність є видом:

- а) покарання;
- б) адміністративної відповідальності;
- в) кримінальної процесуально відповідальності;
- г) юридичної відповідальності.

12. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України підставою кримінальної відповідальності є:

- а) вчинення особою злочину або малозначного діяння;
- б) вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України;
- в) вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад правопорушення;
- г) вчинення особою діяння, передбаченого КК України.

13. Якої концепції кримінальної відповідальності не існує в українській науці кримінального права:

- а) концепції позитивної кримінальної відповідальності;
- б) концепції потенційної кримінальної відповідальності;
- в) концепції антропологічної кримінальної відповідальності;
- г) концепції ретроспективної кримінальної відповідальності.

14. Що із нижче вказаного є формою реалізації кримінальної відповідальності:

- а) призначення злочинцю судом в обвинувальному вирокі покарання та ухвалення рішення про його реальне відбування;
- б) повідомлення про підозру особі;
- в) складення обвинувального акту;
- г) клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру.

15. Що є процесуальною підставою кримінальної відповідальності:

- а) обвинувальний вирок суду, що набув законної сили;
- б) вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки складу злочину, передбаченого КК України;
- в) затримання особи, яка вчинила злочин;
- г) рішення прокурора у кримінальному провадженні.

IV. Вирішіть наступні завдання:

1. Кримінальне право як самостійна галузь права має своєрідні ознаки. Зазначте їх. _____

2. Враховуючи, що норми кримінального права – це норми загальної дії, які являють собою: а) норми заборони; б) норми дефініції; в) норми дозволу; г) заохочувальні норми, занесіть до таблиці по вісім прикладів відповідних норм Загальної та Особливої частин КК України.

Норми заборони	Норми дефініції	Норми дозволу	Заохочувальні норми
Ст. 296 КК України	Ст.18 КК України	Ст.36 КК України	Ч.3 ст.263 КК України

3. Запишіть основні принципи кримінального права, які визначають структуру всієї галузі права, окремих її інститутів, правозастосовну діяльність і закріплені в нормах права.

4. За аналогією до принципів КК Республіки Узбекистан запропонуйте аналогічну норму для КК України виходячи зі змісту основних інститутів кримінального права.

**Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан
(витяг)**
затверджений Законом Республіки Узбекистан від 22 вересня 1994 року № 2012-ХІІ

Стаття 3. Принципи Кодексу
Кримінальний кодекс ґрунтується на принципах законності, рівності громадян перед законом, демократизму, гуманізму, справедливості, винної відповідальності, невідворотності відповідальності.

Стаття 4. Принцип законності
Злочинність, караність діяння та інші правові наслідки його здійснення визначаються тільки Кримінальним кодексом.
Ніхто не може бути визнаний винним у скоєнні злочину і підданий покаранню інакше як за вироком суду і відповідно до закону. Особа, визнана винною в скоєнні злочину, користується правами і несе обов'язки, встановлені законом.

Стаття 6. Принцип демократизму
Громадські об'єднання, органи самоврядування громадян або колективи можуть у випадках, передбачених законом, залучатися до виправлення осіб, які вчинили злочини.

Стаття 7. Принцип гуманізму
Покарання й інші заходи правового впливу не мають на меті завдати фізичних страждань або приниження людської гідності.
Особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання або застосована інша міра правового впливу, які необхідні і достатні для його виправлення та попередження нових злочинів.
Суворі заходи покарання можуть бути призначені лише за умови, якщо мети покарання не можуть бути досягнуті за допомогою застосування більш м'яких заходів, передбачених відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу.

Стаття 8. Принцип справедливості
Покарання чи інша міра правового впливу, що застосовується до особи, яка винна у вчиненні злочину, повинні бути справедливими, тобто відповідати тяжкості злочину, ступеня вини і суспільної небезпеки його особистості.
Ніхто не може двічі нести відповідальність за одне і те ж злочин.

Стаття 9. Принцип винної відповідальності
Особа підлягає відповідальності лише за ті суспільно небезпечні діяння, у вчиненні яких буде доведена його вина, в установленому законом порядку.

Стаття 10. Принцип невідворотності відповідальності
Кожна особа, в діянні якого встановлено наявність складу злочину, має підлягати відповідальності.

5. Запишіть основні функції кримінального права як галузі права.

6. Наведіть приклади, як основні методи пізнання (діалектичний, догматичний, соціологічний, метод системного аналізу та інші) застосовують у науці кримінального права для пояснення певних явищ, зв'язку з іншими галузями права, визначення питань трактування окремих положень інститутів кримінального права.

7. Використовуючи матеріали судової практики у кримінальних справах, укажіть, як категорії діалектики (причина і наслідок, необхідність і випадковість, можливість і дійсність) застосовують у науці кримінального права

8. Доповніть перелік основних завдань науки кримінального права:
- 1) подальша розробка фундаментальних проблем теорії кримінального права;
  - 2) вивчення інститутів кримінального права для виявлення ефективності їх правозастосування;
  - 3) розробка теоретичного та практичного підґрунтя для підготовки кваліфікованих фахівців у галузі правознавства;
  - 4) _____
  - 5) _____
  - 6) _____

9. У яких нормах КК України відображено основні положення статей Конституції України? Запишіть основний зміст статей КК.

Конституція України	КК України
Стаття 9	
Стаття 25	
Стаття 58	
Стаття 61	
Стаття 62	
Стаття 94	

10. Запишіть характеристику функцій закону про кримінальну відповідальність.

Стаття 1. Завдання Кримінального кодексу України	
1. Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам	
Функція	Характеристика
Охоронна	
Регулятивна	
Превентивна (запобіжна)	
Виховна	

11. Запишіть принципи, таких міжнародних норм, що стосуються законодавства про кримінальну відповідальність (ст. 3 КК України):

- 1) Декларація ООН прав дитини 20.11.1959;
- 2) Загальна декларація ООН прав людини 10.12.1948;
- 3) Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») 29.11.1985;
- 4) Декларація ООН основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою 29.11.1985.

12. Дайте стислу характеристику кожного розділу Загальної та Особливої частин КК України за прикладом.

Загальна частина	
Назва розділу	Характеристика
Розділ I. Загальні положення	Містить завдання Кримінального кодексу України, підстави кримінальної відповідальності

15. Запишіть і обґрунтуйте, до якого виду тлумачення залежно від суб'єкта тлумачення належить наведене нижче.

**ІМЕНЕМ УКРАЇНИ
РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

(Витяг)

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість) N 9-рп/99, 27.10.1999 (Рішення Конституційного Суду України).

Кримінальна відповідальність передбачає офіційну оцінку відповідними державними органами поведінки особи як злочинної. Підставою кримінальної відповідальності є наявність у діяннях особи складу злочину, передбаченого кримінальним законом. Це форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в кінцевому підсумку, як правило, полягає в застосуванні до особи, яка вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду. Кримінальна відповідальність може мати не лише форму покарання. За вироком суду вона може зводитись тільки до осуду особи, яка вчинила злочин, і звільнення її від покарання (частина друга статті 50 КК України). Особа може бути засуджена умовно чи з відстрочкою виконання вироку (статті 45, 46, 46-1 КК України). Тому сам факт порушення кримінальної справи щодо конкретної особи, затримання, взяття під варту, пред'явлення їй обвинувачення не можна визнати як кримінальну відповідальність. Особа не несе кримінальної відповідальності до тих пір, поки її суд не визнає винною у вчиненні злочину, і вирок суду не набуде законної сили.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 63, 65, 95 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України вирішив.

1. В аспекті порушених Міністерством внутрішніх справ України у конституційному поданні питань положення частини третьої статті 80 Конституції України треба розуміти так:

1.1. Кримінальна відповідальність настає з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили.

1.2. Притягнення до кримінальної відповідальності як стадія кримінального переслідування починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язкове до виконання на території України, остаточно і не може бути оскаржене.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

Відповідь: _____

16. Наведіть приклади граматичного та систематичного тлумачення закону про кримінальну відповідальність, застосовуючи норми КК України.

17. Укажіть, у яких нормах Особливої частини КК України має місце обмежувальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність.

18. Заповніть таблицю, характеризуючи види тлумачення.

Тлумачення закону про кримінальну відповідальність		
залежно від суб'єкта	за обсягом	за прийомами

19. Проаналізуйте Указ Президента України «Про затвердження Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні» № 198/93 від 10 червня 1993 р. та зазначте категорії осіб, які користуються повним дипломатичним імунітетом, а які обмеженим.

20. Заповніть пропущені частини ланцюжка та з'єднайте його складники за змістом: «Злочин визнають вчиненим на території України, якщо ...».

Почато на території України

Припинено на території України

21. Ознайомтесь із Указами Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набуття ними чинності» від 10 червня 1997р. та «Про інформаційний бюлетень», «Офіційний вісник Президента України» від 12 лютого 2007 р. і вкажіть офіційні друковані видання.

22. Ознайомившись із нижчезазначеними законами, укажіть коли вони набули чинності.

1) Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією» від 12.01.2006 р. № 3316-IV, набув чинності _____

2) Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.06 р. № 3480- IV, відповідно до якого чинний КК України було доповнено ст. 232-1. Розголошення або використання неоприлюдненої інформації про емітента або його цінні папери, набув чинності _____

23. Укажіть коло осіб, яке охоплює дія ч. 1 ст. 5 КК України.

24. Доповніть перелік обставин набрання новим законом чинності:

1) після десяти днів із дня його офіційного оприлюднення, якщо законом не визначено строк набуття ним чинності, але не раніше дня його опублікування;

2) _____

3) з дня його опублікування в офіційному виданні;

4) _____

25. Укажіть, які принципи дії закону відповідають запропонованим нормам Загальної частини КК України.

Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України (ч. 3 ст. 6 КК України)

Громадяни України та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні та вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 7 КК України)

Іноземці або особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні і вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК України у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України (ст. 8 КК України)

26. Запишіть, посилаючись на відповідну норму Загальної частини ККУкрaїни, у яких випадках закон про кримінальну відповідальність має зворотну дію. _____

27. З'ясуйте, яким чином буде застосовано закон, який частково пом'якшує, а частково посилює кримінальну відповідальність.

28. Зазначте, об'єкти, які не належать до території України, але на які за певних умов, передбачених міжнародним та національним законодавством, поширюється юрисдикція і сфера застосування кримінального законодавства.

29. Запишіть складники статті 10 КК України, що стосуються обмеження та видів екстрадиції.

30. Ознайомтесь із Римським статутом Міжнародного кримінального суду (17.07.1998) та висновком Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римському статуту Міжнародного кримінального суду (11.07.2001) та дайте обґрунтовану відповідь, чи можлива видача громадян України та осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні, для притягнення до кримінальної відповідальності.

---

31. Укажіть підстави кримінальної відповідальності _____

32. Виходячи з ознак кримінальної відповідальності як виду публічно-правової відповідальності охарактеризуйте поняття кримінальної відповідальності _____

---

33. Зазначте відмінності кримінальної відповідальності від покарання.

Кримінальна відповідальність	Покарання

34. Доповніть перелік ознак кримінальної відповідальності як однієї з видів публічно-правової відповідальності.

- Кримінальна відповідальність – вид державного примусу, застосовуваний спеціально уповноваженим органом держави (судом);

- кримінальна відповідальність покладається на особу, яка винно вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом про кримінальну відповідальність як злочин;

- _____

- _____

---

35. Кримінальна відповідальність являє собою різновид відповідальності:

- 1) позитивної; 2) ретроспективної; 3) перспективної; 4) негативної.

36. Запишіть декілька різних визначень поняття кримінальної відповідальності, що існують у науці кримінального права, та своє визначення.

Трактування кримінальної відповідальності (автор)		
Кримінальна відповідальність –		

37. Складником кримінальної відповідальності є обмеження особистого та майнового характеру. Посилаючись на відповідні норми КК України, запишіть ці обмеження.

Вид обмежень особистого характеру	Вид обмежень майнового характеру

38. Запишіть основні форми реалізації кримінальної відповідальності.

Форма реалізації кримінальної відповідальності	Правовий наслідок засудження до певного виду і міри покарання

39. Заповніть таблицю.

Матеріальна підстава кримінальної відповідальності		Процесуальна підстава кримінальної відповідальності
Фактична сторона підстави кримінальної відповідальності	Юридична сторона підстави кримінальної відповідальності	

Методичні поради до вивчення теми

Вивчення курсу Загальної частини кримінального права потрібно розпочати із з'ясування його поняття, предмета і задач кримінального права як галузі права (фактично галузі законодавства). Визначаючи **поняття** кримінального права, необхідно зупинитися на його семантиці та походженні, прослідкувати історичний зріз даної проблеми.

Слід пам'ятати, що кримінальне право має свої, властиві лише цій галузі права, задачі і свій особливий **предмет регулювання**, який складають кримінально-правові відносини, тобто суспільні відносини, які виникають між державою, в особі її відповідальних органів, і особою, яка вчинила злочин. Особливі труднощі при відповідях на іспитах викликає питання про кримінальну політику. Нижче наводяться основні положення (в тезовій формі) щодо зазначеної проблеми:

Кримінально-правова політика – державне управління спеціально організованою протидією злочинності, яке здійснюється на підставі кримінального закону.

Кримінально-правова політика - це стратегія боротьби зі злочинністю.

Форми кримінально-правової політики: 1. Конституція, КК, КПК, КВК. 2. Укази Президента і постанови КМУ з питань протидії злочинності.

Форми реалізації кримінально-правової політики - вся правозастосовча діяльність та практика боротьби зі злочинністю – Постанови Пленуму Верховного Суду України та інші відомчі акти.

Предмет кримінально-правової політики містить ряд **компонентів**:

1. **Принципи** (законність, рівність громадян перед державою, справедливність, гуманізм).

2. **Об'єкти** (характер та зміст спеціальних заходів попередження злочинності, структуру, форми організації правоохоронних органів і установ, що здійснюють безпосередні заходи по протидії злочинності: КК, КПК, КВК, підзаконні акти).

3. **Напрямки (стратегічні) кримінально-правової політики:**

1) демократизація системи боротьби із злочинністю; 2) гуманізація законодавства; 3) забезпечення соціальної справедливості та гласності; 4) орієнтація органів кримінальної юстиції на забезпечення невідворотності покарання; 5) координація діяльності цих органів; 6) підвищення професійної майстерності кадрів.

4. **Суб'єкти** – вищі органи державної влади та управління, які визначають, формують, виражають та закріплюють кримінальну політику. Інші органи і установи є суб'єктами її реалізації.

5. **Реалізація кримінально-правової політики** – це проведення в життя сформованої та закріпленої в законах і підзаконних актах КП. Реалізується КП за допомогою діяльності правоохоронних органів.

6. **Формування кримінально-правової політики** – це процес, заснований на певних передумовах: 1) пізнання об'єктивних закономірностей ро-

звитку суспільства; 2) допустимість в суспільстві й державі методів боротьби; 3) наявність сил та засобів боротьби зі злочинністю.

Види кримінально-правової політики – 1) кримінально-правова політика; 2) кримінально-виконавча політика; 3) кримінально-процесуальна політика; 4) криміналістична; 5) кримінологічна.

Кримінально-правова політика – офіційно виражені погляди на злочинність і можливість протидіяти їй кримінально-правовими засобами; діяльність, яка направлена на вивчення злочинності, розробка і прийняття нового кримінального законодавства, що враховує зміни в суспільстві та підвищує ефективність кримінально-правової протидії їй.

Напрямки кримінально-правової політики: кадрове, технічне, наукове, які не складають її, але забезпечують її формування та функціонування.

Мета кримінально-правової політики – розробка кримінального законодавства, яке адекватно відображає потреби в захисті від суспільно небезпечних посягань особи, суспільства та держави.

Способи реалізації кримінально-правової політики – криміналізація, декриміналізація, пеналізація, депеналізація.

Об'єкт кримінально-правової політики – життєво важливі інтереси особи, суспільства й держави, які потребують кримінально-правового захисту від суспільно небезпечних посягань, а також чинне кримінальне законодавство.

Суб'єкт кримінально-правової політики – ВРУ, а також Президент України.

Завдання кримінально-правової політики: 1. Формування уявлень, поглядів на мету та можливості протидії злочинності в цілому й окремих її проявів кримінально-правовими засобами. 2. Якомога більш повне урахування інтересів особи, суспільства й держави, які потребують захисту від суспільно небезпечних посягань. 3. Диференціація кримінальної відповідальності. 4. Визначення покарань (санкцій), що реально відображають характер суспільної небезпеки злочинів. 5. Встановлення інших заходів впливу, що забезпечують завдання протидії злочинам.

Кримінально-правова політика визначає поняття, види, склади злочинів, слугує методологічною основою для решти напрямків протидії злочинності.

Сутність кримінально-правової політики – у напрацюванні кримінально-правових норм, що адекватно відображають характер погроз від суспільно небезпечних діянь людей та захист від них інтересів особи, суспільства, держави.

Вивчаючи цю тему, потрібно, насамперед, з'ясувати такі положення: **поняття** принципу права; принципи права як особливий елемент його змісту; система принципів кримінального права.

Загальноправові принципи: верховенство права, рівність громадян перед законом, гуманізм, справедливність тощо. Значення загальноправових принципів для кримінального права як окремої галузі права.

Міжгалузеві принципи права: винна відповідальність, презумпції неви-

нுவатості тощо. Вплив міжгалузевих принципів права на зміст окремих інститутів та норм кримінального права.

Галузеві принципи кримінального права: невідворотність кримінальної відповідальності, особиста відповідальність, економія кримінальної репресії тощо. Основний зміст та особливості дії галузевих принципів на сучасному етапі розвитку кримінального права.

Взаємодія принципів кримінального права між собою. Можливість виникнення колізій (суперечностей) між окремими його принципами. Основні підходи до вирішення таких колізій.

При вивченні положень даної теми бажано знати **періодизацію** розвитку кримінального законодавства України.

Такими періодами, на нашу думку, слід вважати:

- 1) період до заснування Київської держави – до XI ст.;
- 2) період Київської держави – XI-XV ст.;
- 3) Литовсько-Польська доба – XV-XVI ст.;
- 4) доба козацька – XVI-XVIII ст.;
- 5) занепад козащини і українського життя - XVIII ст. – до 1917 р.;
- 6) радянський період – 1917-1991 рр.;
- 7) українське відродження – 1991 р. – сьогодні.

До основних джерел кримінально-правового змісту, що діяли на території нашої держави у різні часи, зокрема, відносяться:

- «Руська правда».
- «Судебник Казимира» (29 лютого 1468 р.).
- «Литовські статuti» (1529, 1566, 1588 рр.).
- джерела кримінального права козацької доби.
- «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.
- «Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р.» (з наст. редакціями).
- «Статут про покарання, що застосовується мировими судьями» 1864 р.
- «Кримінальне уложення» 1903 р.
- КК УСРР 1922 р.
- КК УРСР 1927 р.
- Основи кримінального законодавства Союзу РСР 1958 р.
- Кримінальний кодекс України 1960 р.
- Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1991 р.
- КК України 2001 р.

Крім того для ґрунтовного вивчення окремих кримінально-правових актів необхідно знати, що були й інші джерела, наприклад:

- окремі закони, які не вміщені в КК 1927 р. – «колоски» 07 серпня 1932 р.;
- закони, які діяли на території України в окремих регіонах: КК Польщі (в Галичині – 1932 р.);
- закони, які діяли в період від Жовтневої революції 1917 р. та до КК 1922 р.;
- проекти кодексів, законів (в т.ч. КК СРСР);
- інші (Договори київських князів).

Важливим моментом даної теми є питання про поняття та значення закону про кримінальну відповідальність.

Поняття закону про кримінальну відповідальність законодавець, теорія та судова практика використовують в широкому та вузькому розумінні, виходячи з кола кримінально-правових норм, які містяться в даному законі.

Особливу увагу потрібно звернути на аналіз ознак і значення закону про кримінальну відповідальність, зупинитись на джерелах кримінального законодавства.

Кримінальний закон — це прийнятий у встановленому порядку правовий акт, що містить юридичні норми, які регулюють охорону інтересів держави, прав і свобод громадян від злочинів шляхом застосування до винного покарання, що визначає підстави і межі кримінальної відповідальності. Основні **рис**и кримінального закону: це єдине джерело кримінального права; тільки кримінальний закон установлює злочинність і караність діянь; до осіб, які порушили закон, застосовується специфічний примусовий захід — покарання; воно призначається тільки судом відповідно до закону; застосування кримінального закону тягне специфічні наслідки — судимість.

Кримінальний кодекс України (далі - КК) представляє систематизований збір законів, який складається із Загальної й Особливої частин. Загальна частина містить норми, що визначають завдання, принципи й основні інститути кримінального права. Особлива частина дає вичерпний перелік злочинів і вказує на вид і розмір покарань за кожний злочин. Чинний КК України був прийнятий у квітні, а набрав сили з 1 вересня 2001 року.

Межі дії КК визначаються тим, що всі особи, які вчинили злочини на території України, підлягають відповідальності на підставі КК. **Принцип територіальності** закріплений у ст. 6 КК. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було розпочато, продовжено, закінчено або припинено на території України. Виняток складають особи, які користуються дипломатичним імунітетом. Питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав вирішується дипломатичним шляхом.

Громадяни України, які вчинили злочин за межами України, підлягають кримінальній відповідальності згідно з КК, якщо вони притягнуті до кримінальної відповідальності або віддані до суду на території України. На тих же підставах несуть відповідальність особи без громадянства.

Злочинність і караність діяння визначаються законом, який діяв під час вчинення цього діяння. Чинність закону в часі закріплена у ст. 4 КК. Закони, які встановлюють караність діяння або посилюють покарання, зворотної сили не мають. Закони, які пом'якшують або усувають караність діянь, мають зворотну силу, тобто поширюють свою дію на діяння, вчинені до їх видання (ст. 5 КК).

Правильне застосування законів передбачає глибокі знання чинного кримінального законодавства, враховуючи ті процеси, які відбулись протягом 1994-2001 років під час його створення.

Основні концептуальні положення чинного КК

1. Кримінально-правова охорона основ національної безпеки України, особи, її прав і свобод, власності і всього правопорядку від злочинних посягань.
2. Закріплення принципу, що КК – єдиний законодавчий акт, який включає в себе всі закони України про кримінальну відповідальність.
3. Закріплено принцип “немає злочину – немає покарання без вказівки на це в кримінальному законі”.
4. Наявність в діях особи ознак складу злочину, встановленого в кримінальному законі, – єдина підстава кримінальної відповідальності.
5. Закріплено принцип особистої і винної відповідальності.
6. Посилено відповідальність за вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів з наданням можливості застосування до осіб, які вчинили менш тяжкі злочини, покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.
7. Наявність норм, спрямованих на посилення боротьби з організованою злочинністю.
8. Введено систему покарань від менш суворих до більш суворих.
9. Наявність широкого переліку норм, що встановлюють можливість звільнення від кримінальної відповідальності та покарання.
10. Наявність низки заохочувальних норм, що стимулюють позитивну посткримінальну поведінку.

Система Загальної частини КК України 2001 р. така:

- РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ (ст. ст. 1-2)
 РОЗДІЛ II. ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ (ст. ст. 3-10)
 РОЗДІЛ III. ЗЛОЧИН, ЙОГО ВИДИ ТА СТАДІЇ (ст. ст. 11-17)
 РОЗДІЛ IV. ОСОБА, ЯКА ПІДЛЯГАЄ КРИМІНАЛЬНІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ) (ст. ст. 18-22)
 РОЗДІЛ V. ВІНА ТА ЇЇ ФОРМИ (ст. ст. 23-25)
 РОЗДІЛ VI. СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ (ст. ст. 26-31)
 РОЗДІЛ VII. ПОВТОРНІСТЬ, СУКУПНІСТЬ ТА РЕЦИДИВ ЗЛОЧИНІВ (ст. ст. 32-35)
 РОЗДІЛ VIII. ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ (ст. ст. 36-43)
 РОЗДІЛ IX. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (ст. ст. 44-49)
 РОЗДІЛ X. ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВИДИ (ст. ст. 50-64)
 РОЗДІЛ XI. ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ (ст. ст. 65-73)
 РОЗДІЛ XII. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ (ст. ст. 74-87)
 РОЗДІЛ XIII. СУДИМІСТЬ (ст. ст. 88-91)
 РОЗДІЛ XIV. ІНШІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ (ст. ст. 92-96²)
 РОЗДІЛ XIV¹. ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ (ст. ст. 96³-96¹¹)
 РОЗДІЛ XV. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ (ст. ст. 97-108)

Стосовно тлумачення закону про кримінальну відповідальність слід з'ясувати сутність тлумачення та його співвідношення з процесом застосування закону. При цьому слід зосередити увагу на видах тлумачення за суб'єктом, обсягом, та на способах тлумачення закону про кримінальну відповідальність.

КК передбачає просторову та часову юрисдикцію закону про кримінальну відповідальність (ст. 4-8 КК), а також регламентує екстрадицію громадян України, іноземців, чи осіб без громадянства (ст. 10 КК) та правові наслідки за судження особи за межами України.

Глосарій для кращого засвоєння теми**Закон про кримінальну відповідальність**

у крим. прав. (зокрема, у законодавчій сфері, судовій практиці та теорії) розглядається у: 1) широкому розумінні – це сукупність систематизованих та окремих законодавчих актів, що визначають загальні принципи та підстави кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від відповідальності і покарання, а також визначають злочинність і караність діянь; 2) вузькому розумінні – це нормативний акт вищого органу законодавчої влади, який містить одну, кілька або систему взаємопов'язаних і взаємоузгоджених кримінально-правових норм.

З.п.к.в. має низку обов'язкових ознак, зокрема це: 1) загальнообов'язковість; 2) формальна визначеність; 3) прийняття його тільки вищим органом законодавчої влади; 4) тільки такий закон визначає злочинність і караність діяння. Відмічається, що значення З.п.к.в. як системи законодавчих актів кримінально-правового характеру визначається такими аспектами: 1) З.п.к.в. є одним із важливих засобів охорони життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності і безпеки людини як найвищої соціальної цінності, державного ладу, політичної та економічної систем, власності й усього правопорядку від злочинних посягань і засобом боротьби з ними; 2) лише З.п.к.в. містить кримінально-правові норми, які визначають загальні положення кримінального права, злочинність та караність діянь, види цих діянь та покарань за їх вчинення, підстави, обсяг та межі кримінальної відповідальності, підстави звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання; 3) З.п.к.в. є певним засобом виховного та превентивного впливу на осіб, засуджених за вчинення злочину, а також на інших громадян.

Кримінальна відповідальність

це різновид юридичної відповідальності, особливий елемент у механізмі кримінально-правового реагування держави стосовно особи, що вчинила злочин. К.в. реалізується тільки через кримінально-правові відносини (кримінально-процесуальні, виправно-трудова правовідносини). У теорії крим. прав. К.в. трактується по-різному, зокрема, як: 1) урегульований нормами права обов'язок особи, що вчинила злочин, підлягати певним заходам негативного впливу та терпіти передбачені законом обмеження (Я. Брайнін,

П. Матишевський, В. Осадчий); 2) врегульовані кримінально-правовими нормами суспільні відносини (Л. Багрій-Шахматов, С. Келіна, П. Дагель); 3) реальне застосування кримінально-правової норми та реалізація санкції (Н. Загородніков); 4) передбачені КК вид і міра обмеження прав та свобод злочинця, що індивідуалізуються судом і здійснюються спеціальними органами держави (Ю. Баулін); 5) вимушене зазнавання особою, яка вчинила злочин, державного осуду, а також передбачених КК обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного спеціальними органами держави (М. Бажанов); 6) особливий правовий інститут, у межах якого здійснюється офіційна оцінка поведінки особи як злочинної (В. Кузнецов); 7) визначена кримінально-правовими нормами специфічна форма реалізації повноважень держави у кримінально-правових відносинах щодо обвинуваченого у злочині, що встановлює юридичний обов'язок винного вимушено зазнати державного осуду, а також передбачених КК України обмежень особистого, майнового або іншого характеру та правові наслідки вчиненого ним злочину, визначених обвинувальним вироком суду, які покладаються на винного спеціальними органами держави (Я. Соловій); 8) примусовий кримінально-правовий наслідок вчиненого злочину, який виражається в офіційному засудженні особи, котра вчинила злочин, через обвинувальний вирок суду, що є підставою застосування інших кримінально-правових наслідків злочину, змінює нормальний соціальний статус такої особи на статус засудженої особи, який виявляється в обмеженні її «доброго імені» (П. Сердюк). Проблематика К.в. в Україні в тій чи іншій мірі досліджувалась у дисертаціях таких вчених як В. Бурдін, І. Красницький, А. Мельников, Я. Соловій. Окреме, ґрунтовне дослідження К.в. здійснене у дисертації П. Сердюка.

К.в. має ряд специфічних ознак: 1) К.в. становить собою реальну взаємодію спеціальних органів держави і особи, визнаної винною у вчиненні злочину, внаслідок чого ця особа зазнає певних обмежень; 2) К.в. це вид державного примусу, що знаходить своє вираження насамперед в осуді злочинця і його діяння обвинувальним вироком суду, а також у покладанні на винного додаткових позбавлень і обмежень; 3) вид і міра обмежень особистого (наприклад, обмеження волі), майнового (наприклад, штраф) або іншого характеру (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади), визначені тільки в кримінальному законі, перш за все у санкції статті КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; 4) зазнавання таких обмежень завжди носить вимушений, а не добровільний характер, оскільки їх застосування є обов'язком спеціально уповноважених органів держави; 5) К.в. можлива лише за вчинення злочину, що виступає як підстава такої відповідальності.

У науці крим. прав. немає єдності стосовно питання про моменти виникнення (початку) та припинення (закінчення) К.в., це пов'язано з тим, що К.в. протікає в рамках кримінально-правових відносин, однак їх часові межі є різними. Більш поширеною є точка зору, за якою виникає з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили і закінчується, за загальним правилом, моментом припинення відбування покарання (М. Бажанов). Водночас, існує

також точка зору, що К.в. виникає на більш ранніх стадіях, зокрема, з моменту вчинення злочину, порушення кримінальної справи, затримання або арешту підозрюваного (обвинуваченого) тощо. Наявність різних точок зору залежить передусім від розуміння того, що становлять собою кримінально-правові відносини, який зміст їх структурних елементів, у чому виражається їх взаємодія, як співвідносяться кримінальна відповідальність та аналізовані правовідносини тощо. К.в. прийнято поділяти на негативну (ретроспективну, реальну) та позитивну (перспективну, потенційну). При цьому, позитивна К.в. це обов'язок особи не вчиняти злочинів, а негативна К.в. це обов'язок особи піддатися кримінально-правовим обмеженням.

У наук. літ. вказується, що підставою К.в. є наявність у вчиненому особою суспільно небезпечному діянні ознак конкретного складу злочину, передбаченого чинним кримінальним законодавством. З урахуванням такої позиції, визначають дві підстави К.в.: 1) фактичну - це вчинення особою в об'єктивній реальності суспільно небезпечного діяння; 2) юридичну - це передбаченість діяння у кримінальному законі. Виділяють також матеріальну К.в. (вчинення злочину) та процесуальну К.в. (обвинувальний вирок суду). Окремі дослідники (Я. Соловій та ін.) обґрунтовують обов'язкову одночасну необхідність трьох підстав К.в.: юридичної, матеріальної та процесуальної.

Поширена точка зору, що К.в. може бути реалізована у трьох формах: 1) засудження винного, виражене в обвинувальному вирокі суду, не пов'язане з призначенням йому кримінального покарання; 2) засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбування якого вона звільняється; 3) відбування призначеного винному судом покарання (наприклад, відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк).

Позитивна кримінальна відповідальність

це усвідомлення особою необхідності дотримання кримінально-правових заборон, закріпленої у кримінальному законі міри належної поведінки індивіда, правомірної (такої, що відповідає інтересам суспільства) поведінки як результату виконання нею обов'язку не вчиняти заборонених кримінальним законом діянь. П.к.в. в окремих джерелах розглядається у якості окремої концепції, суть якої, в цілому, зводиться до того, що кримінальна відповідальність виникає навіть до моменту вчинення злочину (через це, в окремих випадках називається перспективною), слугує засобом, завдяки якому забезпечується невчинення посягання будь-якою особою. У вітчизняній крим. прав. теорії, питання щодо П.к.в. розроблені у працях В. Грищука, В. Осадчого, П. Хряпінського та ін. В дослідженнях, які присвячено проблематиці П.к.в., пропонується виділяти її специфічні ознаки: 1) є видом кримінально-правової відповідальності, який реалізується в межах кримінальних правовідносин; 2) є формою реалізації приписів кримінального закону; 3) є пасивною, усвідомленою, вольовою поведінкою людини – дотриманням кримінально-правових заборон, невчиненням злочинів, передбачених чинним законом про кримінальну відповідальність; 4) є активною, усвідомленою, вольовою поведінкою людини –

виконанням свого кримінально-правового обов'язку, передбаченого чинним законом про кримінальну відповідальність; 5) є активною, усвідомленою, вольовою поведінкою людини – використанням свого права, передбаченого нормою Загальної частини чинного закону про кримінальну відповідальність; 6) є позитивною, посткримінальною поведінкою людини – усвідомленим, вольовим використанням нею свого права, передбаченого заохочувальною нормою Особливої частини чинного закону про кримінальну відповідальність; 7) є активною поведінкою людини як суб'єкта кримінальних правовідносин (службової особи) щодо обов'язку чи права застосувати норму кримінального закону. При цьому, вказується (В. Гришук та ін.) на необхідність відрізнити П.к.в. від «кримінально-правослухняної поведінки людини» (усвідомлене або неусвідомлене дотримання, виконання, використання людиною норм кримінального закону) та «конформізму» (від лат. *conformism* – подібний, відповідний; пасивне, пристосовницьке сприйняття людиною готових стандартів поведінки, безапеляційне визнання наявних порядків, норм і правил, безумовне схилення перед авторитетами). Необхідно враховувати, що концепція П.к.в. у наук. літературі піддається суттєвій критиці, яка переважним чином базується на тому, що правомірна поведінка особи (у тому числі у формі дотримання кримінально-правових заборон) є самодостатньою як у суспільстві, так і в кримінальному праві, реалізується поза межами кримінальної відповідальності та не потребує ніякого обґрунтування у вигляді подібних надуманих конструкцій. Крім того, відмічається підміна понять, при виокремленні П.к.в., зокрема, «відповідальності» та «належної поведінки» (узгодженої з нормами права та моралі).

Ретроспективна кримінальна відповідальність

це реагування держави на вчинений злочин, яке знаходить своє вираження в обвинувальному вирокі, осуді винної особи, та застосуванні до неї заходів кримінально-правового впливу. Р.к.в. по-суті, є відповідальністю особи за вчинений у минулому злочин як правовий наслідок останнього та являє собою відповідну реакцію держави на вчинений злочин.

Форми реалізації кримінальної відповідальності

кримінальна відповідальність реалізується у формах, які мають певне законодавче підґрунтя. У наук. літ. обґрунтовано зазначається, що виділення форм реалізації кримінальної відповідальності може здійснюватися лише при її індивідуалізації (Ю. Баулін), при конкретизованій, тобто реальній кримінальній відповідальності. Виділення Ф.р.к.в. базується на окремому критерії - обсязі правообмежувальних заходів, що включаються до змісту такої відповідальності (А. Пономаренко). Традиційно, прийнято виділяти три Ф.р.к.в.: 1) полягає в осуді особи, яка вчинила злочин, без призначення їй покарання (в цій формі до змісту конкретизованої і, відповідно, реальної кримінальної відповідальності особи не включається головний її правообмежувальний захід – покарання, а особа знаходиться в стані засудженої лише мить); 2) полягає в засудженні особи з призначенням їй покарання і його реальним відбуванням (в цій формі

до змісту конкретизованої та реальної кримінальної відповідальності належать два її заходи: покарання та судимість); 3) полягає в засудженні особи з призначенням їй покарання, від реального відбування якого вона звільняється і яке замінюється їй іншими заходами (в цій формі конкретизована кримінальна відповідальність особи, окрім осуду, містить як покарання, так і заходи, що застосовуються замість нього, при умовному звільненні від покарання). Окрім зазначених Ф.р.к.в., у наук. літ. виділяють також і таку форму як «звільнення від кримінальної відповідальності» (В. Гришук), проте така точка зору піддається обґрунтованій критиці (А. Пономаренко) через те, що при звільненні від кримінальної відповідальності жоден її захід не застосовується до особи, яка вчинила злочин. Поряд із зазначеним, обґрунтовується, що виділення Ф.р.к.в. можливе лише на правозастосовному рівні і такі форми мають розрізнятися між собою залежно від наповнюваності кримінальної відповідальності конкретної особи окремими її заходами (А. Пономаренко). Окремі вчені (П. Сердюк та ін.) вказують на некоректність вживання терміну Ф.р.к.в. «у множині», одночасно з цим, обґрунтовуючи можливість реалізації крим. відповідальності виключно у формі осуду й пов'язана з офіційною стигматизацією особи.

Функції кримінального права

це зовнішні прояви крим. прав. в сфері крим.-прав. регулювання суспільних відносин. Крим. прав. властиві специфічні завдання (**див. Завдання кримінального права**), вирішуючи які воно виконує відповідні функції. У крим. прав. літературі існують різні точки зору на перелік Ф.к.п. Найчастіше, пропонується виділяти такі функції як: 1) охоронна; та 2) регулятивна. Окрім двох основних Ф.к.п., що, як правило, розглядаються у крим. прав. літературі, часто у навч. джерелах вказують також на можливість виділення: 3) виховної функції; та 4) профілактичної функції (**див. відповідні терміни**). Спірним, на сьогодні є питання про значимість Ф.к.п., з цього приводу найчастіше виказується дві точки зору: 1) охоронна функція є найважливішою (а в окремих випадках – навіть єдиною з існуючих); 2) всі Ф.к.п. рівні між собою за значимістю і не можна сказати, що окремо взята функція буде більш важливою аніж інші.

Охоронна функція

це одна з основних функцій крим. прав. (**див. Функції кримінального права**), яка виражається в захисті нормального укладу суспільного життя від порушення, шляхом встановлення (визнання) конкретного переліку діянь які є злочинними, застосуванні крим. покарання та інших заходів крим.-прав. характеру за їх вчинення. О.ф. зазвичай фіксується у крим. законі на двох рівнях – загальному та спеціальному. При цьому, загальним чином О.ф. виражається, як правило, у перших статтях крим. закону, де зазначається що «...своїм завданням Кодекс має охорону найбільш важливих соціальних цінностей: прав і свобод людини і громадянина, власності та ін. В той же час, в нормах Особливої частини, конкретно передбачаються склади окремих злочинів: проти життя, здоров'я, власності, громадського порядку та ін., які встановлюють каральні

санкції за відповідні злочини. В навч. та наук. літературі вказується, що О.ф. знаходить своє втілення в кримінальній політиці, тобто діяльності органів держави в боротьбі зі злочинністю, реалізації завдань кримінального права. При цьому, прийнято виділяти два основні напрямки: 1) посилення боротьби, застосування суворих заходів відповідальності до організаторів і активних учасників організованих злочинних груп, осіб, що вчиняють тяжкі і особливо тяжкі злочини, рецидивістів; та 2) застосування покарань більш м'яких, не пов'язаних з позбавленням волі, або навіть звільнення від кримінальної відповідальності і покарання осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості.

Регулятивна функція

це одна з функцій крим. прав. (*див. Функції кримінального права*), яка виражається в прямій вказівці правоохоронним органам їх завдань, принципів, основних напрямків діяльності, засобів та методів протидії злочинності, а також у впливі на поведінку законотворчих органів, яким закон надає право на заповідання шкоди при наявності обставин, які виключають злочинність діяння (наприклад, у випадку необхідної оборони). У крим. прав. літературі вказується, що Р.ф. проявляється в тому, що: 1) норми крим. права, забороняючи вчинювати суспільне небезпечні дії (бездіяльність), у той же час вимагають певної правомірної поведінки; 2) виконуючи функцію охорони існуючих у державі суспільних відносин (особи, власності тощо) від злочинних посягань, норми крим. права опосередковано регулюють ці відносини; 3) окремі норми крим. права прямо належать до регулятивних (наприклад, як вже зазначалось, норма про необхідну оборону, якою виключається відповідальність при правомірному захисті від злочинного посягання та ін.)

Виховна функція

це одна з функцій крим. прав. (*див. Функції кримінального права*), яка виражається в формуванні у громадян поваги до охоронюваних крим. правом суспільних відносин, інтересів, благ, а також нетерпимого ставлення до правопорушень і злочинів. У крим. прав. літературі, В.ф. виділяється не всіма вченими. Разом із цим, наявність В.ф. у крим. законі найчастіше підтверджується як мінімум розміщенням у ньому норм, які передбачають крим. відповідальність неповнолітніх (зокрема, застосування заходів виховного характеру та ін.). Важливість В.ф. проявляється у тому, що як показує практика протидії злочинності, ефективність крим.-прав. норм залежить в першу чергу не від жорсткості покарання, а від пануючої у суспільстві крим. правосвідомості. Наприклад, якщо більшість громадян реально вважає допустимими такі негативні явища як хабарництво, розкрадання державного майна, ухилення від сплати податків, вживання наркотичних засобів та ін., то якими б суворими не були закони спрямовані на протидію цим явищам – своїєї мети вони не досягнуть.

Принципи кримінального права

це вихідні ідеї, що відображають закономірності боротьби зі злочинністю, і випливають зі змісту правових норм, закріплених в крим. законодавстві. Розглядаючи П.к.п. мова йде як правило, про спеціальні (або по-іншому - галузеві) П.к.п., які виділяються поряд із принципами загальними, які є характерними не лише для крим. прав., але й для інших галузей (наприклад, верховенства права, рівності громадян перед законом та ін.). Дослідженню П.к.п. в Україні в тій чи іншій мірі присвячені дисертації таких вчених як В. Гацелюк, Ю. Коломієць, О. Поліщук, О. Скакун. У крим.-прав. літературі справедливо відмічається, що П.к.п. визначають його «обличчя», рівень демократизму суспільства, забезпечують вирішення завдань, які стоять перед цією галуззю законодавства. Існують різні погляди на перелік П.к.п., проте найчастіше виділяють такі: 1) законність; 2) особиста відповідальність за наявності вини особи; 3) невідворотність кримінальної відповідальності; 4) гуманізм; 5) справедливість відповідальності (або індивідуалізація відповідальності); 6) економія кримінальної репресії. Також, в окремих джерелах навч. характеру виділяють принципи: 7) сукупності відповідальності; 8) відповідності покарання тяжкості злочину; 9) заборони подвійної відповідальності (див. відповідні терміни).

Система галузі кримінального права

це система крим. прав. норм, які регламентують її предмет. С.г.к.п. утворюється крим.-прав. нормами, що виступають її первинними елементами, та крим.-прав. інститутами (субінститутами). Традиційно, у крим. прав. літературі розглядаються інститути: поняття злочину; стадій вчинення злочину; співучасті у злочині; обставин, що виключають злочинність діяння; судимості; поняття, мети та видів покарання; його призначення; звільнення від кримінальної відповідальності; звільнення від покарання; відповідальності за окремі види злочинів та ін. Предметом галузі крим. прав. визначається взаємозв'язок між окремими крим.-прав. інститутами, а також послідовність їх розташування.

Система кримінального закону

це сукупність статей крим. закону, які певним чином об'єднані в розділи, підрозділи, глави, частини. Первинним елементом С.к.з. виступає стаття закону. Всі статті об'єднуються у більші структурні одиниці – розділи або глави, які в свою чергу, об'єднуються у ще більші структурні одиниці – частини. Як правило, у крим. законі всі менші структурні одиниці об'єднують у дві основні частини, які найчастіше називають Загальною та Особливою. Об'єднання статей у розділи, глави, частини відбувається за суб'єктивним критерієм, за волею законодавця, і через це, окремі статті можуть бути включені в окремі розділи необґрунтовано.

Система кримінального права

це множина крим. прав. елементів, які знаходяться у зв'язку один з од-

ним, утворюють певну цілісність і як єдине ціле взаємодіють з оточуючим середовищем. Розглядаючи С.к.п., ведуть мову про порядок, зумовлений закономірним розташуванням і взаємозв'язком частин одного цілого. Традиційно, у крим. прав., особливо, навчальній літературі вказується що С.к.п. складають норми розділені на Загальну та Особливу частину (або ж вказується що С.к.п. як сукупність юридичних норм становить собою їх цілісну систему, яка має окремі структурні утворення (підсистеми) – Загальну та Особливу частини). У крим. прав. літературі висловлюються й інші точки зору стосовно С.к.п. Так, достатньо обґрунтовано вказується окремими вченими (В. Навроцький та ін.), що неоднорідність і різноаспектність поняття крим. прав. означають, що воно не являє собою якусь одну систему. Іншими словами, обґрунтовується, що по відношенню до крим. прав. необхідно вести мову про різні види його систем (кожен з яких характеризується, перш за все, власними первинними елементами, згрупованими в інші одиниці системи), зокрема: 1) систему галузі; 2) систему законодавства; 3) систему правозастосування у сфері крим. прав.; 4) систему науки; 5) систему навчальної дисципліни (*див. відповідні терміни*). При цьому підкреслюється, що на Загальну та Особливу частини поділяється не крим. прав. як система норм, а саме крим. закон (В. Навроцький).

Система кримінального права як сфери правозастосування

це сукупність відповідних правил застосування крим.-прав. норм та статей крим. закону, які знаходяться у зв'язку один з одним, утворюють певну цілісність, забезпечуючи однотипність правозастосування. Первинною ланкою С.к.п.я.с.п. є правила застосування, які об'єднуються у більші структурні одиниці – правила крим.-прав. кваліфікації та правила визначення правових наслідків вчиненого посягання, серед яких важливе місце посідають правила призначення покарання. Правила правозастосування, які становлять первинну ланку аналізованої системи, об'єднуються у більші структурні одиниці — правила кримінально-правової кваліфікації (щодо застосування диспозицій статей кримінального закону) та правила визначення правових наслідків вчиненого посягання, серед яких чільне місце посідають правила призначення покарання. Системоутворюючі зв'язки між окремими правилами, базуються на властивостях предмета крим. прав., і це означає, що всі правила правозастосування у цій сфері об'єднуються навколо положень про те, як визначити, чи є вчинене діяння злочином, і якщо так, то яким.

Система навчальної дисципліни кримінального права

це сукупність окремих, пов'язаних між собою дидактичних положень. Дані положення стосуються основних питань теорії галузі крим. права та чинного крим. прав. законодавства. Вони групуються (об'єднуються) у відповідні теми (або розділи) навчального курсу крим. прав., які вже протягом досить тривалого часу прийнято поділяти на Загальну та Особливу частини. При цьому, до Загальної частини включають теми, що стосуються положень, спільних для вирішення питань відповідальності за всі злочини. До Особливої частини

включають теми про відповідальність за окремі види злочинів. С.н.д.к.п. певною мірою відображає систему чинного крим. законодавства. Тим не менш, враховуючи те, що предмет навчальної дисципліни крим. прав. не обмежується лише вивченням чинного закону, його система повинна відрізнятися від системи крим. закону.

Система науки кримінального права

це сукупність положень, які характеризують закономірності визнання діяння злочинним і караним. Наукові положення є первинними елементами С.н.к.п. Сама ж сукупність таких положень утворює відповідні концепції, теорії та вчення (*див. відповідні терміни*).

Тлумачення закону про кримінальну відповідальність

це з'ясування та визначення змісту крим.-правов. норм. Як правило вказується, що Т.з.п.к.в. здійснюється у зв'язку із необхідністю його однотипного розуміння та застосування. Воно дозволяє встановити відношення закону до конкретного злочину, і це важлива умова його правильного застосування, необхідний елемент судової діяльності. Т.з.п.к.в. у наук. та навч. літературі традиційно поділяють на окремі види, за такими основними критеріями: 1) за суб'єктом: а) аутентичне; б) легальне; в) судове; г) наукове або доктринальне; 2) за способом (або прийомом): а) філологічне; б) історичне; в) систематичне; г) логічне; 3) за обсягом: а) буквальне; б) поширювальне; в) обмежувальне (*див. відповідні терміни*).

Аутентичне тлумачення закону про кримінальну відповідальність

це один з різновидів тлумачення крим. закону (*див. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність*), який виділяють за суб'єктом тлумачення, що являє собою роз'яснення закону органом, який його прийняв. Необхідно враховувати, що А.т.з.п.к.в. може взагалі не застосовуватись на практиці, якщо у законодавстві держави спеціально визначено орган, який здійснює тлумачення закону (наприклад, Конституційний Суд).

Буквальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність

це один з різновидів тлумачення крим. закону (*див. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність*), який виділяють за обсягом кола суспільно небезпечних діянь, що охоплюються певною крим.-прав. нормою, згідно з яким дійсний зміст крим.-прав. норми точно (буквально) відповідає її текстуальному вираженню (тексту, букві). Іншими словами, при Б.т.з.п.к.в. відбувається з'ясування змісту крим.-прав. норми, у точній відповідності до тексту закону. Це найпоширеніший вид тлумачення за обсягом з поміж інших, при якому зміст норми закону або якоїсь її частини збігається з її словесним викладенням.

Історичне тлумачення закону про кримінальну відповідальність

це один з різновидів тлумачення крим. закону (*див. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність*), який виділяють за способом (прийомом) тлумачення, що полягає у з'ясуванні умов, причин, соціальних чинників, що обумовили його прийняття, зверненні до аналогічних кримінальних законів, що були чинними раніше. Найчастіше, І.т.з.п.к.в. використовується при обговоренні проектів закону, вивченні думок вчених та практиків, а також при дослідженні крим. законодавства. В окремих випадках, для розкриття змісту закону знайомляться з його проектом, пояснювальними записками, матеріалами обговорення проекту, думками окремих вчених, які брали участь у розробці закону.

Легальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність

це один з різновидів тлумачення крим. закону (*див. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність*), який виділяють за суб'єктом тлумачення, що здійснюється вповноваженим на те органом. Як правило, тлумачення крим. закону здійснюється спеціально уповноваженим на те органом держави (наприклад, Конституційний Суд), у зв'язку із цим, Л.т.з.п.к.в. є достатньо поширеним видом тлумачення. Рішення прийняті спеціально уповноваженим органом (тобто, Л.т.з.п.к.в.) є офіційними та обов'язковими.

Логічне тлумачення закону про кримінальну відповідальність

це один з різновидів тлумачення крим. закону (*див. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність*), який виділяють за способом (прийомам) тлумачення, що полягає у з'ясуванні прийомів логіки при визначенні змісту закону та обсягу його правової регламентації, при визначенні моменту закінчення злочину тощо. Л.т.з.п.к.в. сприяє з'ясуванню крим. закону на основі законів логіки. Елементи логічного тлумачення присутні також і у систематичному, і в історичному тлумаченнях (*див. відповідні терміни*). За допомогою логічних прийомів проводиться усунення можливих непорозумінь закону, уточнення його сенсу, закладеного, але не вираженого в ньому чітко. Характерним прикладом Л.т.з.п.к.в. є ситуація при якій суд не бере до уваги обтяжуючі обставини (наприклад, вчинення злочину групою осіб, або повторно та ін.), які перераховані у відповідних статтях Загальної частини крим. закону, якщо вони передбачаються в якості кваліфікуючих або особливо кваліфікуючих ознак відповідного діяння, бо це буде означати подвійне ставлення у вини таких обставин особі.

Наукове тлумачення закону про кримінальну відповідальність

це один з різновидів тлумачення крим. закону (*див. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність*), який виділяють за суб'єктом тлумачення, що дається науковими і навчальними юридичними установами, окремими вченими та практиками. Н.т.з.п.к.в. надається в монографіях, підручниках, навчальних посібниках, статтях, науково-практичних коментарях, експертних

висновках тощо. Н.т.з.п.к.в., на відміну від інших видів, не має обов'язкової сили, проте саме воно відіграє помітну роль у розвитку науки крим. права, та враховується при підготовці нових законів про крим. відповідальність, а також, допомагає практиці в правильному застосуванні таких законів (наприклад, багато практиків користуються науковими роз'ясненнями вчених).

Обмежувальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність

це один з різновидів тлумачення крим. закону (*див. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність*), який виділяють за обсягом кола суспільно небезпечних діянь, що охоплюються певною крим.-прав. нормою, який має місце при неспівпаданні тексту і змісту кримінально-правової норми, коли її значення більш вузьке за словесне вираження. О.т.з.п.к.в. фактично визначає можливість більш вузького поля застосування закону, ніж це вказано безпосередньо в самому законі. Характерним прикладом О.т.з.п.к.в. є можливість суду не визнавати в діях особи стан сп'яніння як обтяжуючу обставину. Іншим прикладом є склад злочину – втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, при цьому, у диспозиції статті, зазвичай не вказується що особа яка втягує неповнолітнього повинна сама бути повнолітньою, проте очевидно, що у даному випадку законодавцем передбачаються саме ці ситуації. О.т.з.п.к.в. не «звужує» зміст закону, а лише виявляє його дійсний смисл, який може бути більш вузьким, порівняно з текстом відповідного закону, його буквальним вираженням.

Поширювальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність

це один з різновидів тлумачення крим. закону (*див. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність*), який виділяють за обсягом кола суспільно небезпечних діянь, що охоплюються певною крим.-прав. нормою, який має місце при неспівпаданні тексту і змісту крим.-прав. нормою, коли її значення ширше за текстуальне словесне вираження. Інколи вказується, що П.т.з.п.к.в. являє собою надання дії закону більш широких меж, ніж це безпосередньо впливає із буквального розуміння крим.-прав. норми. П.т.з.п.к.в. дозволяє застосовувати її до більш широкого кола випадків, ніж це буквально вказано в самому тексті статті крим. закону. Прикладом П.т.з.п.к.в. є здійснення без державної реєстрації чи спеціально передбаченого для цього дозволу, одержання якого передбачено законодавством, операцій з брухтом кольорових та чорних металів, при цьому, поняття «законодавство» охоплює не лише закони (буквальне тлумачення), але й підзаконні нормативно-правові акти (поширювальне тлумачення). П.т.з.п.к.в. не «розширює» зміст закону, а лише виявляє його дійсний смисл, який може бути більш широким, порівняно з текстом відповідного закону, його буквальним вираженням. Разом із цим, П.т.з.п.к.в. необхідно відрізнити від аналогії, під якою у крим. прав. літературі розуміють застосування до суспільно небезпечного діяння, що прямо не передбачене законом в момент його вчинення, статті крим. закону, яка встановлює крим. відповідальність за найбільш схожий за важливістю і характером злочин (аналогія у крим.

прав. як правило не допускається). Різниця в П.т.з.п.к.в. та аналогії полягає у тому, що поширювальне тлумачення фактично базується на існуванні в крим. законі крим.-прав. норм, в яких ознаки злочину описані узагальнено, не досить чітко, а в окремих випадках навіть і суперечливо. В свою чергу, їх тлумачення відповідає дійсному смислу конкретної норми (встановлюється що саме «мав на увазі» законодавець), і через це, П.т.з.п.к.в. реально нічого до закону не додає, натомість лише більш точно розкриває його зміст. В той же час, аналогія має місце у тих випадках, коли дане діяння як злочинне в законі не передбачене взагалі, тобто у тих ситуаціях, коли в законі існує прогалина.

Систематичне тлумачення закону про кримінальну відповідальність

це один з різновидів тлумачення крим. закону (*див. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність*), який виділяють за способом (прийомом) тлумачення, що полягає у з'ясуванні змісту закону, його окремих положень шляхом зіставлення з іншими положеннями цього ж або іншого закону. С.т.з.п.к.в. найчастіше застосовується при зіставленні положень різних норм крим. закону (наприклад, поняття «службова особа» як правило визначається у примітці до статті крим. закону, яка знаходиться першою у розділі, яким передбачаються склади злочинів у сфері службової діяльності, проте назване поняття використовується й у інших статтях, які розташовані в інших розділах крим. закону).

Судове тлумачення закону про кримінальну відповідальність

це один з різновидів тлумачення крим. закону (*див. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність*), який виділяють за суб'єктом тлумачення, що здійснюється судом будь-якої ланки в процесі розгляду кримінальних справ. С.т.з.п.к.в. є також тлумачення, яке здійснюється спеціально уповноваженим органом (наприклад, Пленумом Верховного суду) у відповідних постановках про практику розгляду судами окремих категорій крим. справ. С.т.з.п.к.в. є найбільш поширеним і частіше за все застосовуваним видом тлумачення. Незважаючи на те, що даний вид тлумачення не віднесено до офіційних, ступінь його обов'язковості надзвичайно високий, оскільки фактично його мають враховувати й органи досудового слідства, й органи прокуратури, і суди всіх ланок. У крим. прав. літературі прийнято виділяти два види С.т.з.п.к.в., зокрема: 1) казуальне тлумачення; та 2) правозастосовне тлумачення (*див. відповідні терміни*).

Філологічне тлумачення закону про кримінальну відповідальність

це один з різновидів тлумачення крим. закону (*див. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність*), який виділяють за способом (прийомам) тлумачення, що здійснюється за допомогою аналізу тексту правових норм з використанням законів граматики, синтаксису, морфології, пунктуації. Іншими словами, Ф.т.з.п.к.в. являє собою з'ясування змісту закону шляхом аналізу тексту: термінів і понять із використанням правил граматики, синтаксису, орфо-

графії і т.п. Прикладом застосування Ф.т.з.п.к.в. є виділення у диспозиції крим. прав. норми сполучників «і» / «або» та ін. при цьому, якщо між перерахованими діяннями вживається сполучник «і», то для притягнення особи до крим. відповідальності за цією статтею необхідно встановити та довести вчинення відповідних дій одночасно, у випадку ж вживання сполучника «або» - лише однієї з них.

Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі

це можливість застосувати цей закон в залежності від часу вчинення злочину (*див. Час вчинення злочину*). Ч.з.п.к.в.у.ч. розглядається в якості одного з принципів дії крим. закону (проте не одного з просторових, а окремого – часового принципу, або принципу дії у часі). У відповідності до даного принципу, злочинність і караність діяння, а також інші крим.-прав. наслідки діяння визначаються законом про крим. відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння. У крим. прав. літературі виділяють підстави припинення чинності закону про крим. відповідальність: 1) скасування закону про крим. відповідальність; 2) фактична заміна чинного закону про крим. відповідальність новим законом; 3) закінчення терміну дії закону про крим. відповідальність, якщо закон був виданий на певний час. Розгляд питання щодо Ч.з.п.к.в.у.ч. також нерозривно пов'язаний із його зворотною дією (*див. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність*), тобто з можливістю або неможливістю його застосування у ряді випадків.

Чинність кримінального закону за колом осіб

це термін, який використовується у якості синонімічного до терміну «Принцип громадянства» (*див. Принцип громадянства*), для позначення меж дії крим. закону стосовно щодо діянь, вчинених за межами країни її громадянами та особами без громадянства, що постійно проживають в цій країні.

Просторова юрисдикція закону про кримінальну відповідальність

це поширення його дії на відповідну територію країни. Як правило, особи, які вчинили злочини на території країни, підлягають кримінальній відповідальності за крим. законом, який у ній діє. П.ю.з.п.к.в. означає поширення закону про крим. відповідальність в межах певної території та щодо певного кола осіб. У наук. та навч. літературі, П.ю.з.п.к.в. розглядається через призму чотирьох принципів: 1) територіального; 2) громадянства; 3) універсального; та 4) реального.

Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність

означає, що приписи закону крим. відп. у певних випадках поширюються на правовідносини, що виникли до набрання ним чинності. Питання щодо З.д.з.п.к.в. у крим. прав. теорії як правило, виходячи з основних галузевих принципів крим. прав. (гуманізм, перевага пом'якшуючих відповідальність обста-

вин та ін.), як правило вирішується таким чином: закон про крим. відповідальність, який скасовує злочинність діяння, пом'якшує крим. відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію у часі. Такий закон поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання цим законом чинності, у тому числі й на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. Закон про крим. відповідальність, що встановлює злочинність діяння або посилює крим. відповідальність, не має зворотної дії в часі. Існують випадки, коли з часу вчинення злочину і до часу засудження особи закон про крим. відповідальність змінювався більше ніж один раз (див. Проміжний кримінальний закон). У таких випадках у теорії крим. прав. та на практиці немає єдиного підходу стосовно того, який саме закон повинен застосовуватись. У більшості джерел переважає точка зору, що повинен застосовуватися найбільш сприятливий для винного закон із усіх, що були чинними у цей період. При визначенні З.д.з.п.к.в. необхідно враховувати особливості деяких видів ускладненого одиничного злочину (мова йде про триваючі та продовжувані злочини – див. відповідні терміни), зокрема – час їх вчинення. У випадках, коли триваючий чи продовжуваний злочин почався під час дії старого закону і вчинювався під час дії нового закону, який пом'якшує крим. відповідальність за відповідне діяння, може бути застосований новий закон.

ТЕМА № 3

ЗЛОЧИН ТА СКЛАД ЗЛОЧИНУ

I. Відпрацюйте теоретичні питання:

1. Поняття злочину та його ознаки. Значення частини 2 ст. 11 КК України для поняття злочину.
2. Класифікація злочинів та її практичне значення.
3. Соціальна природа злочину.
4. Історично мінливий характер поняття злочину.
5. Криміналізація і декриміналізація суспільно небезпечних діянь.
6. Визначення поняття злочину: формальне, матеріальне, формально-матеріальне, їх сутність.
7. Поняття складу злочину та його значення.
8. Загальна характеристика елементів складу злочину, їх зміст та єдність.
9. Обов'язкові і факультативні ознаки складу злочину.
10. Співвідношення понять «склад злочину» та «злочин».
11. Класифікація складів злочинів.

II. Розв'яжіть практичні завдання:

1. Тракторист сільськогосподарського виробничого кооперативу Федотов сів озиму пшеницю, а водій кооперативу Шаварін, одержуючи зерно за накладною, возив його з комори в поле. Федотов запропонував Шаваріну вкрати частину пшениці. Залишивши в кузові автомашини чотири лантухи посівної пшениці вагою 208 кг, вартість яких дорівнювала 200 грн., вони відвезли її до райцентру і продали.

Ознайомтесь із ст. 191 КК України. Чи є дії Шаваріна й Федотова злочинними?

2. Лисенко серед ночі розбудив свого приятеля Корсакова і запросив його до себе додому, де, пригощаючи спиртом, розповів, що з приміщення лікарні викрав спирт, електрокамін та комп'ютер. Корсаков запропонував повернути викрадене, і до світанку вони віднесли в лікарню електрокамін та комп'ютер, а спирт випили.

Наступного дня, йдучи до Лисенка, Корсаков зустрів слідчого поліції Шишку, який перед цим оглядав місце події в лікарні. На запитання Шишки про походження його сп'яніння Корсаков відповів, що пив викрадений з лікарні спирт, і пообіцяв прийти до відділу поліції і розповісти про обставини вчинення злочину та назвати винного. Наступного дня Корсаков прийшов і повідомив, що цей злочин вчинив Лисенко.

Чи є дії Корсакова злочинними?

3. Перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння водій Угрюмов, керуючи автомашиною, в кузові якої були пасажир і вантаж, перевищив дозволу швидкість руху, внаслідок чого машина перекинулася. Під кузовом опинився Кочетков. Однак Угрюмов та пасажир Колигін і Сигов, які під час аварії не постраждали, заходів щодо врятування Кочеткова не вжили й одразу пішли в поруч розташоване селище. В селищі ніхто з них не заявив, що під кузовом машини перебуває Кочетков. Лише через 6 годин на місце події прибули робітники з трактором, які, піднявши машину, почали розбирати вантаж, під яким знайшли мертвого Кочеткова. Угрюмова притягли до кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху, що спричинило смерть потерпілого.

Ознайомтесь із ст. 135 та 286 КК України. Чи правильно вирішено справу?

4. Іванов придбав у незнайомої особи ніж, та возив його на випадок самозахисту в багажнику автомобіля. Під час перевірки працівниками патрульної поліції автомобіля Іванова, в багажнику був знайдений ніж, який згідно з висновком експертизи, є холодною зброєю.

Ознайомтесь із ст. 263 КК України. Вирішить питання про відповідальність Іванова.

5. Медсестра лікарні Яровенко пожаліла безнадійно хвору на тяжку хворобу Макаренко та на її прохання ввела їй в організм препарат, здатний викликати смерть, щоб Яровенко не зазнавала зайвих страждань. Від зробленої ін'єкції Макаренко померла.

Ознайомтесь із ст. 115 КК України та поняттям «евтаназії» за допомогою мережі Інтернет. Чи можливо визнати дії Яровенко злочинними?

6. Таратута був свідком того, як Цапко у лісі згвалтував жінку, що збирала гриби. Про цей злочин Таратута нікуди не повідомив.

Чи повинен Таратута відповідати за приховування злочину за ст. 396 КК України?

7. Сидоренко, знаходячись у продовольчому супермаркеті біля стелажа з молочними продуктами, переконавшись, що ніхто не звертає на нього уваги, узяв пакет з кефіром вартістю 12 гривень і поклав його до внутрішньої кишені куртки. Залишивши приміщення супермаркету, Сидоренко прийшов додому, де випив кефір.

Ознайомтесь із ч. 1 та ч. 2 ст. 11 КК України. Чи вбачається в діях Сидоренка злочин?

8. Збираючи вдосвіта гриби, Дронов кинув у річку недопалок цигарки. Поверхня води спалахнула, полум'я поширилося на кілька кілометрів і знищило у двох селах мости та трактор японського виробництва. Сам Дронов дістав тяжкі опіки. Річка горіла протягом п'яти годин, оскільки в неї потрапило

4 тис. м³ пального внаслідок пошкодження труби нафтопроводу при проведенні будівельних робіт. Керівники робіт не сповістили населення про можливі наслідки.

Чи є дії Дронова злочинними?

9. Карпенко, раніше судимий за крадіжку, який ніде не працював, пиячив, жив на випадкові заробітки, а також на кошти, одержувані від збирання й здачі пляшок, вкрав у громадянки Фукс праску вартістю 950 грн., яка знаходилась на балконі її квартири.

Ознайомтесь із ст. 185 КК України. Ознаки яких кваліфікованих видів передбаченого цією статтею складу злочину є в діях Карпенка?

10. Крамаренко, від'їжджаючи до Криму відпочивати, попросила свою сусідку Єрохіну, щоб та взяла на зберігання найбільш цінні речі на період її відсутності (відеомагнітофон, золоті прикраси, телевізор, тощо). Єрохіна погодилась, але згодом усі речі, які їй залишила на зберігання Крамаренко, продала. Коли Крамаренко повернулася з відпочинку і прийшла до Єрохіної забрати свої речі, та їй сказала, що ніяких речей від неї на зберігання не брала.

Ознайомтесь із ст. 190 КК України. Чи є в діях Єрохіної ознаки злочину проти власності?

11. У січні 2001 р. Колесов створив приватне підприємство, що було зареєстроване у встановленому законом порядку. З листопада 2001 р. створене ним підприємство почало займатися виготовленням горілчаних виробів та торгівлею ними, а також торгівлею тютюновими виробами без отримання ліцензії на ці види діяльності.

Ознайомтесь зі ст. 204 КК України. Чи є в діях Колесова ознаки складу злочину, що передбачений ст. 204 КК України?

III. Дайте відповіді на тестові завдання:

1. Відповідно до ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України злочином є:

- а) передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на суспільний лад України, його політичну і економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а так само інше передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, яке посягає на правопорядок;
- б) передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину;
- в) протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність;
- г) діяння заборонене під загрозою покарання законом, чинним у момент його вчинення.

2. В якому законодавчому акті України дається матеріальне визначення злочину:

- а) Конституції України;
- б) Кримінальному процесуальному кодексі України;
- в) Кримінальному кодексі України;
- г) Кримінально-виконавчому кодексі України.

3. Вкажіть на ознаку злочину:

- а) суспільно небезпечне діяння;
- б) визнання особою своєї вини;
- в) показання свідків;
- г) спричинення шкоди.

4. Протиправність діяння означає, що застосування закону про кримінальну відповідальність можливо тільки:

- а) у випадках, спеціально передбачених у Конституції України;
- б) у випадках, спеціально передбачених у КК України;
- в) якщо це передбачено підзаконними нормативними актами;
- г) по відношенню до осіб, які не мають дипломатичного імунітету.

5. У ст. 12 Кримінального кодексу України злочини класифікуються за:

- а) ступенем тяжкості;
- б) часом та місцем вчинення;
- в) об'єктом та обстановкою вчинення;
- г) видом спричиненої шкоди.

6. Поняття «суспільно небезпечне діяння» охоплює:

- а) дію, бездіяльність, наслідки;
- б) дію і бездіяльність;
- в) дію, наслідки, причинний зв'язок;
- г) дію, бездіяльність, причинний зв'язок.

7. Що не є умовою малозначності діяння (ч. 2 ст. 11 КК України) є:

- а) у вчиненому діянні наявні всі ознаки злочину, передбаченого КК України;
- б) вчинене діяння не тільки об'єктивно завдало шкоди, а й не могло заподіяти істотної шкоди, тобто суб'єктивно воно не було спрямовано на заподіяння істотної шкоди;
- в) у вчиненому діянні взагалі відсутня така ознака як вина;
- г) у вчиненому діянні ознаки злочину, передбаченого КК України, є лише формальними, і за сукупністю всіх конкретних обставин це діяння не характеризується суспільною небезпечністю.

8. За ступенем тяжкості злочини поділяються на:

- а) кримінальні проступки, тяжкі, надмірно тяжкі;

- б) дрібні, середньої тяжкості, тяжкі;
- в) легкі, середні, тяжкі, особливо тяжкі;
- г) невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі, особливо тяжкі.

9. Пушилін при порушенні правил дорожнього руху збив двох пішоходів, які загинули на місці ДТП. Суд призначив йому максимальне за ч. 3 ст. 286 Кримінального кодексу України покарання у виді 10 років позбавлення волі. За ступеню тяжкості цей злочин:

- а) тяжкий;
- б) середньої тяжкості;
- в) невеликої тяжкості;
- г) особливо тяжкий.

10. Склад злочину – це:

- а) офіційна оцінка поведінки особи, яка вчинила злочин, що дається лише судом в обвинувальному вироку;
- б) сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних та суб'єктивних ознак, які визначають суспільно небезпечне діяння як злочин;
- в) сукупність всіх суспільних відносин, інтересів та благ особи, держави і суспільства, що охороняються кримінальним законом;
- г) сукупність передбачених законом ознак, які характеризують зовнішній прояв злочинного діяння.

11. Вкажіть види складів злочину за конструкцією:

- а) матеріальні, прості, складні;
- б) матеріальні, формальні, усічені;
- в) основні, кваліфіковані, формальні;
- г) прості, складні, альтернативні.

12. Елементами (ознаками) складу злочину є:

- а) об'єкт злочину, об'єктивна сторона злочину, суб'єктивна сторона злочину, суб'єкт злочину;
- б) суспільна небезпечність злочину, протиправність, винність, караність, вчинення суб'єктом злочину;
- в) диференціація, індивідуалізація, криміналізація, пеналізація;
- г) законність, гуманізм, справедливість, диспозитивність.

13. Простий склад злочину це склад:

- а) у якому присутні тільки пом'якшуючі обставини;
- б) у якому присутні тільки обтяжуючі обставини;
- в) у якому відсутні пом'якшуючі і обтяжуючі обставини;
- г) у якому відсутні тільки особливо обтяжуючі обставини.

14. Розбій (ст. 187 КК України) та бандитизм (ст. 257 КК України) є:

- а) матеріальним складом злочину;
- б) усіченим складом злочину;
- в) формальним складом злочину;
- г) формально-матеріальним складом злочину.

15. Умисне вбивство (ст. 115 КК України) та умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України) є:

- а) матеріальним складом злочину;
- б) усіченим складом злочину;
- в) формальним складом злочину;
- г) формально-матеріальним складом злочину.

VI. Вирішіть наступні завдання:

1. Як визначено злочин в історії кримінального права залежно від його соціальної чи правової природи? _____

2. Ознайомившись зі змістом ст. 11 КК України, запишіть, які з обов'язкових ознак злочину належать до матеріальних, а які до формальних. _____

3. Назвіть ознаку злочину, що відображає його юридичну, нормативну природу. _____

4. Назвіть ознаки злочину, що розкривають його зовнішню та внутрішню соціально-психологічну природу. _____

5. Вкажіть, у чому полягає значення суспільної небезпечності як матеріальної ознаки.

--	--	--

6. З'ясуйте, у чому полягає ключовий принцип кримінального права – принцип суб'єктивного ставлення. _____

7. Виходячи з тексту норми ч. 2 ст. 11 КК України запишіть умови застосування цієї норми.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

8. Запишіть, у чому полягає відмінність малозначності діяння від діяння, яке не містить складу злочину.

Малозначність діяння	Діяння, яке не містить складу злочину

9. Назвіть критерій класифікації злочинів, передбачених ст. 12 КК України.

10. Укажіть формальний критерій класифікації злочинів. _____

11. Заповніть таблицю.

Класифікація злочинів			

12. Доповніть перелік. Класифікацію злочинів враховують під час:

- визначення виду покарання;
- призначення покарання за сукупністю злочинів;
- звільнення від кримінальної відповідальності;
- _____
- _____
- _____

13. Дайте визначення поняттю «склад злочину». _____

14. Опишіть різницю між складом злочину і самим злочином.

Конкретний злочин (як явище)	Склад конкретного виду злочину (як юридичне поняття про злочин)

15. Назвіть єдину і достатню підставою кримінальної відповідальності.

---

16. Укажіть, у чому полягає значення вчення про склад злочину.

---

17. Заповніть схему.

18. Заповніть таблицю.

Вид складу злочину		
За ступенем суспільної небезпеки	За особливістю конструкції	За структурою (способом описування ознак складу злочину в законі)

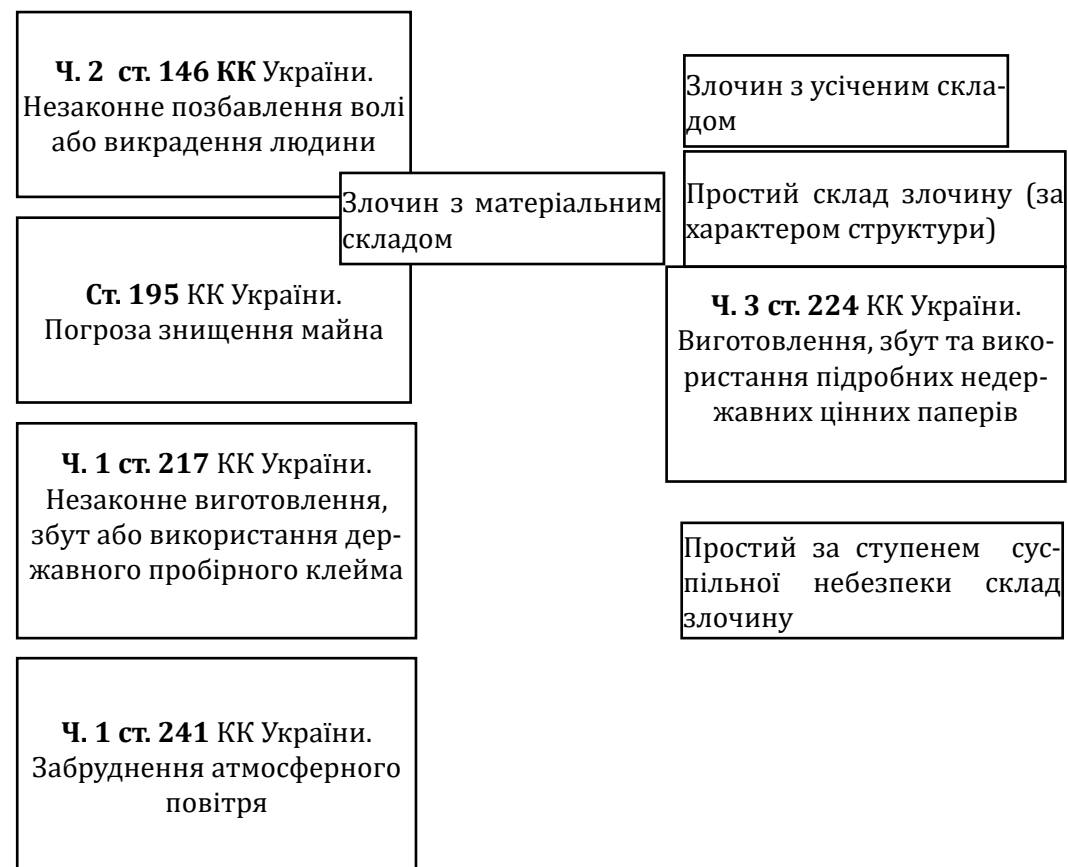
19. Назвіть вид складу злочину відповідно до характеристики визначення:

- 1) _____ склад злочину містить ознаки, що обтяжують відповідальність та впливають на кваліфікацію;
- 2) _____ склад злочину містить ознаки одного суспільно небезпечного діяння, що посягає на один об'єкт;
- 3) _____ у конструкції об'єктивної сторони складу злочину законодавець як обов'язкову ознаку передбачає певні суспільно небезпечні наслідки.

20. Запишіть види складу злочину за способом опису їх ознак у законі.

Склад із двома об'єктами		
Склад із двома діями		
Склад із двома формами вини		

21. Ознайомтесь із диспозиціями запропонованих норм та об'єднайте елементи у схеми.

22. Заповніть схему, зазначте вид складу злочину запропонованих норм.

За ступенем суспільної небезпеки	Ст. 165 КК України	За законодавчою конструкцією
За характером структури складу злочинів		

За ступенем суспільної небезпеки	Ст. 197 КК України	За законодавчою конструкцією
За характером структури складу злочинів		

За ступенем суспільної небезпеки	Ст. 446 КК України	За законодавчою конструкцією
За характером структури складу злочинів		

23. Дайте визначення кваліфікації злочину. _____

24. Заповніть таблицю.

Кваліфікація злочину	Наслідки
Правильна	
Неправильна	
Помилкова	

25. Назвіть процес, відповідно до якого послідовно встановлюють точну відповідність об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони складу злочину. _____

26. Наведіть приклади різних видів складу злочину відповідно до запропонованої схеми

За ступенем суспільної небезпеки	Простий склад злочину	Ст.
	Привілейований склад злочину	Ст.
	Склад злочину із кваліфікуючими ознаками	Ст.
	Склад злочину із кваліфікуючими ознаками	Ст.
За особливістю конструкції	Матеріальний склад злочину	Ст.
	Формальний склад злочину	Ст.
	Усічений склад злочину	Ст.
За структурою	Простий склад злочину	Ст.
	Складний склад злочину	Ст.

Методичні поради до вивчення теми

Поняття кримінальної відповідальності законодавець широко використовує при формуванні норм кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Тому з'ясування цього поняття є важливим завданням при опануванні даної теми.

Розкриттю підлягають такі аспекти як **кримінально-правові відносини, співвідношення** кримінальної відповідальності з кримінально-правовими відносинами та кримінальним покаранням, **межі** кримінальної відповідальності. Слід пам'ятати, що кримінальна відповідальність має місце лише при наявності її підстави, тобто юридичних ознак, які характеризують суспільно небезпечні діяння як злочин, і які зазначені в законі. Потребують обґрунтування положення, згідно з якими єдиною підставою кримінальної відповідальності в кримінальному праві визначається наявність в діяннях особи певного складу злочину.

Кримінальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності. Цей вид відповідальності передбачає обов'язок особи, яка вчинила злочин, перетерпіти визначені обмеження особистого чи майнового характеру за вчинене. Кримінальна відповідальність — це правова оцінка держави (в особі правомочних органів) злочинного діяння винного. Виникнення, реалізація і припинення кримінальної відповідальності відбуваються в рамках кримінальних правовідносин. **Момент** її виникнення збігається з моментом вчинення злочину, реалізація — з моментом вступу вироку в законну силу, а припинення — з моментом погашення або зняття судимості.

У кримінально-правовій літературі було висловлено три основні точки зору щодо **підстави** кримінальної відповідальності: вчинений злочин, вина, склад злочину. Однак сам факт вчиненого злочинного діяння не достатній для притягнення до кримінальної відповідальності, тому що може виявитися, що особа, яка його вчинила, діяла невинно, або є неналежним суб'єктом злочину (неосудність або недосягнення віку кримінальної відповідальності).

Вина так само не може розглядатися як підстава кримінальної відповідальності, оскільки вона є лише однією з ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Тому більш поширеною позицією є точка зору авторів, які визначають як підставу кримінальної відповідальності — діяння, що містять ознаки складу злочину. Отже, підставою кримінальної відповідальності є наявність у вчиненому особою діянні ознак конкретного складу злочину, передбаченого кримінальним законом (ст. 2 КК).

Визначення поняття злочину дається як у законодавстві (ст. 11 КК), так і в теорії кримінального права. Слід пам'ятати, що визначення **поняття** злочину **залежить** від соціально-економічних відносин, що існують в суспільстві на тому чи іншому етапі розвитку, тому поняття злочину має історично-мінливий характер. В свою чергу це **обумовлює** криміналізацію і декриміналізацію суспільно небезпечних діянь.

Злочином визнається передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне, винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Злочину притаманні: суспільна небезпека, кримінальна протиправність, винність і караність.

Суспільна небезпека злочину є його основною матеріальною ознакою і полягає в тому, що в результаті вчинення особою злочину заподіюється шкода суспільним відносинам. Ця ознака за своїм характером об'єктивна, оскільки прийняття правових норм визначається об'єктивними закономірностями розвитку суспільства. В залежності від суспільної небезпеки законодавець визнає злочином те чи інше діяння.

Протиправність полягає в тому, що злочином визнається лише діяння, яке передбачене кримінальним законом. Відсутність у кримінальному законі конкретної норми, яка передбачає кримінальну відповідальність за визначене діяння, означає, що воно не визнається злочином.

Винність — це суб'єктивна ознака злочину. Кримінальній відповідальності підлягають тільки особи, винні у скоєнні злочину, тобто які вчинили передбачене законом суспільно небезпечне діяння умисно або з необережності. Без вини немає злочину, неприпустиме притягнення особи до відповідальності за діяння, вчинені невинно. Саме тому у кримінальному праві України панує принцип суб'єктивного ставлення.

Караність діяння є обов'язковою ознакою будь-якого злочину. Якщо за діяння не передбачено покарання, воно не визнається злочином. Злочини і проступки (адміністративні, дисциплінарні, цивільні) є діяннями небезпечними і протиправними, вони негативно оцінюються суспільством. Однак проступки істотно відрізняються від злочинів. За злочини настає кримінальна відповідальність, за проступки — адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова.

Основна відмінність злочинів від інших правопорушень полягає в характері і ступені їхньої суспільної небезпеки. У результаті адміністративного або дисциплінарного проступку, а також і цивільного правопорушення, заподіюється шкода суспільним відносинам. Однак злочини й інші правопорушення мають не однаковий ступінь і характер суспільної небезпеки.

Законодавець, керуючись певним ступенем і характером суспільної небезпеки діяння, відносить його або до проступків, або до злочинів.

Класифікація злочинів. Чинне законодавство, у залежності від характеру і ступеня суспільної небезпеки, передбачає різні види злочинів. При класифікації злочинів беруться до уваги важливість об'єкта посягання і тих конкретних наслідків, які настають, або створюється загроза їх настання.

Види злочинів: невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. У залежності від виду злочину відповідно встановлюється і міра кримінального покарання. Злочином **невеликої тяжкості** є злочин, за який передбачено покарання не більше 2 років позбавлення волі або інше, більш м'яке покарання. Злочином **середньої тяжкості** визнається злочин, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більш 5 років.

Тяжким злочином є злочин, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше 10 років. **Особливо тяжким** визнається злочин, за який передбачено покарання на строк понад 10 років або довічне позбавлення волі (ст. 12 КК).

Віднесення злочинів до тієї чи іншої класифікаційної групи **впливає** на можливість звільнення від кримінальної відповідальності, враховується при призначенні покарання, звільненні від покарання та його відбуванні, при застосуванні актів про амністію тощо. Класифікація злочинів **визначає** конструювання санкції статей Особливої частини.

Розкриття поняття злочину потрібно робити шляхом аналізу його: формального, матеріального, формально-матеріального визначення.

Важливе значення має характеристика ознак злочину, суспільної небезпеки, протиправності, винності їх змісту та співвідношенні між собою. Особливу увагу потрібно звернути на таку ознаку злочину, як караність, зважаючи на її відсутність в законодавчому визначенні.

При вивченні даної теми потрібно також уважно проаналізувати положення норми, передбаченої ч. 2 ст. 12 КК без чого неможливо з'ясування такого поняття як злочин.

Необхідно також підняти проблеми вдосконалення понять злочину в кримінальному праві, місця злочину в системі правопорушень і критеріїв відмежування злочинів від інших правопорушень.

Класифікацію злочинів потрібно обґрунтувати, насамперед виходячи з її законодавчого визначення (ст. 12 КК) та її практичного значення. Основну увагу потрібно приділити аналізу конкретних критеріїв класифікації та видів злочинів, які охоплюються цими критеріями.

Вивчення цієї теми, як однієї з ключових у курсі, передбачає засвоєння поняття складу злочину та характеристику його ознак. Потрібно обґрунтувати, яке значення має склад злочину, яке співвідношення понять злочин і складу злочину, а також чому склад злочину визнається єдиною підставою кримінальної відповідальності.

Аналіз складу злочину включає розгляд його **елементів** (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони). Необхідно окреслити коло **обов'язкових і факультативних ознак** складу злочину, назвати види складів злочину залежно від їх тяжкості.

Законодавчий (нормативний) опис ознак конкретного складу злочину, які містяться в статті Особливої частини КК, у своїй сукупності закріплює той мінімум ознак, який дозволяє відмежувати злочинне діяння від незлочинного. Наявність цієї сукупності ознак злочинного діяння в поведінці винної особи є єдиною і достатньою підставою для вирішення питання про можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення конкретного діяння.

Поняття злочину і складу злочину перебувають у нерозривній єдності: **склад злочину** — це законодавче закріплення в законі узагальнених ознак окремих видів злочинів. Поняття злочину і складу злочину пов'язані між со-

бою, але не тотожні. Матеріальне поняття злочину є основною юридичною конструкцією складу будь-якого конкретного злочину і розкриття змісту його необхідних ознак. Поняття злочину конкретизується в кримінальному законодавстві у формі окремих складів злочинів.

Під **складом злочину** розуміється сукупність об'єктивних і суб'єктивних елементів, установлених законом, що характеризують суспільно небезпечне діяння як злочин. Очевидно, склад злочину вірніше називати не просто сукупністю ознак, а їх системою, тому що склад злочину має всі найважливіші ознаки, які характеризують систему як цілісність. Подібно до складових усякої системи, відсутність будь-якого елемента складу злочину ліквідує всю систему в цілому.

Склад злочину — це правове поняття про злочин. Склад злочину утворюють ознаки, що характеризують об'єкт злочину, його об'єктивну сторону, суб'єкт злочину і суб'єктивну сторону злочину. Кожен з чотирьох елементів складу (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона) у свою чергу характеризується обов'язковими і факультативними ознаками, які визначають конкретний склад злочину. Без встановлення обов'язкових ознак складу злочину неможливі притягнення особи до кримінальної відповідальності і правильна кваліфікація злочину.

Глосарій для кращого засвоєння теми

Злочин

це фундаментальне поняття у крим. прав. та кримін., що являє собою правопорушення, вчинення якого тягне застосування до винної особи заходів кримінальної відповідальності. Незважаючи на те, що самі З. відомі людству з прадавніх часів, дослідження показують, що законодавству Стародавнього світу і Середніх віків загальне поняття З. не було відомо (не застосовувалось). Вважається, що вже з французьких кримінальних кодексів 1791 і 1810 років можна виділити окремі ознаки, характерні для визнання злочинними діянь, зокрема, З. стало визнаватися діяння, заборонене кримінальним законом під загрозою покарання, згідно з принципом *nullum crimen sine lege*. Більшість сучасних КК містить або чисто формальне (тобто, З. - це діяння, заборонене кримінальним законом під загрозою покарання), або формально-матеріальне визначення З., включаючи в нього крім зазначеного, також ознаку суспільної небезпечності. У КК країн СНД переважним чином акцентується увага на формально-матеріальному визначенні. Крім того, для КК країн СНД характерним є також використання принципу суб'єктивного ставлення в вину, тобто до поняття З. додається ще й ознака винності, в той час як більшість КК Європи не містять такої вказівки, а часто, і взагалі визначення самого поняття З.

В вітчизняній доктрині крим. прав. З. розглядається з формально-матеріальної точки зору. Традиційно вважається, що З. притаманні такі обов'язкові ознаки: 1) це діяння, вчинене суб'єктом злочину; 2) воно є винним; 3) вказане діяння є суспільно небезпечним; 4) відповідне діяння передбачене

чинним КК. Мається на увазі, що обов'язковою ознакою З. є також 5) кримінальна караність. Відсутність хоча б однієї з цих ознак вказує на відсутність З. Наведені вище ознаки дозволяють розглядати З. як визначене кримінальним законом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

В залежності від різноманітних підстав, З. можуть розділятися на певні групи. Існуючі класифікації З. носять нормативний (законодавчий) або доктринальний (науковий) характер. Найчастіше зустрічаються класифікації З. за характером і ступенем їх суспільної небезпеки та по родовому об'єкту. За іншими критеріями класифікації включають в себе характеристику способу вчинення З., ступінь його закінчення, ознаки суб'єкта і суб'єктивної сторони і т. д. Від З. необхідно відрізнити малозначне діяння, яке хоча і містить всі ознаки З., таким не визнається через відсутність суспільної небезпеки (або значної суспільної небезпеки).

Малозначне діяння

це діяння (дія або бездіяльність) яке формально містить у собі всі ознаки злочину, який передбачається кримінальним законом, однак не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіює і не може заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. М.д. не є злочином. У крим. прав. літ. існують різні погляди на М.д., зокрема, поширена точка зору, що М.д. не містять суспільної небезпеки взагалі. Поряд із цим, вказується, що М.д. містять мізерну суспільну небезпеку (Т. Севастьянова), а в окремих випадках аргументується, що М. діяння містять суспільну небезпеку, адже всі діяння які розміщені у КК не можуть не містити суспільної небезпеки (М. Коржанський, Я. Соловій та ін.). Окремі крим.-прав. аспекти М.д. досліджувались в Україні в дисертації Т. Севастьянкової.

М.д. в будь-якому разі є особливою умовою, яка виключає кримінальну відповідальність. Існують критерії М.д., які зводяться до такого: 1) діяння повинно формально, з точки зору протиправності, належати до категорії злочинного, тобто діяння має бути передбачено чинним кримінальним законом; 2) таке діяння не є суспільно небезпечним, хоча його асоціальність, певна шкідливість, можливо, і мають місце (найчастіше даний критерій розкривається у такому: а) або відсутність заподіяння шкоди взагалі; б) або заподіяна шкода дуже незначна (матеріальна або фізична); с) як правило, такі діяння не пов'язані із посяганням на життя, здоров'я, особисту безпеку, статеву свободу та статеву недоторканість особи); 3) відсутність умислу (наміру) на заподіяння більшої шкоди, ніж та, що була фактично заподіяна. Відмічається, що діяння може визнаватися малозначним не лише за властивостями об'єкту, а й за характером способу дії або бездіяльності.

Суспільна небезпечність, як ознака кримінально-правового діяння, значить, що дія або бездіяльність завдає або може завдати значну шкоду суспільним відносинам, тому відсутність суспільної небезпечності дії або бездіяльності або її мізерний характер може призвести лише до настання незначної

шкоди, яка заподіюється не будь-якими діями, а тільки тими, характер яких визначає властивість самого об'єкту. Оцінка суспільної небезпечності діяння повинна надаватись з урахуванням конкретних умов, в яких таке діяння вчинювалось. Наприклад, паління в залі для глядачів кінотеатру – діяння явно малозначне, в той же час, паління на вибухово-небезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах є злочином, який може спричинити вибух або пожежу. М. діяння та відсутність шкідливих наслідків є ознаками які нерозривно пов'язані між собою. Без М. не можуть бути відсутні шкідливі наслідки, в той час як при наявності тяжких наслідків не можна говорити про М.д. Обов'язково слід враховувати, що М.д. може бути таким лише тоді, коли і за умислом особа бажала вчинити незначні дії, які тягнуть малозначні наслідки. Якщо ж умисел та характер дій не збігаються, не можна говорити і про М.д.

Класифікація злочинів

це поділ злочинів на певні групи, категорії, види відповідно до мети та за певним критерієм. Крим.-прав. аспекти К.с. досліджувались в Україні в тій чи іншій мірі в дисертаціях таких вчинених як М. Короленко та О. Соболю. У крим. прав. літературі, прийнято проводити К.з. за такими основними (найбільш поширеними) критеріями: а) 1) за ознаками та видами об'єкта злочину; 2) за наявністю чи відсутністю предмета злочину; 3) за формами вини; 4) за мотивами вчинення; 5) за суб'єктом; 6) за ступенем тяжкості наслідків та ін. У значній частині країн колишнього СРСР у крим. законі злочини класифікуються за ступенем тяжкості. Кожна з класифікацій може вирішувати конкретні завдання, і через це має і теоретичне, і практичне значення.

Декриміналізація

це юридична перекваліфікація частини кримінально караних діянь і переведення їх в розряд адміністративних, дисциплінарних та інших правопорушень або правомірних дій. Д. фактично полягає у вилученні соціально неприйняттого діяння (дії або бездіяльності) з кримінального законодавства. Виділяють окремі фактори Д. діянь, зокрема: 1) незначна суспільна небезпека діяння; 2) невисокий ступінь його морального осуду населенням; 3) рідкісне застосування певних крим.-прав. норм на практиці; 4) наявність інших нормативно-правових актів, за допомогою яких можна успішно боротися з відповідним видом суспільно-небезпечної поведінки. Д. фактично спрямована на уникнення зайвого застосування найсуворішого виду юридичної відповідальності у випадках, коли з урахуванням характеру діяння і особи злочинця потрібні результати можуть бути досягнуті застосуванням менш жорстких санкцій. Крім того, важливий аспект Д. полягає у тому, що вона проводиться з метою фінансової та процесуальної економії, тобто дозволяє обійтися без тривалого крим. судочинства, на яке витрачається значна частина коштів, засобів, часу тощо.

Криміналізація

це процес і результат визнання певних видів суспільно-небезпечних діянь кримінально-караними. Тобто К. полягає у конкретному визначенні тих чи інших діянь як злочинів із передбаченням у відповідній статті кримінального закону ознак складу злочину та встановленням покарання за його вчинення. Зазначається, що К. є вагомим елементом правової політики, що встановлює, які з діянь є злочинами, а які такими не є (В. Навроцький). Крим.-прав. аспекти К. досліджувались в Україні в дисертації Д. Балабанової. Автором дається власне визначення поняття К. – це процес виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості й доцільності кримінально-правової протидії їм і фіксації їх у законі як злочинних і кримінально караних (Д. Балобанова).

Крим.-прав. поняття К. необхідно відрізнити від кримін. поняття К. (більш точно – розрізнити використання терміну К. у крим. прав. та кримін.), який в загальному виді використовується для характеристики проникнення злочинних форм поведінки в різні сфери суспільного життя. Кримін. проблематиці К. (або К. в кримін. аспекті) присвячене дисертаційне дослідження В. Дрьоміна.

Склад злочину

це сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне. Поняття С.з. було відомо ще з часів римських юристів (лат. *corpus delicti*), хоча як наукове поняття, воно введено в обіг у XVII-XVIII ст.ст. Поняття С.з. протягом часу визначалось по-різному, хоча в окремих точках зору науковців не було ярко виражених протиріч, зокрема, вказувалось, що це: 1) сукупність своєрідних рис або ознак, на підставі яких злочинне діяння входить до групи юридичних відносин як кримінально карана неправда (М. Таганцев); 2) сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як злочин (А. Трайнін); 3) сукупність тих характеризуючих ознак або умов, як зовнішніх, так і внутрішніх, які утворюють саме поняття злочину (Л. Белогриць-Котляревський); 4) сукупність визначених кримінальним законом об'єктивних та суб'єктивних ознак, що характеризують відповідне суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дію або бездіяльність) як злочин (П. Фріс); 5) сукупність закріплених у кримінальному законі ознак, за наявності яких реально вчинене суспільно небезпечне діяння визнається злочином (А. Ришелюк); 6) сукупність юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як конкретний злочин, передбачений кримінальним законом (В. Тацій).

Стосовно змісту поняття С.з. існує наукова дискусія, яка зумовлює наявність двох основних підходів: 1) С.з. розглядається з нормативістських позицій (при цьому, С.з. за класичною німецькою моделлю розглядається як «склад закону», тобто наукова абстракція; ознаки С.з. не мають матеріального змісту, і є лише описом, моделлю ознак реально існуючого діяння); 2) С.з. роз-

глядається як сукупність (система) елементів та ознак які утворюють злочин (при цьому, С.з. не протиставляється злочину, а становить таку юридично значущу частину злочину, яка є характерною для всіх днів певного роду. Інакше кажучи, С.з. міститься в діянні, відповідає реальному явищу). У вітчизн. крим. прав. літературі домінуючою є точка зору про те, що С.з. є системою реально існуючих ознак, а не юридичною фікцією, тобто, С.з. існує у дійсності, однак, його не слід плутати С.з. з «Загальним поняттям складу злочину» який є абстракцією (*див. Загальне поняття складу злочину*). Необхідно розмежовувати поняття «юридичного» та «фактичного» складів злочину (*див. Фактичний склад злочину, Юридичний склад злочину*). Ознаки С.з. встановлюються лише кримінальним законом, а тому ні в якому іншому законодавчому акті ознаки злочину міститися не можуть, окрім ряду випадків, які вказуються у законі безпосередньо (зокрема, у так званих нормах із бланкетними диспозиціями, наприклад, правила безпеки руху, що затверджуються урядом та ін.). Всі ознаки С.з. поєднують в окремі чотири групи, які утворюють елементи складу злочину. Відповідно, елементами С.з. є: 1) об'єкт злочину; 2) об'єктивна сторона злочину; 3) суб'єкт злочину; 4) суб'єктивна сторона злочину. Необхідно враховувати, що С.з. утворюється виключно у тих випадках, коли наявна повна сукупність ознак злочину, які встановлені законом, при чому, не може бути «неповного» С.з., а відсутність хоча б однієї із ознак, які встановлені або передбачені законом для певного злочину, означає відсутність цього злочину. С.з. є єдиною і достатньою підставою кримінальної відповідальності. Значення С.з. полягає у тому, що за його допомогою можна провести чітке розмежування між злочином і провиною (незлочинним суспільно небезпечним діянням), а також, відмежувати один злочин від іншого (наприклад, крадіжку від грабежу).

Важливо відмежовувати поняття С.з. та «Злочин», які не співпадають між собою, а співвідносяться, як явище (конкретний злочин) і юридичне поняття про нього (склад конкретного виду злочину). Якщо злочин це конкретне суспільно небезпечне діяння, яке вчинено в певній обстановці, часі, місці та ін., то С.з. це юридичне поняття про злочини певного виду (наприклад, склад крадіжки, вбивства, грабежу тощо), у якому об'єднані найбільш істотні, найбільш типові й універсальні їхні ознаки. Характер співвідношення злочину та С.з. показує, що обсяг цих понять різний. При цьому, у навч. та наук. літературі вказується, що з одного боку, обсяг ознак злочину є ширшим за обсяг ознак складу (зокрема, останній містить у собі лише найбільш загальні, типові, такі, що властиві всім злочинам певного виду ознаки), а з іншого – С.з. є ширшим за кожний конкретний злочин (адже він містить в собі ознаки не лише одного конкретного злочину, але й ознаки всіх злочинів такого виду). У крим. прав. науці обґрунтовується, що С.з. притаманні функції: 1) фундаментальна (С.з. є законною, єдиною, необхідною та достатньою підставою кримінальної відповідальності); 2) процесуальна (встановлення С.з. визначає межі його розслідування); 3) розмежувальна (за допомогою С.з. відмежовується один склад злочину від іншого, злочинна поведінка від незлочинної); 4) гарантійна (особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, повинна нести відповідальність саме за той злочин, який вона вчинила, тобто гарантією забезпечення законності).

Елементи складу злочину

це згруповані відповідним чином ознаки складу злочину (зокрема, згруповуючи відповідні ознаки, традиційно, виділять чотири Е.с.з.: 1) об'єкт, 2) об'єктивна сторона, 3) суб'єкт, 4) суб'єктивна сторона). Кожний з Е.с.з. має певну сукупність ознак. При цьому, ознаки кожного з Е.с.з. (як і ознаки складу злочину, в цілому) поділяються на обов'язкові та факультативні. Обов'язковими ознаками є такі, що притаманні будь-якому складу злочину, без яких взагалі немає складу злочину, а факультативним - ті ознаки, що не є обов'язковими для всіх складів злочинів і в різних складах можуть відігравати різну роль.

Обов'язкові ознаки складу злочину

це сукупність юридично значущих властивостей діяння, які визначають наявність чи відсутність самого складу злочину. Відсутність хоча б однієї з О.о.с.з. безапелятивно вказує на відсутність складу злочину в цілому. При цьому, не може бути «неповного» складу злочину; склад злочину може бути або наявний, при відповідній наявності О.о.с.з., або відсутній, при відсутності хоча б однієї чи декількох одночасно О.о.с.з. У крим. прав. літературі, традиційно, до О.о.с.з. відносять: об'єкт злочину, суспільно небезпечне діяння, вина, осудність особи, досягнення особою віку кримінальної відповідальності. Необхідно зазначити, що у навч. літературі зустрічаються випадки поділу на обов'язкові та факультативні не ознак складу злочину, а елементів складу злочину, що вбачається менш правильним, адже елементи складу злочину складаються з відповідних ознак, які їх і характеризують, а тому, очевидно, більш правильно вести мову саме про О.о.с.з., а не про «обов'язкові елементи складу злочину».

Факультативні ознаки складу злочину

це сукупність юридично значущих властивостей діяння, які поряд із обов'язковими ознаками (*див. Обов'язкові ознаки складу злочину*) визначають другорядні характеристики об'єктивної та суб'єктивної сторін вчиненого злочину та особи винного. Ф.о.с.з. в різних складах злочинів можуть відігравати різну роль. Ф.о.с.з. можуть впливати на вид та розмір покарання, однак вони жодним чином, на відміну від обов'язкових ознак складу злочину, не визначають наявності або відсутності складу злочину як такого. Водночас, в окремих випадках, Ф.о.с.з. можуть прямо визначатись в конструкціях конкретних складів злочинів, і у такому випадку, вони набувають статусу обов'язкових, і за їх наявністю або відсутністю визначається, відповідно, наявність складу злочину (наприклад, для визнання вчиненого злочину «крадіжкою», необхідна наявність відповідного способу вчинення діяння, а саме «таємного викрадення»). Традиційно, до Ф.о.с.з. відносять: предмет злочину, потерпілого від злочину, наслідки, причинний зв'язок, спосіб, час, місце, обстановка, знаряддя і засоби вчинення злочину, мотив і мету, спеціальний суб'єкт.

ТЕМА № 4**СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ****I. Відпрацюйте теоретичні питання:**

1. Поняття і види стадій злочину. Закінчений злочин.
2. Незакінчений злочин і його види. Готування до злочину та його відмінність від виявлення умислу.
3. Замах на злочин та його види. Відмінність від готування та закінченого злочину.
4. Відповідальність за попередню злочинну діяльність.
5. Добровільна відмова від доведення злочину до кінця та її відмінність від діяльного каяття.

II. Розв'яжіть практичні завдання:

1. Косолапов і Волченко знали, що бухгалтер підприємства поїхав у банк за грошима, і, коли він повертався, на перехресті доріг зупинили автомашину і погрожуючи пістолетом поставили вимогу віддати гроші. Бухгалтер відповів, що грошей не одержав. Тоді Косолапов і Волченко обшукали потерпілого і, не знайшовши грошей, зняли з нього піджак і наручний годинник.

Визначте стадії вчинення злочину.

2. Умнова підбила 2 білета державної лотереї на виграшну суму 740 грн. Вона вирізала цифри із одних лотерейних білетів і наклеїла їх на цифрові позначення інших, фальсифікуючи номери, на які випали виграш. Підроблені білети вона пред'явила в ощадбанк. Однак касир помітила підробку, і Умнова була затримана. Під час обшуку в квартирі Умнової були знайдені ще 3 підроблених білета, на які випали виграші на суму 1700 грн.

Дайте оцінку діям Умнової.

3. Викулов зберігав у себе вдома алебарду. Під час розпиття спиртних напоїв із своїм сусідом Качаном між ними виникла сварка. Викулов схопив алебарду, що висіла на стіні і вдарив Качана лезом алебарди по голові сусіда, але останній закрив голову рукою і удар прийшовся по ній. При повторній спробі нанести удар Качан відхилив голову і удар прийшовся по правому передпліччю. Тоді Викулов зупинився, надав першу медичну допомогу та визвав швидку допомогу.

Дайте оцінку діям Викулова.

4. Ірський цікавився хімією та зброєю. Ознайомившись із методами виготовлення простих вибухівок, Ірський через свої рідних і знайомих придбав усі необхідні йому речовини для виготовлення вибухового пристрою, але не зміг

реалізувати свій намір, бо був затриманий працівниками поліції.

Дайте оцінку діям Ірського.

5. Д. уночі проник з метою викрадення приватного майна у будинок, що належав Р. і почав складати до валізи майно. Утримуючи при собі валізу з речами (вартістю 275 грн.), Д. вилазив з вікна будинку і був помічений власником майна. Вистрибнувши через вікно з помешкання Д., залишив під ним валізу, яка заважала йому бігти, й утік. Цього ж дня приблизно о 23-й год. працівники поліції затримали його. Поліцейські, які затримували Д., засвідчили, що в затриманого не було з собою ніяких речей.

Слідчим дії Д. було кваліфіковано за ч. 3 ст. 185 КК (як крадіжку, вчинену з проникнення в житло).

Що таке стадії злочину? Звернувшись до ст. 185 КК, Постанови № 10 Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року «Про судову практику у справах про злочини проти власності», визначте стадію злочину, вчиненого Д. злочинном з матеріальним чи формальним складом є крадіжка? Як це обґрунтувати? Чи вірно було кваліфіковано дії Д.?

6. Працівники заводу Прохоров та Маслов з метою крадіжки грошей із каси заводу вночі проникли на територію заводу і, зламавши замок, увійшли в приміщення каси. Однак, не зумівши відкрити сейф, вони зрозуміли, що заволодіти грошима їм не вдасться, а тому вирішили покинути приміщення, однак були затримані охороною на заводському дворі.

Чи підлягають Прохоров та Маслов кримінальній відповідальності?

7. 31 серпня К., знаходячись на торговельному місці, де працював реалізатором відео- та аудіопродукції, здійснюючи умисел на незаконну реалізацію контрафактних дисків для лазерних систем зчитування формату DVD, розташував ці диски на вітрині. О 10 годині диски формату DVD, упаковки яких не були марковані контрольними марками, в кількості 1418 штук на загальну суму 34 400 гривень були вилучені працівниками поліції.

Що таке стадії вчинення злочину, які є їх види? Зверніться до КК. Яка стадія злочину, на вашу думку, має місце в цьому випадку? Обґрунтуйте свою думку.

8. Л., який мав непогашену й не зняту судимість за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 186 КК України, через півроку після звільнення з місць позбавлення волі спланував скоєння нападів на громадян, які пізно ввечері виходять з метро. Для цього він підібрав на звалищі металеву трубу діаметром 3 й довжиною 87 см, забив у порожнину дерев'яного кілка для посилення удару, обмотав її ізоляційною стрічкою та приладнав гумове руків'я. Він запропонував 17-річному Ш. разом з ним скоювати напади. Однак, Ш. злякався й розповів про цю пропозицію своєму родичеві В., який працював оперуповноваженим карного розшуку. Л. було затримано.

Чи є ознаки злочину у діях Л.? Якщо так, якою є стадія злочину? Проаналізуйте її об'єктивні та суб'єктивні ознаки.

9. З метою заволодіння квартирою та майном свого чоловіка, який мав намір з нею розлучитися, Курочкіна вирішила його отруїти. З цією метою вона придбала у знайомої отруту, призначену для знищення пацюків, та підмішала її в їжу, якою пригощала свого чоловіка. Приймавши отруту разом з їжею, Курочкін на протязі двох днів дуже погано себе почував, його постійно нудило. Ніяких інших наслідків не настало. Судово-медичною експертизою встановлено, що порошок був непридатним для отруєння людини.

Чи є ознаки злочину у діях Курочкіної? Якщо так, якою є стадія злочину?

10. Кропивницький, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, скориставшись відсутністю сусідів, проник до їхнього будинку з метою викрадення грошей та майна. Знайшовши гроші в сумі 765 \$ США, а також деякі цінні речі, Кропивницький взяв їх. Однак, допивши чергову пляшку горілки, внаслідок сп'яніння прямо в квартирі сусідів заснув. У такому стані його й виявив власник будинку, який через деякий час повернувся додому, і викликав працівників поліції.

Як кваліфікувати дії Кропивницького? Ознайомтесь із ст. 185 КК України. Коли крадіжка вважається закінченим злочином?

III. Дайте відповіді на тестові завдання:

1. Стадії злочину це:

- а) певні етапи вчинення умисного злочину;
- б) ознаки злочину;
- в) структурний елемент складу злочину;
- г) дані про суб'єкт злочину.

2. Стадіями вчинення злочину є:

- а) готування, замах, виявлення наміру;
- б) готування, замах, закінчений злочин;
- в) замах, добровільна відмова, дійове каяття;
- г) змова на вчинення злочину, готування, щире каяття.

3. Ознаками готування до злочину є:

- а) підшукування, пристосування, створення умов вчинення злочину;
- б) підшукування, пристосування, безпосереднє вчинення злочину;
- в) бажання вчинити злочин, пристосування, створення умов вчинення злочину;
- г) оприлюднення наміру вчинити злочин.

4. Не тягне за собою кримінальної відповідальності готування до злочину:

- а) середньої тяжкості;
- б) тяжкого;

- в) особливо тяжкого;
- г) невеликої тяжкості.

5. Замах на злочин вчиняється лише з:

- а) прямим умислом;
- б) непрямим умислом;
- в) злочинною самовпевненістю;
- г) злочинною недбалістю.

6. Особа, яка добровільно відмовилася від злочину:

- а) підлягає кримінальній відповідальності за готування до злочину чи замах на злочин;
- б) не підлягає кримінальній відповідальності за відмову від злочину невеликої або середньої тяжкості;
- в) підлягає кримінальній відповідальності лише в тому випадку, якщо фактично скоєне нею діяння містить склад іншого злочину;
- г) підлягає кримінальній відповідальності в повному обсязі, але добровільна відмова буде вважатися пом'якшуючою обставиною.

7. З метою вбивства Панченка, Басурін підпалив вночі будинок, де той мешкав. Панченка в цей час у будинку не було, про що Басурін не знав. У даному випадку має місце стадія вчинення злочину:

- а) закінчений замах;
- б) незакінчений замах;
- в) закінчений злочин;
- г) готування.

8. Під час полювання Жирковський з порушенням встановлених правил зробив кілька пострілів із своєї мисливської рушниці. Одним пострілом був тяжко (тяжкі тілесні ушкодження) поранений Власенко, який вийшов на лінію ведення вогню. Дії Жирковського кваліфікуються як:

- а) необережне тяжке тілесне ушкодження (ст. 128 КК України);
- б) умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України);
- в) замах на необережне вбивство (ч. 2 ст. 15, ст. 119 КК України);
- г) замах на умисне вбивство (ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 115 КК України).

9. З метою вчинити крадіжку Маркін придбав необхідне знаряддя, відключив сигналізацію, відкрив кімнату, де знаходився сейф, але відкрити його, незважаючи на кілька спроб, не зміг, через щовін покинув місце події. У даному випадку має місце стадія злочину:

- а) закінчений злочин;
- б) закінчений замах;
- в) незакінчений замах;
- г) готування.

10. З метою вчинення вбивства Шойгін придбав пістолет «Форт-12», але згодом відмовився від свого злочинного наміру. Пістолет же зберігав «про всяк випадок». Шойгін підлягає кримінальній відповідальності за:

- а) готування до умисного вбивства (ст. 14, ч 1 ст. 115 КК України);
- б) незакінчений замах на умисне вбивство (ч. 3 ст. 15, ч 1 ст. 115 КК України);
- в) незаконне придбання та зберігання вогнепальної зброї (ч. 1 ст. 263 КК України).
- г) не підлягає будь-якій кримінальній відповідальності, через свою добровільну відмову від доведення злочину до кінця.

11. Ознакою добровільної відмови від вчинення готування або замаху на злочин є:

- а) завершеність;
- б) відшкодування заподіяної шкоди;
- в) примусовість;
- г) добровільність.

12. Відповідно до ч. 1 ст. 13 Кримінального кодексу закінченим злочином визнається:

- а) готування до злочину та замах на злочин;
- б) діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України;
- в) закінчений замах на злочин;
- г) закінчене готування на злочин.

13. Відповідно до ч. 2 ст. 13 Кримінального кодексу України незакінченим злочином є:

- а) незакінчений замах на злочин;
- б) готування до злочину;
- в) «голий умисел»;
- г) готування до злочину та замах на злочин.

14. Добровільною відмовою є:

- а) відшкодування заподіяної злочином шкоди;
- б) остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця;
- в) активна поведінка суб'єкта після закінчення злочину, яка свідчить про прагнення винного згладити наслідки вчиненого ним суспільно небезпечного діяння;
- г) виявлення особою наміру вчинити злочин, який не був реалізований.

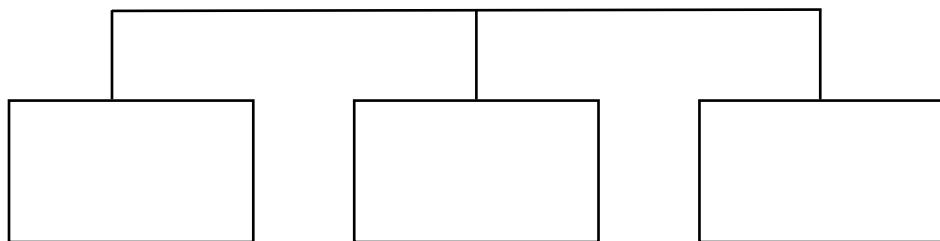
15. Не є замахом на злочин із непридатними засобами:

- а) умисне вбивство за допомогою зламаної зброї;
- б) умисне вбивство за допомогою отрути, яка внаслідок тривалого зберігання втратила свої смертельні якості
- в) умисне вбивство сокирою, внаслідок чого потерпілому відрубано голову;
- г) умисне вбивство за допомогою речовини, яка не є отрутою, але помилково винною особою прийнята за таку.

VI. Вирішіть наступні завдання:

1. Охарактеризуйте поняття стадій злочину. _____

2. Назвіть стадії злочину, які закон про кримінальну відповідальність визнає злочинними та караними.

3. Доповніть речення. Закінченим злочином визнають діяння (дію або бездіяльність), яке містить _____

4. Наведіть приклади статей з різними видами складу злочинів за моментом закінчення.

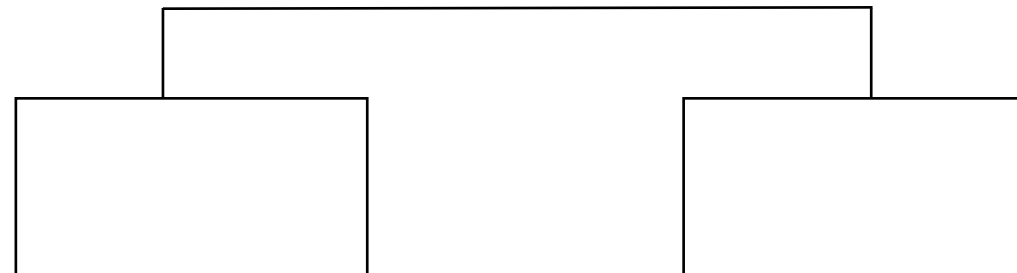
Злочин з матеріальним складом	Злочин з формальним складом	Злочин з усіченим складом

5. Укажіть, з якого моменту злочин вважають закінченим. _____

6. Дайте визначення незакінченого злочину. _____

7. Доповніть речення. Незакінчений злочин може бути вчинено шляхом активної дії або _____

8. Назвіть види незакінченого злочину.

9. Оберіть правильну відповідь. Готування до злочину із суб'єктивної сторони можливе:

- 1) з необережності;
- 2) як умисно, так і необережно;
- 3) з прямим умислом;
- 4) з непрямым умислом;
- 5) зі злочинною недбалістю.
- 6) _____

10. Доповніть перелік можливих форм готування до злочину.

- 1) підшукування засобів чи знарядь вчинення злочину;
- 2) усунення перешкод;
- 3) змова на вчинення злочину;
- 4) _____
- 5) _____

11. Дайте характеристику засобам та знаряддям вчинення злочину.

Засоби вчинення злочину	Знаряддя вчинення злочину

12. Ознайомившись зі ст. 15 КК України, зазначте види замаху на злочин та їх поняття.

Види замаху на злочин		

13. Закінчіть речення. Виявлення суб'єктом умислу, тобто прояв будь-яким способом (усно чи письмово) наміру вчинити певний злочин ...:

- 1) передбачає кримінальну відповідальність;
- 2) належить до такої стадії як готування до злочину;

- 3) не передбачає кримінальної відповідальності;
- 4) у ході призначення покарання враховується як обставина, яка пом'якшує покарання.

14. У переліку ознак добровільної відмови від злочину укажіть зайву:

- 1) остаточне припинення готування до злочину чи замаху на злочин;
- 2) усвідомлення особою можливості довести злочин до кінця;
- 3) сприяння розкриттю злочину;
- 4) усунення заподіяної шкоди;
- 5) відмова від злочину за власною волею.

15. Назвіть об'єктивну ознаку діяльного каяття. _____

16. Доповніть перелік складників діяльного каяття.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) сприяння розкриттю злочину;
- 4) _____

17. Укажіть різницю між добровільною відмовою від злочину і діяльним каяттям.

Добровільна відмова	Діяльне каяття

18. Закінчіть речення. На стадії закінченого злочину добровільна відмова...

- 1) можлива завжди;
- 2) не можлива;
- 3) можлива лише за умов контролю розвитку причинного зв'язку;
- 4) можлива за відсутності шкідливих наслідків.

19. Укажіть, на якому етапі можлива добровільна відмова від злочину.

- 1) на будь-якому етапі;
- 2) стадії готування до злочину;
- 3) стадії закінченого замаху за певних умов;
- 4) стадії незакінченого замаху;
- 5) стадії закінченого злочину.

Методичні поради до вивчення теми

Успішне засвоєння даної теми слід розпочати з чіткого з'ясування положень ст. 13-16 КК. Потрібно мати на увазі, що чинне законодавство визнає **три стадії вчинення злочину** (готування до злочину, замах на злочин та закінчений злочин), які різняться між собою за ступенем розвитку об'єктивної сторони злочину.

Однак треба врахувати, що суб'єктивна сторона будь-якої стадії характеризується лише прямим умислом.

Законодавець визнав замах і готування суспільно небезпечними діяннями та встановив їх караність. Слід зосередитись на з'ясуванні сутності кожної стадії, на характеристиці об'єктивних та суб'єктивних ознак з урахуванням моменту закінчення злочину, на вмінні відмежувати готування від замаху, та замах від закінченого злочину. Особливу увагу треба звернути на з'ясування видів **замаху** (закінчений та незакінчений), а також на питання про добровільну відмову від доведення злочину до кінця (ст. 17 КК).

На стадії **готування** створюються умови для вчинення злочину (підшукування і пристосування знарядь, засобів вчинення злочину, усунення перешкод, розподіл ролей та ін.). На стадії замаху відбуваються дії, спрямовані на вчинення злочину, але злочин не завершується з причин, які не залежать від волі винного. На стадіях незакінченого злочину у винного є можливість відмовитися від задуманого. На стадії закінченого злочину виконані всі необхідні дії і настає злочинний результат — злочин об'єктивно і суб'єктивно завершено. Момент закінчення злочину є різним у залежності від конструкції складу злочину. Кримінальна відповідальність за готування до злочину і за замах на злочин настає за ст. 14 або ст. 15 КК і за тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за закінчений злочин. Готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності:

Добровільна відмова від доведення злочину до кінця — це остаточне припинення особою за власною волею, у силу будь-яких мотивів від продовження і доведення до кінця задуманого злочину. Добровільна відмова можлива на стадії готування або замаху, але до закінчення злочину. Особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому випадку, якщо фактично вчинені нею діяння містять склад іншого злочину. Від добровільної відмови слід відрізняти каяття.

Дійове каяття — це сукупність дій особи, спрямованих на усунення або зменшення збитку, заподіяного злочином. Дійове каяття має місце після закінчення злочину, може враховуватися як обставина, яка пом'якшує відповідальність і покарання. Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покаялася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду (ст. 45 КК).

Глосарій для кращого засвоєння теми

Стадії вчинення злочину

це передбачені крим. законом етапи готування та безпосереднього вчинення умисного злочину, які різняться між собою за характером дій, моментом їх припинення, обсягом реалізації умислу та ступенем суспільної небезпечності. Виділення С.в.з. є практичною необхідністю, адже винній особі далеко не завжди вдається закінчити задуманий та розпочатий нею злочин з причин, які можуть і не залежати від її волі. Виходячи з того, що будь-який умисний злочин являє собою суспільно небезпечне протиправне і винне діяння, кожна С.в.з. повинна являти собою саме таке діяння, і через це, не можуть бути визнані С.в.з. певний стан свідомості особи, або її думки чи прояви намірів, їх формування і виявлення, адже вони не є діяннями, в яких об'єктивується умисел. У наук. літературі існують різні визначення С.в.з., проте вони не знаходяться у серйозних протиріччях між собою, зокрема, вказується що це: 1) певні етапи його здійснення, які істотно різняться між собою ступенем реалізації умислу, тобто характером діяння (дії або бездіяльності) і моментом його припинення (М. Бажанов, В. Сташис та ін.); 2) етапи підготовки і вчинення умисного злочину, які розрізняються між собою за характером здійснених дій і моменту припинення злочинної діяльності (М. Коржанський); 3) певні етапи його здійснення, які істотно різняться між собою ступенем реалізації умислу, тобто характером діяння (дії або бездіяльності) і моментом його припинення (В. Тихий); 4) сукупність етапів злочину, що мають самостійне юридичне значення, які він проходить ступенево в своєму розвитку по висхідній від моменту задуму або підготовчих дій до моменту реалізації злочинного наміру, до закінченого злочину, тобто до моменту вчинення злочину з формальним складом або до моменту настання суспільно небезпечних наслідків, що вказані у законі, для матеріальних складів (А. Шевчук). Крим.-прав. проблематика С.в.з. в тій чи іншій мірі в Україні розглядалась в дисертаційних дослідженнях таких вчених як Т. Данилюк, Н. Маслак, Л. Щутяк. Окреме, ґрунтовне дослідження С.в.з. на дисертаційному рівні здійснене А. Шевчуком. Автором запропоноване власне визначення поняття С.в.з. – це сукупність етапів, що мають самостійне юридичне значення, які злочин проходить ступенево в своєму розвитку по висхідній від моменту задуму або підготовчих дій до моменту реалізації злочинного наміру, тобто до моменту вчинення злочину з формальним складом або до моменту настання суспільно небезпечних наслідків, що вказані в законі для матеріальних складів злочину (А. Шевчук).

У крим. прав. С.в.з. розглядаються виключно в контексті умисної діяльності особи (лише по відношенню до злочинів, вчинених з прямим умислом), і не можуть бути виокремлені у злочинах, вчинених через необережність (при цьому, наявність у діях особи дій підготовчого характеру, як правило, свідчить про те, що наслідки які настали охоплювались саме умислом особи, і не можуть, в такому випадку, бути проявом злочинної недбалості). Фактично, С.в.з. характеризують ступінь реалізації умислу в діях особи. Чим вище ступінь реалізації

умислу особи, тим повніше здійснено нею злочин, та, відповідно, тим більшу шкоду вона може заподіяти чи вже заподіяла (наприклад, ступінь реалізації умислу винного, та відповідно, можливість заподіяння шкоди значно вища в момент, коли особа заклала вибухівку у приміщенні вокзалу (замах на злочин), аніж тоді, коли вона цю вибухівку лише придбала (готування до злочину).

В теорії крим. прав. традиційно виділяють три стадії вчинення злочину: 1) готування на злочин; 2) замах на злочин (який, в свою чергу поділяється на закінчений та незакінчений); 3) закінчений злочин (*див. відповідні терміни*). Стадії, які передують закінченому злочину, як правило називають попередньою злочинною діяльністю (*див. Попередня злочинна діяльність*). С.в.з. відрізняються між собою моментом закінчення злочинного діяння. Кожна попередня стадія поглинається наступною і самостійної кваліфікації не потребує. Наприклад, якщо злочин було закінчено, дана остання стадія «поглинає» всі попередні (готування та замах), і вони вже не мають самостійного значення та не впливають на кваліфікацію діяння. В тих випадках, коли злочин незакінчений з причин, які не залежали від волі винного, вони мають самостійне юридичне значення і повинні бути враховані при кваліфікації.

Закінчений злочин

це одна зі стадій вчинення злочину (*див. Стадії вчинення злочину*), яка характеризується тим, що вчинене винним діяння, містить всі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини кримінального закону. З.з. характеризується єдністю об'єктивної і суб'єктивної сторін. При З.з. винна особа повною мірою реалізує умисел, тобто завершує діяння, виконуючи при цьому всі дії, які складають (утворюють) об'єктивну сторону відповідного складу злочину та заподіює шкоду об'єкту. Особливість З.з. полягає у тому, що у випадках досягнення винним даної стадії вчинення злочину, вона «поглинає» всі попередні стадії (готування, замах), при цьому, вони вже не мають самостійного значення та не впливають на кваліфікацію даного діяння. Момент визнання злочину закінченим може відрізнитись, в залежності від конструкції складу злочину, тобто описання ознак конкретного злочинного діяння в крим. законі. Для чіткого розмежування моменту закінчення злочину, у законодавство зазвичай передбачають три типи (види) складів - матеріальні, формальні та усічені склади злочинів (*див. відповідні терміни*). З.з. необхідно відмежовувати від попередньої злочинної діяльності (*див. Попередня злочинна діяльність*), при цьому, їх розмежування проводиться за: а) об'єктивною стороною; б) мірою реалізації умислу; с) ступенем суспільної небезпечності. Необхідно враховувати, що усі крим.-прав. поняття (як то вина, співучасть та ін.) сконструйовані саме для З.з.

Незакінчений злочин

це умисне, суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), яке не містить усіх ознак злочину, передбаченого відповідною нормою Особливої частини

ни крим. закону в зв'язку з тим, що злочин не був доведений до кінця з причин, не залежних від волі винного. Термін Н.з. є найбільш поширеним у крим. прав. літературі поряд із синонімічним терміном «Попередня злочинна діяльність», однак зустрічається також вживання таких синонімічних термінів як розпочатий або незавершений злочин, невдала діяльність з вчинення злочину та ін., для позначення розглядуваного поняття. Н.з. фактично являє собою нездійснену можливість завдання шкоди об'єкту посягання, а злочинна діяльність припиняється у зв'язку з обставинами, що виникли всупереч волі й бажанню суб'єкта посягання. При Н.з. умисел винного повністю не реалізовується, об'єктивна сторона не розвивається, шкода об'єкту не завдається (при цьому, виникає загроза завдання шкоди об'єктові). Н.з. може бути вчинений як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності. У Н.з. повинні міститись всі обов'язкові ознаки закінченого складу злочину (якщо відповідний мотив чи мета є обов'язковими ознаками закінченого злочину, вони повинні міститись й у Н.з.).

Н.з. включає в себе два види: 1) готування до злочину; та 2) замах на злочин. Замах на злочин, в свою чергу має два види: 1) закінчений; та 2) незакінчений замах (**див. відповідні терміни**). У крим. прав. теорії та судовій практиці, виділяють вимоги для правильної кваліфікації Н.з., які в цілому можна звести до такого: 1) для кваліфікації скоєного як готування до злочину чи замаху на злочин необхідно встановити наявність усіх ознак складу відповідного закінченого злочину, беручи до уваги незавершеність об'єктивної сторони; 2) будь-який вид Н.з. кваліфікується за тією ж статтею Особливої частини крим. закону, що й відповідний закінчений злочин; 3) формула кваліфікації при Н.з. обов'язково повинна містити посилання на норми Загальної частини крим. закону, якими конкретно передбачається вид Н.з. (готування, замах). Крим.-прав. значення Н.з. (або по-іншому, попередньої злочинної діяльності) полягає у тому, що він: 1) має специфічну підставу кримінальної відповідальності; 2) характеризується особливостями у кваліфікації деяких різновидів; 3) береться до уваги при призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності та покарання. Встановлення законодавцем відповідальності за Н.з. дає змогу припиняти злочинну діяльність на більш ранніх стадіях, стадії готування до злочину чи діянь, безпосередньо спрямованих на вчинення злочину, і таким чином попереджувати завдання шкоди суспільним відносинам, що охороняються.

Готування до злочину

це одна з початкових стадій вчинення кримінально караного діяння, що характеризується діяльністю суб'єкта спрямованою на створення умов, необхідних для вчинення злочину. При Г. особа ще не виконує об'єктивну сторону конкретного складу злочину. З об'єктивної сторони Г. полягає у підшукуванні (купівля, обмін, викрадення, отримання у борг тощо) або пристосуванні (вироблення, ремонт, перероблення предметів тощо) засобів чи знарядь, підшукуванні співучасників (знайомство, вербування, підбурювання) змові на

вчинення злочину, усуненні перешкод (вимкнення охоронної сигналізації, отруєння сторожового собаки тощо), а також іншому умисному створенні умов для вчинення злочину (розробка планів, підготовка алібі, вивчення системи охорони тощо). Крим. прав. аспекти Г.д.з. досліджувались в Україні в дисертації Н. Маслак. Автором запропоноване власне визначення поняття Г.д.з. – це створення умов для вчинення злочину, передбаченого Особливою частиною КК, що припинене вимушено чи добровільно до початку вчинення цього злочину (Н. Маслак).

Г. необхідно відмежовувати від «виявлення наміру» (або по-іншому, «виявлення умислу»), при якому ще немає власне дії чи бездіяльності, а тому «виявлення умислу» не розглядається як стадія вчинення злочину й не тягне за собою кримінальної відповідальності на відміну від Г. Для Г. характерна низка об'єктивних ознак які треба брати до уваги: 1) Г. передує безпосередньому вчиненню злочинного діяння; 2) Г. є суспільно небезпечним, тому що створює умови для заподіяння шкоди суспільним відносинам; 3) Г. віддалене в часі від безпосереднього вчинення злочину; 4) Г. віддалене, зазвичай, і в просторі від безпосереднього вчинення злочину; 5) Г. не охоплюється об'єктивною стороною запланованого злочину, відповідальність за який передбачено нормою кримінального закону; 6) Г. утворює лише умови для настання суспільно небезпечних наслідків; 7) предмети, засоби, знаряддя, що підшукувались або були виготовлені чи видозмінені, повинні мати визначене призначення, інакше кажучи, саме за їх допомогою особа планує вчинити конкретний злочин; 8) Г. не створює реальної загрози об'єкту злочину, натомість виникає лише ймовірність завдання шкоди об'єктові; 9) Г. вчиняється, зазвичай, шляхом дії, хоча можлива й бездіяльність (наприклад, не замкнення сейфу чи входу до сховища для співучасників); 10) при Г., злочинна діяльність не доводиться до кінця з причин, які не залежать від волі винного. Крім того, Г. завжди здійснюється з прямим умислом, і всі підготовчі дії завжди вчинюються умисно.

Виявлення наміру

це зовнішній прояв тим чи іншим способом (усно, письмово, за допомогою конклюдентних дій та ін.) наміру особи вчинити злочин, який не підкріплюється конкретними діяннями спрямованими на його реалізацію. В.н. у наук. та навч. літературі часто називають «голим умислом». У переважній більшості джерел навч. та наук. характеру, В.н. не розглядається в якості окремої стадії вчинення злочину (не є воно таким і у відповідності до переважної більшості зарубіжних кримінальних законів), а притягнення особи за В.н. вбачається недоцільним. Основним аргументом на користь наведеної точки зору є те, що думки, бажання, наміри, ідеї, які не підкріплені реальними злочинними діяннями особи, не здатні заподіяти шкоду охоронюваним законом соціальним цінностям, а тому і перебувають поза сферою кримінально-правового регулювання. При цьому, у більшості наук. джерел справедливо зазначається, що В.н. є наступною, після його формування (тобто, формування наміру) стадією реалі-

зації злочинного задуму, і все ж таки свідчить про суспільно небезпечний характер спрямованості особи. Недоцільність притягнення до крим. відповідальності за В.н. базується, в тому числі, на двох відомих ще з часів римського права тезах (або принципах): 1) *nullum crimen sine actus* (немає злочину без вчинення дії); та 2) *cogitationis poenam nemo patitur* (думки не караються). На сучасному етапі, у більшості розвинених країн В.н. не карається і з огляду на базові положення Основного закону, де зазвичай міститься пряма вказівка на те, що держава гарантує свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань тощо.

Поряд із цим, від В.н. необхідно відрізнити окремі склади злочинів, зокрема, кримінально карані погрози (наприклад, погроза вбивством або погроза знищення або пошкодження чужого майна та ін.), у яких законодавець цілком логічно криміналізує не відповідальність за небезпечні думки або наміри особи, а за закінчене суспільно небезпечне діяння, коли сам по собі факт виявленої зовні та доведеної до відома потерпілого погрози визнається посяганням на певні соціальні цінності, зокрема, на життя особи, її власність, громадську безпеку, інтереси правосуддя тощо. При цьому, такі кримінально карані погрози можуть або утворювати склад закінченого злочину, пов'язаного з порушенням психічної недоторканності особи, або бути передбачені в якості ознаки, яка характеризує насильницький спосіб вчинення злочину (наприклад, при зґвалтуванні, розбої, вимаганні та ін.). В.н. необхідно також відрізнити від готування до злочину (*див. більш докладно Готування до злочину*).

Замах на злочин

це одна зі стадій вчинення кримінально караного діяння, що полягає у скоєнні особою з прямим умислом діяння (дії чи бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини крим. закону, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі цієї особи. З.н.з. згідно з поглядами класичної школи крим. прав. розглядається як «початок виконання складу злочину». Фактично, З.н.з. є невдалою спробою посягання на об'єкт, коли діяння винного не спричинили реальної шкоди об'єктові. З.н.з. характеризується не доведенням злочину до кінця з причин, які не залежали від волі винного, тобто злочин припиняється, переривається, не завершується всупереч бажанню особи довести його до кінця. Крим. прав. аспекти З.н.з. в Україні досліджені у дисертаціях таких вчених як М. Дякур та Л. Щутяк.

У крим. прав. науці прийнято виділяти об'єктивні та суб'єктивні ознаки З.н.з. До об'єктивних ознак замаху, як правило, відносять: 1) вчинення діяння, безпосередньо спрямованого на вчинення злочину; 2) у часі З.н.з. відбувається після готування до злочину; 3) З.н.з. є логічним продовженням створення умов для вчинення злочину; 4) таке діяння є суспільно небезпечним, адже відбувається створення реальної загрози для заподіяння шкоди суспільним відносинам або така шкода завдається частково; 5) таке діяння частково чи повністю

(при цьому відсутні наслідки при матеріальному складі злочину) охоплюються об'єктивною стороною задуманого злочину, передбаченого статтею крим. закону; 6) це діяння безпосередньо наближене до об'єкта злочину (при цьому, шкода об'єктові злочину або не спричиняється взагалі, або спричиняється лише частково); 7) запланована злочинна діяльність винного не доводиться до кінця з причин, які не залежать від його волі. До суб'єктивних ознак З.н.з. відносять такі: 1) діяння вчиняється з прямим умислом; 2) існує наявність конкретної мети у особи, при вчиненні діяння – довести злочин до кінця, тобто виконати в повному обсязі об'єктивну сторону задуманого злочину.

У науковій літературі обґрунтовується точка зору (Л. Щутяк та ін.), що існують підстави розглядати З.н.з. у декількох площинах, зокрема: а) якщо йдеться про замах як про остаточно припинене діяння, яке підлягає крим. прав. оцінці, – як вид незакінченого злочину; б) якщо йдеться про певний проміжний етап злочинної діяльності під час вчинення закінченого злочину – як стадію вчинення такого злочину; с) якщо йдеться про підставу відповідальності за такі діяння – слід мовити про «склад замаху» на злочин.

У крим. прав. доктрині, найчастіше, виділяють два основні види З.н.з.: 1) закінчений замах; та 2) незакінчений замах (*див. відповідні терміни*). В основу такого розмежування покладено суб'єктивний критерій, тобто ставлення винного до вчинених ним діянь, власне уявлення про ступінь виконання діяння у вчиненні злочину (в деяких джерелах справедливо вказується що такий розподіл проводиться за ступенем закінченості). Існує також виділення окремих видів З.н.з. за об'єктивним та змішаним критеріями. У випадку використання об'єктивного критерію (при цьому, також виділяється закінчений та незакінчений замах), його основою пропонується визнавати ступінь виконання об'єктивної сторони. Відповідно, незакінченим замахом є такий замах, при якому не були виконані всі дії, необхідні для закінчення злочину, а закінченим замахом на злочин - виконання всіх дій, що були необхідні для закінчення злочину. Критика даного підходу (об'єктивного критерію) базується на тому, що при його використанні, майже у всіх випадках ненастання злочинних наслідків, буде наявний незакінчений замах, адже злочинні наслідки не наставитимуть через «недоконаність» дій винного. Комбінований критерій (тобто одночасне застосування об'єктивного та суб'єктивного критеріїв) для поділу З.н.з. на закінчений та незакінчений також зазнає суттєвої критики у крим. прав. літературі, адже ставить поняття закінченого замаху в повну залежність від розсуду суддів.

Окрім виділення двох видів З.н.з. за ступенем закінченості (закінчений та незакінчений замах), виділяють також і види З.н.з. за ступенем їх придатності, зокрема, придатний та непридатний замах. Останній вид, в свою чергу, має два різновиди – замах на непридатний об'єкт та замах непридатними засобами. В окремих випадках також виділяють замах на непридатний предмет (хоча у більшості випадків вказується на непридатний об'єкт і предмет одночасно). Зустрічається також виділення замаху з неконкретизованим умислом та замаху з альтернативним умислом (*див. відповідні терміни*).

Виділення окремих видів З.н.з. має важливе практичне значення, насамперед для справедливого та обґрунтованого призначення покарання. Закінчений З.н.з. найбільш наблизений до закінченого злочину за ступенем реалізації умислу, і через це він завжди більш небезпечний, ніж незакінчений З.н.з. Окрім цього, поділ З.н.з. на види має значення також і при вирішенні питання про добровільну відмову від доведення злочину до кінця, адже добровільна відмова, як правило, завжди можлива при незакінченому З.н.з., в той час як при закінченому – лише в окремих випадках.

З.н.з. необхідно відрізнити від готування до злочину та закінченого злочину (*див. відповідні терміни*). Від готування З.н.з. відрізняється характером вчинених діянь, а злочин із матеріальним складом – і близькістю настання суспільно небезпечних наслідків. Так, при З.н.з. діяння особи спрямоване безпосередньо на вчинення злочину, в той час як при готуванні лише створюються умови для вчинення злочину у майбутньому. З.н.з., як правило, створює безпосередню небезпеку заподіяння шкоди об'єкту (адже вчинюється діяння, яке безпосередньо може призвести до закінчення злочину, і, відповідно, до настання наслідків у матеріальних складах злочинів), в той час як при готуванні створюється лише опосередкована небезпека (адже дії при готуванні до злочину ніколи не можуть самі по собі, без вчинення інших дій, заподіяти шкоду об'єкту, і через це – не можуть призвести до закінчення злочину і настання суспільно небезпечних наслідків). Необхідно враховувати, що практика розмежування готування та замаху в континентальному та англо-американському праві різниться. У континентальному праві, при готуванні дії винного є лише умовою, але не причиною можливого злочинного наслідку, вони не є однозначно необхідними і тим більше достатніми для заподіяння шкоди, а тому, лише з моменту початку виконання винних дій, які він вважає необхідними і достатніми для завершення злочину, для досягнення злочинного результату починається розвиток З.н.з. В англо-американському праві розмежування ґрунтується на ступені небезпеки вчинених дій, при цьому достатню небезпеку для визнання наявності кримінально караного замаху мають ті дії винного, які характеризуються відносною близькістю до злочинного результату, який сам по собі має високу небезпеку. Як відмічають окремі дослідники (А. Наумов та ін.), згідно з Примірним кримінальним кодексом США, наприклад, придбання особою вогнепальної зброї для скоєння вбивства вважається «суттєвим кроком у напрямку здійснення злочину», тобто являє собою З.н.з. (на вбивство), у той час як, за континентальним правом такі дії вважаються готуванням.

Від закінченого злочину З.н.з. відрізняється об'єктивною стороною. При З.н.з. об'єктивна сторона не завершена, відсутні окремі її ознаки (не доведене до кінця діяння, що її утворює, або відсутній суспільно небезпечний наслідок), в той час як при закінченому злочині об'єктивна сторона повністю виконана. З цього слідує важливий висновок – визнання здійсненого діяння З.н.з. або закінченим злочином залежить від опису об'єктивної сторони злочину в диспозиції статті крим. закону.

Незакінчений замах на злочин

це один з різновидів замаху на злочин (*див. Замах на злочин*), який характеризується тим, що особа з причин, що не залежать від її волі, не вчиняє усіх дій, які вважає необхідними для доведення злочину до кінця. При Н.з. винний суб'єктивно усвідомлює неповноту виконання власних дій та необхідність їх продовження. Даний вид замаху характеризується не розвиненою об'єктивною стороною. Інколи, у крим. прав. літературі Н.з. називають «перерваним замахом», що достатньо повно відображає його сутність. Характерним прикладом Н.з. є ситуація, коли злодій з метою вчинення крадіжки з приміщення проникає у нього, та його відразу затримують працівники охоронної організації або власники. Н.з. характеризується меншим ступенем суспільної небезпечності у порівнянні з закінченим замахом, адже є більш віддаленим від фактично завершеного посягання. Н.з., як правило, передбачає можливість добровільної відмови від доведення злочину до кінця (*див. Добровільна відмова*).

Закінчений замах

це один з різновидів замаху на злочин (*див. Замах на злочин*), який характеризується тим, що особа виконує усі дії, які вважає необхідними для доведення злочину до кінця (у злочинах з матеріальним складом – для настання суспільно небезпечних наслідків), але злочин не стає закінченим з причин, які не залежать від її волі. Інколи, у крим. прав. літературі З.з. називають «невдалим замахом», що достатньо вдало показує його сутність. Характерним прикладом З.з. є ситуація, коли винний з метою вбивства робить постріл у потерпілого, однак не влучає в нього або раниць його (при цьому, винний вчинює все для того, щоб вбити потерпілого, однак смерть не настає через причини, що не залежали від його волі, і злочин не доводиться до кінця). У тих випадках, коли З.з. являє собою невдалу спробу вчинити злочин з матеріальним складом, та при цьому заподіюється шкода, що є ознакою іншого закінченого складу злочину (наприклад, особа при вбивстві влучає в потерпілого, однак не вбиває його, а заподіює йому тяжкі тілесні ушкодження), дії винного належить кваліфікувати як З.з. на вчинення більш тяжкого злочину (в наведеному вище прикладі – вбивства). З.з. характеризується більшим ступенем суспільної небезпечності у порівнянні з незакінченим замахом, адже є більш наблизеним до моменту фактично завершеного посягання. З.з., як правило, виключає можливість добровільної відмови від доведення злочину до кінця, однак з цього правила існують окремі виключення (*див. більш докладно Добровільна відмова*).

Добровільна відмова

це підстава, яка виключає кримінальну відповідальність, що проявляється в остаточному припиненні особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця. У наук. літературі зазначається, що традиційно існує дві системи законодавчого підходу до вирішення питань Д.в. – французької

та германської. Кримінальне законодавство французької системи не містить спеціальних норм про звільнення від кримінальної відповідальності при Д.в., і це питання вирішується шляхом формулювання однієї з однак поняття замаху. Германська система, навпаки, традиційно включає окремі норми про Д.в. (Ю. Гродецький). В Україні, проблематика інституту Д.в. досліджувалась у дисертації Ю. Гродецького.

Традиційно, в наук. та навч. літературі, Д.в. розглядається в контексті трьох взаємопов'язаних елементів: 1) остаточного припинення особою готування до злочину або замаху на злочин; 2) відмови від злочину з волі самої особи; 3) наявності у особи усвідомлення можливості доведення злочину до кінця (М. Бажанов, В. Кузнецов та ін.). Таким чином, більшість вчених розглядає при Д.в. наступні ознаки: 1) добровільність; 2) усвідомлення можливості доведення злочину до кінця; 3) остаточність. Достатньо рідко у наук. літературі виділяють четверту ознаку: 4) незавершеність злочину (Ю. Гродецький).

Ознака добровільності при Д.в. означає припинення початого злочину з власної волі суб'єкта, а тому, велике значення має з'ясування впливу на волю і свідомість людини обставин, котрі можуть перешкоджати вчиненню злочину. Власне добровільною, відмова визнається у таких випадках: 1) коли відсутні обставини, що можуть перешкодити завершенню злочину, і особа, знаючи про це, припиняє діяння; 2) коли такі обставини присутні, але особа не знає про них і по своїй волі не доводить злочин до кінця. Ознака усвідомлення особою можливості доведення злочину до кінця вказує на певний інтелектуальний процес оцінки обставин здійснення злочину, що склалися, і включає в себе не тільки аналіз цих обставин, але і вироблення на його основі уявлення про можливість завершення злочину. Вказується, що для встановлення добровільної відмови не має значення, чи існує в дійсності можливість завершення злочину, а через це - важливо тільки уявлення особи про таку можливість (Ю. Гродецький). Ознака остаточності вказує на припинення особою злочину назавжди, а не на якийсь проміжок часу. Д.в. буде мати місце, якщо буде встановлено, що в конкретний проміжок часу особа припинила завершення злочину без наміру відновити його в майбутньому. Незавершеність злочину як ознака Д.в. полягає, на думку прихильників її виділення, у відсутності в діянні суб'єкта одного або декількох об'єктивних ознак конкретного складу злочину. Аргументується, що відмова є вчинком людини, вольовим виявом людини в об'єктивному світі, а тому для повної характеристики він повинен включати в себе ще і об'єктивні ознаки. Такою об'єктивною ознакою Д.в. пропонується вважати незавершеність злочину.

Принципово важливе значення має встановлення факту «добровільності» самої відмови. Така відмова повинна бути позбавлена вимушеності, тобто наявності вимушеності виключає «добровільність» відмови. Вимушеність (тобто, відсутність Д.в.) може бути зумовлена наприклад, отриманням фізичної шкоди, або реальною загрозою втручання сторонніх осіб. При цьому, абстрактну можливість втручання сторонніх осіб не можна розглядати як підставу що виключає Д.в. (наприклад, якщо особа почала вчинення злочину і припиняє

його, помітивши, що на допомогу потерпілому поспішає працівник міліції, то припинення злочину не може бути визнано добровільним, в силу вимушеності відмови від злочину. Водночас, якщо особа з метою крадіжки проникає в чужу квартиру, але згадує, що на цій же вулиці знаходиться відділ міліції – вирішує припинити злочин через небажання притягнення до відповідальності, можна вести мову про наявність Д.в., адже загроза є абстрактною, а не реальною).

Д.в. необхідно відрізнити від дійового (діяльного або щирого) каяття, у зв'язку із цим необхідно звернути увагу на таке: 1) Д.в. можлива лише при незакінченому злочині, в той час як дійове каяття як при незакінченому, так і при закінченому злочинах; 2) Д.в. може виявлятися і в бездіяльності, наприклад, у простому утриманні від подальшого вчинення злочину, проте дійове каяття завжди припускає лише активну поведінку; 3) Д.в. можлива лише від тих злочинів, які вчинюються з прямим умислом; 4) дійове каяття може бути як в умисних, зокрема й вчинених з непрямым умислом, так і в необережних злочинах; 5) при Д.в. виключається кримінальна відповідальність у зв'язку з відсутністю в діянні особи складу злочину, в той час як при дійовому каятті склад злочину наявний, і воно, зазвичай, розглядається як обставина, що лише пом'якшує відповідальність. Слід враховувати, що для продовжуваних злочинів вже після виконання першого діяння (якщо воно має ознаки злочину) характерно, що Д.в. не звільняє особу від кримінальної відповідальності, оскільки в його діянні вже містяться ознаки окремого складу злочину. При триваючих злочинах, Д.в. можлива лише до моменту, коли особа вступає в стан постійного здійснення злочину, і після такого моменту всі зусилля, направлені на припинення злочину, можуть бути розцінені тільки як дійове каяття.

Важливим є питання щодо межі Д.в., тобто до того часу, коли існує легальна можливість відмовитись від вчинення злочину. У наук. літературі розглядаються суб'єктивна та об'єктивна межі Д.в., а крім того верхня та нижня межі Д.в. Зокрема, суб'єктивна межа Д.в. визначається рядом факторів: 1) здійснити добровільну відмову може тільки особа, що має всі ознаки суб'єкта злочину; 2) добровільна відмова можлива тільки в злочинах з прямим умислом. Об'єктивна межа Д.в. визначається законодавчою конструкцією складу злочину (можливість добровільної відмови зберігається завжди з моменту початку здійснення злочину і до його закінчення, а випадки неможливості здійснення добровільної відмови для деяких складів злочинів визначаються особливостями цих складів). Верхня межа Д.в. визначається між замахом і закінченим злочиним, в той час як нижня межа Д.в. знаходиться між виявленням умислу і готуванням до злочину.

Поряд із названими базовими положеннями про Д.в. до сьогодні існують дискусії з приводу її можливості на стадії закінченого замаху (відповідно – можлива Д.в., чи ні). Більш обґрунтованою вбачається точка зору, яка базується на можливості Д.в. на стадії закінченого замаху, і обґрунтовується це тим, що попри існуючу у наук. літературі критику, Д.в. при закінченому замаху вимагає активного втручання суб'єкта в розвиток причинних зв'язків, відповідно, в такому випадку виключно руйнування причинного ряду може привести до

запобігання завершенню злочину. Інакше кажучи, обґрунтовується позиція, що для звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі Д.в. важливо те, що сам злочин не завершився, при цьому, сталося це внаслідок наявності проміжку часу між діянням і суспільно небезпечними наслідками, чи то внаслідок збереження влади над ситуацією або за якимись іншими обставинами істотного значення не має (Ю. Гродецький). Існують окремі особливості Д.в. при співучасті у злочині, зокрема: 1) відмова від продовження злочину одного із співучасників злочину не означає відмови інших співучасників; 2) відмова від злочину співучасника вимагає, як правило, вчинення активних дій; 3) за часом відмова співучасників від злочину можлива лише до моменту вчинення дій виконавцем (*див. більш докладно Добровільна відмова співучасників*).

Дійове каяття

це активна поведінка винного після вчинення злочину, яка вказує на прагнення згладити наслідки вчиненого ним суспільно небезпечного діяння, що полягає у відшкодуванні заподіяної шкоди, сприянні розкриттю злочину, наданню медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину тощо. У наук. та навч. літературі на Д.к. існують схожі погляди, зокрема вказується, що це: 1) позитивна післязлочинна поведінка особи, яка свідчить про засудження нею своєї попередньої злочинної поведінки, і загладження шкоди, заподіяної злочином, що тягне юридичні наслідки у вигляді звільнення особи від кримінальної відповідальності (М. Григор'єва); 2) сукупність детермінованих щирим розкаянням особи соціально корисних посткримінальних вчинків (О. Житний); 3) активна поведінка суб'єкта після закінчення злочину, яка свідчить про прагнення винного згладити наслідки вчиненого ним суспільно небезпечного діяння (В. Навроцький). Проблематиці Д.к. в Україні присвячені дисертаційні дослідження таких вчених як М. Григор'єва, О. Житний.

Д.к. може проявлятися у: 1) відверненні шкідливих наслідків вчиненого злочину; 2) відшкодуванні завданого збитку чи усуненні заподіяної шкоди; 3) активному сприянні розкриттю злочину; 4) з'явленні із зізнанням; 5) інших подібних діях, які пом'якшують наслідки здійсненого злочину та відповідальність за нього. Об'єктивною ознакою Д.к. певна активна поведінка особи, котра вчинила злочин, а суб'єктивною ознакою - засудження нею своїх дій (тому ці дії і мають таку назву). Слушно зазначається, що Д.к. може виявлятися лише в активній поведінці особи. Через це, дії особи повинні бути результативними: в оцінці Д.к. має значення не процес їх вчинення, а кінцевий результат, а тому ненастання соціально корисних наслідків посткримінальних вчинків особи означає, що підстав для застосування норми про Д.к. немає. Слід зауважити, що Д.к. за загальним правилом, розглядається як обставина, що не виключає, а лише пом'якшує відповідальність особи на етапі призначення покарання, і лише у випадку вчинення особою вперше злочину невеликої тяжкості або не-

обережного злочину середньої тяжкості Д.к. визнається підставою звільнення від кримінальної відповідальності. Водночас, навіть якщо особа при Д.к. в цих випадках і звільняється від кримінальної відповідальності, то не у зв'язку з відсутністю в її діянні складу злочину, а з інших обставин, зазначених у законі. Справедливо вказується, що необхідно відрізнити: 1) передумову звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з Д.к. - вчинення особою вперше злочину невеликої тяжкості; 2) підставу звільнення від кримінальної відповідальності - післязлочинний юридичний факт, який змінює зміст кримінально-правового відношення, а саме Д.к.; 3) і умови звільнення від кримінальної відповідальності - вимоги до подальшої поведінки особи після прийняття рішення про її звільнення, від якого залежить остаточність такого звільнення (М. Григор'єва, О. Наден). Вказується, що підстава звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з Д.к. складається з трьох елементів: 1) щирого каяття, 2) активного сприяння розкриттю злочину, 3) повного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Тільки наявність всіх трьох елементів і дає підставу для звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Поряд із цим, у наук. літературі також зазначається, що саме Д.к. характеризується двома підставами - формальною та матеріальною. Формальною (правовою) підставою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з Д.к. є кримінально-правова норма, а його матеріальною (фактичною) підставою є недоцільність реалізації кримінальної відповідальності особи, яка дієво розкалася після вчинення нею вперше злочину невеликої тяжкості, у зв'язку з досягненням низки соціально позитивних результатів, як то повної ліквідації шкідливих наслідків злочину, або відшкодування, компенсації за їх заподіяння, збереження матеріальних й організаційних ресурсів правоохоронних органів під час розкриття та розслідування злочину (О. Житний). Д.к. необхідно відрізнити від добровільної відмови, для чого крим. прав. наукою вироблені окремі критерії (*див. Добровільна відмова*). Існує класифікація умов звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із Д.к., зокрема, пропонується їх класифікувати таким чином: 1) умова про невелику тяжкість вчиненого злочину є незаміщуваною, об'єктивною, позитивною, попередньою, стосується вчиненого діяння; 2) умова про вчинення злочину вперше є незаміщуваною, об'єктивною, негативною, попередньою; 3) умова про щире каяття є незаміщуваною, суб'єктивною, позитивною, попередньою, яка стосується посткримінальної поведінки особи; 4) умова про активну допомогу в розкритті злочину є незаміщуваною, суб'єктивною, позитивною, яка стосується посткримінальної поведінки особи; 5) умови про повне відшкодування збитків або усунення шкоди є заміщуваними, суб'єктивними, позитивними, попередніми, стосуються посткримінальної поведінки особи (О. Житний).

ТЕМА № 5

**ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ.
ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ.**

I. Відпрацюйте теоретичні питання:

1. Об'єкт злочину: поняття та зміст.
2. Суспільні відносини як об'єкт злочину.
3. Структура суспільних відносин (суб'єкт, предмет, соціальний зв'язок).
4. Об'єкт злочину і об'єкт кримінально – правової охорони.
5. Види об'єктів злочину.
6. Предмет охоронюваних суспільних відносин.
7. Предмет злочинного впливу.
8. Предмет злочину.
9. Потерпілий від злочину.
10. Об'єктивна сторона злочину: поняття, зміст та значення.
11. Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність).
12. Суспільно небезпечні наслідки: поняття, види та значення.
13. Причинний зв'язок між діянням дією чи бездіяльністю) та суспільно небезпечними наслідками.
14. Місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя і засоби вчинення злочину.
15. Факультативні ознаки об'єктивної сторони злочину.
16. Значення нездоланної (непереборної) сили при вчиненні злочину та її вплив на межі кримінальної відповідальності особи.
17. Значення фізичного і психічного примусу при вчиненні суспільно-небезпечних діянь та їх вплив на межі кримінальної відповідальності особи.
18. Значення правильного встановлення ознак об'єктивної сторони складу злочину в діяльності поліції.

II. Розв'яжіть практичні завдання:

1. Коршун 9 травня перебував у нетверезому стані і зайшов у кафе «Дорожнє» м. Новоукраїнки, де став приставати до громадян, нецензурно лявся, висловлював погрози. У відповідь на зауваження Соколова Коршун вдарив його кулаком в обличчя і одночасно підставив йому ногу. Соколов не утримався на ногах, упав і вдарився головою об бетонну підлогу, отримав травму голови і невдовзі помер. Його було притягнуто до кримінальної відповідальності за ч.1 ст. 296 та ч.1 ст.119 КК України.

Належить визначити:

*об'єкти злочинів; вчинених Коршуном;
предмет злочинів, вчинених Коршуном;
момент закінчення злочинів.*

2. Панов та Щербіна, які ніде не працювали, подзвонили в квартиру Ткачук. Коли вона відкрила двері, вони увірвалися до її квартири і, погрожуючи ножом, зв'язали її, а потім почали шукати в квартирі гроші та ювелірні вироби. Під час обшуку Ткачук, якій було 85 років, втратила свідомість, і вони це бачили, але злякалися і втекли із знайденими речами. Загальна сума викраденого склала 2,5 тис. грн. Як з'ясувалося в процесі розслідування справи, Паніну на момент вчинення злочину виповнилося 14 років, а Щербіні – 21.

Належить визначити:

*об'єкти злочинів; вчинених Пановим і Щербіною;
предмет злочинів, вчинених Пановим і Щербіною ;
момент закінчення злочинів.*

3. Під час спільного вживання спиртних напоїв Попов та Аксюта посварилися, після чого Аксюта побив потерпілого руками і ногами. За висновком судово-медичної експертизи смерть настала від чисельних переломів ребер, тупої травми живота та розривів внутрішніх органів.

Дії Аксюти було кваліфіковано за ч.2 ст.121 КК України.

Належить визначити:

*об'єкти злочину; вчиненого Аксютою;
предмет злочину, вчиненого Аксютою ;
момент закінчення злочину.*

4. Раніше судимий за ч.1 ст.152 КК України Осипенко напав на 12-річну Савлук, затягнув її у траншею напірного колектора заводу, ударив кулаком у щелепу, здушив горло і, коли потерпіла втратила свідомість, вчинив статевий акт рег ор. Прийшовши до свідомості, Савлук почала тікати, але Осипенко наздогнав її і знову вчинив статевий акт рег ор. Щоб приховати злочин, Осипенко трьома ударами металевого прута в голову вбив її.

Належить визначити:

*об'єкти злочинів; вчинених Осипенко;
предмет злочинів, вчинених Осипенко;
момент закінчення злочинів.*

5. В парку на лаві спав п'яний Іванченко, з кишені якого випав гаманець. Проходячи повз нього, Романенко вирішив заволодіти грошима п'яного. Він підняв гаманця, забрав з нього гроші і порожнього гаманця поклав назад. Це побачили Голота і Козак, які зажадали, щоб він поклав гроші назад. Романенко не погодився і почав погрожувати їм вбивством. Голота і Козак відібрали у Романенка вкрадене і доставили його до міліції. По дорозі Романенко намагався вирватися від них і знову погрожував вбивством.

Дайте правову оцінку діям Романенка та визначте :

*об'єкти злочинів; вчинених ним
предмет, знаряддя та засоби злочинів, вчинених Романенко
момент закінчення злочину.*

III. Дайте відповіді на тестові завдання:**1. Обов'язкові ознаки об'єктивної сторони матеріального складу злочину:**

- а) суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками;
- б) знаряддя і засоби вчинення злочину;
- в) спосіб, ситуація, діяння;
- г) злочинна дія, злочинна бездіяльність та місце вчинення злочину.

2. Злочин з матеріальним складом, це злочин, який вважається закінченим з моменту:

- а) вчинення незакінченого злочину;
- б) вчинення лише СНД, незалежно від того настали чи не настали СНН;
- в) вчинення особою готування;
- г) настання СНН передбачених в законі.

3. Злочин з формальним складом це злочин, який вважається закінченим з моменту:

- а) вчинення незакінченого злочину;
- б) вчинення лише СНД, незалежно від того настали чи не настали СНН;
- в) вчинення особою готування;
- г) вчинення особою замаху.

4. Прикладом злочину з формальним складом може бути:

- а) умисне вбивство двох або більше осіб (п.1 ч. 2 ст. 115 КК);
- б) грабіж (ст. 186 КК);
- в) вбивство через необережність (ст. 119 КК);
- г) зґвалтування (ч.1 ст. 152 КК).

5. Прикладом злочину з усіченим складом може бути:

- а) вимагання (ст. 189 КК);
- б) умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК);
- в) заподіяння умисних легких тілесних ушкоджень (ст. 125 КК);
- г) крадіжка (ст. 185 КК).

6. Ч.1 ст. 310 КК передбачає кримінальну відповідальність за незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку (100-500 рослин) чи конопель (10-50 рослин). Залежно від особливостей конструкції цей склад злочину відносять до:

- а) простий;
- б) матеріальний;
- в) складний;
- г) формальний.

7. Об'єкт злочину це:

- а) речі матеріального світу, з приводу яких вчинюється злочин;
- б) суспільні відносини, власність, життя і здоров'я, довкілля;
- в) суспільні відносини, інтереси, блага особи, держави і суспільства, які охороняються кримінальним законом, з приводу яких або щодо яких вчинюється злочин;
- г) людина.

8. Об'єкт злочину має наступні види (по вертикалі):

- а) безпосередній основний, безпосередній додатковий, груповий;
- б) загальний, основний, родовий, груповий, спеціальний, видовий;
- в) загальний, родовий, видовий, головний;
- г) загальний, родовий, видовий, безпосередній.

9. Родовий об'єкт злочину визначається:

- а) за назвою статті;
- б) зі слів потерпілого;
- в) за назвою розділу;
- г) за змістом статті.

10. Предмет злочину – це:

- а) речі матеріального світу, за допомогою яких вчинюється злочин;
- б) речі матеріального світу, щодо яких або з приводу яких вчинюється злочин;
- в) речі матеріального світу, які використовуються для вчинення злочину;
- г) суспільні відносини, що охороняються законом.

11. Об'єкт злочину від предмету відрізняється тим, що:

- а) за ступенем суспільної небезпечності, об'єкт більш небезпечний ніж предмет;
- б) вартістю, об'єкт завжди дорожче предмету;
- в) об'єкт притаманний завжди будь-якому злочину, а предмет ні;
- г) психічним ставленням винної особи до об'єкта та предмета.

12. Потерпілий від злочину це:

- а) юридична особа, якій злочином заподіяно шкоду;
- б) фізична особа, якій злочином безпосередньо заподіяно матеріальну шкоду;
- в) фізична особа, якій злочином безпосередньо заподіяно моральну шкоду;
- г) фізична особа, якій злочином безпосередньо заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду.

13. Яка обов'язкова ознака об'єктивної сторони для будь-якого злочину:

- а) суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками;
- б) знаряддя і засоби вчинення злочину;

- в) суспільно небезпечне діяння;
- г) злочинна дія, злочинна бездіяльність та місце вчинення злочину.

14. Який об'єкт злочину передбаченого статтею 115 КК України (умисне вбивство):

- а) суспільні відносини в сфері життєдіяльності людей;
- б) життя людини;
- в) фізіологічне здоров'я;
- г) суспільні відносини співіснування людей.

15. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони злочину підлягає обов'язковому встановленню у випадках, коли:

- а) суспільно небезпечне діяння вчинено людиною по відношенню до людини;
- б) суспільно небезпечні наслідки не настали;
- в) суспільно небезпечні наслідки є кваліфікуючою ознакою складу злочину;
- г) суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою складу злочину.

VI. Вирішіть наступні завдання:

1. Назвіть елемент складу злочину, що дозволяє визначити його соціальну сутність і суспільно небезпечні наслідки. _____

2. Запишіть норми КК України, у яких чітко вказано предмет злочину (за прикладом).

Норма Особливої частини КК України		Предмет злочину
Ст. 203 ¹ КК України	Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, обладнання та сировини для їх виробництва	- диски для лазерних систем зчитування; - матриці; - обладнання та сировина для їх виробництва

3. Дайте визначення предмету злочину. _____

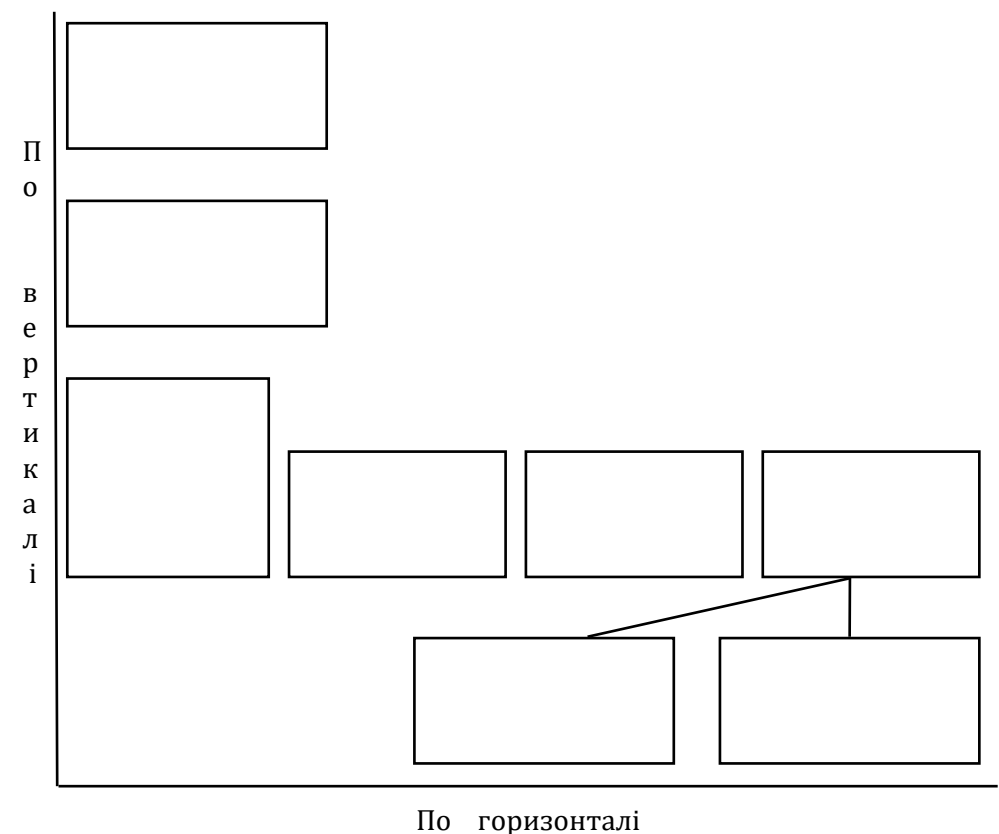
4. Який вид об'єкта, що охоплює посягання на тотожні чи однорідні суспільні відносини, покладено в основу побудови Особливої частини КК України? _____

5. Опишіть поняття «безпосередній об'єкт злочину». _____

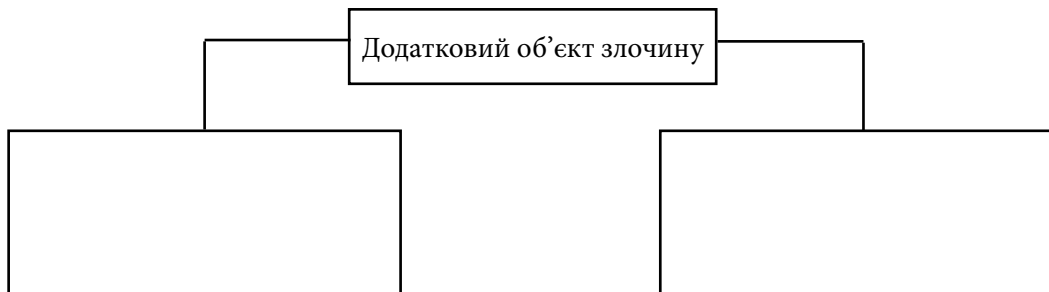
6. Назвіть визначальний вид об'єкта в системі Особливої частини КК, що впливає на кваліфікацію вчиненого злочину. _____

7. Дайте визначення поняття «об'єкт злочину». _____

8. Заповніть схему класифікації об'єктів у науці кримінального права.

9. Дайте визначення таким видам об'єкта злочину.

10. Заповніть таблицю.

Основний безпосередній об'єкт	Стаття	Додатковий безпосередній об'єкт
	Ст. 187	
	Ст. 303	
	Ч. 2 ст.365	
	Ч. 2 ст.373	
	Ч. 2 ст.404	

11. Як називають конкретний акт поведінки суб'єкта (дію чи бездіяльність) у певній об'єктивній обстановці, у певному місці і в певний час?

---

12. Заповніть схему.

13. Дайте визначення. Об'єктивна сторона злочину – _____

---

14. Укажіть, у яких випадках місце, час, спосіб, обстановка, засоби вчинення злочину набувають значення обов'язкових ознак. _____

---

15. Заповніть таблицю.

Обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу злочину	Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину

16. З'ясуйте, у чому полягає значення об'єктивної сторони складу злочину _____

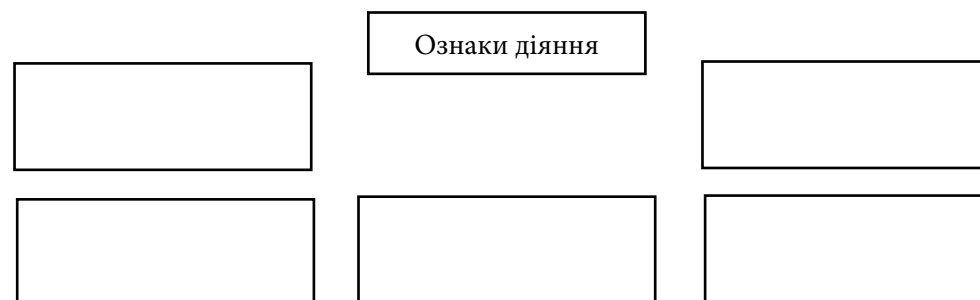

---

17. Заповніть таблицю.

Діяння		
Дія	Бездіяльність	Характеристика форм вираження

18. Заповніть схему.

19. Наведіть по два приклади норм Особливої частини КК України, де диспозицією передбачені проста і складна дії.

1) Проста дія:

- а) _____
- б) _____

2) Складна дія:

- а) _____
- б) _____

20. Дайте визначення. Бездіяльність – _____

21. Укажіть умови кримінальної відповідальності за бездіяльність.

- 1) _____
- 2) _____

22. Укажіть, за якої умови дія або бездіяльність, вчинені внаслідок психічного примусу, не передбачають кримінальної відповідальності.

_____

_____

_____

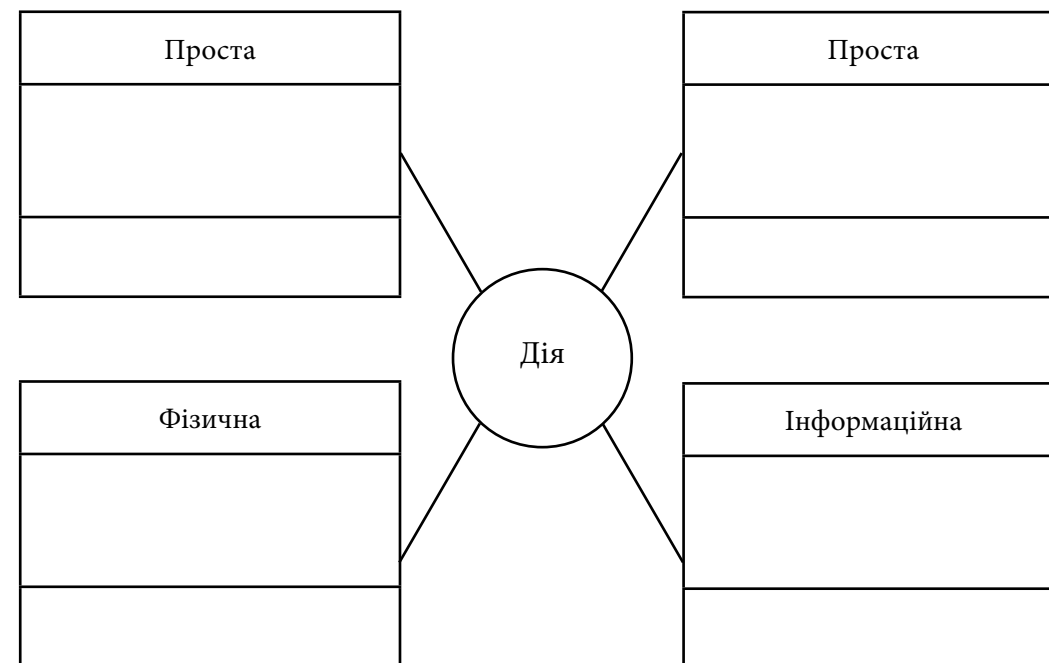
23. Назвіть злочини, які можуть бути вчинені тільки шляхом дії чи тільки шляхом бездіяльності.

Діяння	Стаття КК України
Шляхом дії	_____
	_____
Шляхом бездіяльності	_____
	_____

24. Назвіть об'єктивно існуючий зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком. _____

_____

25. Запишіть характеристику різних видів дії та наведіть приклади норм.

26. Наведіть приклади статей Особливої частини КК України, зі змісту диспозиції яких випливає обов'язок вчинити певні дії.

Підстави щодо вчинення певних дій	Стаття КК України
Закон	_____
Службові чи професійні обов'язки	_____
Умови договору	_____
Родинні відносини	_____
Попередня поведінка	_____

27. Назвіть обставини, коли вчинене діяння, у якому відсутній прояв волі самої особи, втрачає кримінально-правовий характер.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

28. Укажіть, у чому полягає значення суспільно небезпечних наслідків.

_____

_____

_____

29. Назвіть суспільно небезпечні наслідки залежно від характеру і обсягу шкоди, заподіяної діянням.

- 1) _____
- 2) _____

30. Наведіть приклади норм, диспозицією статті яких передбачено різні види суспільно небезпечних наслідків.

Суспільно небезпечні наслідки		
Матеріальні		Нематеріальні
Особисті	Майнові	

31. Назвіть випадки, у яких причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину підлягає встановленню. _____

32. Запишіть відмінності між необхідним і випадковим причинним зв'язком.

Необхідний причинний зв'язок	Випадковий причинний зв'язок

33. Укажіть статті КК України, у яких місце вчинення злочину визначено як:

- 1) територія України _____
- 2) географічне поняття _____
- 3) територія проживання чи виробництва особи _____
- 4) територія з певним правовим режимом _____

34. Запишіть норми, у яких обстановка вчинення злочину:

- 1) вказує на умови діяння _____
- 2) підвищує ступінь суспільної небезпеки діяння (дії чи бездіяльності) _____
- 3) створює привілейований склад злочину _____

4) територія з певним правовим режимом _____

35. Заповніть таблицю.

Вид причинного зв'язку			
Характеристика			

36. Назвіть випадки, коли спосіб вчинення злочину – обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу злочину .

- 1) _____
- 2) _____

37. Заповніть таблицю.

Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину	Характеристика
Місце	
Час	
Обстановка	
Спосіб	
Засоби	

38. Наведіть приклади статей, у яких місце, обстановка, час, спосіб і засоби вчинення злочину – обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу злочину.

Місце	Обстановка	Час	Засоби	Спосіб

39. З'ясуйте, у чому полягає значення способу вчинення злочину. _____

40. Запишіть відмінність засобів вчинення злочину від предмета злочину.

Засіб вчинення злочину	Предмет злочину

41. Дайте характеристику складників засобів вчинення злочину.

Засоби вчинення злочину	
Знаряддя вчинення злочину	Інші засоби вчинення злочину

Методичні поради до вивчення теми

Опанування положень даної теми потрібно починати з засвоєння ст. 1 КК, в якій дається **перелік основних об'єктів**, що охороняються кримінальним законом. Необхідно з'ясувати, що об'єктом злочину є суспільні відносини, які охороняються кримінальним правом. Слід сказати про **значення об'єкта** злочину для кваліфікації, а також для визначення ступеня суспільної небезпеки злочину.

Треба ґрунтовно розібратися у **видах** об'єктів (загальний, родовий, безпосередній), звернути особливу увагу на поняття і значення родового і безпосереднього об'єкта. Уточненню підлягає розгляд основного (головною) і додаткового безпосереднього об'єкта.

Від безпосереднього об'єкта слід відрізнити предмет посягання (майно, цінності немайнового характеру і т. ін.). В той же час слід визнати, що об'єкт є обов'язковим елементом складу кожного злочину, що не можна сказати про предмет, який існує лише в так званих «предметних» злочинах.

Об'єкт злочину — охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, на які здійснюється злочинне посягання. Такими суспільними відносинами є: конституційний устрій України, політична й економічна система держави, відносини власності, особистість, політичні, трудові, майнові й інші права і свободи громадян та правопорядок.

Загальний об'єкт — це вся сукупність охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин. Однак слід уточнити, що за допомогою кримінального права охороняються далеко не всі суспільні відносини. Законодавець

поставив під охорону кримінального закону лише найбільш важливі з них, яким заподіюється значної шкоди в результаті злочинних посягань. Службова функція загального об'єкта полягає не тільки в тому, що він поєднує суспільні відносини, що виступають родовими, безпосередніми об'єктами, але й у тому, що він виражає їхню головну властивість — належність до числа найважливіших відносин, охоронюваних на даному етапі розвитку суспільства. Загальний об'єкт має важливе значення для визначення соціально-політичної сутності злочинів, ступеня їх суспільної небезпеки і дозволяє відмежовувати злочини від інших правопорушень, які є предметом інших галузей права.

Родовий об'єкт — це сукупність однорідних суспільних відносин, на які посягає певна група однорідних злочинів. Групування суспільних відносин здійснюється на основі об'єктивно існуючих критеріїв, які обумовлюють їхню однорідність. За принципом родового об'єкта побудована система Особливої частини КК. Встановлення родового об'єкта дозволяє підкреслити значимість поєднаних ним суспільних відносин в інтересах держави і суспільства, визначає характер і ступінь суспільної небезпеки злочинних посягань. Встановлення зазначених обставин дає можливість виявити соціальну роль кримінального права в охороні тих чи інших суспільних відносин. Перелік родових об'єктів, а отже і розділів Особливої частини КК не є незмінним, і в новому КК з'явилися нові розділи, що відповідають родовим об'єктам посягання.

Видовий об'єкт — це сукупність тотожних суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом. Видовий об'єкт співвідноситься з його родовим об'єктом, як частина з цілим або як вид із родом. У великій групі родинних суспільних відносин, що заслуговують єдиної, комплексної кримінально-правової охорони (родовий об'єкт), виділяють більш вузьку групу відносин (видовий об'єкт).

Безпосередній об'єкт — це конкретні суспільні відносини, на які здійснюється злочинне посягання. Безпосередній об'єкт, у свою чергу, поділяється на основний і додатковий, а додатковий безпосередній об'єкт буває 2-х видів: обов'язковий і факультативний. Основний безпосередній об'єкт завжди лежить у площині і входить до складу родового об'єкта злочину, він є найбільш важливим, таким, що визначає суспільну небезпеку конкретного злочину, структуру відповідного складу і його місце в системі Особливої частини. Встановлення цього об'єкта в конкретному злочині дає можливість правильно підібрати необхідну кримінально-правову норму і кваліфікувати злочин. **Основним** безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, які, насамперед, і головним чином прагнуть поставити під охорону законодавець, приймаючи кримінальний закон. **Додатковим** безпосереднім об'єктом є ті суспільні відносини, яким також заподіюється шкода в процесі злочинного посягання, але вони (ці відносини) є складовою частиною іншого родового об'єкта. **Обов'язковий** об'єкт завжди зазнає шкоди поряд із основним об'єктом. **Факультативним** об'єктом визнаються ті охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, яким не у всіх випадках заподіюється шкода при вчиненні злочину.

Предмет злочину — це речі матеріального світу, посягаючи на які суб'єкт заподіює шкоди охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам. Установлення предмета злочину в ряді випадків допомагає правильно кваліфікувати злочин. Наприклад, розкрадання наркотичних засобів буде кваліфіковане не за статтями про відповідальність за посягання на власність, а за ст. 308 КК, що знаходиться в розділі XIII “Злочини в сфері обігу наркотичних засобів”. Така кваліфікація визначається з урахуванням специфіки предмета злочину.

У кримінально-правовій літературі предмет досліджується у трьох площинах: предмет суспільних відносин, що охороняється, предмет злочину і предмет злочинного посягання.

Об'єктивна сторона складу злочину, як зовнішній прояв суспільно небезпечного посягання, характеризується **обов'язковими** та **факультативними** ознаками. Слід пам'ятати, що дія (бездіяльність) входять до об'єктивної сторони всіх без винятку злочинів і тому називаються обов'язковими ознаками.

У зв'язку із з'ясуванням ролі наслідків і причинного зв'язку потрібно особливо увагу звернути на питання про розподіл складів злочинів на **матеріальні, формальні та усічені**.

Можливі складнощі при висвітленні значення нездоланної сили, фізичного та психічного примусу для вирішення питання про кримінальну відповідальність за суспільно небезпечне діяння.

Факультативність певних ознак об'єктивної сторони складу злочину не завжди свідчить про їх другорядність, необов'язковість. У певних випадках (у разі, якщо такі ознаки належать до конститутивних, кваліфікуючих та ін. ознак злочину), вони переходять до розряду обов'язкових ознак складу злочину.

Об'єктивна сторона злочину — це зовнішня сторона злочину, яка характеризується злочинним діянням (дією чи бездіяльністю), у результаті якого настають визначені суспільно небезпечні наслідки або створюється загроза їх настання.

Об'єктивна сторона злочину визначається наступними **ознаками**: суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, які настали, а також місцем, часом, способом, засобом, знаряддями, обстановкою вчинення злочину.

Суспільно небезпечне діяння завжди є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину незалежно від конструкції складу.

У **матеріальних** складах, поряд із суспільно небезпечним діянням, наслідок і причинний зв'язок також є обов'язковими ознаками складу злочину. **Місце, час, спосіб, засіб, знаряддя, обстановка** вчинення злочину можуть бути обов'язковими ознаками, якщо вони прямо зазначені в диспозиції статті, але найчастіше вони виступають як факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину.

Суспільно небезпечне діяння може виразитися у формі активних дій або у формі пасивної бездіяльності. Відповідальність за злочинну бездіяльність

настає за умови, коли особа повинна була і могла діяти певним чином. Повинність (обов'язок) діяти можуть породжувати різні підстави: закони, підзаконні акти, угоди, професійні або службові функції, родинні відносини, добровільно взяті на себе зобов'язання або поведінка, яка передуює події. Наявність реальної можливості діяти певним чином залежить від певних властивостей особистості в даній конкретній обстановці.

Суспільно небезпечна дія або бездіяльність — це вольові вчинки людини, які являють собою психофізичний зв'язок зовнішньої і внутрішньої сторін її поведінки. Однак зустрічаються ситуації, за яких вольовий фактор відсутній або паралізований. До таких обставин належать: нездоланна сила, фізичний або психічний примус.

Суспільно небезпечні наслідки визначаються збитком (шкодою), заподіяним суспільним відносинам. Наслідки бувають декількох видів: матеріальні, нематеріальні та ін.

Матеріальні **наслідки** поділяються на майнові і наслідки особистісного характеру. Майнові наслідки можуть виразитися в позитивному збитку або в упущеній вигоді.

Причинний зв'язок — це об'єктивний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і наслідками, які настали. Він повинен відповідати наступним умовам: діяння за часом повинно передувати наслідкам, діяння повинне бути головною, основною причиною, що спричинило саме цей злочинний результат (наслідок). У матеріальних складах злочинів установлення причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і наслідками є обов'язковим. **Місце** — це певна територія, де відбувається суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки. Місце вчинення злочину найчастіше виступає як факультативна ознака об'єктивної сторони складу злочину, але у випадках прямої вказівки в законі на місце вчинення злочину, воно може бути й обов'язковою ознакою. Наприклад, у складі контрабанди місцем вчинення злочину є митний кордон. **Час** — це певний відрізок часу, протягом якого відбувається суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки. Ця ознака у більшості випадків є факультативною, однак, у деяких видах злочинів вона набуває характеру обов'язкової ознаки. Наприклад, воєнний час вказано як кваліфікуючу ознаку ряду військових злочинів. **Обстановка** — це конкретні об'єктивні обставини, за яких вчиняється злочин. Ця обставина також частіше виступає як факультативна ознака об'єктивної сторони складу злочину, але в прямо зазначених у законі випадках вона може стати обов'язковою ознакою. Наприклад, вчинення військового злочину в бойовій обстановці. **Спосіб** — це сукупність прийомів і методів, які використовуються при вчиненні злочину. Спосіб вчинення злочину може виступати як обов'язкова ознака при прямій вказівці закону. Наприклад, указуючи на спосіб розкрадання, законодавець визначає окремі форми розкрадання (крадіжка, грабїж, розбій, вимагання, шахрайство, присвоєння, розтрата або зловживання службовим становищем). У деяких випадках спосіб може бути зазначений як обтяжуюча обставина. Наприклад, у складі вбивства при обтяжуючих обставинах однією з ознак є спо-

сіб, небезпечний для життя багатьох осіб, або вчинення цього злочину з особливою жорстокістю. В обох випадках спосіб має важливе кримінально-правове значення для кваліфікації. Крім того, спосіб вчинення злочину може враховуватися судом при обранні міри покарання. В інших ситуаціях він може виступити як факультативна ознака об'єктивної сторони складу злочину. **Знаряддя** — це предмети матеріального світу, які безпосередньо використовуються злочинцем при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Знаряддя вчинення злочину слід відрізнити від предмета злочину. Наприклад, вогнепальна або холодна зброя може бути знаряддям вчинення злочину (вбивства, розбійного нападу) або предметом злочину (незаконне виготовлення зброї). У деяких випадках знаряддя вчинення злочину можуть бути обов'язковою ознакою складу злочину, наприклад, бандитизму або особливо злісного хуліганства. Під **засобами** розуміють предмети, які застосовуються при вчиненні злочину для його полегшення чи прискорення (транспортні засоби для перевезення злочинців, підроблені документи для заволодіння майном тощо).

Глосарій для кращого засвоєння теми

Об'єкт злочину

це крим.-прав. категорія, що використовується для позначення суспільних інститутів, яким заподіюється шкода внаслідок вчинення злочину. У значній частині джерел навчального та навіть наук. характеру вказується, що О.з. «є те, на що посягає злочин і завдає шкоди (чи створює загрозу її заподіяння)». Необхідно враховувати, що вчення про О.з. переважним чином розроблене у вітчизняній теорії крим. прав., в той час як в крим. законодавстві зарубіжних країн, найчастіше, використовуються інші критерії для класифікації та кодифікації крим.-прав. норм (передусім, це пов'язано з використанням формального визначення поняття злочину). Вчення про О.з. дістало початкової розробки у межах нормативістського напрямку крим. прав., в середині XIX ст., і майже відразу після цього продовжило свій «бурхливий» розвиток, зумовлюючи виникнення численних теорій та концепцій. Так, з метою пояснення змісту поняття О.з. були розроблені численні концепції, серед найвідоміших з яких можна назвати такі: соціальних цінностей, благ, норм права, інтересів, правовідносин, суб'єктивних прав, суспільних відносин та ін. (**див. Концепції об'єкта злочину**). У вітчизняній крим. прав. науці, вчення про О.з. залишається одним з найбільш дискусійних питань. Проблема О.з. є однією з основних у науці крим. прав. На сьогодні існує велика кількість теорій та концепцій, які покликані пояснити та обґрунтувати сутність й зміст поняття О.з., проте жодна з них, наразі, не може претендувати на роль універсальної (іншими словами, кожна з теорій або концепцій має власні «сильні» та «слабкі» сторони, і не може при її використанні, бути застосованою для визначення об'єктів всіх злочинів одночасно). У зв'язку із цим, існує велика кількість різноманітних визначень поняття О.з. у науковій літературі, які, часом, істотно відрізняються

між собою за змістом, зокрема, вказується, що О.з. це: 1) цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може заподіяти або спричиняє шкоду (Є. Фесенко); 2) ті блага (інтереси), на які посягає злочинне діяння і які охороняються кримінальним законом (А. Наумов); 3) це той суспільний інтерес, проти якого спрямований злочин і який бере під свій захист кримінальне право (Б. Нікіфоров); 4) юридична норма в її реальному бутті (М. Таганцев); 5) суспільні відносини, які охороняються законом від злочинних посягань (М. Коржанський); 6) людина, тобто окремі особи або група осіб, матеріальні або нематеріальні цінності яких, будучи поставленими під кримінально-правову охорону, піддаються злочинному впливу, в результаті чого цим особам завдається шкода або створюється загроза заподіяння шкоди (Г. Новосьолов); 7) соціально значущі цінності, інтереси, блага, що охороняються крим. законом, на які зазіхає особа, яка вчиняє злочин, і яким в результаті вчинення злочинного діяння заподіюється або може бути заподіяна істотна шкода (А. Пашковська); 8) охоронювані кримінальним законом конкретні сфери життєдіяльності людей (В. Ємельянов).

Домінуючою, на сьогоднішній день, у вітчизняній крим. прав. літературі є точка зору, згідно з якою О.з. виступають охоронювані законом про крим. відповідальність суспільні відносини, проте не будь-які суспільні відносини, а саме ті з них, що поставлені під охорону закону про крим. відповідальність. Разом із цим, в останні десятиріччя простежуються намагання багатьох науковців (О. Бантищев, В. Ємельянов, В. Кудрявцев, П. Матишевський, А. Наумов, Т. Присяжнюк, А. Ришелюк, І. Тяжкова, Є. Фесенко та багато ін.) відійти від розуміння О.з. як «суспільних відносин», натомість пропонуються різні «авторські» варіанти. Значна частина вчених пропонує, при цьому, повернутись до теорії О.з. як «правового блага» (яка була розроблена ще наприкінці XIX ст. представниками класичної та соціологічної шкіл крим. прав.).

У наук. та навч. літературі завжди підкреслюється важливість та необхідність визначення О.з., вказується, що саме О.з. є критерієм побудови системи Особливої частини крим. закону, забезпечує розмежування злочинів, дозволяє розкрити соціальну сутність злочину, має вагоме значення для крим.-прав. кваліфікації діянь. Саме через встановлення О.з. визначають інші ознаки складу злочину, і насамперед, це наслідки злочину, предмет, потерпілий.

Суттєве практичне та теоретичне значення має класифікація О.з. Традиційними для вітчизняного крим. прав. є класифікації О.з. за «горизонталлю» та «вертикаллю» (або, відповідно, класифікація «по вертикалі» та «по горизонталі»). При класифікації О.з. за «вертикаллю», прийнято виділяти: 1) загальний об'єкт; 2) родовий об'єкт; 3) видовий об'єкт; 4) безпосередній об'єкт (**див. відповідні терміни**). В значній частині джерел наук. та навч. характеру, видовий об'єкт може окремо і не виділятися (в ряді випадків, взагалі обґрунтовується недоцільність, «штучність» його виділення). Дану класифікацію побудовано на основі філософських категорій про загальне (загальний об'єкт), особливе (родовий об'єкт) та одиничне (безпосередній об'єкт). Класифікація за «горизонталлю» проводиться на рівні безпосереднього об'єкту, при цьому, прийнято

виділяти: 1) безпосередній основний об'єкт; та 2) безпосередній додатковий об'єкт, який в свою чергу, поділяється на: а) обов'язковий; та б) факультативний (див. відповідні терміни). Дана класифікація в першу чергу відноситься до складних злочинів, конструкція яких так чи інакше включає в себе два чи навіть більше об'єкти. При цьому, критерієм виділення «основного» та «додаткового» слугує не значимість такого об'єкту (часто, додаткові об'єкти – здоров'я, життя, безумовно цінніші, ніж основні – відносини власності, громадський порядок та ін.), а загальна спрямованість посягання (наприклад, розбій, передусім, спрямований проти власності, тому саме вона і визнається основним об'єктом, а здоров'я людини – додатковим).

О.з. є одним з чотирьох елементів складу злочину, і має обов'язкові та факультативні ознаки, у зв'язку із цим, в науці крим. прав. окремо розглядають структуру О.з. Дане питання відноситься до низки дискусійних, що передусім, пов'язано з наявністю великої кількості теорій О.з. З точки зору домінуючої у крим. прав. літературі точки зору на О.з. (як на суспільні відносини) до структури О.з. як елементу складу злочину, відносять: 1) суспільні відносини, які охороняються крим. законом, у сфері яких заподіюється шкода або виникає загроза її заподіяння; 2) предмет злочину; 3) потерпілого від злочину (**див. відповідні терміни**). При цьому, обов'язковою ознакою О.з. є суспільні відносини, а факультативними – предмет злочину та потерпілий від злочину (в окремих випадках, вказується, що обов'язковою ознакою складу злочину є «об'єкт злочину», в такому разі маються на увазі саме суспільні відносини, як обов'язкова ознака будь-якого складу злочину (у складі О.з.), а не О.з. як крим.-прав. категорія). О.з. необхідно відрізнити від предмету злочину, що є близькими, взаємопов'язаними, але далеко не тотожними поняттями та можуть співвідноситись між собою як «зміст» (об'єкт) та «форма» (предмет), «сутність» (об'єкт) та «явище» (предмет) тощо. Найбільш суттєві відмінності О.з. від предмета полягають у тому, що: 1) О.з. є обов'язковою ознакою складу злочину, а предмет – факультативною; 2) О.з. завжди завдається шкода в результаті посягання, а предмету – не завжди; 3) шкода, яка заподіюється О.з. завжди має соціальний характер, а шкода заподіювана предмету – насамперед фізичний характер, та викликає певні негативні соціальні зміни в об'єкті; 4) на відміну від О.з., предмет злочину в ряді посягань шкоди взагалі не зазнає (наприклад, виготовлення заборонених до виробництва предметів); 5) шкода завдана О.з. значною частиною вчених визначається як «не відновлювана» (тобто у разі вчинення злочину, таку шкоду вже не можна повністю відшкодувати), в той же час, шкода спричинена предмету – може бути відшкодована. Структуру О.з. необхідно відрізнити від структури суспільних відносин (як обов'язкової ознаки О.з.). До структури останніх у наук. літературі (з урахуванням адаптації універсальної теорії суспільних відносин у крим. прав.) прийнято відносити такі елементи: 1) суб'єкти (учасники) суспільних відносин; 2) предмет суспільних відносин; 3) соціальний зв'язок між учасниками суспільних відносин (**див. більш докладно Суспільні відносини**). О.з. необхідно також відрізнити від об'єкта крим.-прав. охорони, під яким найчастіше у крим. прав. розуміють будь-які суспільні відно-

сини, що забезпечуються крим.-прав. охороною (**див. більш докладно Об'єкт кримінально-правової охорони**).

Об'єкт кримінально-правової охорони

це вся сукупність суспільних відносин, що забезпечуються крим.-прав. охороною. У крим. прав. теорії немає єдності з приводу визначення поняття О.к.п.о., а також його співвідношення з поняттям об'єкту злочину. У джерелах наук. та навчального характеру переважним чином висловлюються різні точки зору, які в цілому, можуть бути зведені або до ототожнення цих понять (і разом із цим, як правило, одночасно й інших понять, зокрема, «об'єкт злочинного посягання», «об'єкт злочинного впливу» та ін.), або до їх розрізнення. Значна частина науковців у вітчизняній крим. прав. науці підтримує необхідність розрізнення даних понять. У випадку розрізнення понять О.к.п.о. та об'єкт злочину, домінуючою у наук. літературі на сьогодні є точка зору, згідно з якою, О.к.п.о. визнаються суспільні відносини, що охороняються крим. законом, суб'єкти яких ще не зазнали істотної шкоди від суспільно небезпечного діяння чи зазнали шкоди від такого діяння, яке не містить ознак злочину чи складу злочину, передбаченого крим. законом (Ю. Демидов, Є. Лашук, В. Куц та О. Кириченко, А. Музика та ін.). При цьому, як правило, вказується на різницю у змісті цих понять (О.к.п.о. є поняттям ширшим за змістом, ніж поняття об'єкт злочину). Серед найбільш поширених аргументів на користь необхідності розрізнення даних понять можна відзначити наступні: 1) О.к.п.о. як правовий феномен з'являється, коли в результаті визнання потреби в захисті певної цінності засобами крим. прав. набуває чинності відповідний крим. закон, в той час як об'єкт злочину виникає у зв'язку з вчиненням певного суспільно небезпечного діяння; 2) О.к.п.о. є цінністю, яка потребує захисту й визначається державою, а об'єкт злочину так би мовити «обирається» особою, яка посягає на цю цінність (тобто, злочинцем); 3) захист найбільш важливих цінностей (об'єктів) у крим. прав. забезпечується не лише шляхом реалізації крим. відповідальності (правовою підставою якої є склад злочину, в якому об'єкт злочину виступає в ролі елемента), але й через застосування інших заходів крим.-прав. впливу, зокрема, примусових заходів медичного характеру, примусових заходів виховного характеру, звільнення від крим. відповідальності тощо. Останнім часом, у наук. літературі поширення набуває точка зору, згідно з якою О.к.п.о. пропонується визнавати «правопорядок» (А. Музика, Ю. Пудовочкин, С. Пірвагідов, Ю. Трунцевський, Г. Чеботарьова та ін.), при цьому підкреслюється, що це дозволяє не «консервувати» перелік О.к.п.о., не обмежувати крим. закон рамками даного переліку, і це, в свою чергу, дозволяє оперативно реагувати на зміни умов життя та нові загрози, які постійно виникають.

Родовий об'єкт

це суспільні відносини, інтереси, блага, на які посягає певна група злочинів. Фактично Р.о. є тотожні чи однорідні суспільні відносини, що охороня-

ються комплексом пов'язаних крим.-прав. норм. Р.о. є характерним не для всіх, а лише для певної групи злочинів, і являє собою відособлену підсистему найбільш значущих соціальних інтересів. Основою такої класифікації суспільних відносин визнається певна сфера державного або громадського життя. Як правило, саме з урахуванням Р.о. всі злочини згруповані у певні розділи (глави) в крим. законі. У зв'язку із цим, в значній частині крим. законів різних країн світу, Р.о. прямо вказується в назві відповідного розділу (наприклад, відповідний розділ чи глава крим. закону має назву «Злочини проти власності», або «Злочини проти громадської безпеки», «злочини проти громадського порядку» та ін.; відповідно, Р.о. будуть відносини власності, громадська безпека, громадський порядок тощо). Виділення Р.о. має важливе значення, яке в цілому, можна звести до такого: 1) дозволяє провести класифікацію всіх злочинів та крим.-прав. норм (дану властивість фактично і покладено в основу побудови крим. закону за відповідними розділами); 2) допомагає встановити характер і ступінь суспільної небезпечності злочину; 3) сприяє правильній кваліфікації злочину (саме Р.о. може виступати критерієм розмежування схожих злочинів при кваліфікації); 4) допомагає визначити безпосередній об'єкт злочину (який, в свою чергу, також має важливе значення).

Видовий об'єкт

це суспільні відносини, інтереси, блага, на які посягає певна група злочинів в межах одного розділу (глави) Особливої частини крим. закону. В.о. виступає підгрупою однорідних, близьких, подібних соціальних благ, інтересів (у виді сукупності безпосередніх об'єктів), і є складовою частиною родового об'єкту (див. Родовий об'єкт). Найчастіше, враховуючи саме В.о. у крим. законі, розділи (які містять злочини, згруповані за родовим об'єктом) поділяються на глави (які містять злочини, згруповані за В.о.). У тих випадках, коли в структурі крим. закону глави окремо не виділяються (наприклад, є лише поділ на розділи), В.о. також можна чітко виділити, шляхом аналізу норм відповідного розділу. Наприклад, родовим об'єктом злочинів у сфері господарської діяльності є встановлений порядок здійснення господарської діяльності, і в той же час, в межах даного розділу, можна виділити такі В.о. як: 1) встановлений порядок обігу грошей, цінних паперів, інших документів; 2) система оподаткування; 3) встановлений порядок охорони банківської таємниці та ін. Необхідно враховувати, що термін В.о. використовується в окремих джерелах (випадках) також для позначення безпосереднього об'єкту злочину (**див. Безпосередній об'єкт**), з огляду на те, що останній співвідноситься із родовим об'єктом як частка і ціле.

Безпосередній об'єкт

це частина родового об'єкту, конкретні суспільні відносини, інтереси, блага, на які посягає конкретна злочинна дія або бездіяльність. Іншими словами, це суспільні відносини, поставлені під охорону певного крим. закону. Необхідно враховувати, що з приводу Б.о. у наук. літературі виказуються й інші точки зору, зокрема, окремі науковці (М. Коржанський та ін.) вказують на те, що

Б.о. є суспільні відносини, що порушенні певним злочином, а не ті суспільні відносини, що перебувають під охороною крим.-прав. норми. Вирішення питання стосовно того, які саме суспільні відносини, інтереси, блага є Б.о. залежить від законодавця, і практично реалізується через прийняття або відміну відповідного крим. закону. Б.о. як правило є «вужчим» за родовий об'єкт (**див. Родовий об'єкт**), однак в окремих випадках може співпадати з ним (наприклад, якщо у крим. законі відповідний розділ має назву злочини проти життя, і в ньому розташована норма, якою встановлюється крим. відповідальність за умисне вбивство, то і родовим і безпосереднім об'єктами буде життя людини). Б.о. можуть бути або прямо вказані у диспозиціях крим. прав. норм (як правило, Б.о. вказується далеко не в усіх статтях крим. закону), або встановлені шляхом тлумачення на основі аналізу суб'єктивних та об'єктивних ознак злочину, зокрема, характеристики потерпілого, предмету посягання, характеру діяння, злочинних наслідків та ін.

У значній частині випадків, для одного злочину характерною є наявність не одного, а відразу декількох Б.о. У зв'язку із чим, у крим. прав. теорії загальноновизнаною є триступенева класифікація Б.о. в багатооб'єктних злочинах (так звана класифікація «по горизонталі»). Необхідність такої класифікації зумовлюється тим, що один й той самий злочин, одночасно завдає шкоди кільком суспільним відносинам (наприклад, при розбої, шкода заподіюється одночасно як власності, так і життю або здоров'ю людини). В межах даної класифікації на рівні Б.о. виділяють основний, додатковий та факультативний Б.о. Найбільш поширеним та практичним варіантом даної класифікації є поділ Б.о. на: 1) основний; та 2) додатковий, що в свою чергу, поділяється на: а) обов'язковий; та б) факультативний (**див. відповідні терміни**). Встановлення Б.о. має важливе значення, яке, в цілому, зводиться до того, що: 1) виділення Б.о. має важливе значення для встановлення характеру та ступеня суспільної небезпечності злочину; 2) Б.о. є необхідним елементом складу злочину; 3) саме за Б.о. у більшості випадків і проводиться розмежування злочинів (Б.о. злочину надає змогу найбільш точно провести розмежування злочинів, дозволяє встановити індивідуальні ознаки злочину); 4) Б.о. так само як і родовий об'єкт, необхідний для систематизації злочинів та ін.

Предмет злочинного впливу

це той елемент суспільних відносин (**див. Суспільні відносини**), які охороняються законом про крим. відповідальність, який піддається безпосередньому злочинному впливу, і якому, в першу чергу спричиняється шкода. П.з.в. необхідно відрізняти від предмету злочину та предмету суспільних відносин (**див. відповідні терміни**). П.з.в. може бути сам суб'єкт відносин, соціальний зв'язок, а також і предмет суспільних відносин. У крим. прав. літературі вказується, що встановлення П.з.в. полегшує з'ясування «механізму» спричинення шкоди самому об'єкту злочину, а крім того, сприяє встановленню розміру та характеру наслідків суспільно небезпечного діяння.

Предмет злочину

це річ матеріального світу з приводу якої, або стосовно якої вчиняється злочин, та з певними властивостями якої крим. закон пов'язує наявність в діях особи ознак конкретного складу злочину. У крим. прав. літературі П.з. найчастіше розглядається як факультативна ознака об'єкта злочину (*див. Об'єкт злочину*) поряд із потерпілим (*див. Потерпілий від злочину*), які, при цьому, необхідно розрізняти між собою. Питання стосовно «місця» П.з. у складі злочину належить у крим. прав. літературі до сфери дискусійних (з урахуванням цього, у деяких джерелах навч. та наук. характеру П.з. просто «відносять» до факультативних ознак складу злочину, не конкретизуючи, при цьому, яким саме елементом складу злочину він охоплюється). У зв'язку із цим, у наук. літературі, сьогодні, можна виділити такі найбільш поширені точки зору на природу (та місце) П.з. у його складі: 1) П.з. розглядається у якості факультативної ознаки складу злочину, при цьому не конкретизується, яким елементом складу злочину охоплюється предмет посягання (М. Бажанов і П. Матишевський, А. Наумов, В. Тацій та ін.); 2) П.з. розглядається у якості ознаки об'єктивної сторони складу злочину (М. Бікмурзін, В. Глістін, П. Михайленко та ін.); 3) П.з. розглядається у якості ознаки об'єкта злочину, або по-іншому вказується, що П.з. є складовою об'єкта злочину (О. Герцензон, О. Кістяківський, Г. Крігер, А. Піонтковський, В. Спасович, М. Таганцев та ін.). При цьому, остання точка зору є лише узагальнюючою, оскільки в її межах простежується наявність різноманітних поглядів на природу П.з., які в загальному виді зводяться до того, що одні вчені його окремо виділяють поряд з об'єктом (як факультативну ознаку), а інші, вважають його складовою об'єкта, пропонуючи при цьому взагалі його не виділяти окремо. Крим.-прав. аспекти П.з. в тій чи іншій мірі розглядались в Україні в дисертаційних дослідження таких вчених як: М.Буртової, О.Козаченко, А. Швець. Окреме ґрунтовне дослідження П.з. на дисертаційному рівні в Україні здійснено Є. Лашуком.

П.з. необхідно відрізнити від «об'єкту злочину», «предмету злочинного впливу», «предмету суспільних відносин», «засобів та знарядь вчинення злочину», а в окремих випадках і від «потерпілого від злочину» (*див. відповідні терміни*). Необхідно враховувати, що попри необхідність розмежування, можливі ситуації, при яких П.з. «збігається» з предметом суспільних відносин, наприклад, при крадіжці або шахрайстві (такий збіг має місце тоді, певні предмети, що входять до структури об'єкта злочину, законодавець наділяє додатково і функціями предмета суспільного відношення, надає йому ще додатково й інше правове значення). П.з. та об'єкт злочину співвідносяться як «частка» і «ціле» (про розмежування П.з. та об'єкту – *див. більш докладно Об'єкт злочину*).

У наук. літературі вказується (Є. Лашук, А. Музика), що П.з. притаманні ознаки, які у своїй системі можна поділити на три основні групи: 1) фізичні ознаки (матеріальність; кількість; якість; форма; стан; структура); 2) соціальні ознаки (вартість; безпечність або небезпечність для людини; функціональне

призначення (культурне, історичне, економічне, політичне тощо); позитивне чи негативне значення для людини; приналежність окремій особі); 3) юридичні ознаки (наявність злочинного діяння, вчиненого з приводу відповідних матеріальних цінностей та шляхом безпосереднього впливу на них (або без такого впливу); наявність мети впливу на бажаний для винуватого предмет; форма законодавчого визначення (як саме – безпосередньо чи опосередковано предмет злочину визначений у кримінально-правовій нормі); факультативність (предмет не є обов'язковим для всіх складів злочинів); «підпорядкованість» предмета об'єкту злочину).

Дискусійним залишаються питання, стосовно співвідношення понять потерпілий від злочину та П.з., а також визнання (чи, навпаки, не визнання) людини або деяких її анатомічних частин предметом окремих видів злочинів (зокрема, у разі викрадення людини, захоплення заручників, вилучення органів чи тканин людини та ін.). Незважаючи на наявність великої кількості проблемних питань стосовно П.з., беззаперечним залишається той факт, що П.з. має вкрай важливе практичне та теоретичне значення, яке в цілому полягає в такому: 1) П.з. відіграє важливу роль у з'ясуванні характеру вчиненого злочину; 2) за своїми властивостями, П.з. часто дозволяє відмежувати злочин від адміністративного чи іншого правопорушення (це, передусім, пов'язано з тим, що оцінка багатьох дій значною мірою залежить від характеристики предмету, так, встановлення ознак предмета посягання є необхідною передумовою для з'ясування поняття продовжуваного злочину; 3) П.з. слугує для розмежування окремих посягань, характеризуючи їх індивідуальні особливості.

Потерпілий від злочину

у крим. прав. розглядається як фізична особа, якій злочином безпосередньо заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Існують різні точки зору на визначення поняття П.в.з., зокрема, зазначається що це: 1) окрема людина, дві або більше особи, громадські об'єднання, населення адміністративно-територіальних одиниць, державні органи, держава і суспільство в цілому (Є. Фесенко); 2) соціальний суб'єкт (фізична особа, юридична особа та в окремих випадках її структурні підрозділи - філіали й представництва, організації, що виконують статутні завдання без створення юридичної особи, та держава), чий встановлені й охоронювані законом права, свободи й законні інтереси порушуються злочинним діянням шляхом заподіяння фактичної шкоди або створення загрози реального заподіяння шкоди майнового, фізичного, морального, соціального та іншого характеру (М. Сенаторов); 3) фізична особа, її представник, законний представник неповнолітнього або недієздатного, близьких родичів загиблого, а так само юридична особа, яким завдана чи створена загроза заподіяння майнової, фізичної або моральної шкоди (А. Яценко); 4) особа, якій заподіяна шкода - фізична, майнова, моральна, шкода репутації або інша шкода, пов'язана з об'єктом злочину, що охоплюється злочинними наслідками і відображена в суб'єктивній стороні злочину (І. Фаргієв); 5) фізична особа, яка як

об'єкт загальнопревентивної дії кримінального закону відчуває захищеність останнім, яку втрачає внаслідок спричинення злочином безпосередньо їй шкоди (або у випадку загрози її заподіяння), в результаті чого особа свідомо чи ні сприймає органами чуття зменшення або втрату майнових чи немайнових благ, переживає з цього приводу і набуває право попередньо вирішувати питання про кримінально-правові наслідки вчинення злочину (Т. Присяжнюк). Окрім зазначених, існують й інші різноманітні точки зору щодо поняття П.в.з. В Україні, проблемні питання П.в.з. та його місця у складі злочину розроблялись у дисертаційних дослідженнях таких вчених як Т. Присяжнюк та М. Сенаторов. На території РФ дана проблема знайшла своє відображення у дисертаційних дослідженнях таких вчених як В. Батюкова, А. Кодзов, А. Смірнов, І. Шикун та ін.

Практичний аспект крим.-прав. значення потерпілого полягає у тому, що ним визнається лише та особа, яка наділена ознаками, що прямо названі у кримінальному законі чи які впливають з інших ознак складу злочину, і стосовно якої здійснюється злочинне посягання. Така точка зору дозволяє конкретизувати основні ознаки П.в.з.: 1) потерпілим є фізична особа – людина; 2) конкретні ознаки П.в.з. прямо зазначені у диспозиції відповідної статті, якою передбачається відповідальність за певний злочин, або впливають з інших ознак складу злочину; 3) у статті кримінального закону передбачені діяння, за вчинення яких щодо такого потерпілого настає кримінальна відповідальність. Поряд із цим, дискусійним у крим. прав. науці залишається питання про суб'єктний зміст П.в.з., з приводу чого наявні різні точки зору: 1) П.в.з. є лише фізична особа; 2) П.в.з. є фізичні та юридичні особи; 3) П.в.з. є не лише фізичні та юридичні особи, але й різноманітні соціальні об'єднання, держава та суспільство в цілому. Поняття П.в.з. необхідно відрізнити від поняття «Жертва злочину», яке традиційно вважається більш широким та змістовним, використовується переважним чином у кримін. Крім того, необхідно розрізняти також «матеріальне» та «процесуальне» поняття П.в.з., які розглядаються одночасно і у крим. прав., і у крим. процесі, та не є тотожними між собою. Це зумовлено, як, різними функціями, що виконує поняття П.в.з. у матеріальному та процесуальному праві, так і різними завданнями, що покладаються на ці галузі права. Також, їх відмінність полягає також у тому, що П.в.з. не завжди (в юридичному сенсі) може бути завдана шкода суспільно небезпечним діянням (наприклад, в результаті викрадення злочинцем малолітнього останньому не завжди завдається шкода, зокрема, цілком реально може трапитись випадок, коли навпаки, становище такої дитини у новій сім'ї може значно поліпшитись).

У крим. прав. переважає точка зору, що П.в.з. є факультативною ознакою об'єкта злочину (поряд із предметом злочину), і не може визнаватись предметом злочину. При цьому, попри всю схожість між П.в.з. та предметом злочину, відзначається, що предмет злочину – це матеріальна цінність, а П.в.з. – це людина. Поряд із цим, у крим. прав. науці тривалий час існує дискусія з приводу можливості (або доцільності) визнання П.в.з. (тобто фізичну особу, людину) та окремих тканин чи органів предметом злочину; відповідно, сьогодні існує дві

протилежні точки зору. Ряд вчених (О. Дмитрієв, М. Коржанський, А. Орлеан та ін.) пропонують визнавати людину предметом таких злочинів як: вбивство, підміна дитини, захоплення заручників, викрадення людини, торгівля людьми та ін.

Окрім найбільш поширеної у наук. та навч. літературі точки зору щодо місця П.в.з. у складі злочину, яка була наведена вище (П.в.з. – це факультативна ознака об'єкта злочину поряд з предметом), існують й інші, зокрема, одні вчені (С. Кравцов, В. Краснопеєв та ін.) пропонують вважати П.в.з. окремою (самостійною) ознакою складу злочину взагалі, інші вчені (Г. Крігер, В. Кудрявцев, М. Коржанський та ін.) відстоюють точку зору, згідно з якою, П.в.з. охоплюється родовим поняттям предмету злочину і є видовим стосовно нього поряд з іншими предметами матеріального світу (тобто, П.в.з. фактично визнається особливим предметом злочину). Важливими для доктрини крим. прав. залишаються сьогодні також питання пов'язані з заподіянням шкоди П.в.з. з його власної згоди (наприклад, добровільна евтаназія).

Об'єктивна сторона складу злочину

найчастіше, у наук. та навч. літературі розглядається як сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання. Поряд із наведеною, існують й інші точки зору на поняття О.с.з., зокрема, вказується, що: 1) це характеристика кримінальним законом зовнішніх ознак злочинного діяння (А. Піонтковський); 2) це зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на охоронюваний кримінальним правом об'єкт, тобто акт вольової поведінки, який відбувається в об'єктивному світі та виражається у вчиненні шкоди вказаному об'єкту або створенні загрози завдання йому шкоди (В. Кудрявцев); 3) це те, що складається із суспільно небезпечного діяння, що завдало або здатне завдати істотної шкоди суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом, а також із умов та обставин завдання цієї шкоди (П. Гришаєв); 4) це зовнішній прояв суспільно небезпечного посягання на той чи інший об'єкт, що перебуває під охороною кримінального закону (Ф. Бурчак); 5) це сукупність передбачених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечної дії, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання (Н. Чернишова); 6) це сукупність зовнішніх, об'єктивних, соціально значимих, таких, що виражають суспільну небезпечність та її ступінь, суттєвих, типових для даного виду злочинів ознак, передбачених кримінальним законом і – при бланкетності диспозиції статті Особливої частини КК – в інших законах та (або) інших нормативних правових актах, які характеризують злочин як закінчений та вчинений виконавцем або виконавцями (Л. Гаухман); 7) це система передбачених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній бік посягання особи на суспільні відносини та є предметом її суб'єктивної оцінки (Г. Чеботарьова).

О.с.с.з. часто називається «зовнішньою стороною злочину», і характеризується такими ознаками (формами прояву) як: 1) суспільно-небезпечне діяння (дія або бездіяльність); 2) його шкідливі наслідки; 3) причинний зв'язок між діянням та наслідками, який обумовив їх настання; 4) місце; 5) час; 6) обстановка; 7) спосіб; 8) знаряддя; 9) засоби вчинення злочину; 10) ситуація вчинення злочину. Зазначені ознаки О.с.с.з. у теорії крим. прав. прийнято поділяти на основні (обов'язкові, необхідні) та факультативні. До основних (обов'язкових, необхідних ознак) прийнято відносити діяння (дію або бездіяльність), а до факультативних - суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб і засоби вчинення злочину. Необхідно враховувати, що на сьогодні у науці крим. прав. відсутня єдність щодо конкретного переліку ознак О.с.с.з., а тим більше щодо їх поділу на обов'язкові та факультативні (*див. більш докладно про це Ознаки об'єктивної сторони складу злочину*). При цьому, факультативні ознаки О.с.с.з., в тому числі й суспільно-небезпечні наслідки, хоча і притаманні злочину, як явищу реальної дійсності, однак далеко не завжди вказуються в законі як ознаки конкретного складу злочину (наприклад – настання наслідків при незаконному поводженні зі зброєю, хуліганстві тощо), а спосіб, місце, час та обстановка вчинення злочину взагалі наявні у відносно невеликій кількості статей кримінального закону більшості країн СНД та ЄС. Поряд із цим, у тих випадках, коли такі ознаки як суспільно небезпечні наслідки, місце, час, спосіб, обстановка і засоби вчинення злочину прямо вказані у диспозиції статті кримінального закону або однозначно впливають з її змісту, вони набувають значення обов'язкових ознак О.с.с.з., а їх встановлення в такому разі є обов'язковим. При кваліфікації злочину, О.с.с.з. визначає ряд моментів, зокрема: 1) в чому конкретно полягає злочин; 2) яким чином вчинюється злочин; 3) місце, час, обстановку вчинення злочину; 4) за допомогою яких засобів і знарядь вчинюється злочин.

Діяння

у крим. прав. розглядається в декількох аспектах: 1) в якості вольової усвідомленої поведінки (вчинку) особи, яка безпосередньо спрямована на спричинення певних негативних наслідків; 2) в якості синоніму до поняття «злочин». Для Д. як вольової усвідомленої поведінки, характерною є наявність об'єктивних і суб'єктивних ознак. Об'єктивні ознаки Д. включають фізичні рухи, здійснювані тими чи іншими органами людського організму (або утримання від таких рухів). Суб'єктивні ознаки Д. включають інтелектуальні та вольові ознаки, а також умотивованість та цілеспрямованість. Д. з крим. прав. точки зору повинне бути: 1) суспільно небезпечним і 2) протиправним, 3) конкретним, 4) свідомим і 5) вольовим актом поведінки людини. Слід зауважити, що коли у Д. відсутнє виявлення волі особи (наприклад, через непереборну силу, непереборний фізичний примус, психічний примус, що відповідає вимогам крайньої необхідності), останнє втрачає свій кримінально-правовий характер.

У крим. прав. термін Д. застосовується для характеристики об'єктивної сторони як однієї із ознак складу злочину. Зазначається, що зміст Д. має особливості, зокрема, при закінченому злочині і попередній злочинній діяльності; при вчиненні злочину однією особою і співучасті у злочині; при посередньому виконанні; при вчиненні злочину і причетності до злочину; при вчиненні одичного злочину і множинності злочинів тощо. Термін Д. включає в себе як дію, так і бездіяльність. Дія є активною поведінкою людини, її активним вчинком, а бездіяльність є пасивною поведінкою людини, яка виражається у формі невчинення дії (дій), які вона зобов'язана була і могла вчинити, або не відвернення небезпеки, яку особа зобов'язана була і мала можливість відвернути. Окремі злочини можуть бути вчинені тільки шляхом дії (наприклад, крадіжка, розбій, зґвалтування), інші - тільки шляхом бездіяльності (наприклад, залишення в небезпеці, неприпинення військовим начальником злочину, що вчиняється підлеглим), однак більшість як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності.

Дія

це активна, свідома, суспільно небезпечна, протиправна поведінка суб'єкта. Д. є найпоширенішою формою суспільно небезпечного діяння. Переважна більшість злочинів може бути вчинена виключно шляхом Д. Сутність Д. пов'язана з фізичним рухом тіла людини, і може бути як одноразовою (наприклад, удар кулаком в обличчя з метою спричинити фізичний біль), так і багаторазовою (наприклад, нанесення багатьох ударів - «побоїв», не лише з метою спричинити біль, але й для знуцання над людиною). При цьому, рухи тіла, що складають Д., повинні мати цілеспрямований характер і, отже, поєднуватися метою в єдиний вольовий акт поведінки. Зазначається, що мета, як і об'єкт злочину, відокремлює Д., обмежує обсяг і межі Д., визначає її предметний зміст, тобто рухи тіла утворюють Д. в кримінально-правовому розумінні, лише тоді, коли вони контролюються свідомістю і спрямовуються волею особи на певний об'єкт. Це означає, що мимовільні, рефлекторні рухи людини, що відбуваються поза контролем її свідомості і не виражають її волю, не можуть утворити Д. як ознаку об'єктивної сторони злочину (наприклад, рухи, внаслідок яких завдано шкоди охоронюваному законом благу, якщо вони викликані реакцією організму на біль від ураження струмом або вогнем тощо).

Існує декілька поглядів на межі злочинної Д. Перший ґрунтується на тому, що Д. охоплює собою не лише рух тіла людини, а й ті сили, якими людина користується, і ті закономірності, які вона використовує. Другий погляд ґрунтується на тому, що Д. людини обмежуються лише свідомими рухами тіла або утриманням від певного руху тіла, злочинні Д. закінчуються такими рухами, за допомогою яких людина впливає на використанні нею сили й засоби, останні ж перебувають за межами Д. і охоплюються поняттям причинний зв'язок між Д. і шкідливими наслідками. Зазначається, що більш прийнятною є позиція, відповідно до якої використання людиною зовнішньої сили та закономірностей є складовою її Д., якщо такі сили приводяться нею в рух або свідомо викорис-

товуються (спрямовуються, змінюються, замінюються) у процесі вчинення злочину. Виходячи з цього, злочинною Д. вважається застосування людиною у процесі вчинення злочину не лише власних сил, а й використання сторонніх сил (стихійних, механічних, фізичних, хімічних, радіоактивних тощо) або сили третіх осіб чи агресивності тварини (Р. Вереша). У крим. прав. науці Д. з фізичної сторони поділяють на: 1) прості та 2) складні. Прості Д. містять у собі одиничні (елементарні) акти поведінки людини, наприклад, завдання удару. Складні дії характеризуються ускладненою структурою, і також можуть бути поділені на: 1) ті, що складаються з кількох актів поведінки, кожний з яких може бути визнаний як самостійна дія (наприклад, грабіж поєднаний з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого складається з двох Д. - викрадення і насильства, кожна з яких, якщо розглядати їх ізольовано, утворить самостійні злочинні дії, передбачені окремими статтями КК, як то грабіж та легкі тілесні ушкодження. В такому разі одна Д. виступає як спосіб здійснення іншої. Вони перебувають у нерозривному зв'язку та органічній єдності і у сукупності утворюють складну дію, яка і завдає шкоди об'єкту (як основному, так і додатковому); 2) ті що складаються з ряду тотожних актів поведінки, об'єднаних єдиним умислом і спрямованих на досягнення єдиного злочинного наслідку, що утворюють у своїй єдності злочини (наприклад, крадіжка цілого, вчинена в кілька прийомів); 3) Д. в триваючих злочинах, коли злочин, розпочавшись одним актом поведінки (активною дією), потім продовжує здійснюватися впродовж певного часу на стадії закінченого злочину (наприклад, незаконне зберігання вогнепальної зброї).

В залежності від характеру впливу на об'єкт, Д. поділяють на: 1) фізичні (енергетичні) та 2) інформаційні. Фізичні Д. полягають у застосуванні мускульної, фізичної сили для вчинення злочинного посягання і завжди спрямовані на зміну зовнішньої, фізичної сфери предметів матеріального світу (наприклад, крадіжка, грабіж, розбій, вбивство тощо). Інформаційні Д. полягають у передаванні інформації іншим особам і завжди виражаються у вербальній (словесній) формі, а також у яких-небудь інших діях, що несуть інформацію - конклюдентних діях, міміці (наприклад, погроза вбивством, вимагання тощо). Деякі злочини можна вчинити лише при поєднанні фізичних та інформаційних Д. (наприклад, при шахрайстві, а також при грабежі, розбої, що поєднані з погрозою насильства). Д. у крим. прав. розумінні характеризується способом вчинення самого злочину. Різноманітність способів вчинення злочину значною мірою визначають форму і зміст конкретної Д., її інтенсивність і шкідливість. Використання певних засобів при вчиненні злочину (наприклад, використання засобів які посилюють вражаючий ефект чи інтенсивність) також характеризують Д., і завжди свідчать про підвищену небезпечність як самої Д., так і особи, що її вчинила.

Суспільно небезпечні наслідки

це зміни, що відбуваються у зовнішньому світі, в оточуючому середовищі, які були викликані вчиненням злочину і які є шкідливими для охоронюва-

них кримінальним законом суспільних відносин, інтересів, благ. Поряд із наведеним, існують різні погляди та дефініції С.н.н. у навч. та наук. літературі, зокрема вказується, що це: 1) небезпечні пошкодження в суспільних відносинах (М. Коржанський, В. Кузнецов та ін.); 2) передбачена кримінально-правовою нормою матеріальна чи нематеріальна шкода, заподіяна злочинною дією чи бездіяльністю об'єкту посягання (В. Кудрявцев); 3) ті зміни в реальній дійсності, які викликає (може викликати) злочин, і визначаються як реальна або ймовірна шкода, що заподіюється в наслідок скоєння злочину прийнятим під охорону кримінальним законом суспільним відносинам (П. Фріс); 4) шкода заподіяна злочинною діяльністю людини суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом (А. Міхлін); 5) шкода (збиток), що заподіюється злочинним діянням суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або реальна небезпека (загроза) заподіяння такої шкоди (М. Бажанов); 6) реальна шкода, заподіяна злочинном суспільним відносинам, що виражається в сукупності причинно-пов'язаних зі злочинною поведінкою негативних змін, яким піддаються соціальні, правові, економічні, моральні й інші цінності суспільства (С. Краснопеєв); 7) обумовлені злочинним діянням (дією або бездіяльністю) суспільно небезпечні зміни в охоронюваних кримінальним законом сферах життєдіяльності держави, суспільства і людини, що виразилися у заподіянні (або загрозі заподіяння) ним фізичної, майнового моральної, психічної та іншої шкоди (В. Степанов); 8) злочинний результат, викликаний вчиненням суспільно небезпечного діяння (В. Сверчков). Проблематиці С.н.н. в цілому, а також окремим аспектам С.н.н. в Україні, присвячені окремі дисертаційні дослідження таких вчених як П. Берзін, В. Локтіонова, О. Миколенко, Є. Шевченко; в РФ – І. Анісімова, С. Воробйов, А. Голкова, С. Краснопеєв, Д. Крашенінніков, В. Степанов.

На сьогодні можна констатувати наявність не менш як двох підходів щодо трактування сутності поняття С.н.н.: 1) С.н.н. розглядаються у «широкому» розумінні через призму суспільної безпеки, як властивості злочину (відповідно, за такого підходу всі злочини мають С.н.н., безнаслідкових злочинів не існує взагалі); 2) С.н.н. розглядаються у «вузькому» розумінні через призму об'єктивної сторони складу злочину, більш точно - матеріальних складів злочинів (відповідно, за такого підходу С.н.н. це факультативна ознака об'єктивної сторони складу злочину, вона є обов'язковою лише у тому випадку, коли конкретні наслідки прямо визначені у статті або впливають із змісту кримінального закону). У навч. літературі С.н.н. переважним чином розглядаються у «вузькому» розумінні (як одна з ознак об'єктивної сторони складу злочину). Особливість С.н.н. полягає, по-перше, у тому, що в переважній більшості випадків, завдана шкода (наслідки) не може бути повернена чи відшкодована (при цьому, якщо майнову шкоду може бути компенсовано певним чином, то фізичну або моральну шкоду – взагалі не можна ані повернути, ані відшкодувати, наприклад, зламані кістки, зганьблену честь, гідність особи, статеvu свободу тощо), а по-друге, у тому, що вони майже не зустрічаються у чистому вигляді — фізична шкода часто поєднується з майновою шкодою (наприклад, при розбій-

ному нападі), а майнова шкода - з моральною (наприклад, при згвалтуванні) тощо. У спец. літературі, поряд із зазначеним вище, також обґрунтовується точка зору, що С.н.н. розглядаються, наразі, в трьох аспектах: 1) як соціальна категорія, що означає порушення суспільних відносин, їх стану, умов існування; 2) як системоутворюючий структурний елемент злочину, що характеризує його суспільну небезпеку; 3) як системоутворююча ознака складу конкретного злочину, що є одним з елементів підстави кримінальної відповідальності, яка безпосередньо впливає на кваліфікацію злочину (С. Краснопеєв).

Обґрунтованою вбачається точка зору, що поняття С.н.н. слід вважати найбільш універсальним, в межах якого розглядаються, наприклад, таке поняття як «шкода», зокрема, для позначення конкретної шкоди (її виду) заподіяної злочином (наприклад, фізична шкода, майнова тощо).

У наук. та навч. літературі існують різноманітні класифікації С.н.н., водночас, у загальному виді більшість вчених погоджується з їх розподілом на: 1) наслідки матеріального характеру; та 2) наслідки нематеріального характеру (М. Бажанов, М. Ковальов, М. Коржанський, М. Панов та ін.). При цьому, до матеріальних наслідків відносять: фізичні - вбивство, тілесні ушкодження, проведення абортів; майнові - зменшення майна, заподіяння майнових збитків; екологічні. До нематеріальних наслідків відносять: ідеологічні; політичні; моральні. Крім того, часто у наук. та навч. літературі вказується, що С.н.н. поділяються, в свою чергу, на: 1) наслідки у вигляді реальної шкоди; 2) наслідки у вигляді створення загрози (небезпеки) заподіяння шкоди (М. Бажанов, М. Панов та ін.). У більш «розгалужених» класифікаціях С.н.н., виділяють: 1) на думку Є. Фесенка: а) наслідки у вигляді фізичної шкоди, наприклад, смерть, ушкодження здоров'я; б) у вигляді майнової шкоди, наприклад, майно при крадіжці; с) порушення нормальної роботи транспорту або зв'язку d) у виді іншої шкоди, наприклад, дезорганізації нормальної діяльності установ.; 2) на думку М. Коржанського (шкода): а) фізична - вбивство, тілесні ушкодження, проведення абортів; б) майнова - зменшення майна, заподіяння майнових збитків; с) моральна - приниження гідності, честі, глум над могилою, над державним прапором, приниження авторитету представника влади і т. ін.; d) політична - підрив державної самостійності, незалежності, економічної та політичної системи тощо; 3) на думку В. Степанова: а) наслідки особистісного характеру, заподіяні життю і здоров'ю людини; б) наслідки, що виражаються у заподіянні немайнової шкоди (особистої чи неособистої); с) наслідки, що виражаються у заподіянні майнової шкоди; 4) на думку С. Краснопеєва: а) майнові (реальні, фактична шкода, упущена вигода); б) фізичні; с) моральні; d) політичні; е) управлінські; f) екологічні. При цьому, у спец. літературі виділяють й інші підстави для класифікації С.н.н., зокрема: 1) по відношенню до об'єкту злочину; 2) по якісному змісту; 3) за ступенем об'єктивізації; 4) за ступенем конкретизації у крим. законі; 5) за функціональністю в межах ознак складу злочину тощо. Окремі дослідники, в залежності від механізму спричинення шкоди об'єкту, виділяють також і форми С.н.н., зокрема: 1) пов'язані з прямим посяганням на соціальну можливість, наприклад, державна зрада; 2) пов'язані з посяганням

на соціальну можливість через вплив на предмет злочину, наприклад, крадіжка; 3) пов'язані з посяганням на соціальну можливість через вплив на суб'єкта суспільних відносин, наприклад, посягання на працівника правоохоронного органу, суддю (В. Мальцев).

Значення С.н.н. у крим. прав. складне і різноманітне: 1) С.н.н. мають пряме значення для кваліфікації злочину; 2) С.н.н. відіграють роль обставин, що обтяжують або пом'якшують покарання; 3) С.н.н. визначають ступінь суспільної небезпеки злочину; 4) С.н.н. є ознакою, на підставі якої проводиться відмежування злочину від інших правопорушень; 5) С.н.н. дозволяють відмежовувати суміжні склади злочинів та ін. Значення С.н.н. суттєво залежить від того, чи визначені вони у диспозиції статті кримінального закону. У випадку їх конкретизації, їх встановлення є обов'язковим як для констатації складу злочину як підстави кримінальної відповідальності, так і для правильної кваліфікації злочину і його відмежування від суміжних злочинів. Якщо С.н.н. не визначені, питання про кримінальну відповідальність вирішується виходячи з такого: у випадку коли діяння вчинене з прямим умислом, воно кваліфікується як замах на злочин, а у випадку, коли в законі не передбачена відповідальність за злочин з іншими формами вини - відсутність наслідків виключає і склад злочину.

Причинний зв'язок

це об'єктивно існуючий зв'язок між злочинним діянням (дією або бездіяльністю) і суспільно небезпечними наслідками, наявність якого є обов'язковою умовою для притягнення особи до крим. відповідальності, якщо склад злочину за конструкцією об'єктивної сторони є матеріальним. Найчастіше у крим. прав. літературі вказується, що П.з. є факультативною ознакою об'єктивної сторони складу злочину (**див. Ознаки об'єктивної сторони складу злочину**), адже є обов'язковим елементом лише у злочинах з матеріальним складом, проте в окремих джерелах навч. та наук. характеру, П.з. відносять і до обов'язкових елементів. Окремі вчені (Н. Ярмиш та ін.) відстоюють точку зору про те, що П.з. взагалі не має самостійного місця серед ознак об'єктивної сторони складу злочину, і виступає як атрибут наслідку, оскільки таким може бути названа лише та подія, що перебуває з діянням у причинному зв'язку.

У крим. прав. існують різні точки зору на поняття П.з., зокрема, вказується, що це: 1) такий зв'язок між суспільними явищами, при якому одне явище (суспільне небезпечне діяння) закономірно, з внутрішньою необхідністю утворює інше явище - злочинні наслідки (М. Коржанський); 2) це реальне, необхідне, внутрішньо закономірне з'єднання між суспільно небезпечним діянням і слідом за ним суспільно небезпечним наслідком, який існує об'єктивно і не залежить від впливу сторонніх сил (В. Сверчков); 3) об'єктивно існуючий зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, коли дія або бездіяльність породжує настання таких наслідків (Ю. Іванов); 4) це об'єктивний зв'язок між явищами, коли одне з них - причина, породжує інше - наслідок (П. Фріс). Проблематика П.з. у крим. прав. знайшла своє розроблення у дисертаційних дослідженнях: в Україні, П.з. безпосередньо присвячені дисертації таких вче-

них як С. Багіров, О. Тимчук, Н. Ярмиш; у РФ – А. Кошелева, В. Малінін та ін.

У переважній більшості джерел наук. та навч. характеру вказується, що крим. прав. не розробляє та не створює власного вчення про П.з. (теорії причинності), а ґрунтується на теорії причинності, чи каузальності (причина), розробленою філософією (М. Бажанов, В. Малінін та ін.). Водночас, окремі дослідники відстоюють точку зору, що крим.-прав. доктрина може (і повинна) створити власне розуміння П.з., обумовлене специфікою кримінального права й потребами правозастосування (О. Тимчук). Разом із цим, для крим. прав. П.з. має значення в тому аспекті, що конкретний суспільно небезпечний наслідок породжується певним злочинним діянням, а не поведінкою третіх осіб (не виключаючи самого потерпілого) або будь-яких інших зовнішніх сил (наприклад, сил природи, технічних процесів та ін.). У крим. прав. П.з. має значення лише по відношенню до протиправної дії чи бездіяльності.

Аналіз крим. прав. літератури дозволяє зробити висновок про плюралізм точок зору на питання П.з., зокрема, існують не лише різні теорії (концепції) П.з., але й різні погляди на те, які саме з них (з великої кількості) є основними. Традиційно, у вітчизняній крим. прав. літературі до основних теорій П.з. відносять такі: 1) теорія еквівалентності, або іноді - «теорія необхідної умови» («*conditio sine qua non*»); 2) теорія адекватності причини; 3) теорія необхідного спричинення; поряд із цими, достатньо поширеними є і такі теорії (концепції) П.з.: 4) нерівноцінних умов; 5) найближчої причини; 6) реальної можливості; 7) вірогідної причинності та ін. (див. відповідні терміни). Необхідно зауважити, що, очевидно, єдиним спільним для всіх теорій П.з. критерієм є те, що причина завжди повинна передувати наслідку в часі.

У доктрині крим. прав. прийнято виділяти окремі види П.з., які мають крим.-прав. значення, зокрема: 1) безпосередній П.з. (або прямий П.з.); 2) опосередкований П.з.; 3) необхідний П.з., що поділяється, в свою чергу, на: 3.1) необхідний П.з. при співучасті; та 3.2) необхідний П.з. за наявності особливих умов на боці потерпілого. Опосередкований П.з. часто також визначається як «необхідний» у крим. прав. літературі.

Проблемним є питання щодо П.з. при злочинній бездіяльності. На сьогодні можна констатувати наявність двох протилежних точок зору: 1) П.з. при бездіяльності відсутній, а особа підлягає крим. відповідальності, власне, за факт невиконання покладених на неї юридичних обов'язків, при реальній можливості виконати необхідні дії та запобігти настанню шкідливих наслідків (В. Малінін, Г. Тимейко, М. Шаргородський та ін.); 2) П.з. при бездіяльності це реальний факт, при цьому не варто (на відміну від прихильників протилежної точки зору) обмежувати П.з. лише природними зв'язками (фізичними), недооцінюючи соціальний характер П.з. (В. Кудрявцев, А. Тер-Акопов, Т. Церетелі та ін.). Можна констатувати (виходячи з аналізу спец. літератури), що більшість вчених, все ж таки визнає наявність П.з. при злочинній бездіяльності, що обґрунтовується як вольовим характером самої злочинної бездіяльності, так і тим, що у соціальному світі відсутність дії, яку особа могла і повинна була виконати, реально може породити настання суспільно небезпечних наслід-

ків (класичний приклад, який наводять з цього приводу у навч. літературі – матір не годує новонароджену дитину з метою позбавити її життя; при цьому в соціальному сенсі, смерть настає саме від бездіяльності матері (матір не надає їжу при тому, що повинна була і могла це зробити), хоча в фізичному сенсі, смерть є результатом виснаження організму).

Місце вчинення злочину

найчастіше визначається як певна територія або інше місце, де вчинюється суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки. Поряд із вказаною точкою зору, існують інші підходи до визначення М.в.з., зокрема, вказується, що це: 1) частина фізичного простору, територія, описана в диспозиції кримінально-правової норми шляхом вказівки на найбільш важливі (для характеристики суспільної небезпеки і видової відмінності злочинів) ознаки, на якій виконано злочинну дію (бездіяльність чи настав злочинний результат або злочин був завершений та присічений (К. Акоев); 2) конкретизована частина простору, з вчиненням (не вчиненням) у якій суспільно небезпечного діяння кримінальний закон пов'язує наявність певного складу злочину (Л. Брич); 3) певна територія, на якій вчинюється передбачене КК суспільно небезпечне діяння (В. Навроцький); 4) відповідна територія або інше місце, де вчиняється злочинне діяння і в ряді передбачених законом випадків настають передбачені законом шкідливі наслідки (П. Фріс); 5) певна територія, об'єкт або ділянка місцевості, де щось відбувається (К. Юртаєва).

Разом із цим, необхідно враховувати, що поняття М.в.з. має «проблемний характер» у крим. прав., що зумовлюється його багатоаспектністю. Так, у наук. літературі справедливо вказується, що необхідно розрізняти М.в.з. як невід'ємну властивість кожного реально вчиненого злочину, а також М.в.з. як ознаку складу злочину (об'єктивної сторони злочину). У спец. літературі з цього приводу вказується, що М.в.з. можна розглядати у двох аспектах: 1) як просторову характеристику злочину, що визначає закон про кримінальну відповідальність якої країни має бути застосований до злочинного діяння та є передумовою кримінально-правової кваліфікації за законом певної держави – позадержавне значення (М.в.з.); 2) як самостійну факультативну ознаку об'єктивної сторони складу злочину, яка стає обов'язковою криміноутворюючою ознакою його складу, коли диспозиція статті КК прямо її передбачає – внутрішньодержавне значення (К. Юртаєва). Окремі дослідники поряд із цим пропонують виділяти ще й третій аспект (точніше – прояв змісту поняття) М.в.з. – «як складову змісту інших ознак складу злочину, яка сама по собі не є самостійною ознакою об'єктивної сторони»; при цьому у приклад ставиться ситуація коли саме місце знаходження предметів злочину визначає відмінність у змісті суспільно небезпечних діянь «зберігання» та «носіння» у складах багатьох злочинів (Л. Брич).

Що стосується М.в.з. як ознаки об'єктивної сторони складу злочину, то в окремих складах злочинів, М.в.з. є обов'язковою ознакою (зокрема, це може бути – континентальний шельф, митний кордон, місце позбавлення волі тощо). З огляду на конструкцію норм кримінального закону, М.в.з. (як ознака

об'єктивної сторони складу злочину) може визначатись по-різному, зокрема, як: 1) певна загальна територія (наприклад, Україна); 2) географічне поняття (наприклад, надра); 3) як територія, на якій людина проживає чи займається певною діяльністю (наприклад, морське або повітряне судно); 4) територія, на яку поширюється чітко визначений правовий режим (наприклад, території й об'єкти природно-заповідного фонду).

Важливість М.в.з., з огляду на його багатоаспектність, полягає в тому, що необхідність його встановлення у крим. прав. обумовлюється рядом факторів. Зокрема, встановлення М.в.з. дозволяє визначити: 1) чи міститься у діянні склад конкретного злочину взагалі; 2) склад якого саме злочину міститься у вчиненому діянні; 3) має місце замах або закінчений злочин; 4) кримінальний закон якої саме держави повинен бути застосований за вчинене діяння; 5) яка міра покарання і його вид повинні бути застосовані до особи, яка вчинила конкретний злочин. З урахуванням зазначеного, М.в.з. в окремих випадках, є обставиною, яка може змінити кваліфікацію діяння (наприклад, у випадку носіння морським офіцером «кортика», його дії не повинні кваліфікуватись як носіння холодної зброї).

Час вчинення злочину

це певний відрізок (проміжок) часу, протягом якого відбувається суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки. Ч.в.з. є обов'язковою ознакою складу конкретного злочину в тих випадках, коли він зазначається в законі як та чи інша частина року, місяця, тижня або доби. Необхідно зазначити, що Ч.в.з. рідко зазначається в статтях кримінального закону, проте з точки зору крим. прав. встановлення часу вчинення злочину у кожному конкретному випадку має важливе значення, як мінімум, для вирішення питання про чинність закону про кримінальну відповідальність у часі. Зокрема, часом вчинення триваючого злочину вважається час вчинення суб'єктом дії або бездіяльності, з якої починається так званий «злочинний стан» (наприклад, це залишення в небезпеці, зберігання зброї та ін.). Часом вчинення продовжаного злочину вважається час вчинення останньої дії з числа декількох тождних діянь, об'єднаних єдиним наміром (наприклад, це крадіжка останньої деталі комп'ютера, що викрадається по частинах). Часом вчинення злочину в співучасті вважається час виконання суспільно небезпечного діяння виконавцем. Класичним прикладом, при якому Ч.в.з. є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, що характерний для більшості пострадянських країн, та окремих країн Європи є злочин, який полягає у «полюванні в заборонений час».

Обстановка вчинення злочину

це сукупність конкретних об'єктивних обставин, умов в яких був вчинений злочин. У навч. та наук. літературі існують різні визначення О.в.з. (які, водночас, не знаходяться у протиріччях між собою), зокрема, зазначається, що це: 1) відповідні об'єктивні умови, в яких вчиняється злочин (П. Фріс);

2) конкретні об'єктивно-предметні умови, в яких вчинюється злочин (М. Бажанов, В. Горбачевський та ін.); 3) сукупність передбачених законом або тих, визначення яких випливає з нього, обставин, що являють собою зовнішнє оточення злочину і характеризуються наявністю людей або певних подій (В. Навроцький). Необхідно відзначити, що крим.-прав. значення має лише та обстановка, яка вказана в диспозиції кримінально-правової норми, яка по суті є саме О.в.з. При цьому, О.в.з. по-різному відображається в окремих складах злочинів (у яких вона є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину): 1) О.в.з. може вказувати на ті умови, в яких відбувається саме діяння (наприклад, вчинення військового злочину в бойовій обстановці, або неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден тощо); 2) О.в.з. може вказувати на конкретні умови, в яких перебуває потерпілий (наприклад, залишення в небезпеці, або ненадання допомоги особі, що перебуває в небезпечному для життя стані); 3) О.в.з. може також вказувати на умови в яких діяння взагалі буде визнане злочином (наприклад, незаконне публічне вживання наркотичних засобів, повинно бути саме «публічним», тобто в обстановці, яка пов'язана з присутністю значного числа сторонніх спостерігачів). Крім того, в окремих випадках, О.в.з. істотно підвищує ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння і виступає в якості кваліфікуючої ознаки (наприклад, військового злочину у бойовій обстановці), або «утворює» привілейований склад злочину (наприклад, умисне вбивство або нанесення тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони).

Засоби вчинення злочину

це ті предмети та речі, за допомогою яких злочин було вчинено, які використовувались для полегшення вчинення злочину, але безпосереднього фізичного впливу не заподіювали (наприклад, драбина, щоб перелізти огорожу і проникнути на охоронювану територію для вчинення крадіжки; анестезуючі ліки для того, щоб усипити охоронця; підроблені документи або використання форменого одягу, для вчинення шахрайства тощо). З.в.з. застосовуються для виконання будь-яких операцій (дій), що забезпечують або полегшують вчинення самого злочину. Водночас, окрім того, що З.в.з. істотно полегшують вчинення злочину в одних випадках, в інших – без З.в.з. окремі злочини вчинити взагалі не можливо (наприклад, обов'язковою є наявність зброї при Бандитизмі, проте така зброя може і не застосовуватись учасниками банди безпосередньо, однак у випадку її відсутності не буде і складу Бандитизму; вогнепальна чи холодна зброя, або інші предмети пристосовані чи заздалегідь приготовлені для нанесення тілесних ушкоджень при кваліфікованому складі Хуліганства тощо). Існує точка зору у наук. літературі, що З.в.з. є поняттям більш «широким» ніж «Знаряддя вчинення злочину» (Ю. Баулін, В. Комісаров та ін.). При цьому, в одних дослідженнях вказується, що З.в.з. поділяються на: 1) знаряддя вчинення злочину; та 2) інші засоби вчинення злочину (М. Бажанов, Ю. Баулін та ін.), а в інших – що знаряддя вчинення злочину є різновидом З.в.з. (В. Комісаров).

Існують й інші точки зору з приводу того, яке поняття більш «широке» та чим саме З.в.з. відрізняються від знарядь вчинення злочину. Відмінність між З.в.з. та знаряддями полягає у тому, що знаряддя безпосередньо використовуються для вчинення злочину, для впливу на об'єкт і предмет злочину, а засоби – лише полегшують подолати перешкоди на шляху досягнення злочинної мети.

Знаряддя вчинення злочину

це предмети або пристрої, які використовуються для руйнівного впливу на предмет злочину або для заподіяння фізичної шкоди. Більш точно можна зазначити, що З.в.з. це саме ті предмети, які безпосередньо використовуються виконавцем злочину для вчинення дій, що утворюють склад закінченого злочину (наприклад, це ніж або вогнепальна зброя при умисному вбивстві; кастет при нанесенні тілесних ушкоджень; відмички при незаконному проникненні для здійснення крадіжки тощо). Існують різні дефініції поняття З.в.з., при цьому в різних дослідженнях місце З.в.з. визначається по-різному (або у якості самостійної ознаки, або такої що є різновидом засобів вчинення злочину, або взагалі не розглядається як ознака), зокрема під З.в.з. у навч. та наук. літературі розуміють: 1) предмети, використовуючи які особа вчиняє фізичний, як правило, руйнівний вплив на матеріальні об'єкти, наприклад – вогнепальна і холодна зброя, інструменти, транспортні засоби, пристрої, технічне устаткування тощо (М. Бажанов, Ю. Баулін, Е. Стрельцов); 2) ті предмети, речі, за допомогою яких безпосередньо було вчинено злочин (В. Горбачевський); 3) речі матеріального світу якими безпосередньо заподіюється або може бути заподіяна істотна шкода (В. Гришук); 4) предмети, речі, пристосування, за допомогою яких злочин було вчинено, які використовувались для полегшення вчинення злочину (М. Коржанський). З.в.з. зазвичай не визначаються конкретно в статтях кримінального закону, однак в окремих випадках (статтях чи частинах статті), вони чітко вказуються, при цьому, З.в.з. обмежуються та відповідно визначаються (наприклад, вогнепальна чи холодна зброя при Хуліганстві). Якщо З.в.з. конкретно визначені у відповідній частині статті кримінального закону, то відповідні злочини чи їх кваліфіковані склади мають місце лише тоді, коли були застосовані відповідні знаряддя. У тих випадках, коли З.в.з. не конкретизовані у кримінальному законі, вони можуть бути найрізноманітнішими, як то: 1) зброя; 2) різні інструменти, прилади; 3) автотранспортні засоби; 4) отрута тощо. Окремі вчені вказують, що З.в.з. може бути також і репутація особи, зокрема, її кримінальний авторитет (М. Коржанський). У переважній більшості випадків, З.в.з. не конкретизуються законодавцем з тієї причини, що вони застосовуються при вчиненні далеко не всіх злочинів, і, відповідно, винний використовує їх вибірково (тобто або застосовує певним чином, або не застосовує взагалі), що завжди обумовлено об'єктивно-предметними умовами вчинення злочину. Через це, З.в.з. прийнято відносити до «перемінних ознак», тобто таких, які мають місце не в усіх випадках при вчиненні злочину. Відмінність між З.в.з. та засобами полягає у тому, що знаряддя безпосередньо

використовуються для вчинення злочину, для впливу на об'єкт і предмет злочину, а засоби – лише полегшують подолати перешкоди на шляху досягнення злочинної мети.

Непереборна сила

це надзвичайна і нездоланна в конкретних умовах обставина, під якою розуміється дія сил природи, механізмів, людей, звірів та інших факторів, через які особа реально позбавлена можливості виконати покладений на неї обов'язок. З приводу поняття Н.с. у крим. прав. літературі існують різні точки зору, зокрема, вказується, що це: 1) явища непередбачуваного чи невідворотного для особи характеру, впливу яких особа не могла уникнути або запобігти (В. Бурдін); 2) такий вплив об'єктивних чинників (стихійних сил природи, тварин, хворобливих процесів), унаслідок дії яких людина втрачає можливість фактично діяти (А. Наумов); 3) такі об'єктивні та суб'єктивні обставини, які виключають можливість особи діяти за своєю волею, наприклад, стихійні лиха, хвороба особи тощо (Л. Кривоченко); 4) такий стан або вплив сил природи, тварин, людей, суспільних процесів, а також інших об'єктивних факторів, наприклад хвороби особи, при якому людина позбавляється можливості активно діяти і належним чином виконувати обов'язки (А. Ігнатів).

У переважній більшості випадків (у більшості джерел) до Н.с. науковці пропонують відносити: 1) дії стихійних сил природи, зокрема, землетруси, зсуви, повені, пожежі та ін.; 2) діяльність людей, зокрема, страйки, демонстрації, блокади, громадські безпорядки, терористичні дії, військові дії тощо; 3) дії звірів, на які особа не може вплинути чи зупинити їх; 4) інші надзвичайні або невідворотні фактори, зокрема, такі як техногенна катастрофа, фізіологічні процеси та ін., через які особа позбавляється реальної можливості виконати покладений на неї правовий обов'язок. Крим. прав. значення Н.с. полягає в тому, що у діянні, вчиненому під її впливом, відсутній вияв волі особи, а через це, за таке діяння кримінальна відповідальність наставати не може. Водночас, у наук. літературі справедливо звертається увага на те, що Н.с. як перешкода виконанню суспільного чи громадського обов'язку не є абсолютною, а тому при вирішенні питання про можливість подолання особою конкретних перешкод необхідно брати до уваги: 1) здібності та можливості кожної конкретної особи, її вік, фах, освіту, фізичну силу, загальний стан здоров'я та ін. фактори; а також 2) вимоги, які ставляться до такої особи при таких обставинах (зокрема, одні й ті ж обставини можуть вважатися для одних осіб нездоланими, в той час як для інших, вони можуть вважатися цілком реальними та здоланими якщо до таких осіб ставляться підвищені вимоги; такими особами можуть бути лікарі, військово-службовці та ін. (наприклад, невиконання наказу військовослужбовцем іти в бій, або відмова лікаря надати допомогу хворому тяжкою заразною хворобою тощо).

Фізичний примус

це протиправний фізичний вплив на людину, який може полягати у нанесенні ударів, побоїв, тілесних ушкоджень, введенні в організм різноманітних препаратів, в т.ч. отруйних та сильнодіючих речовин та ін., з метою примусити її до вчинення злочину. Ф.п. у крим. прав. прийнято поділяти на «Переборний фізичний примус» (здоланий) та «Непереборний фізичний примус» (див. **Непереборний фізичний примус, Переборний фізичний примус**). При непереборному Ф.п. виключається кримінальна відповідальність за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, а при переборному Ф.п. питання про відповідальність особи повинне вирішуватись за правилами крайньої необхідності (див. **Крайня необхідність**), у разі ж відсутності крайньої необхідності, переборний Ф.п. повинен розглядатись як обставина, що пом'якшує покарання.

Психічний примус

це вимога вчинити певні дії або, навпаки, не вчиняти тих чи тих дій, що в конкретній ситуації мають бути вчинені, під загрозою застосування фізичного насильства, заподіяння матеріальної або моральної шкоди (наприклад, погроза вбити, знищити або пошкодити майно, поширити певні відомості про особу тощо). П.п. являє собою інформаційний вплив на свідомість людини. Незважаючи на те, що П.п. обмежує можливості особи керувати своїми діями, таке обмеження не має абсолютного характеру навіть за умови, що психічний примус підтримується фізичним насильством. Воля особи при П.п. цілком не паралізована і вона все ж має можливість обрати той або інший варіант поведінки на свій розсуд, а тому, за загальним правилом, П.п. не виключає кримінальної відповідальності, та розглядається як вчинене при пом'якшуючих обставинах. Поряд із цим, діяння вчинені під П.п., не тягнуть за собою кримінальну відповідальність у випадках, коли мав місце стан крайньої необхідності (див. **Психічний примус, що відповідає вимогам крайньої необхідності**). Спірним є питання про віднесення до П.п. «гіпнозу» (як його окремого виду), зокрема, у більшості наук. та навч. джерел, гіпноз розглядається як П.п. Водночас, більш обґрунтованою вбачається позиція окремих вчених (В. Бурдін та ін.), згідно з якою, гіпноз не є видом П.п., адже особа, яка діє під впливом П.п., завжди зберігає можливість обрати певний варіант поведінки, в той час як при гіпнозі, особа втрачає можливість здійснювати свідомо-вольовий контроль за своєю поведінкою, діючи під контролем гіпнотизера, а це не характерно для П.п.

ТЕМА № 6**ОСОБА, ЯКА ПІДЛЯГАЄ КРИМІНАЛЬНІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ)****I. Відпрацюйте теоретичні питання:**

1. Суб'єкт злочину: поняття та зміст.
2. Осудність як необхідна умова кримінальної відповідальності.
3. Обмежена осудність.
4. Поняття неосудності за кримінальним правом та її критерії.
5. Вік кримінальної відповідальності.
6. Спеціальний суб'єкт злочину.
7. Проблема визнання юридичних осіб суб'єктами окремих злочинів.
8. Вплив стану сп'яніння (алкогольного, наркотичного, внаслідок вживання лікарських, сильнодіючих, інших психоактивних речовин) на межі кримінальної відповідальності особи.

II. Розв'яжіть практичні завдання:

1. Проніна (18 років) заявила усно, а потім написала на ім'я начальника поліції про те, що її намагався зґвалтувати Волоцько. При цьому, як доказ, вона представила порване плаття і просила притягти Волоцька до відповідальності. Під час розслідування з'ясувалося, що Проніна обмовила Волоцька через те, що той не виконав обіцянки одружитися з нею після інтимних стосунків між ними. Зміст заяви вона підтвердила на допитах її як потерпілої. За результатами судово-психіатричної експертизи Проніна була визнана хворою на шизофренію.

Хто є суб'єктом злочину за кримінальним правом України?

Які ознаки характеризують суб'єкт злочину?

Які критерії неосудності?

Чи є Проніна суб'єктом злочину, передбаченого ст.383 КК України?

Яке рішення належить прийняти щодо відповідальності Проніної?

2. Зайко, знайшовши рушницю, зберігав її вдома. Вона висіла на стіні високо від підлоги. Залишаючи квартиру, Зайко не завжди замикав двері своєї кімнати. Одного разу, коли Зайка не було вдома, син його сусіда 16-річний Мишко Коваль разом з 10-річним сином Зайка зайшли до незамкненої квартири. Коваль, побачивши рушницю, поставив стілець на стіл, дістав її та вийшов з нею на вулицю, де було багато дітей. Бажаючи попустувати і не знаючи, що рушниця заряджена, Мишко крикнув: "Стій, руки вгору" - і натиснув на гачок. Пролунав постріл, яким було вбито 10-річного сина Зайка.

Ознайомтеся зі змістом ст.264, ст.119 КК та дайте відповіді на наступні питання:

- з якого віку настає кримінальна відповідальність?

- чому за деякі злочини встановлено понижений вік кримінальної відповідальності?

- як вирішити питання про відповідальність Ковалю та батька Зайко?

3. Гончаренко (21 рік), яка працювала тренером з плавання в басейні «Олімпієць», дала групі новачків – учням молодших класів – завдання і простежила, як вони зі спеціальними дощечками в руках спускалися до басейну. Потім вона підійшла до колеги по роботі. Раптом почулися крики дітей, які кликали на допомогу. Кинувшись у воду, один з тренерів підняв з дна басейну потонулу дівчинку. Після надання першої допомоги її негайно було доставлено до реанімаційного відділення лікарні, але врятувати не вдалося.

Ознайомтеся зі змістом статей 115, 119, 137 КК та дайте відповіді на наступні питання:

- які є види суб'єктів за кримінальним законодавством України?

- суб'єктом якого злочину є Гончаренко?. Обґрунтуйте свою відповідь.

- за які злочини кримінальна відповідальність настає з 18 років?

4. 15-річні учні Тропов та Кураєв вирішили погуляти і зателефонували до міліції, що школу заміновано. Заняття в школі було відмінено. Мінери кілька годин обстежували всі приміщення школи, але вибухівку не знайшли.

Варіант. Зазначені дії Кураєв вчинив о 23 год. 53 хв. в день свого 16 річчя.

Ознайомтеся зі змістом статті 259 КК.

Вирішіть питання про відповідальність зазначених осіб.

Дайте відповіді на наступні питання:

- як визначається вік особи при вирішенні питання про кримінальну відповідальність?

- з якого моменту особа вважається такою, що досягла віку кримінальної відповідальності?

- за які злочини настає відповідальність з 14 років?

5. Васильєв купався в озері у 40 метрах від берега, тримаючись за автомобільну камеру, заповнену повітрям. Коли до нього став підпливати незнайомець (яким виявився 14-річний Крамар), Васильєв попередив його, що не вміє плавати і просив близько до нього не підпливати. Однак, Крамар, намагаючись пошуткувати, підплив до Васильєва і схопився за камеру. Внаслідок різкого поштовху камера перевернулася і обидва плавці погрузилися у воду. Після цього Крамар винирнув і поплив до берега, а Васильєв потонув. За результатами комплексної психолого-психіатричної експертизи Крамар за розумовим розвитком досяг 13-річного віку.

Ознайомтеся зі змістом статей 115-119 КК та дайте відповіді на наступні питання:

- які ознаки характеризують суб'єкт злочину?

- як за українським законодавством визначається особа неповнолітньою або малолітньою?

- вирішіть питання про відповідальність Крамара. Дайте обґрунтовану відповідь.

III. Дайте відповіді на тестові завдання:

1. Суб'єкт злочину – це:

- фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці з якого може наставати кримінальна відповідальність;
- юридична або фізична особа, винна у вчиненні злочину, яка досягла віку кримінальної відповідальності;
- фізична осудна особа, яка на момент розгляду справи в суді досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності і яка вчинила злочин;
- юридична осудна особа, яка вчинила злочин у віці з якого може наставати кримінальна відповідальність.

2. Обов'язковими ознаками суб'єкта злочину є:

- осудність, вік, фізіологічний афект;
- вік, здатність усвідомлювати свої дії під час вчинення злочину та мати мету;
- фізичний та психічний стан особи, досягнення віку кримінальної відповідальності, винність;
- вік, осудність, фізична особа.

3. Ознака суб'єкта злочину “осудність” означає здатність особи:

- після вчинення злочину усвідомлювати суспільно небезпечний характер своєї поведінки та керувати своїми діями;
- в момент вчинення злочину усвідомлювати суспільно небезпечний характер своєї дії (бездіяльності) і керувати ними;
- в момент вчинення злочину осуджувати свої дії та щиро каятися стосовно їх вчинення;
- в момент вчинення злочину усвідомлювати суспільно небезпечний характер свого діяння або керувати своїми діями.

4. Кримінальним законом (ст.22 КК) стосовно суб'єкта злочину встановлено такий вік:

- 14, 16 років;
- 14, 16, 18, 25, 35 років;
- 14, 16, 25 років;
- 14, 16, 18, 25 років.

5. Особа захворіла на психічну хворобу після вчинення нею злочину, але до постановлення вироку. За таких умов вона:

- взагалі не підлягає покаранню;
- може підлягати покаранню після одужання;
- захворювання на психічну хворобу після вчинення злочину не є перешкодою для покарання;

г) підлягає покаранню у спеціальних закладах для психічно хворих.

6. До ознак медичного критерію неосудності відносяться:

- а) хронічна психічна хвороба, інший хворобливий стан психіки, тимчасовий розлад психічної діяльності, недоумство;
- б) емоції, тимчасовий розлад психічної діяльності;
- в) недоумство, хронічний алкоголізм, наркоманія;
- г) здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними.

7. У КК поняття неосудності трактується за допомогою таких критеріїв:

- а) політичного (класового) і юридичного (кримінально-правового), медичного;
- б) економічного, соціального та юридичного;
- в) технічного (інженерного) і психіатричного (психологічного), медичного;
- г) медичного (біологічного) і юридичного (психологічного).

8. Визнання особи обмежено осудною, згідно із ч. 2 ст. 20 КК може бути підставою для застосування:

- а) примусових заходів медичного характеру;
- б) примусових заходів виховного характеру;
- в) примусового лікування;
- г) покарання.

9. Особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин:

- а) підлягає кримінальній відповідальності на особливих підставах;
- б) не підлягає кримінальній відповідальності;
- в) підлягає адміністративній відповідальності;
- г) підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах.

10. Особа вважається такою, що досягла певного віку, не в день народження, а починаючи:

- а) з 10 год. 00 хв. наступної доби;
- б) з 24 год. 00 хв. наступної доби;
- в) з 8 год. 00 хв. наступної доби;
- г) з 00 год. наступної доби.

11. Спеціальний суб'єкт злочину це:

- а) це суб'єкт злочину який вчинює його у певній ситуації;
- б) фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа;
- в) це фізична осудна службова особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин;
- г) це фізична неосудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин.

12. Обмежено осудною визнається така особа, яка:

- а) під час вчинення злочину через психічний розлад повною мірою не здатна була усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і (або) керувати ними;
- б) під час вчинення злочину через психічний розлад не здатна була усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і (або) керувати ними;
- в) під час вчинення злочину через психічний розлад повною мірою не здатна була усвідомлювати свої дії;
- г) під час вчинення злочину через психічний розлад повною мірою не здатна була усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і (або) керувати ними.

13. Неосудною визнається особа, яка:

- а) не могла усвідомлювати в повній мірі свої дії (бездіяльність) та керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки;
- б) не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки;
- в) не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними речовинами, чи психотропними засобами;
- г) на момент вчинення злочину не досягла 14 років.

14. Чи виключає стан патологічного сп'яніння кримінальну відповідальність:

- а) ні, не виключає;
- б) так, виключає;
- в) не виключає, але суттєво зменшує ступень суспільної небезпечності діяння;
- г) не виключає, є обставиною що обтяжує покарання.

15. Які кримінально-правові правові наслідки, визнання особи обмежено осудною:

- а) особа звільняється від кримінальної відповідальності та передається на поруки;
- б) враховується судом при призначенні покарання, а в окремих випадках є підставою для застосування примусових заходів медичного характеру;
- в) є підставою для застосування примусових заходів медичного характеру;
- г) є обставиною що пом'якшує покарання.

VI. Вирішіть наступні завдання:

1. Зазначте норми, Загальної частини КК України, у яких було закріплено висновок ч. 1 ст. 18 КК . _____

_____

_____

2. Продовжіть речення. Здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії означає правильне розуміння фактичних об'єктивних ознак злочину, до яких належать _____

3. Укажіть випадки, в яких необхідне встановлення осудності особи.

4. Як встановлюють вік особи, якщо відсутні її документи? _____

5. За які злочини законодавець знизив вік кримінальної відповідальності до 14 років? _____

6. Які критерії лежать в основі законодавчого зниження віку кримінальної відповідальності?

- значна поширеність певних злочинів серед неповнолітніх;

- _____

- _____

7. За які злочини кримінальна відповідальність передбачена тільки в повнолітньому віці?

Стаття	Назва

8. Дайте визначення спеціальному суб'єкту злочину. _____

9. Назвіть ознаки загального суб'єкта злочину.

- Фізична особа;

- _____

- _____

10. Назвіть додаткові спеціальні ознаки, передбачені статтями Особливої частини КК України для суб'єктів конкретного складу злочину, за наведеним прикладом.

Норма	Спеціальна ознака
Ст. 136	Лікар

11. Запишіть назву та стислу характеристику критеріїв неосудності.

1) _____

2) _____

12. Укажіть види складу злочинів, у яких вказано ознаки спеціального суб'єкта під час опису кваліфікованих (особливо кваліфікованих) ознак.

Стаття	Основний склад злочину	Кваліфікований (особливо кваліфікований) склад злочину
Ч. 4 ст. 298 КК України	Умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини	Діяння, передбачені ч. 1 чи 2 цієї норми, вчинені службовою особою з використанням службового становища

13. Дайте визначення ознакам юридичного критерію неосудності:

- 1) _____ – особа не може усвідомлювати своє суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність);
- 2) _____ – особа не може керувати своїми суспільно небезпечними діями.

14. Що означає інтелектуальна ознака юридичного критерію?

- 1) _____
- 2) _____

15. У чому полягає змішана формула неосудності? _____

16. Проаналізувавши ст. 20 КК України, зазначте складники обмеженої осудності, що стосуються стану та відповідальності особи.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

17. Дайте визначення. Суб'єкт злочину – _____

Методичні поради до вивчення теми

Засвоєння даної теми передбачає ґрунтовне знання розділу IV КК. Крім визначення поняття суб'єкта складу злочину, потрібно розрізняти обов'язкові (фізична особа, вік кримінальної відповідальності, осудність) та факультативні ознаки. Привертає увагу існування **загального** та **спеціального** суб'єкта злочину в кримінальному праві. При цьому певну специфіку має оцінка ознак та видів спеціального суб'єкта, його значення для кваліфікації злочину. До кола дискусійних питань належить визнання юридичних осіб суб'єктами окремих злочинів.

Необхідно знати, які види віку кримінальної відповідальності існують в кримінальному праві, які особливості визначення такого віку за відсутністю офіційних даних, що його підтверджують.

Привертає увагу той факт, що поняття осудності в кримінальному праві

сьогодні має законодавчі вираження (ч. 2 ст. 19 КК). Неосудність має свою формулу та критерії (ч. 2 ст. 19 КК). Актуальною є проблема обмеженої осудності в кримінальному праві (ст. 20 КК), а також проблеми кримінальної відповідальності за злочин, вчинений у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин.

Суб'єктом злочину може бути тільки винна осудна особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (ч. 1 ст. 18 КК). За чинним кримінальним законодавством суб'єктом злочину є громадяни України, особи без громадянства й іноземні громадяни, які не мають дипломатичного імунітету.

Осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії і керувати ними. Підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, яка під час вчинення злочину, у наслідок наявного в неї психічного розладу не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Визнання особи **обмежено осудною** враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

Як правило, кримінальна відповідальність настає з **16-річного** віку. У виняткових випадках можуть бути притягнуті до відповідальності особи з **14-річного** віку за злочини, суспільна небезпека яких усвідомлюється підлітком у більш ранньому віці. До них належать: убивства; посягання на життя державного чи громадського діяча, судді, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку або військовослужбовця; умисне тяжке та середньої тяжкості тілесне ушкодження; бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників, зґвалтування; крадіжка; грабіж; розбій; хуліганство; умисне знищення або пошкодження майна; пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів та інші, перераховані в ч. 2 ст. 22 КК.

Особи, визнані у встановленому законом порядку неосудними, не підлягають кримінальній відповідальності. Неосудність — це нездатність особи усвідомлювати свої дії і керувати ними, що виникла внаслідок психічного захворювання особи.

Неосудність характеризується двома критеріями: медичним (наявність психічного захворювання) і юридичним (нездатністю особи усвідомлювати свої дії і керувати ними на момент вчинення злочину). **Медичний критерій** неосудності характеризується одним із чотирьох різновидів розладу психічної діяльності: хронічною душевною хворобою, тимчасовим розладом психіки, слабоумством або іншим хворобливим станом психіки. **Юридичний (психологічний) критерій** неосудності характеризується інтелектуальним і вольовим моментом. **Інтелектуальний** момент означає відсутність в особі здатності усвідомлювати свої дії, а **вольовий** момент означає нездатність особи керувати своїми діями. Для визнання особи неосудною необхідно встановити обидва критерії. До неосудного можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Якщо особу було визнано неосудною на момент вчинення злочину, то вона не притягується до кримінальної відповідальності. Якщо ж стан не-

осудності настав після вчинення злочину, то особа направляється на лікування, а після лікування розглядається питання про доцільність призначення їй покарання.

Спеціальний суб'єкт злочину — це особа, яка крім необхідних ознак (віку й осудності) повинна мати ще й додаткові ознаки, які обмежують можливість притягнення її до кримінальної відповідальності за вчинення конкретного злочину (ч. 2 ст. 18 КК). Ознаки, які характеризують спеціальних суб'єктів, передбачені у нормах статей Особливої частини. Наприклад, поняття службової особи, яка може бути суб'єктом службових злочинів (див. примітку до ст. 364 КК). Ознаки спеціального суб'єкта можуть бути класифіковані таким чином: ознаки, які характеризують правове положення осіб, демографічні ознаки особи винного, посадове становище, характер виконуваної роботи та ознаки особи, які характеризують професію, ознаки, які характеризують особу з минулою антисоціальною діяльністю (повторність, судимість) тощо.

Глосарій для кращого засвоєння теми

Суб'єкт злочину

це одна з обов'язкових ознак складу злочину. У вітчизняній теорії крим. прав. С.з. традиційно розглядається як фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність. Тобто С.з. може бути лише фізична особа. Разом із тим, у зарубіжній крим. прав. доктрині С.з. визнають і юридичних осіб. Ідея визнання юридичних осіб С.з., як свідчать дослідження, активно розвивається з середини ХІХ ст. і набуває найбільшого розвитку та поширення в межах англо-американської правової системи, що пов'язано з особливостями правового регулювання в таких державах (О. Михайлов). Основна дискусія навколо визнання або невизнання С.з. юридичних осіб базується на аргументах, які стосуються індивідуалізації покарання. Зокрема, вказується, що відповідальність юридичних осіб не відповідає принципу особистої винної відповідальності і принципу індивідуалізації юридичної відповідальності і покарання. На противагу цьому обґрунтовується, що принцип індивідуалізації покарання ставить проблему лише технічного характеру, тобто проблему розподілу тягаря кримінальної відповідальності, оскільки така відповідальність юридичних осіб не виключає притягнення до неї і фізичних осіб (тобто при кримінальній відповідальності юридичної особи не виключається одночасно і кримінальна відповідальність конкретних фізичних осіб, наприклад, керівників чи директорів підприємств). Попри значну критику практики визнання С.з. юридичних осіб з боку вітчизняних науковців, на даний момент кримінальна відповідальність юридичних осіб встановлена в таких країнах: Англія, США, Канада, Шотландія, Ірландія, Люксембург, Данія, Германія, Швеція, Нідерланди, Португалія, Франція, Фінляндія, КНР. Відмічається, що найбільш досконало, кримінальна відповідальність юридичних осіб (як С.з.) реалізована на сьогодні у Франції.

Слід враховувати, що чинне кримінальне законодавство більшості країн СНД виключає кримінальну відповідальність юридичних осіб взагалі, і через це, всі найважливіші інститути кримінального законодавства більшості пострадянських країн сформульовані винятково для застосування їх до фізичних осіб. У вітчизняному крим. прав. С.з. розглядається крізь призму обов'язкових ознак, до яких належать: 1) фізична особа; 2) загальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність; 3) осудність особи. Відповідно, відсутність будь-якої із цих обов'язкових ознак вказує на відсутність С.з., як ознаки складу злочину. Водночас, для окремих складів злочину наявності у С.з. лише трьох обов'язкових ознак недостатньо. У таких випадках (передбачених у законі) злочинець повинен мати додатково одну або більше ознак, які обов'язково мають бути притаманні особі, що вчиняє певний злочин (наприклад, тільки службова особа може бути суб'єктом перевищення влади або службових повноважень). У зв'язку із цим, іноді у наук. та навч. літературі ведуть мову про четверту ознаку С.з., «ознаку спеціального С.з.». Таким чином, С.з. може бути: 1) загальний (такий що має загальні ознаки); 2) спеціальним (має окрім загальних додаткові ознаки, на які обов'язково вказується у законі).

Осудність

це обов'язкова ознака суб'єкта злочину, що представляє собою здатність особи усвідомлювати під час вчинення злочину фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (або бездіяльності) і керувати ними, яка обумовлює визнання особи винною та покладення на неї кримінальної відповідальності. О. являє собою психічний стан, за якого вона під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (або бездіяльність) і керувати ними. Слід зазначити, що стан О. протилежний за змістом стану неосудності (**див. Неосудність**), який виключає відповідальність особи. Лише О. особа здатна правильно оцінювати фактичні обставини вчинюваного діяння. О. є нормальним станом психічно здорової людини, а тому всі особи вважаються такими що не мають психічного розладу, доки його наявність не буде встановлена в порядку та на підставах визначених у законі. За наявності сумніву в О. особи, призначається судово-психіатрична експертиза. Важливо враховувати, що особа повинна бути визнана судом О. чи неосудною не взагалі, а лише стосовно діяння, що їй інкримінується. Необхідно акцентувати увагу на тому, що проблематиці дослідження О. та неосудності в Україні, присвячені праці таких вчених як: В. Бурдін, А. Васильєв, О. Зайцев, В. Лень, Н. Мирошниченко, Н. Орловська, Т. Приходько.

У крим. прав. О. традиційно характеризується двома критеріями: 1) медичним (біологічним) і 2) юридичним (психологічним). Психологічний критерій О. передбачає стан свідомості особи, її здатність до усвідомленої діяльності. Названий критерій О. характеризується двома ознаками: 1) можливістю (здатністю) повною мірою усвідомлювати характер своїх дій (бездіяльності), тобто усвідомлювати фактичну сторону та суспільну небезпечність свого діяння (іншими словами, коли здатність до усвідомленої діяльності збережена);

2) можливістю керувати своїми діями (бездіяльністю). Юридичний критерій О. передбачає факт вчинення суспільно небезпечного діяння (злочину), передбаченого законом про кримінальну відповідальність, психічно здоровою особою, здатною повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) (фактичну сторону та суспільну небезпечність свого діяння) та керувати ними під час вчинення злочину.

Щодо місця О. в крим. прав., існують різні погляди, зокрема, одними авторами зазначається, що О. є фактично передумовою та юридичною підставою вини та кримінальної відповідальності (Р. Вереша, М. Коржанський), іншими – що О. не знаходиться в прямому безпосередньому зв'язку з виною і не є її передумовою (В. Бурдін, В. Лень). Остання точка зору вбачається більш правильною, оскільки ці явища перебувають у нерозривному зв'язку, позначають психічну діяльність особи під час вчинення нею злочину. У монограф. дослідженнях обґрунтовується, що співвідношення між цими явищами можна назвати співвідношенням форми та змісту, де О. є змістом, а вина його формою (В. Бурдін).

Виділяють різні види О., зокрема: 1) обмежену О. – проблема кримінальної відповідальності осіб з обмеженою здатністю усвідомлювати небезпеку своїх дій або керувати ними; 2) вікову О. – проблема кримінальної відповідальності осіб із затримкою психофізіологічного розвитку, які формально досягли віку кримінальної відповідальності, але за рівнем психофізіологічного розвитку не відповідають своїй віковій групі; 3) спеціальну О. – проблема кримінальної відповідальності осіб, професія або діяльність яких сполучена із необхідністю витримувати на виробництві значні психоемоційні та нервові навантаження, приймати в цих умовах відповідальні рішення у досить короткий проміжок часу, в т.ч. й тими, хто не досяг 18 років, але вимушений працювати в таких умовах (Н. Орловська).

Обмежена осудність

це специфічний психічний стан особи, при якому під час вчинення злочину у винного була обмежена здатність усвідомлювати фактичний характер або суспільну небезпеку своїх дій (або бездіяльності) або керувати ними в силу розладу психічної діяльності або інших психічних аномалій, що не виключає кримінальну відповідальність та покарання такої особи. О.о. часто піддається критиці в наук. джерелах, а дискусії серед юристів і психіатрів про доцільність введення в законодавство цього поняття точаться і сьогодні. Вважається, що формування негативного відношення щодо О.о. пов'язане з фундаментальними працями представника класичної школи кримінального права М. Таганцева та прибічника соціологічної школи кримінального права Ф. Ліста. Водночас, спираючись на дослідження Інституту держави і права РАН, ВНДІ МВС Росії та Інституті загальної та судової психіатрії ім. В.П. Сербського (ці дослідження свідчать про те, що до 65-70% злочинів проти особи вчинюється особами саме з психічними аномаліями), обґрунтовується, що О.о. все ж таки об'єктивна реальність, відображення особливостей свідомості психічно хворої людини, які

характеризують зменшену здатність керувати своїми діями і давати в них звіт.

Водночас, деякими вченими обґрунтовується позиція, що визначити О.о. як ланку континууму осудності, неможливо, О.о. не є стабільним клінічним межовим станом між осудністю та неосудністю (В. Лень). У зв'язку із цим вказується на недоцільність застосування О.о. та її законодавчого закріплення.

О.о. у крим. прав. розумінні має такі ознаки: 1) характеризує стан особи з психічними аномаліями, яка вчинила злочин; 2) є не проміжною категорією між осудністю і неосудністю, а складовою частиною осудності; 3) як складова частина осудності служить передумовою кримінальної відповідальності осіб з психічними аномаліями, які скоїли злочин; 4) є обставиною, яка пом'якшує кримінальну відповідальність, не має самостійного визначального значення і враховується судом при призначенні покарання у сукупності з іншими даними і обставинами, які характеризують злочин і особу винного; 5) ніколи і ні при яких умовах не може бути витлумачена як обставина, яка обтяжує відповідальність; 6) може служити підставою для визначення режиму утримання засуджених до позбавлення волі і призначення примусового лікування, яке поєднується з покаранням; 7) може мати кримінально-правове значення для визначення розподілу ролей співучасників у злочинах, скоєних у співучасті; 8) відноситься тільки до часу скоєння особою злочину і самостійно ніяких правових та інших наслідків після відбування покарання не тягне; 9) може визнаватись тільки слідчим в постанові і судом у вирокі на підставі компетентного висновку про це експерта-психіатра. Значення О.о. полягає в тому, що вона враховується судом при призначенні покарання і є підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

Традиційно О.о. характеризується 2 критеріями: 1) медичний та 2) юридичний, за допомогою яких встановлюється «нормальна» осудність. Разом із тим, у наук. літ. висуваються й інші точки зору, зокрема, пропонується розглядати О.о. через формулу з 3х критеріїв: 1) медичного (як ознаки медичного критерію розглядаються психічні аномалії, що не становлять чітко структурованої системи, але об'єднуються в єдину групу за загальною ознакою – неглибоким рівнем ураження психіки), 2) юридичного (юридичний критерій умовно підрозділяється на інтелектуальну та вольову ознаки, які характеризують збережені психічні функції індивіда усвідомлювати своє діяння або керувати ним), 3) клінічного (той факт, що обмежена осудність має місце лише за наявності обмежених психічних здатностей суб'єкта злочину внаслідок психічної аномалії, зумовлює введення в її формулу клінічного критерію, який характеризує міру, ступінь цих втрачених здатностей (Н. Орловська). Проблемність визначення стану О.о. та встановлення її істотних ознак призводить до того, що окремі вчені, з метою уникнення різного роду термінологічних суперечностей пропонують взагалі відмовитися від використання конкретного терміна для позначення такого виду осудності, натомість безпосередньо вказати на його істотні ознаки, розмістивши їх з огляду на їхнє функціональне призначення в межах структурних частин кримінального кодексу, які стосуються індивідуалізації кримінальної відповідальності (В. Бурдін).

Неосудність

це психічний стан особи, який характеризується неспроможністю під час вчинення суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної психічної хвороби, тимчасового розладу психічної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану. Особа, перебуваючи в стані Н. не підлягає кримінальній відповідальності за вчинене нею суспільно небезпечне діяння, оскільки воно вчиняється без відповідного усвідомлення або волі. Стан Н. є протилежним за змістом стану осудності (*див. Осудність*), який обумовлює визнання особи винною та покладення на неї кримінальної відповідальності. Н. є психопатологічним станом людини, і визначається лише на момент вчинення нею суспільно небезпечного діяння. Традиційно у крим. прав. до поняття Н. включають два критерії: 1) медичний (біологічний) та 2) юридичний (психологічний). Медичний (біологічний) критерій Н. пов'язаний із хворобливою природою психічного розладу здоров'я людини (хронічний психічний розлад (хвороба), тимчасовий розлад психічної діяльності, слабоумство чи інший хворобливий стан). Юридичний (психологічний) критерій Н. вказує на ступінь або глибину розладу психічної діяльності як наслідок психічного захворювання. Названий критерій Н. має дві ознаки: 1) інтелектуальну (тобто нездатність особи усвідомлювати свої дії або бездіяльність) і 2) вольову (тобто нездатність особи керувати своїми діями або бездіяльністю. Зазначається, що інтелектуальна ознака психологічного критерію Н. передбачає відсутність в особі здатності усвідомлювати як фактичну сторону діяння, так і його соціальний сенс, тобто суспільну небезпечність. Вольова ж ознака психологічного критерію Н. передбачає нездатність особи керувати своїми діями або бездіяльністю. У навч. та наук. літературі відмічається, що завжди, коли особа не усвідомлює своїх дій, вона не може і керувати ними. Поряд із цим, на практиці спостерігаються випадки, коли особа усвідомлює свої дії (або свою бездіяльність), але не може керувати ними, наприклад, коли піроман не може утриматись від підпалювання або kleptomан - від крадіжок, розуміючи при цьому фактичну сторону своєї поведінки. Через це за законом достатньо однієї ознаки (інтелектуальної чи вольової) для наявності психологічного критерію неосудності. У зв'язку із цим, важливо акцентувати увагу на тому, що лише при сукупності медичного критерію (тобто одного із чотирьох видів психічних захворювань: хронічна психічна хвороба, тимчасовий розлад психічної діяльності, слабоумство чи інший хворобливий стан) і юридичного критерію (інтелектуальної чи вольової ознаки) є підстави для визнання особи Н. Окремі дослідники відзначають, що Н. являє собою єдність трьох критеріїв: 1) медико-біологічного, 2) психологічного та 3) юридичного (кримінально-правового). При цьому, вказується, що медико-біологічний критерій Н. повинен визначати стан особи в порівнянні з біологічною нормою (В. Лень).

Вік кримінальної відповідальності

це ознака суб'єкта складу злочину, за якою в кожному конкретному випадку визначається, чи є винна у вчиненні діяння особа, суб'єктом злочину. Питання щодо встановлення В.к.в. в зарубіжних країнах вирішується по-різному. Для країн колишнього СРСР, СНД та значної частини країн Європи найчастіше межа загального В.к.в. становить 16 років (тобто особа підлягає кримінальній відповідальності за загальним правилом з 16 років). Однак аналіз кримінального законодавства показує, що в деяких країнах кримінальна відповідальність настає з 7 років (Швейцарія, Ірландія), із 10 років (Австралія, Англія), із 12 років (Канада, Кіпр, Сан-Марино), із 13 років (Франція, штати Нью-Йорк, Джорджія, Іллінойс у США).

Поряд із загальним В.к.в. законодавець у більшості країн встановлює і занижений В.к.в., у країнах СНД він становить 14 років. В основу заниженого В.к.в. найчастіше покладені такі критерії як: 1) рівень розумового розвитку, свідомості особи, який свідчить про можливість уже в чотирнадцять років усвідомити суспільну небезпечність і протиправність окремих злочинів; 2) значна поширеність окремих злочинів серед підлітків; 3) значна суспільна небезпечність (тяжкість) таких злочинів. З урахуванням наведених критеріїв, найчастіше, законодавець до злочинів з заниженим В.к.в. відносить найпоширеніші умисні насильницькі та майнові злочини. У ряді випадків В.к.в. може бути також і завищеним у порівнянні до загального, адже окремі діяння може вчинити лише особа, які виповнилось 18 років (мова йде про суб'єктів військових і службових злочинів, а також багатьох злочинів, пов'язаних із порушенням різних правил безпеки на транспорті, на вибухонебезпечних виробництвах тощо).

Встановлюючи В.к.в., законодавець виходить із презумпції досягнення особою до цього віку достатнього рівня розвитку, щоб усвідомлювати характер своїх дій, їх заборонність. Водночас, справедливо відмічається, що така презумпція не може розглядатись однозначно, адже темпи психічного розвитку у підлітків не однакові. Трапляються випадки у яких можливе значне відставання особи, яке, тим не менш, не пов'язано з психічною хворобою, а через це не може бути критерієм неосудності. Враховуючи такі особливості розвитку підлітків, у зарубіжному кримінальному законодавстві (наприклад, Російської Федерації) зустрічається ряд застережень з цього приводу, що зводяться до наступного: якщо неповнолітній досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, але внаслідок відставання в психічному розвитку, не пов'язаному з психічним захворюванням, не був здатний повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій або керувати ними, він не підлягає кримінальній відповідальності.

З крим. прав. точки зору, вік - це встановлений документально період життя людини. Через це, при вирішенні питання про притягнення до відповідальності, вік особи, зокрема неповнолітніх, повинен бути точно встановлений за документами про народження, а при їх відсутності - на підставі висновку ме-

дичної експертизи. У крим. прав. застосовується правило: особа вважається такою, що досягла певного віку, не в день свого народження, а починаючи із наступної доби. У тих випадках, коли вік неповнолітнього обвинуваченого встановлюється судово-медичною експертизою, днем його народження слід вважати останній день того року, який був названий експертом, а при визначенні мінімальної і максимальної кількості років суд повинен виходити із заданого експертизою мінімального віку такої особи.

У наук. літературі дедалі частіше виникають дискусії з приводу зниження В.к.в., встановлення мінімального В.к.в. на межі 12 років (І. Козаченко, Б. Спасенников та ін.), що аргументується акселерацією дітей на сучасному етапі. Водночас, такі погляди піддаються критиці, а в якості основного аргументу вказується на те, що встановлення конкретного заниженого В.к.в. є фікцією, адже не враховує психо-фізіологічних особливостей розвитку особи, а тому більш вдалим виходом може бути взагалі невстановлення нижньої межі В.к.в. за найбільш небезпечні та найпоширеніші злочини, вирішуючи це питання в кожному конкретному випадку за допомогою критеріїв, які власне, пропонується законодавчо закріпити.

Спеціальний суб'єкт злочину

це особа, яка крім обов'язкових загальних ознак (фізична, осудна особа, яка досягла певного віку) має додаткові спеціальні (особливі) ознаки, передбачені в статті кримінального закону для суб'єкта конкретного складу злочину. У наук. літературі зазначається, що доктринально поняття С.с.з. збігається з поняттям «загальний суб'єкт злочину зі спеціальними ознаками», оскільки саме наявність додаткових спеціальних ознак (одиничних чи альтернативних) загального суб'єкта злочину дозволяє встановлювати коло осіб, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності у конкретних випадках (Д. Бараненко).

Спеціальні (особливі) ознаки С.с.з. у більшості випадків зазначені у законі. В тих випадках, коли закон прямо не вказує на такі ознаки, сам злочин визначає їх наявність (наприклад, прямо не сказано, хто є суб'єктом завідомо незаконного затримання, приводу або арешту. Однак очевидно, що ці злочини можуть бути вчинені лише працівниками правоохоронних органів або суду, які наділені правом застосовувати затримання, привід або арешт). Самі ознаки С.с.з. найчастіше містяться в диспозиції статті закону, однак нерідко є випадки, коли ознаки спеціального суб'єкта використовується законодавцем і при описуванні кваліфікованих (особливо кваліфікованих) складів злочинів.

Ознаки С.с.з. певною мірою є обмежувальними, вони визначають, що той чи інший злочин може вчинити не будь-яка особа (суб'єкт злочину), а тільки та, яка має такі ознаки. Через це, особи, які не мають таких (спеціальних) ознак, не можуть нести відповідальність за конкретним кримінальним законом, у якому зазначений С.с.з. Різноманітність спеціальних ознак в окремих складах злочинів, зумовлює і наявність різних точок зору щодо питання класифікації

С.с.з. Вважається, що найбільш вдалою є класифікація спеціальних суб'єктів, в основу якої покладений поділ всіх ознак спеціального суб'єкта в діючому законодавстві на три великі групи: 1) ознаки, що характеризують соціальну роль і правове положення суб'єкта (громадянство, службове положення особи, професія, рід діяльності, характер виконуваної роботи, відношення до військової служби, участь у судовому процесі, засуджений чи взятий під варту, наявність судимості); 2) фізичні властивості суб'єкта (вік, стан здоров'я і працездатність); 3) взаємовідносини суб'єкта з потерпілим (ознаки, які характеризують або родинні відносини суб'єкта з потерпілим і іншими особами, службові відносини, інші відносини).

Стан сп'яніння

це психічний стан особи в момент вчинення злочину, викликаний вживанням алкогольних напоїв, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, який за загальним правилом не виключає осудності, але характеризується послабленням інтелектуальної і вольової сфери психічної діяльності людини. У спец. літературі розрізняють фізіологічне (просте) та патологічне сп'яніння (*див. відповідні терміни*). При цьому, у крим. прав. при використанні терміну С.с., як правило ведуть мову саме про стан простого (фізіологічного) сп'яніння і найчастіше використовують ці терміни у якості синонімічних, окремо, поряд із цим, розглядаючи випадки патологічного сп'яніння (*див. Патологічне сп'яніння*). Окремі крим. прав. та кримін. аспекти С.с. досліджувались в Україні в дисертації О. Стеблинської. С.с. (тут і далі – стан фізіологічного сп'яніння), як правило, визнається обставиною, що обтяжує покарання (*див. Обставини, що обтяжують покарання*) у переважній більшості країн світу. Такий підхід обґрунтовується тим, що хоча С.с. і розглядається у якості окремого різновиду аномального стану людини, при якому спостерігається розбалансованість процесів гальмування та збудження, а наявна інтоксикація впливає на центральну нервову систему, певною мірою трансформуючи свідомість та волю, ускладнюючи процеси мислення та послаблюючи самоконтроль, у людини в такому стані все ж таки зберігається певний контакт з оточенням, і в цей же час її дії залишаються мотивованими. Іншими словами, у С.с. особа не втрачає зв'язку із дійсністю, здатна усвідомлювати свої діяння, і що найбільш важливо, їхнє соціальне значення, при цьому не позбавляючись можливості керувати власними діями навіть у випадку сп'яніння тяжкого ступеня. У крим. прав. літературі справедливо вказується, що навіть найбільш тяжкий С.с. не може бути віднесений до медичного критерію неосудності.

ТЕМА № 7

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ

I. Відпрацюйте теоретичні питання:

1. Поняття, ознаки і значення суб'єктивної сторони злочину.
2. Вина як головна ознака суб'єктивної сторони злочину.
3. Умисел та його види.
4. Необережність та її види.
5. Змішана (подвійна) форма вини.
6. Мотив та мета злочину. Особливий емоційний стан при вчиненні злочину.
7. Невинне заподіяння шкоди.
8. Помилка та її вплив на форму вини і кримінальну відповідальність.

II. Розв'яжіть практичні завдання:

1. 14-річний Савченко підмовив 13-річного Томова взяти з дому мисливську рушницю його батька та боєприпаси до неї з метою постріляти. На що той погодився. В лісі вони зробили кілька пострілів по деревам, а потім вийшли до озера, в якому купалися їх знайомі. Савченко запропонував Томову налякати їх пострілом з рушниці по воді у напрямку купальників. Томов погодився і з відстані 50 метрів зробив постріл по воді в бік купальників. Пострілом було поранено у голову неповнолітнього К., який через неділю помер у лікарні від ускладнення, що сталося від попадання у кров пораненого інфекції, яка містилася у ставковій воді.

Визначте:

що входить до поняття суб'єктивної сторони злочину?

за якими даними (ознаками) можна вирішувати питання про суб'єктивну сторону злочину?

охарактеризуйте суб'єктивну сторону діянь Савченка та Томова:

а) форма вини її вид та цілі, які переслідував кожен із них;

б) інтелектуальний момент необережної форми вини.

у чому полягає відмежування злочинної недбалості від казусу?

2. Махков вдома зробив самопал, який взяв з собою на вечірку. Там він похвалювався зброєю і на пропозицію Колієнка перевірити її на придатність до стрільби зробив кілька пострілів картечкою по дереву і стовпу, а потім один постріл у неосвітлене вікно будинку гр. Сорокіної, яка на той час проходила повз нього. Сорокіній було спричинене тяжке тілесне ушкодження – вогне-стрільне поранення в шию.

Визначте:

суб'єктивну сторону діянь Малахова:

а) форма вини і її вид та зміст інтелектуального і вольового моментів;

б) мету і мотиви та їх кримінально-правове значення

в) психічне ставлення Махкова до вчинюваних ним діянь і до їх наслідків;

г) охарактеризуйте подвійну (складну) форму вини.

3. Димитров з метою помститися директору ПП Томенку за те, що дружина його покинула і пішла жити до Томенка, заклав у його автомобіль, що знаходився на стоянці, вибуховий пристрій. Коли Томенко та його водій Морев сіли у автомобіль, і останній увімкнув запалювання, пролунав вибух, від якого Морев загинув, а двом перехожим були завдані тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження. Автомобіль Томенка було знищено, чотири автомобілі, що знаходились на стоянці, зазнали значних пошкоджень. Сам Томенко отримав тяжкі тілесні ушкодження.

Визначте:

суб'єктивну сторону діяння Димитрова:

а) форма вини і її вид та зміст інтелектуального і вольового моментів;

б) мета і мотив його дій та їх кримінально-правове значення;

в) емоційний стан та його вплив на відповідальність Димитрова.

г) в чому полягає відмежування прямого умислу від непрямого?

4. Грабова Н., повернувшись додому з відрядження, виявила свого чоловіка Грабова В. у ліжку з її подругою. Вона стала завдавати їм ударів руками та різними предметами, що попадалися у кімнаті, викрикувати лайливі слова на адресу чоловіка та подруги. А коли чоловік її вдарив рукою по обличчю, Грабова Н. вихопила зі своєї сумки газовий пістолет і, приставила його до грудей чоловіка, зробила постріл, від якого він загинув на місці, отримавши проникаюче поранення.

Варіант. Грабова приготувала вечерю і запросила чоловіка та його коханку до столу, запропонувавши випити за знайомство. У горілку обом вона влила смертельну дозу отрути, від якої наступила смерть чоловіка та його коханки.

Визначте:

суб'єктивну сторону діянь Грабової Н.:

а) форма вини і її вид та зміст інтелектуального і вольового моментів;

б) мотив і мету її дій та їх кримінально-правове значення;

в) емоційний стан Грабової Н. та його вплив на межі відповідальності.

5. Карантаєв з метою вчинення вибуху у швидкому поїзді виготовив вибуховий пристрій, який замаскував під вигляд посылки і звернувся до своєї знайомої Сафарової з проханням передати "посилку" у Москву через провідників поїзду сполученням Дніпропетровськ-Москва, на що та погодилася. На ст. Дніпропетровськ Сафарова, не знаючи про вміст посылки, умовила провідника поїзду Іванченко взяти посылку і дала їй у якості винагороди 50 грн.

На перегоні між станціями Курськ та Орел РФ спрацював таймер. Під час вибуху загинула провідник вагону та двоє пасажирів, декілька отримали різної

тяжкості тілесні ушкодження, значних пошкоджень зазнав вагон поїзду.

Визначте:

*суб`єктивну сторону діянь всіх учасників подій;
мету і мотиви кожного із учасників та їх кримінально-правове значення;
психічне ставлення до вчинюваних діянь і до їх наслідків;
головну ознаку суб`єктивної сторони та її зміст.*

III. Дайте відповіді на тестові завдання:

1. Суб`єктивна сторона злочину характеризується наступними ознаками:

- а) вина, мотив, емоції, осудність;
- б) вина, мотив, мета, емоції;
- в) мотив, вина, мета, вік особи;
- г) емоції, мотив, мета.

2. Суб`єктивна сторона злочину, це:

- а) вольове ставлення особи до вчинюваного злочину та до його наслідків;
- б) ознака, що характеризує ставлення особи, яка вчинила злочин, до його наслідків;
- в) елемент складу злочину, що характеризує психічне ставлення особи до вчинюваного злочину та до його наслідків;
- г) ознака, що характеризує психічне ставлення особи до вчинюваного злочину.

3. Обов`язковою ознакою суб`єктивної сторони є:

- а) емоційний стан;
- б) мотив;
- в) мета;
- г) вина.

4. Евентуальний умисел характеризується тим, що особа, яка вчинила злочин:

- а) усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки, свідомо допускала настання цих наслідків;
- б) передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховувала на їх відвернення;
- в) не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна і могла передбачити або не повинна була і не могла передбачити настання суспільно небезпечних наслідків;
- г) усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки, свідомо допускала і бажала настання цих наслідків.

5. Формами вини за Кримінальним кодексом (ст.23 КК) України є:

- а) умисел, необережність;
- б) умисел, необережність, подвійна форма;

в) умисел, необережність, змішана форма;

г) умисел, змішана форма.

6. В кримінальному праві виділяють такі види необережності:

- а) злочинна недбалість, злочинна халатність;
- б) злочинна недбалість, злочинна невпевненість;
- в) злочинна халатність, злочинна самовпевненість;
- г) злочинна недбалість, злочинна самовпевненість.

7. В кримінальному законі виділяють такі види умислу:

- а) фактичний і юридичний;
- б) евентуальний і непрямий;
- в) повторний і рецидивний;
- г) прямий і непрямий.

8. За часом виникнення і формування умисел буває:

- а) триваючий і продовжуваний;
- б) заздалегідь обдуманий і раптовий;
- в) денний, нічний, афектований;
- г) необдуманий і попереджувальний.

9. Казус має місце тоді, коли:

- а) наслідки, що настали, перебувають у причинному зв'язку з дією (або бездіяльністю) особи, котра передбачала можливість їх настання, і могла їх передбачити;
- б) наслідки, що настали не перебувають у причинному зв'язку з дією (або бездіяльністю) особи;
- в) наслідки, що настали, перебувають у причинному зв'язку з дією (або бездіяльністю) особи, котра, передбачала можливість їх настання;
- г) наслідки, що настали, перебувають у причинному зв'язку з дією (або бездіяльністю) особи, котра, передбачала можливість їх настання, але не хотіла цього.

10. Випадкове заподіяння шкоди не причетній до нападу особі:

- а) відповідальність може наставати залежно від наслідків за заподіяння шкоди через необережність;
- б) відповідальність настає за заподіяння шкоди умисно у виді непрямого умислу;
- в) відповідальність виключається, так як має місце казус;
- г) відповідальність настає за умисну шкоду при перевищенні меж необхідної оборони.

11. Евентуальний умисел характеризується тим, що:

- а) особа, вчиняючи діяння хоча прямо і не бажає настання його суспільно небезпечних наслідків, але свідомо допускає їх настання;

- б) особа, вчиняючи діяння хоча прямо і не бажає настання його суспільно небезпечних наслідків, але свідомо не допускає їх настання;
- в) особа, вчиняючи діяння прямо бажає настання його суспільно небезпечних наслідків;
- г) особа, вчиняючи діяння хоча прямо і не бажає настання його суспільно небезпечних наслідків, але свідомо розраховує на їх ненастання.

12. Прямий умисел характеризується тим, що особи:

- а) усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала (неминучість настання або реальну можливість) суспільно небезпечні наслідки і допускала їх настання;
- б) усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала (неминучість настання або реальну можливість) суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання;
- в) усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала (неминучість настання або реальну можливість) суспільно небезпечні наслідки і не бажала, хоча й припускала їх настання;
- г) усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала (неминучість настання або реальну можливість) суспільно небезпечні наслідки і не бажала їх настання.

13. Складна (або подвійна) форма вини має місце коли наявне:

- а) різне психічне ставлення особи у формі умислу і необережності до різних об'єктивних ознак одного і того ж злочину;
- б) різне психічне ставлення особи у формі прямого та не прямого умислу до різних об'єктивних ознак одного і того ж злочину;
- в) різне психічне ставлення особи у формі необережності та казусу до різних об'єктивних ознак одного і того ж злочину;
- г) різне психічне ставлення особи у формі умислу й необережності до різних складів злочинів вчинених у сукупності.

14. Злочинна недбалість як форма вид необережної форми вини проявляється у тому, що

- а) що особа передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча не повинна була й не могла їх передбачити;
- б) особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була й могла їх передбачити;
- в) що особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була або могла їх передбачити;
- г) що особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), проте розраховувала на їх ненастання.

15. Злочинна недбалість у кримінальному праві розглядається через призму таких критеріїв:

- а) медичний та юридичний;
- б) об'єктивний та суб'єктивний;
- в) логічний та ситуативний;
- г) причинний та логічний.

IV. Вирішіть наступні завдання:

1. Які юридичні ознаки становлять зміст суб'єктивної сторони складу злочину?

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

2. Назвіть поняття, до якого дано визначення. _____ – обов'язкова ознака будь-якого складу злочину, що визначає наявність суб'єктивної сторони та певною мірою її зміст.

3. Дайте визначення. Суб'єктивна сторона злочину – _____

4. Наведіть приклади норм, у яких мотив і мета злочину мають значення обов'язкових елементів.

Стаття		Обов'язкова ознака, крім вини
Ст. 299	Жорстоке поводження з тваринами	Вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів

5. Укажіть склад злочинів, у яких передбачено емоційний стан суб'єкта як юридичну ознаку змісту суб'єктивної сторони.

Стаття		Емоційний стан
Ст. 123	Умисне тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання	Сильне душевне хвилювання

6. Заповніть таблицю.

Вина		
Зміст	Форма	Ступінь

7. Заповніть таблицю.

Інтелектуальна ознака		Вольова ознака	
Особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння		Особа припускала і бажала настання суспільно небезпечних наслідків	
	Передбачала настання суспільно небезпечних наслідків		Непрямий умисел
		Легковажно розраховувала на відвернення суспільно небезпечних наслідків	
	Не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків		
			Випадок (казус)

8. За прикладом зазначте, яким злочинам характерна умисна або необережна форма вини.

Ст. 239. Забруднення або псування земель. Щодо діяння – умисел, щодо наслідків – необережність.

---

9. За прикладом укажіть, які злочини можуть бути вчинені тільки з необережності.

Ст. 196. Необережне знищення або пошкодження майна. Злочинна самопевненість або злочинна недбалість.

---

10. За прикладом зазначте, які злочини можуть бути вчинені тільки з умисною формою вини.

Ст. 269. Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин. Прямий умисел.

---

11. Запишіть види складу злочинів зі змішаною формою вини та поясніть психічне ставлення особи (умисел чи необережність) до різних об'єктивних ознак злочину.

Стаття	Психічне ставлення особи до об'єктивних ознак злочину

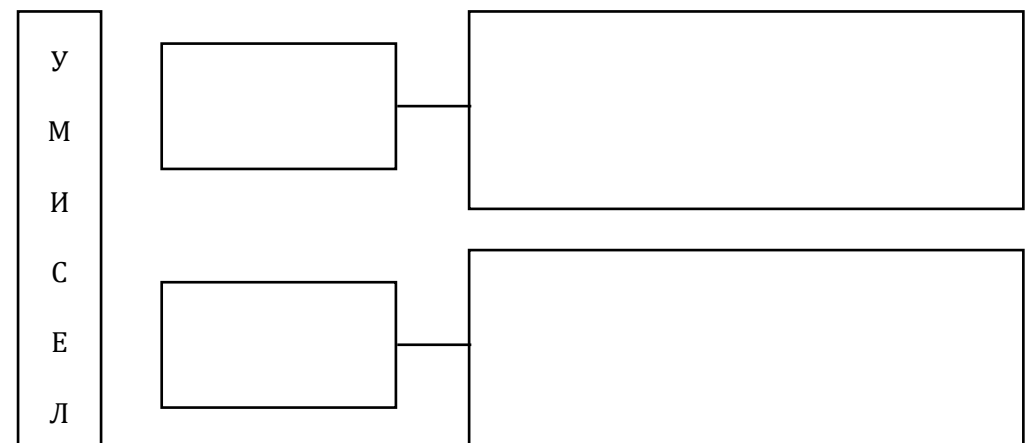
12. У чому полягає значення змішаної форми вини?

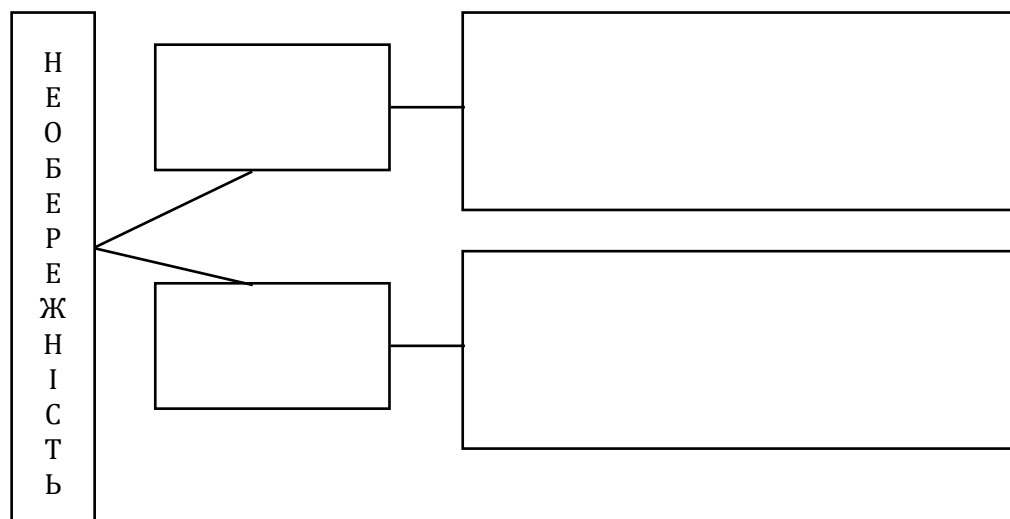
1) У можливості правильно кваліфікувати суспільно-небезпечне діяння.

2) _____

3) _____

13. Заповніть схему.

14. У чому полягає відмінність непрямого умислу від злочинної самопевненості.

Стаття	Психічне ставлення особи до об'єктивних ознак злочину

Методичні поради до вивчення теми

Під час відпрацювання цієї теми необхідно з'ясувати поняття, значення і ознаки (обов'язкові та факультативні) суб'єктивної сторони складу злочину.

Центральне місце в суб'єктивній стороні займає вина. Відсутність цієї ознаки виключає кримінальну відповідальність (ст. 2 КК). Має бути розкрита соціальна та юридична сутність вини, а також форми та види вини. Особлива увага приділяється аналізу складів злочинів зі змішаною (складною) формою вини. Також важливим уявляється поняття казусу (випадку) як певного заподіяння суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину — це внутрішнє (психічне) ставлення суб'єкта до суспільно небезпечного діяння і його наслідків. Суб'єктивна сторона характеризується однією з форм вини, мотивом і метою. Вина є **обов'язковою** ознакою суб'єктивної сторони всіх складів злочинів.

Під **виною** розуміється психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння і його наслідків. Вину визначають її зміст, ступінь і форма. Під змістом вини розуміється її предметна характеристика, соціальна сутність. **Ступінь** вини є оціночною, кількісною категорією вини. Наприклад, при збігові об'єктивних ознак умисне діяння більш суспільно небезпечне, ніж необережне. **Форма вини** — це поєднання певних ознак інтелектуального і во-

льового моментів, закріплених у кримінальному законі.

Вина може виявлятися у формі умислу або необережності. Кожна форма вини характеризується певним поєднанням інтелектуального і вольового моментів.

Умисел буває прямим і непрямим. За наявності **прямого** умислу винна особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій або бездіяльності, передбачає настання суспільно небезпечних наслідків і бажає їх настання. **Непрямим** визнається такий вид умислу, за якого особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер вчинених нею дій або бездіяльності, передбачала їхні суспільно небезпечні наслідки, не бажала їх, але свідомо припускала їхнє настання, або байдуже ставилася до їх настання. Непрямий умисел відрізняється від прямого, в основному, своїм вольовим моментом. Якщо при прямому умислі особа бажала настання суспільно небезпечних наслідків, то при непрямому вона не бажала їх настання, але свідомо їх допускала. Поряд із зазначеними видами умислу можна виділити наступні його **різновиди за ступенем конкретизації** злочинних намірів: визначений, невизначений і альтернативний; а **за часом виникнення умислу**: заздалегідь обміркований, раптово виниклий і афектований.

Визначений умисел у свідомості особи характеризується чіткою конкретизацією наслідків вчиненого нею суспільно небезпечного діяння. При встановленні цього виду умислу кваліфікація дій винного відбувається за спрямованістю умислу.

Невизначений умисел передбачає усвідомлення можливості настання суспільно небезпечних наслідків без їх чіткої конкретизації. Тому в даному випадку вчинене кваліфікується за фактичним результатом.

Альтернативний умисел передбачає настання таких різних видів наслідків, які винний рівною мірою вважає прийнятними. Тому кваліфікація визначається також за фактичним результатом. **Заздалегідь обміркований** умисел (передумисел) характеризується тим, що між його виникненням і реалізацією є певний розрив у часі, у перебігу якого особа розробляє план, підготовляє знаряддя і засоби, підшукує співучасників, і лише потім реалізує задумане. **Раптово виниклий** умисел реалізується винним відразу ж після його виникнення. Різновидом раптово виниклого умислу є афектований умисел, що виникає у винного раптово у відповідь на неправомірні дії потерпілого. **Афектований** умисел є обставиною, яка пом'якшує відповідальність і враховується при призначенні покарання, а в деяких випадках впливає на кваліфікацію злочину. Наприклад, убивство в стані сильного душевного хвилювання (у стані афекту) виділене законодавцем у самостійну статтю (ст. 116 КК).

У злочинах з формальним складом умисел визначається не стосовно наслідків, що знаходяться в цьому випадку за межами складу, а самого суспільно небезпечного діяння.

Вина особи може бути також у формі необережності. Кримінальний закон передбачає два види необережної форми вини: злочинну самопевненість і злочинну недбалість.

Злочинна самовпевненість — це таке психічне ставлення винного до вчинених ним діянь, при якому особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховує на їхнє відвернення. Передбачення можливості настання наслідків відбувається загалом, особа не конкретизує у своїй свідомості злочинний результат. Вольовий момент злочинної самовпевненості полягає в тому, що особа легковажно розраховує на ненастання суспільно небезпечних наслідків. При цьому особа сподівається на реальні обставини, які, на її думку, можуть запобігти настанню наслідків. Наприклад, водій, що перевищив швидкість руху, розраховує на свій професійний досвід, обстановку і сподівається, що зможе вчасно зупинити транспортний засіб, не допустивши наїзду на пішохода, але злочинні наслідки настають.

Злочинна недбалість характеризується таким психічним ставленням до вчиненого, при якому особа, діючи певним чином, не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків, однак вона повинна була передбачати настання цих наслідків і могла їх передбачити. Злочинна недбалість визначається двома критеріями: об'єктивним і суб'єктивним. Об'єктивний критерій означає обов'язок конкретної особи передбачати настання суспільно небезпечних наслідків і базується на вимогах персональної відповідальності особи (обов'язок передбачення суспільно небезпечних наслідків). Суб'єктивний критерій злочинної недбалості визначається за допомогою фактичної можливості особи передбачати зазначені в законі наслідки. Для виявлення наявності злочинної недбалості необхідно встановлювати обидва критерії.

Якщо особа не передбачала настання суспільно небезпечних наслідків, не повинна і не могла їх передбачати, то вина цієї особи виключається, отже, ці наслідки заподіяні випадково (має місце **випадок — невинне заподіяння шкоди**).

Змішана вина — (подвійна, складна) передбачає таке психічне ставлення суб'єкта до вчиненого, при якому до суспільно небезпечного діяння у винного умисна вина, а до суспільно небезпечних наслідків — необережна. Цей вид вини в загальній частині кримінального закону не закріплений, однак у назві конкретних складів злочинів, зазначених в Особливій частині КК, зустрічається. Наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, в результаті якого настала смерть потерпілого. У цьому випадку тяжке тілесне ушкодження заподіюється умисно, а стосовно смерті потерпілого у винного існує необережна форма вини (ч. 2 ст. 121 КК).

Мотив і мета у суб'єктивній сторони складу злочину можуть виступати як обов'язкові, або як факультативні ознаки. У тих випадках, коли мотив і мета прямо зазначені в законі або мають на увазі, вони є обов'язковими ознаками. У деяких випадках мотив і мета можуть враховуватися як пом'якшуючі або обтяжуючі обставини при призначенні покарання.

Мотив — це спонукання особи до вчинення злочину. Мотиви можуть бути низькі (наприклад, користь) і такі, що не мають низького характеру (наприклад, співчуття).

Мета — це уявлення особи про кінцевий результат суспільно небезпечного діяння. Наприклад, мета наживи при вчиненні розкрадань.

Юридична і фактична помилки. Під **помилкою** в кримінальному праві розуміється неправильне уявлення особи про юридичні наслідки або фактичні ознаки вчиненого діяння. **Юридична помилка** може мати місце у випадках помилки в злочинності діяння, тобто особа помилково вважає, що вчинене нею діяння є злочинним тоді, коли воно не злочинне, і навпаки. Помилка у кваліфікації злочину і помилка в покаранні передбачають оману суб'єкта з приводу застосування кримінального закону, вони також належать до юридичних помилок.

Фактична помилка — це неправильне уявлення особи про фактичні об'єктивні ознаки вчиненого злочину. У теорії кримінального права виділяють наступні **види** фактичних помилок: помилка в об'єкті, предметі, помилка в характері діяння, помилка у розвитку причинного зв'язку, помилка у тяжкості наслідків, що настали, помилка в особі потерпілого.

Фактичні помилки впливають на кваліфікацію злочину і визначення форми вини.

Глосарій для кращого засвоєння теми

Суб'єктивна сторона злочину

це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно небезпечного діяння, яке нею вчиняється, і до його наслідків. С.с.з. включає в себе ознаки, що характеризують злочин із внутрішнього боку. Традиційно у крим. прав. вважається, що до обов'язкових ознак С.с.з. належать: вина (**див. Вина**) у формі умислу (**див. Умисел**) чи необережності (**див. Необережність**); а до факультативних: мотив злочину (**див. Мотив злочину**), мета злочину (**див. Мета злочину**), емоційний стан (**див. Емоційний стан**). Поряд із цим, у наук. літературі обґрунтовується точка зору (яка, до речі, не знаходить наразі належного висвітлення у навч. літературі), згідно якої, до обов'язкових ознак С.с.з. окрім вини, необхідно відносити також і мотив злочину (таку позицію поділяють, зокрема, Б. Волков, П. Воробей, А. Зелінський, М. Коржанський, Д. Котов, В. Лунєєв, А. Савченко, С. Тарарухін та ін.). Значення С.с.з. зводиться до того, що: 1) вона є елементом складу злочину і входить до підстави кримінальної відповідальності; 2) ознаки суб'єктивної сторони визначають суспільну небезпечність злочину; 3) від визначення її ознак залежить правильна кваліфікація злочину; 4) вона допомагає розмежувати злочини, а також відмежувати злочинні діяння від незлочинних.

Вина

це психічне ставлення особи до вчинюваної суспільно небезпечної дії або бездіяльності та її наслідків, що виражається у формі умислу або необережності.

режності. Наведене визначення В. є найпоширенішим, проте не єдиним у крим. прав. літературі. Наведене визначення відображає розуміння В. з точки зору «Психологічної теорії вини», поряд з якою існують також і «Оціночна теорія вини» (*див. Оціночна теорія вини*), «Теорія небезпечного стану» (*див. Теорія небезпечного стану*), «Нормативна теорія вини» (*див. Нормативна теорія вини*), «Об'єктивна теорія вини» (*див. Об'єктивна теорія вини*), «Фінальна теорія вини» (*див. Фінальна теорія вини*) та ін. Слід враховувати, що у вітчизняній крим. прав. науці основними найчастіше вважаються нормативна, оціночна та психологічна теорії вини. В. є одним з центральних понять у крим. прав. і розглядається щонайменше як: 1) окремий інститут крим. прав.; 2) тотожне поняття до поняття «суб'єктивного ставлення в вину» (*див. Суб'єктивне ставлення в вину*); 3) обов'язкова умова кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння; 4) окремий принцип крим. прав.; 5) одна з обов'язкових ознак в понятті злочину (за законодавством більшості країн пострадянського простору). Поняття В. включає в себе два моменти: 1) інтелектуальний; та 2) вольовий. При цьому, співвідношення інтелектуального та вольового моментів при вчиненні особою певного злочину, дає підстави для виділення окремих форм вини (умисел та необережність).

У спец. літературі вказується, що у теорії крим. прав. щодо нормативного визначення поняття В. можна виділити три основні підходи: 1) дається нормативне визначення як загального поняття В., так і окремих її форм та видів, наприклад, законодавство таких країн як Республіка Білорусь, Україна; 2) відсутнє окреме визначення поняття В. на нормативному рівні, але даються визначення її окремих форм і/або видів, наприклад, законодавство таких країн як Австралія, Республіка Польща, Франція, Швейцарія, штат Нью-Йорк (США); 3) на нормативному рівні закріплюються форми та види В., але не розкривається їх зміст, наприклад, законодавство таких країн як Данія, Іспанія, Нідерланди, ФРН, Швеція, Японія (Р. Вереша). У крим. прав. науці прийнято виділяти: 1) форми вини (*див. Форма вини*); 2) категорії вини (зміст, сутність і ступінь – *див. відповідні терміни*). Формами вини визнаються умисел та необережність, а також (не всіма науковцями) змішана (подвійна) форма вини. В. необхідно відрізняти від «Винності» (*див. Винність*).

Умисел

це таке психічне ставлення до діяння та його наслідків, при якому особа, яка його вчинила, усвідомлювала суспільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності, передбачала її суспільно небезпечні наслідки і бажала їх (прямий умисел) або свідомо припускала настання цих наслідків (непрямий умисел). Слід зазначити, що переважна більшість злочинів вчинюється з У., в той час як кількість необережних злочинів за різними даними не перевищує 8-12% від загальної кількості зареєстрованих. У. розглядається через призму двох характерних ознак (критеріїв): 1) інтелектуальної; та 2) вольової. При цьому, інтелектуальна ознака У. характеризується: 1) усвідомленням особою суспільно

небезпечного характеру своєї дії чи бездіяльності; та 2) передбаченням її суспільно небезпечних наслідків. Вольова ознака У. характеризується наявністю у суб'єкта бажання настання суспільно небезпечних наслідків від вчиненого ним діяння або свідоме допущення їх настання. Існує дискусія з приводу того, які обставини вказують на усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дискусія ґрунтується на тому, що безпосередньо, наявність усвідомленням особою суспільно небезпечного характеру своєї дії чи бездіяльності, виявити неможливо), а тому існують різні точки зору на те, чи треба доводити необхідність усвідомлення кримінальної протиправності власного злочину особою. Така постановка проблеми обумовлює наявність щонайменше двох точок зору: 1) обізнаність щодо кримінальної протиправності власного діяння не є обов'язковою передумовою усвідомлення суспільно небезпечного характеру посягання (дану точку зору поділяють П. Матишевський, О. Миколенко, А. Музика та А. Пінаєв та ін.). Основним аргументом на користь такої точки зору є відсутність у кримінальному законі вимоги щодо необхідності розуміння кримінальної протиправності вчиненого як умови усвідомлення його суспільної небезпечності, а додатковим – об'єктивна неможливість покладення обов'язку знання кримінального закону на пересічних громадян (в умовах, коли певна частина не має освіти взагалі, а значна частина – вищої освіти, тим більше юридичної, в умовах частих змін законодавства тощо); 2) усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння можливе, лише за умови, якщо особа розуміє, що вчинюване нею діяння забороненим кримінальним законом, є кримінально протиправним (дану точку зору поділяють О. Дудоров, П. Воробей та ін.). Основним аргументом на користь такої точки зору є те, що особа, розуміючи, вчинення діяння, забороненого кримінальним законом, очевидно, усвідомлює і суспільно небезпечний характер вчинюваного (адже саме кримінальний закон є єдиним законом, який передбачає відповідальність за суспільно небезпечні посягання). В залежності від поєднання у свідомості злочинця інтелектуальної та вольової ознак, У. поділяють на: 1) прямий; та 2) непрямий (евентуальний). Крім того, виділяють також такі види У.: 1) визначений (винний бажає досягти конкретного злочинного наслідку); 2) невизначений (винний передбачає суспільно небезпечні наслідки лише у загальних рисах, не конкретизовано); 3) альтернативний (винний передбачає і бажає настання одного з кількох можливих злочинних наслідків). З урахуванням емоційної сторони вчиненого злочину, а також часу формування У., розрізняють: 1) заздалегідь обдуманий (або ін. «завчасно обміркований»); 2) такий, що виник раптово; 3) афектований. Законодавча конструкція У. фактично розрахована на матеріальні склади злочинів, що є закінченими за умови настання суспільно небезпечних наслідків; відповідно, такі злочини можуть вчинятися як з прямим, так і з непрямим умислом. Конструкція злочинів з формальним складом, на відміну від злочинів з матеріальним складом, не зумовлює необхідності визначення психічного ставлення суб'єкта до настання суспільно небезпечних наслідків, і останнє, в такому випадку переноситься на саме діяння, вчинення якого є моментом закінчення злочину; відповідно, такі злочини мо-

жуть вчинитись лише з прямим умислом.

Прямий умисел

це один з видів умисної форми вини, при якому особа, яка вчинила злочин, усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала (неминучість настання або реальну можливість) суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Конструкція П.у. розкривається через призму двох моментів (ознак) – інтелектуального та вольового. Інтелектуальний момент П.у. полягає в усвідомленні особою суспільно небезпечного характеру свого діяння та передбаченні його суспільно небезпечних наслідків. При цьому, усвідомлення включає в себе не лише розуміння фактичних обставин вчиненого діяння, які стосуються об'єкта, предмета, об'єктивної сторони складу конкретного злочину, але й певне розуміння його суспільної небезпеки. Передбачення полягає у тому, що у свідомості особи складається певне уявлення про можливі або неминучі наслідки свого діяння, і таке передбачення носить конкретний характер (інакше кажучи, особа має чітке уявлення про розвиток причинного зв'язку, тобто про те, що саме від її конкретного діяння настануть або можуть настати конкретні суспільно небезпечні наслідки). Вольовий момент П.у. полягає у бажанні настання суспільно небезпечних наслідків. Бажанням, при цьому, є прагнення досягти конкретного результату, що передбачає свідому і цілеспрямовану діяльність особи. Частіше за все особа прагне досягти якої-небудь мети, задовольнити ту чи іншу потребу.

П.у. є характерним для злочинів з формальним складом, які неможливо вчинити з непрямым умислом (через те, що їх наслідки лежать за межами необхідних ознак об'єктивної сторони, а відтак, і складу злочину). Інтелектуальна ознака в цих випадках охоплює лише усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння, проте самого ставлення до наслідків не виникає (і не може виникнути по суті), а вольова - охоплює бажання вчинення конкретного діяння. Слід враховувати, що за загальним правилом, лише з П.у. можуть бути вчинені готування до злочину і замах на злочин. П.у. відрізняється від непрямого низкою ознак (*див. більш докладно Непрямий умисел*).

Непрямий умисел

це один з видів умисної форми вини, при якому, особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажає, але свідомо припускала їх настання. Н.у., іноді, у наук. та навч. літературі називають «Евентуальним умислом». Конструкція Н.у. розкривається через призму двох моментів (ознак) – інтелектуального та вольового. Інтелектуальний момент П.у. полягає в усвідомленні особою суспільно небезпечного характеру свого діяння та передбаченні його суспільно небезпечних наслідків. При Н.у. особа усвідомлює всі фактичні обставини, які характеризують об'єктивні ознаки конкретного складу злочину, в тому числі характер і значення об'єкта і предмета посягання, характер дії і

бездіяльності, а також місця, часу, способу їх вчинення та ін., крім того у особи існує чітке розуміння як суспільної небезпечності, шкідливості свого діяння, так і його наслідків. Поряд із цим, «передбачення» наслідків при Н.у. (на відміну від прямого умислу) має свої особливості, зокрема, так само як і при прямому умислі, воно має конкретний характер, тобто особа в такому разі чітко усвідомлює, що саме її конкретні дії чи бездіяльність можуть потягти суспільно небезпечні наслідки, проте такі наслідки особа передбачає лише як можливі наслідки свого діяння. При цьому, «передбачення» неминучості настання наслідків при Н.у. виключається через особливості вольової сфери психічної діяльності, що пов'язана з її інтелектуальною діяльністю. Вольовий момент Н.у. полягає у відсутності бажання настання суспільно небезпечного наслідку. Тобто особа, незважаючи на передбачення такого наслідку, не має (або не відчуває) дійсної потреби в його досягненні (настанні); інакше кажучи, особа не визначає такий наслідок як необхідний, ані в якості основного, ані в якості проміжного (наслідків). Водночас, при Н.у. особа, не спрямовуючи свою волю на досягнення наслідку, поряд із цим, свідомо допускає його настання. Найчастіше, вольовий момент Н.у. розкривається через байдуже ставлення до наслідків (особа не зацікавлена в настанні суспільно небезпечного наслідку (чи наслідків) власного діяння, але вона все ж таки допускає таку можливість). Слідча та судова практика свідчить про те, що в окремих випадках свідоме допущення суспільно небезпечних наслідків може проявитися і в безпідставному розрахунку на їх ненастання, при цьому воля особи начебто спрямовується на недопущення наслідків власного діяння, однак її розрахунок і надії абстрактні, та ні на чому конкретному не ґрунтуються (*див. Розрахунок на «навмання»*).

Н.у. відрізняється від прямого низкою ознак: 1) при прямому умислі особа бажає настання суспільно небезпечного наслідку як основного або проміжного результату (мети), а при Н.у. воля особи не спрямовується на досягнення такого наслідку, вона його не бажає, але свідомо допускає його настання; 2) при прямому умислі особа передбачає наслідки як можливий або навіть, як неминучий результат свого суспільно небезпечного діяння, в той час як при Н.у. вона передбачає тільки можливість (імовірність) настання наслідків.

Н.у. неможливий у злочинах з формальним складом, через низку особливостей (зокрема, їх конструкції), такі злочини можуть бути вчинені лише з прямим умислом (*див. більш докладно Прямий умисел*). Крім того, відповідальність за злочин, вчинений з непрямым умислом, настає лише при реальному спричиненні суспільно небезпечних наслідків. Якщо ж ці наслідки не настали, відповідальність за замах на їх спричинення виключається, оскільки замах на злочин можливий лише при наявності прямого умислу.

Необережність

це одна з форм вини, яка характеризується легковажним розрахунком особи на запобігання суспільно небезпечних наслідків діяння, або відсутністю передбачення настання таких наслідків. Висловлюється точка зору про те, що

Н. вперше було виділена вченими в середньовіччі, як одна з форм непрямого умислу (Г. Назаренко). Поряд із цим, достовірно відомо, що вже у Старому Завіті (XI ст. до н.е.) велась мова про злочини умисні та необережні, зокрема по відношенню до діянь проти життя та здоров'я людини. На відміну від умислу (див. Умисел), злочини які вчинюються через Н. є менш поширеними, однак доволі часто на практиці, наслідки злочинів з Н. формою вини можуть бути навіть більш тяжкими, ніж наслідки злочинів з умисною формою вини (особливо це стосується злочинів, що пов'язані з використанням небезпечних речовин, боеприпасів, використання техніки тощо). Н. має свої особливості, які полягають у тому, що при Н. у злочинах неможливі готування, замах та співучасть (водночас, існує точка зору про можливість співучасті при Н.). Крім того, переважна більшість складів необережних злочинів є злочини з матеріальним складом. Н. розглядається через призму двох характерних ознак (критеріїв): 1) інтелектуальної; та 2) вольової. В залежності від конструктивних особливостей та поєднання інтелектуальної та вольової ознаки, Н. поділяють на: 1) злочинну недбалість (*див. Злочинна недбалість*); та 2) злочинну самовпевненість (*див. Злочинна самовпевненість*).

Злочинна недбалість

це один з видів необережної форми вини, який характеризується тим, що особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була й могла їх передбачити. З.н. у злочинах з формальним складом має свої особливості, що зумовлюються рядом факторів, зокрема, у злочинах з формальним складом, при описі вини характеристика її ознак надається щодо діяння (дії, бездіяльності), а не щодо його наслідків, і в такому випадку, відбувається заміна поняття «не передбачила», відповідно, на «не усвідомлювала». Через це, З.н. у злочинах з формальним складом, характеризується тим, що особа, яка вчинює діяння, не усвідомлює його суспільної небезпечності, хоча повинна була і могла її усвідомлювати. Зміст З.н. розкривається через два моменти (ознаки) – інтелектуальний та вольовий. Інтелектуальний момент характеризується тим, що особа не передбачала суспільно небезпечних наслідків свого діяння; інакше кажучи, винна особа не виявляє належної уваги, не концентрує свій інтелект на прогнозуванні можливої шкоди. Непередбачення настання суспільно небезпечних наслідків може полягати у тому, що особа: 1) взагалі не розуміє, що порушує якісь правила обережності, а тому і не думає про можливі наслідки; 2) в принципі, розуміє що порушує правила безпеки, проте вважає, що це ні в якому разі не може потягти настання суспільно небезпечних наслідків; 3) взагалі не контролює власну поведінку, та відповідно, не може навіть думати про настання суспільно небезпечних наслідків. Вольовий момент З.н. характеризується тим, що особа могла та повинна була передбачити суспільно небезпечні наслідки свого діяння. Відповідно, в аспекті вольового моменту З.н. розглядається через призму двох критеріїв: 1) об'єктивний критерій З.н.; та 2) суб'єктивний критерій З.н. При

цьому, об'єктивний критерій З.н. полягає в наявності у особи обов'язку передбачити можливість настання суспільно небезпечних наслідків; інакше кажучи, особа повинна була передбачити суспільно небезпечні наслідки власного діяння. Обов'язок особи передбачити суспільно небезпечні наслідки власного діяння ґрунтується на законі, визначається у спеціальних правилах або договорах, у професійних функціях, технічних і побутових умовах, стосунках з іншими особами (в окремих випадках навіть з потерпілим). Водночас, відсутність у особи обов'язку передбачити можливий результат своєї діяльності, повністю виключає і відповідальність особи за фактично заподіяну шкоду. Часто вказується, що об'єктивний критерій З.н. має нормативний характер (*див. більш докладно Об'єктивний критерій злочинної недбалості*). В свою чергу, суб'єктивний критерій З.н. полягає в наявності у особи реальної можливості передбачити наслідки своїх дій або бездіяльності; інакше кажучи, особа могла, тобто мала фактичну можливість передбачити настання суспільно небезпечних наслідків власного діяння. Можливість передбачити настання суспільно небезпечних наслідків пов'язується з: 1) конкретною ситуацією, в якій вчинюється діяння (тобто кожна конкретна ситуація повинна створювати для особи об'єктивну можливість передбачити наслідки); 2) індивідуальними якостями особи, зокрема, з її віком, освітою, ступенем кваліфікації, знанням загальних та спеціальних правил обережності, наявністю життєвого та професійного досвіду, станом здоров'я тощо. Для констатації факту наявності суб'єктивного критерію З.н., особа повинна мати можливість правильно оцінити ситуацію, що склалася, і передбачити наслідки (*див. більш докладно Суб'єктивний критерій злочинної недбалості*). Для констатації З.н. необхідно сполучення об'єктивного та суб'єктивного критеріїв, і відсутність хоча б одного з них виключає і вину у виді З.н. В таких випадках, а також при одночасній відсутності об'єктивного та суб'єктивного критеріїв З.н. має місце «Казус» або «Випадок» (*див. Випадок*).

Злочинна самовпевненість

це один з видів необережної форми вини, який характеризується тим, що особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення. Зміст З.с. розкривається через два моменти (ознаки) – інтелектуальний та вольовий. Інтелектуальний момент полягає у передбаченні особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності). Передбачення суспільно небезпечних наслідків при З.с. має свої відмінності від передбачення при умислі. По-перше, якщо при умислі передбачається як можливість, так і неминучість настання суспільно небезпечних наслідків, то при З.с. мова йде лише про передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків. По-друге, наслідки при З.с. передбачаються лише в абстрактній, загальній формі; інакше кажучи, винний передбачає, що діяння, подібні до вчиненого ним, взагалі то призводять до суспільно небезпечних наслідків, проте вчинюване саме ним діяння не повинне в конкретному даному

випадку спричинити таких наслідків. Стосовно елементу «усвідомлення» який охоплюється інтелектуальним моментом З.с., у крим. прав. існують різні точки зору, і це пов'язується, передусім, із відсутністю у кримінальному законі характеристики психічного ставлення особи до вчиненого нею діяння (дії або бездіяльності). Зокрема, у навч. та наук. літературі з цього приводу наявні дві основні точки зору: 1) при З.с. особа усвідомлює суспільну небезпеку своєї дії або бездіяльності (дану точку зору поділяють Р. Вереша, П. Матишевський, А. Музика, С. Нежурбіда, А. Пінаєв, П. Фріс та ін.); 2) при З.с. має місце не позитивне усвідомлення суспільної небезпеки, а обов'язок і можливість такого усвідомлення (дану точку зору поділяють В. Борисов і В. Коробенко та ін.). Друга точка зору є більш поширеною у спец. літературі, і очевидно, більш обґрунтованою, оскільки особа, діючи або утримуючись від дії певним чином і усвідомлюючи фактичну сторону свого діяння, при цьому не оцінює власну поведінку як суспільно небезпечну, через нейтралізацію небезпеки у своїй свідомості обставинами, які здатні, на її думку, запобігти можливості настання суспільно небезпечних наслідків. Вольовий елемент З.с. полягає у тому, що особа легковажно розраховує на відвернення суспільно небезпечних наслідків, при цьому, розраховуючи на цілком реальні обставини, які за своїми властивостями реально здатні відвернути настання суспільно небезпечних наслідків. При цьому слід враховувати, що у випадку, коли такий розрахунок або сподівання особи є абстрактними, не базуються ні на чому конкретному, реальному, З.с. відсутня, натомість мова повинна вестись про непрямий умисел, а таке ставлення особи до наслідків у крим. прав. в окремих джерелах називають «Розрахунком на «навмання»» (*див. Розрахунок на «навмання»*).

Змішана форма вини

вживається у крим. прав. літературі в декількох значеннях: 1) як синонімічний термін до таких термінів як «Складна форма вини», «Подвійна форма вини», «Вина з двома формами» та ін.; 2) як самостійне поняття, що відрізняється низкою особливостей від названих. У дослідженнях, де З.ф.в. розглядається у якості окремого поняття, відмінного від інших, увага акцентується на тому, що об'єктивна сторона злочинів, яким притаманна така форма вини складається з посягання, яке за своєю суттю є не злочином, а іншим видом правопорушення, та кримінально-правових наслідків. Крім того, при З.ф.в. ставлення винного до порушення окремих правил регулювання суспільних відносин (до самого посягання), характеризується умислом, але не у не кримінально-правовому розумінні, а в адміністративно-правовому, водночас ставлення до злочинних наслідки виражене у формі необережності в кримінально-правовому розумінні (М. Дмитрук).

Мотив злочину

від лат. *moveo* - рухаю, штовхаю; у крим. прав. розглядається як внутрішнє спонукання, рушійна сила кримінально караного вчинку людини, що визна-

чає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого. Водночас, існують різні точки зору на визначення поняття М.з.: 1) це спонукання, яким керувалась особа, вчиняючи злочин (А. Піонтковський); 2) це усвідомлене спонукання (потреба, почуття тощо) до досягнення певної мети шляхом вчинення злочину (А. Наумов); 3) це народжене системою потреб усвідомлене та оцінене спонукання, що прийнято особою в якості ідеальної підстави і виправдання свого злочинного діяння (Д. Котов); 4) це усвідомлене спонукання (прагнення) до здійснення конкретного цілеспрямованого вчинку (вольового акту), який становить суспільну небезпеку і передбачається кримінальним законом як злочин (С. Тарарухін); 5) це усвідомлений і конкретно опредмечений інтерес, що спонукав до вчинення суспільно небезпечного діяння (І. Філановський); 6) це інтегральний психічний утвір, який спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою (А. Савченко). Незважаючи на те, що М.з. у навч. та наук. літературі найчастіше розглядається в якості факультативної ознаки суб'єктивної сторони злочину, велика кількість вчених у своїх дослідженнях справедливо обґрунтовують його обов'язковість (Б. Волков, П. Воробей, А. Зелінський, М. Коржанський, Д. Котов, В. Лунєєв, А. Савченко, С. Тарарухін та ін.).

У наук. та навч. літературі поширена точка зору про те, що М.з. наявний лише в умисних злочинах (М. Бажанов, В. Горбачевський та ін.), проте окремі вчені вказують на наявність мотиву і в необережних злочинах (П. Дагель, Р. Міхеєв, А. Савченко та ін.). Аргументами на користь такої точки зору визнаються: 1) будь-яка вольова поведінка є цілеспрямованою та мотивованою (отже мотив наявний як в умисних так і в необережних злочинах); 2) відсутність вказівки на певну ознаку складу злочину (мотив та мета) у статті кримінального закону не означає, що вона взагалі відсутня; 3) врахування мотиву і мети посягання дозволяє визначити винуватця (інакше кажучи, встановлення цих ознак є складовою визначення питання: діяла особа умисно або ж з необережності).

М.з. дозволяє визначити, чому особа вчиняє злочин (в той час як мета злочину - заради чого, до якого результату спрямована її суспільно небезпечна діяльність). Крім того, М.з.: 1) може виступати ознакою основного складу злочину; 2) може посилювати відповідальність порівняно зі складом злочину, вчиненим без відповідного мотиву; 3) може послабляти відповідальність порівняно зі складом злочину, вчиненим без відповідного мотиву; 4) може враховуватись при визначенні кримінально-правових наслідків злочину. Поряд із названим вище, М.з. повинен враховуватись при: 1) визначенні характеру суспільної небезпечності вчиненого діяння і ступеня суспільної небезпечності особи; 2) звільненні особи від кримінальної відповідальності та покарання; 3) кваліфікації злочинів; 4) призначенні особі виду та розміру покарання; 5) врахуванні в якості обставини, що пом'якшує або обтяжує покарання тощо. М.з. не слід плутати з мотивацією злочину (*див. Мотивація злочину*) та мотивуванням злочину (*див. Мотивування злочину*).

Існують різні підходи до класифікації М.з., зокрема: 1) низькі, наприклад, користь, помста, хуліганський, та такі, що не мають низького характе-

ру, наприклад, жалість, співчуття, прагнення допомогти іншій людині та ін. (М. Бажанов); 2) благородні, тобто виражені у формі любові, совісності, жалю, співпереживання, доброзичливості, щирості, душевності, сердечності та ін., та неблагородні тобто, ненависть і помста, злість і ревності, корисливість і заздрість, презирство і жорстокість тощо (П. Матишевський); 3) ганебні, це зокрема корисливість, помста, хуліганство, а також - до закону байдужі, наприклад, допитливість, альтруїзм, помилково зрозумілі інтереси служби (М. Коржанський); 3) суспільно небезпечні (низькі), суспільно нейтральні мотиви (образа у зв'язку з неправильною поведінкою потерпілого; сором; жалощі; співчуття тощо), та суспільно корисні мотиви (П. Дагель); 4) суспільні та особистісні (С. Тарарухін); 4) суспільно-негативні (низькі) мотиви злочину (ті, які завжди, в будь-якому випадку, антисоціальні, негідницькі і засуджуються всім суспільством, зокрема: корисливі; хуліганські; помсти за правомірну діяльність; національної, расової, релігійної ворожнечі чи розбрату; сексуальні тощо), суспільно-нейтральні мотиви злочину (прагнення задовольнити природні потреби; образа у зв'язку з діями потерпілого або інших осіб; сором; захоплення якимись предметами або діяльністю, що не має низького характеру, тощо), суспільно-позитивні, зокрема мотив захисту; бажання допомогти потерпілому; співчуття; бажання виконати службовий наказ чи доручення тощо (А. Савченко). Необхідно відмітити, що різноманітність та схожість різних точок зору щодо питання класифікації М.з. зумовлюється тим, що різні класифікації торкаються різних аспектів – психологічного, криміналістичного, кримінологічного та кримінально-правового.

Окремо вирішується питання класифікації М.з. у кримін. В залежності від особи яка вчинила злочин (підлітки, дорослі, чоловіки, жінки, службовці тощо) обґрунтовуються різні класифікації М.з., однак існують і «загальні» класифікації, наприклад: 1) В. Лунеев виділяє: а) політичні; б) корисливі; с) насильницько-егоїстичні; д) анархістсько-індивідуалістичні; е) легковажно-безвідповідальні; ф) боязливо-малодушні; 2) А. Закалюк виділяє: а) суспільні та особисті (особистісні); б) політичні, корисливі, насильницько-егоїстичні, анархістсько-індивідуалістичні, легковажно-безвідповідальні, ляжливо-малодушні; с) ідейні, матеріальної заінтересованості, яка включає корисливі, у тому числі з деформованими матеріальними потребами; мотиви обумовлені міжособовим спілкуванням, серед яких виділяють особисту неприязнь, самоутвердження, егоцентризм, зневажливе ставлення до інших людей, суспільну байдужість, пасивність тощо; 3) А. Долгова виділяє: а) суспільно-політичні; б) соціально-економічні; с) насильницько-егоїстичні; д) емоційно-егоїстичні; е) легковажно-безвідповідальні.

Мета злочину

це ідеалізоване уявлення особи про злочинний результат, якого вона прагне досягти своїми діями. М.з. органічно пов'язана з мотивом злочину. М.з. дозволяє визначити заради чого, до якого результату спрямована її суспільно

небезпечна діяльність (в той час як мотив злочину - чому особа вчиняє злочин). Мета та мотив злочину є психологічною основою для утворення у суб'єкта винного ставлення до здійснюваного діяння. Справедливо вказується, що М.з. охоплює не тільки образ бажаного результату, а й «передбачення у свідомості людини засобів, використання яких призведе до досягнення бажаного результату». М.з. характеризується такими компонентами як: зміст (чого хочуть, що треба), рівень та якість (який результат потрібен – високий, низький). У наук. літературі за ступенем усвідомлення розрізняється: 1) мотив-спокуса; 2) мотив-бажання; 3) мотив-мета. У випадку, якщо мета є змістом злочину, і виключно заради цієї мети і вчинюється злочин – мета збігається з мотивом, при цьому виникає феномен «мотиву-мети».

Емоційний стан

це сукупність емоцій і переживань, які були в особі під час вчинення нею злочину. Крим. прав. аспетки Е.с. дослідженні в Україні в дисертації Л. Шеховцової. Не існує єдиної точки зору на питання місця Е.с., зокрема такий стан розглядається в одних випадках, як ознака суб'єкта злочину, а в інших, як ознака суб'єктивної сторони злочину (це найбільш поширена точка зору). Така дискусія має підґрунтя і зумовлюється тим, що з Е.с. пов'язується як можливість усвідомлювати свої дії та керувати ними (тобто осудність як ознака суб'єкта злочину), так і можливість усвідомлювати суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачення наслідків та вольове ставлення до них (тобто наявність вини). При цьому, крим.-прав. значення має тільки надзвичайно сильне короткочасне емоційне збудження, зокрема, спалах таких емоцій, як страх, гнів, лють, відчай, які пов'язуються з порушенням вольового контролю за власними діями – афект (див. Афект). Таким чином, Е.с. розглядається у крим. прав., як правило, лише у випадках, коли він представлений станом сильного душевного хвилювання (див. Фізіологічний афект), який наявний у випадках вчинення умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження в стані сильного душевного хвилювання. В інших злочинах, Е.с. лежить за межами їх складів і тому не може прямо впливати на кваліфікацію вчиненого.

У наук. літературі (Л. Шеховцова та ін.) пропонується виділяти найбільш істотні ознаки Е.с., до яких пропонується відносити такі: 1) це особливий стан особи, що має одночасно як психологічний, так і крим.-прав. характер; 2) є факкультативною ознакою суб'єктивної сторони злочину, що прямо впливає на кваліфікацію вчиненого особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого конкретною статтею Особливої частини крим. закону або враховується при індивідуалізації покарання винному; 3) впливає на волю і свідомість особи, визначаючи особливості суб'єктивних та об'єктивних ознак складу злочину; 4) найбільшою мірою проявляється при вчиненні умисних імпульсивних злочинів, а також деяких видів необережних діянь; 5) має значення для адекватного розуміння та правильного вирішення питань Загальної та Особливої частини крим. прав. Крім того, пропонується також виділяти конкретні види Е.с.,

зокрема: а) афект; б) стрес; в) фрустрація; г) емоційне збудження; е) емоційна напруга.

Випадок (казус)

це заподіяння шкоди без вини. Особливе психічне ставлення особи до власних дій та їх наслідків, яке характеризується тим, що особа настання таких наслідків не передбачає, не повинна або (і) не могла їх передбачити. Таке психічне ставлення особи лежить за межами вини, а тому наявність В. виключає кримінальну відповідальність за відсутністю ознак складу злочину. В. являє собою самостійний вид психічного ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків. Існує необхідність розмежування В. та окремих видів необережної форми вини. На відміну від необережності, В. характеризується відсутністю об'єктивного чи суб'єктивного критеріїв, або одночасною відсутністю цих двох критеріїв взагалі. При цьому, обов'язок чи повинність передбачення наслідків є об'єктивним критерієм («особа була повинна»), а можливість такого передбачення є суб'єктивним критерієм («особа могла»). При встановленні факту наявності або відсутності об'єктивного критерію необхідно виходити з вимог законодавства, правил, інструкцій, положень, а також з загальноприйнятих норм людського спілкування. При встановленні факту наявності або відсутності суб'єктивного критерію, необхідно виходити як з індивідуальних якостей особи (вік, освіта, життєвий та професійний досвід, стан здоров'я тощо), так і з конкретних обставин та ситуації, у якій відбувалось діяння. При необережності особа «могла та повинна була...», а при В. «не повинна була або не могла...»

Помилка

це неправильне уявлення особи про юридичні властивості або фактичні ознаки вчиненого нею діяння та його наслідки. Поняття П. зазвичай, не знаходить законодавчого закріплення у крим. законі, та, відповідно, визначається наукою крим. права і практикою. Поряд із цим, у країнах континентальної Європи (наприклад, ФРН) та деяких інших країнах світу, у крим. законодавстві чітко закріплені окремі види помилок та їх правові наслідки. В решті випадків (особливо, це характерно для країн колишнього СРСР), виділення П. у крим. праві відбувається на основі аналізу таких понять, як суб'єктивна сторона, вина, умисел, необережність, випадок (казус) та ін. Теорія і практика крим. прав. виділяють два види П.: 1) юридична П.; та 2) фактична П. (**див. відповідні терміни**). Дані види мають власні різновиди, яким властиві окремі особливості. В залежності від конкретного виду та різновиду П., можливі й різні крим. прав. наслідки для особи (окремі види помилок можуть виключати крим. відповідальність). Поряд із цим, юридичні та фактичні П. належать до інтелектуальної сфери особи, а через це, можуть мати місце виключно при вчиненні умисних злочинів.

Юридична помилка

це неправильне уявлення особи про правову сутність чи правові наслідки вчиненого нею діяння. Ю.п. є різновидом помилок у крим. прав. (**див. Помилка**). У крим. прав. виділяють різновиди Ю.п., зокрема, теорія та практика свідчать про наявність таких видів Ю.п.: 1) помилка в злочинності діяння; 2) помилку в кваліфікації злочину; 3) помилку у виді і розмірі покарання (див. відповідні поняття). У крим. прав. літературі Ю.п. інколи називають «помилкою у праві». Ю.п. фактично відображує незнання особою крим. закону і, за загальним правилом, не впливає на кримінальну відповідальність та покарання.

Фактична помилка

це хибне уявлення особи про характер або фактичні наслідки свого діяння. Інколи, вказується, що Ф.п. являє собою неправильне уявлення особи стосовно фактичного складу ознак, які складають об'єкт та об'єктивну сторону злочину. Ф.п. є різновидом помилок у крим. прав. (**див. Помилка**). При Ф.п. особа правильно оцінює юридичну, правову характеристику певного діяння як конкретного злочину, проте помиляється у його фактичних ознаках. У крим. прав. виділяють окремі види Ф.п. Преш за все, прийнято виділяти: 1) істотну Ф.п. (впливає на характер і розмір відповідальності особи); та 2) неістотну Ф.п. (не впливає на характер і розмір відповідальності особи, тобто не має юридичного значення). Крім цього, у крим. прав. теорії та практиці прийнято виділяти окремі види Ф.п. в залежності від їх змісту, проте, у науковій літературі висловлюються різні точки зору щодо класифікації Ф.п. Зокрема одні вчені (М. Бажанов, В. Сташис, В. Тацій та ін.) пропонують виділяти: 1) помилку в об'єкті; 2) помилку в характері діяння; 3) помилку в причинному зв'язку; 4) помилку в особі потерпілого. Інші вчені (П. Фріс та ін.) виділяють такі види Ф.п.: 1) помилка в об'єкті злочинного посягання; 2) помилка в предметі посягання; 3) помилка в осіб потерпілого; 4) помилка в знаряддях та засобах вчинення злочину; 5) помилка в причинному зв'язку; 6) помилка в кваліфікуючих ознаках злочину. Пропонується також наступний перелік можливих Ф.п. (Г. Назаренко, О. Рарог та ін.): 1) помилка в об'єкті; 2) помилка щодо фактичних обставин діяння; 3) помилка щодо суспільно небезпечних наслідків; 4) помилка в розвитку причинного зв'язку; 5) помилка в засобах вчинення злочину (**див. відповідні терміни**). Вказані вище види Ф.п., в свою чергу, мають власні різновиди, які в залежності від обраної класифікації можуть переплітатись між собою (наприклад, помилка в кваліфікуючих ознаках часто розглядається як окремий різновид помилки в об'єкті тощо).

ТЕМА № 8

МНОЖИННІСТЬ ЗЛОЧИНІВ

I. Відпрацюйте теоретичні питання:

1. Поняття та юридична характеристика множинності злочинів.

2. Одиничний злочин як структурний елемент множинності злочинів. Види одиничних злочинів: прості та ускладнені одиничні злочини (триваючі, продовжувані та складні).

3. Поняття та види сукупності злочинів. Вплив сукупності злочинів на межі кримінальної відповідальності особи.

4. Відмежування ідеальної сукупності від одиничного злочину.

5. Відмежування сукупності злочинів від конкуренції норм.

6. Повторність як вид множинності злочинів, її види та їх вплив на межі кримінальної відповідальності особи.

7. Неодноразовість, систематичність та вчинення злочину у вигляді промислу як види повторності тотожних злочинів. Повторність та реальна сукупність злочинів. Значення повторності для кваліфікації злочину та призначення покарання.

8. Рецидив злочинів, його види та їх вплив на межі кримінальної відповідальності особи.

II. Розв'яжіть практичні завдання:

1. Ворона через рік після звільнення від відбування покарання в місцях позбавлення волі, де відбував покарання за крадіжку з проникненням у житло, прийняв участь з Горбуновим у вчиненні грабежу щодо Сидорової.

Визначте:

поняття і ознаки множинності злочинів та відмінність від одиничного злочину;

чи має в діях Ворони множинність злочинів і якщо так то який її вид?

чи має місце реальна або ідеальна сукупність злочинів;

який вид злочину (триваючий, продовжуваний, складний).

2. Сажин під час оформлення пенсії пред'явив підроблені трудову книжку та довідку про вислугу років на шкідливих виробництвах, що дало йому можливість щомісячно на протязі 2-х років незаконно отримувати підвищену пенсію. Сума надлишкових грошей склала 50 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Слідчий кваліфікував дії Сажина за ч. 2 ст.190 КК.

Визначте:

що має місце в діянні Сажина - множинність злочинів чи одиничний злочин? у чому полягає відмежування сукупності злочинів від повторності вчинення злочину?

має місце реальна чи ідеальна сукупність злочинів?

3. 18-річний Мішков умовив 12-річного Аронова проникнути через відкрите віконце до квартири і відкрити йому двері. Виконавши це, Аронов отримав від Мішкова 100 грн. і пішов. Мішков із квартири викрав гроші і майно на загальну суму 118 тис. грн.

Визначте:

чи має місце в діянні Мішкова множинність злочинів?

якщо так, то який її вид?

чи можуть злочинні діяння, передбачені однією статтею КК утворювати сукупність злочинів і якщо так, то які її види?

4. Акулін вирішив убити Пяткіна за те, що той його скривдив і почав чекати настання зручного випадку. Одного разу Акулін повертався з полювання і побачив на березі річки компанію чоловіків, котрі розпивали спиртні напої. Серед них знаходився і Пяткін. З відстані 40 метрів Акулін здійснив прицільний постріл з гвинтівки у Пяткіна. Куля, попав у голову Пяткіна, змінила напрямку і попала у голову Смирнова, який сидів поруч з Пяткіним. Від отриманих поранень Пяткін і Смирнов відразу ж померли.

Визначте:

чи має місце множинність злочинів?

якщо так, то який вид і обґрунтуйте відповідь;

чи утворюють різні статті Особливої частини КК повторність?

5. Семененко, відбуваючи покарання в місцях позбавлення волі, вчив втечу. Співробітники виправної установи організували переслідування Семененка і згодом настигли його. Під час затримання він вчинив збройний опір, спричинивши одному із співробітників виправної установи середньої тяжкості тілесні ушкодження.

Визначте:

що розуміється під конкуренцією кримінально - правових норм?

множинність злочинів чи конкуренція кримінально-правових норм має місце в діяннях Семененка?

III. Дайте відповіді на тестові завдання:**1. Сукупність злочинів – це:**

- вчинення особою злочинів, передбачених різними статтями частинами Особливої частини КК;
- вчинення особою трьох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких її не було засуджено;
- вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких її не було засуджено;
- вчинення особою двох злочинів, передбачених різними статтями Особливої частини КК, за жоден з яких її не було засуджено.

2. Під одиничним злочином розуміють:

- а) злочин вчинений винним вперше;
- б) злочин вчинений однією особою;
- в) злочин в якому є лише один потерпілий;
- г) передбачений кримінальним законом певний самостійний склад злочину.

3. Одиничні злочини поділяються на:

- а) прості та ускладнені;
- б) основні і додаткові;
- в) основні і факультативні;
- г) загальні і родові.

4. Повторність злочинів це:

- а) це вчинення трьох або більшої кількості злочинів, передбачених тією ж статтею чи частиною статті кримінального закону;
- б) це вчинення двох або більшої кількості злочинів, передбачених тим самим розділом кримінального закону;
- в) це вчинення двох або більшої кількості злочинів, передбачених тією ж статтею чи частиною статті кримінального закону;
- г) це вчинення двох злочинів, передбачених тією статтею кримінального закону.

5. Вирізняють такі види одиничних злочинів:

- а) прості, ускладнені та обтяжені;
- б) обтяжуючі та пом'якшуючі;
- в) кваліфіковані та привілейовані;
- г) прості та складні (ускладнені).

6. Згідно найбільш поширеної точки зору у вітчизняному кримінальному праві виділяють такі види ускладнених одиничних злочинів:

- а) триваючі, продовжувані, складені;
- б) прості, складні та ускладнені;
- в) триваючі та продовжувані;
- г) продовжувані та одномоментні.

7. Триваючим злочином визнають одиничний злочин, який:

- а) розпочавшись дією або бездіяльністю особи, далі вчиняється безперервно протягом більш-менш тривалого часу;
- б) це одиничний злочин, який розпочавшись дією або бездіяльністю особи, далі вчиняється безперервно протягом двох-трьох дій суб'єкта злочину;
- в) це одиничний злочин, який розпочавшись дією або бездіяльністю особи, далі вчиняється безперервно протягом строку визначеного у законі;
- г) це одиничний злочин, який являє собою бездіяльність особи, що триває безперервно протягом більш-менш тривалого часу.

8. Під продовжуваним злочином у кримінальному праві розуміють такий одиничний злочин:

- а) об'єктивна сторона якого складається з ряду тотожних діянь, що в цілому об'єднані єдиним злочинним наміром;
- б) об'єктивна сторона якого складається з ряду тотожних діянь, які мають загальну мету, об'єднані єдиним злочинним наміром і складають (утворюють) єдиний злочин;
- в) об'єктивна сторона якого складається з ряду тотожних діянь, які схожі одне на одне і визначають спрямованість особи та її умисел;
- г) об'єктивна сторона якого складається з ряду різноманітних діянь, які мають загальну мету і вчинюються одночасно.

9. Рецидив злочинів це:

- а) вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин;
- б) вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість;
- в) вчинення нового злочину особою, яка має судимість;
- г) вчинення нового умисного злочину особою, яка раніше була засуджена за умисний злочин.

10. Під ідеальною сукупністю злочинів у кримінальному праві розуміються випадки, коли:

- а) особа двома діяннями вчиняє один самостійний злочин, без розриву у часі;
- б) особа одним діянням вчиняє два або більше різних самостійних злочинів без розриву у часі;
- в) особа одним діянням вчиняє умисний та необережний злочин без розриву у часі;
- г) особа одним діянням вчиняє два або більше різних злочинів.

11. Під реальною сукупністю злочинів у кримінальному праві розуміються випадки, коли:

- а) особа одним діянням вчиняє в різний час два або більше різних самостійних злочинів і ні за один з них вона не була засуджена;
- б) особа двома або більше різними діяннями вчиняє в різний час два або більше різних самостійних злочинів;
- в) особа двома або більше різними діяннями вчиняє в різний час два або більше різних самостійних злочинів і ні за один з них вона не була засуджена;
- г) особа двома або більше різними діяннями вчиняє в різний час два або більше різних самостійних злочинів з різними формами вини і ні за один з них вона не була засуджена.

12. У кримінальному праві виділяють такі види повторності:

- а) загальна та особлива;
- б) загальна та спеціальна;

- в) спеціальна та звичайна;
г) проста, складна та ускладнена.

13. Виділяють такі види множинності злочинів за чинним Кримінальним кодексом України:

- а) повторність та рецидив;
б) повторність, сукупність та рецидив;
в) рецидив та сукупність;
г) одинична та багаторазова.

14. Правові наслідки повторності, сукупності та рецидиву злочинів згідно чинного Кримінального кодексу України полягають у тому, що:

- а) вони враховуються при кваліфікації злочинів та призначенні покарання, при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання;
б) вони враховуються при кваліфікації злочинів та призначенні покарання, при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, призначенні на посаду;
в) вони враховуються при кваліфікації злочинів та призначенні покарання;
г) вони враховуються при призначенні покарання та при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності.

15. При сукупності злочинів, їх кваліфікація здійснюється згідно статті 33 КК України наступним чином:

- а) кожен зі злочинів підлягає кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК України;
б) другий та наступний злочини підлягають кваліфікації за кваліфікуючою ознакою відповідної частини статті Особливої частини КК України;
в) кваліфікації підлягає друге та наступні діяння, перше діяння до уваги не береться;
г) друге та наступні діяння не кваліфікуються, а поглинаються кваліфікацією попереднього злочину.

IV. Вирішіть наступні завдання:

1. Зазначте види одиничного злочину.

1) _____

2) _____

2. Укажіть, які види множинності злочинів передбачено залежно від видів одиничних злочинів та характеру їх поєднання законодавством про кримінальну відповідальність.

1) _____

2) _____

3) _____

3. Наведіть перелік різновидів простих одиничних злочинів.

1) _____

2) злочин з двома діяннями, які законодавством про кримінальну відповідальність передбачені як обов'язкові;

3) злочин з одним протиправним діянням і одним суспільно небезпечним наслідком;

4) _____

5) _____

4. Наведіть приклади статей, у диспозиції яких передбачено:

1) відповідальність за злочин з двома або більше діяннями, зазначеними в законі як альтернативні _____

2) відповідальність за злочин з одним діянням і декількома наслідками, вказаними в законі як альтернативні _____

3) відповідальність за злочин з одним діянням і одним наслідком _____.

5. Укажіть види ускладнених одиничних злочинів, що відповідають наведеним визначенням.

1) _____ – одиничний злочин, який починається дією чи бездіяльністю особи, характеризується безперервним здійсненням складу певного злочину;

2) _____ – одиничний злочин, передбачений однією статтею Особливої частини КК, але складається з двох чи більше злочинних діянь, кожне з яких (окремо) являє собою самостійний одиничний злочин.

3) _____ – одиничний злочин, який складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром.

6. Доповніть перелік обов'язкових ознак продовжуваного злочину.

1. Усі діяння мають бути об'єднані єдиним злочинним умислом;

2. _____

3. _____

7. Укажіть, ознаки якого виду множинності наведено нижче. _____

1. Особа вчинила два або більше самостійні одиничні злочини.

2. Одиничні злочини вчинені в різний час.

3. Має місце незалежно від того, була особа засуджена за один з вчинених злочинів, чи ні.

8. Заповніть таблицю, охарактеризуйте види множинності.

Сукупність злочинів	Повторність злочинів	Рецидив злочинів

9. Зазначте у таблиці відмінність ідеальної від реальної сукупності.

Ідеальна сукупність злочинів	Реальна сукупність злочинів

10. Назвіть ознаки сукупності злочинів.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

11. Укажіть критерії повторності.

Кількісний	Якісний

12. Зазначте види повторності залежно від того, була особа раніше засуджена за протиправні діяння чи ні.

- 1) _____
- 2) _____

13. Доповніть перелік ознак рецидиву злочинів.

- 1) особа вчинила два або більше самостійні злочини;
- 2) злочини вчинені в різний час;
- 3) _____
- 4) _____

14. Запишіть правові наслідки повторності, сукупності та рецидиву злочинів.

_____

_____

_____

15. Запишіть у таблицю види рецидиву злочинів.

За характером злочинів	
За ступенем суспільної небезпеки	
За кількістю судимостей	

Методичні поради до вивчення теми

Основну увагу при вивченні цієї теми потрібно приділити визначенню **поняття множинності злочинів** та аналізу її ознак. В зв'язку з тим, що законодавче визначення видів множинності відмінне від деяких наукових поглядів на цю проблему, на цей аспект потрібно звернути особливу увагу.

Взагалі потрібно зосередитись на таких видах множинності як **сукупність, повторність, рецидив** злочинів. Відмінність **ідеальної** та **реальної сукупності**, види повторності та рецидиву - актуальні проблеми при вивченні цієї теми.

Допомогу в опануванні цієї теми можуть надати деякі норми Особливої частини КК та Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 4 червня 2010 р. «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки».

Розділ VII Загальної частини Кримінального кодексу України «Повторність, сукупність та рецидив злочинів» містить норми, що передбачають такий кримінально-правовий інститут як множинність злочинів. Наявність такого розділу обумовлюється очевидною підвищеною суспільною небезпекою вчинення особою або групою осіб не одного, а декількох злочинів, та необхідністю врахування цього при кваліфікації, призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності або покарання.

Сам термін «множинність» передбачає наявність кількох одиниць, кількох елементів, що входять до неї.

Множинність злочинів – це вчинення особою (або особами-співучасниками) двох або більше злочинних діянь, кожне з яких утворює ознаки самостійного складу злочину.

Особлива частина Кримінального Кодексу визначає окремі склади злочинів, у кожному з яких, як правило, зазначено єдине діяння, єдина форма вини і єдиний наслідок. Таку законодавчу конструкцію кримінально-правової норми прийнято називати простим, або основним складом злочину на відміну від кваліфікованого складу злочину, який за певних обставин обтяжує простий склад злочину, передбачений в окремій частині тієї ж статті.

Одиничний злочин є структурним елементом кожного виду множин-

ності злочинів. Чинне законодавство про кримінальну відповідальність не містить терміна «одиничний злочин» і тим самим не визначає його поняття. У зв'язку з цим поняття одиничного злочину має лише доктринальне (наукове) визначення.

Одиничним злочином прийнято вважати діяння, яке містить ознаки тільки одного (єдиного) передбаченого КК самостійного складу злочину. У кожній статті (або частині статті) Особливої частини КК описуються ознаки окремих одиничних закінчених злочинів. Наприклад, одиничними злочинами є: державна зрада (ст. 111 КК) і диверсія (ст. 113 КК); умисне вбивство без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 115 КК), умисне вбивство з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК) і умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118 КК); крадіжка (ст. 185 КК), грабіж (ст. 186 КК), розбій (ст. 187 КК) тощо. Кожен одиничний злочин підлягає самостійній кваліфікації за тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка його передбачає. Разом з тим одиничний злочин може бути і незакінченим, а також вчиненим не тільки одноособово, а й у співучасті. Головною ознакою одиничного злочину є те, що він охоплюється однією й тією самою статтею КК.

Множинність складається з окремих злочинів, які й виступають її елементами. Кожний із елементів множинності повинен відповідати таким ознакам:

- 1) становити собою самостійний склад злочину;
- 2) не виступати необхідною складовою іншого злочину.

Це означає, що кожний одиничний злочин передбачений окремою нормою Особливої частини КК. Якщо певне посягання «охоплюється» іншою кримінально-правовою нормою і в даному випадку не підлягає самостійній кримінально-правовій оцінці, то множинність відсутня.

Кожний одиничний злочин може виступати і як елемент множинності, і як окремий злочин, тобто може бути вчинений поза множинністю.

Кримінально-правова кваліфікація множинності злочинів включає в себе кваліфікацію одиничних злочинів, які її утворюють. При цьому кожний одиничний злочин оцінюється з врахуванням стадії його вчинення, наявності чи відсутності співучасті, а його кваліфікація у певних випадках проводиться з посиланням на статті Загальної частини.

Наявність ознак незакінченого одиничного злочину – одного із елементів множинності зовсім не означає, що визначена стадія готування, замаху поширюється на всю множинність злочинів. Так само, і вчинення одного із злочинів у співучасті не стосується усіх інших злочинів, які утворюють множинність. Не існує, наприклад, незакінченого замаху на повторність певних злочинів чи підбурювання до сукупності тих чи інших злочинів.

Тобто, при остаточній кваліфікації множинності злочинів посилання на статті Загальної частини, які стосуються окремих елементів множинності, повинні бути збережені. Однозначно, що й вказівки на статті Особливої частини, які передбачають злочин, який виявився незакінченим, чи злочин, вчинений у співучасті, мають відображатися у формулі кваліфікації множинності злочинів. Наприклад, закінчений замах на грабіж з проникненням у приміщення

та закінчений грабіж без кваліфікуючих ознак слід кваліфікувати за ч.2 ст.15, ч.3 ст.186; ч.1 ст.185 КК.

Кожне негативно оцінюване діяння людини стає предметом кримінально-правової кваліфікації лише внаслідок виявлення його ознак. Думки, переконання, суб'єктивні якості людини, якої б негативної оцінки вони не заслуговували з точки зору громадської думки, не можуть бути розглянуті як злочинні діяння.

Відповідно до ст. 11 КК України, злочином визнається передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

У науці звичайно виділяють чотири ознаки злочину:

- 1) суспільну небезпечність;
- 2) протиправність;
- 3) винність;
- 4) караність діяння.

Водночас, позиція вчених і практиків щодо важливості цих ознак для визначення поняття злочину в науці далеко не однозначне. Деякі автори розглядають усі чотири ознаки як самостійні і такі, які в своїй сукупності дають повне визначення поняття злочину. Інші виділяють дві ознаки злочину (протиправність і суспільну небезпечність) і на цій підставі вважають винність і караність другорядними ознаками, тобто такими, що витікають із кримінальної протиправності. Треті розглядають винність як елемент протиправності, а караність – як наслідок вчиненого злочину, а не його ознаку. Згідно з четвертою точкою зору, існує лише дві ознаки злочину – суспільна небезпечність і протиправність, інші ознаки взагалі не згадуються. Суспільна небезпечність – характерна ознака не тільки злочинів, але й інших правопорушень, тому розрізнення тут провадиться за ступенем суспільної небезпеки. Лише тоді, коли ступінь суспільної небезпеки будь-яких діянь настільки великий, що боротися з ними можна лише за допомогою кримінально-правової заборони, вони розцінюються суспільством як злочинні діяння.

Одиничний злочин має місце там, де він передбачений кримінальним законом як одиничний самостійний склад злочину. Він конструюється законодавцем, виходячи з соціальних властивостей відповідного діяння, з типовості цього діяння, єдності його об'єктивних і суб'єктивних ознак. З цього погляду одиничним злочином є крадіжка, хуліганство, розбій, хабарництво тощо. Саме поєднання типових ознак цих злочинів дає законодавцю підставу визнати їх одиничними злочинами, що охоплюються відповідними нормами закону.

Одиничний злочин є складовим компонентом множинності злочинів, тому з метою відмежування множинності від одиничних злочинних діянь необхідно дати характеристику одиничного злочину і розглянути його види.

Для одиничного злочину, як елемента множинності, характерно те, що він передбачений в Особливій частині КК як одне самостійне посягання. В літературі відзначається, що одиничний злочин має місце там, де він передбачений кримінальним законом як один самостійний склад злочину.

Як зазначає М.І. Бажанов одиничний злочин – це злочин, який передбачений законом як єдиний, один, самостійний склад злочину.

Одиничні злочини за своїми ознаками характеризуються неоднаково. Одні з них за своєю зовнішньою формою такі прості і очевидні, що не спричиняють жодних труднощів щодо кваліфікації їх як одиничних злочинів і називаються простими одиничними злочинами, котрі, як правило, характеризуються наявністю однієї дії і одного наслідку (наприклад, крадіжка або грабіж, не поєднаний з насильством).

Одиничний злочин може бути охарактеризований із соціальної та юридичної сторін.

Із соціального боку одиничний злочин зазвичай полягає у вчиненні однієї дії або однієї дії і одного наслідку. Однак, по-перше, і одна дія може мати складну побудову (нерідко вона складається з декількох актів, окремих самостійних рухів тіла), по-друге, так буває далеко не завжди. Так, при вчиненні шпигунства (ст. 114 КК України) можуть відбуватися різноманітні дії (збирання відомостей, їх передача, видача таємниці тощо), але всі вони утворюють один склад злочину.

В науці кримінального права справедливо відзначається, що важливою ознакою одиничного злочину є те, що всі його елементи, які б різноманітні вони не були, обов'язково знаходяться в певному внутрішньому взаємозв'язку, являють собою ланки реалізації єдиного злочинного плану.

Однак і ця ознака не є вирішальною в одиничному злочині.

Головною причиною об'єднання в єдиний злочин окремих самостійних дій є їх розповсюдженість, повторюваність, типовість і підвищена суспільна небезпека саме такого комплексу дій.

З юридичного боку одиничним визнається злочин, що становить склад одного злочину.

Тобто, на питання про одиничний злочин або множинність злочинів впливають дві групи факторів: соціальні і юридичні. Від них залежить і розмежування одиничного злочину і множинності. В одних випадках при розмежуванні множинності і одиничного злочину слід враховувати механізм його формування як соціального явища (вчинку), в інших – особливості його законодавчої моделі, представлені в законі.

Таким чином, під **одиничним (єдиним) злочином** слід розуміти або одне діяння (з наслідком або без нього), або декілька окремих взаємопов'язаних актів поведінки, що утворюють в силу їх повторюваності, поширеності і типовості підвищену небезпеку в такому поднанні, і містить ознаки одного складу злочину.

У науці кримінального права визначено два види одиничних злочинів: прості і ускладнені.

Особливою частиною КК передбачаються різні види одиничних злочинів. Диспозиції одних статей вказують лише на одну однойменну ознаку – передбачають посягання на один об'єкт, містять вказівку на один вид предмета або одного потерпілого, одне діяння і один наслідок і т.д. Такі одиничні злочини на-

зиваються **простими** (або унітарними). У цьому випадку одному діянню відповідає один наслідок. Наприклад, таким злочином є крадіжка: тут одне діяння – таємне викрадення майна – та один наслідок – майнова шкода, заподіяна власнику. До таких злочинів також належать і так звані формальні склади, у якому наслідки лежать за межами відповідного складу.

Прості одиничні злочини – це злочини в яких одній дії (бездіяльності) відповідає один наслідок або однією дією спричинюється декілька наслідків. Прикладом простого одиничного злочину є крадіжка (ст. 185): однією дією – таємним викраденням чужого майна спричиняється один наслідок – майнова шкода власнику. Крадіжка є злочином з матеріальним складом (передбачає діяння, наслідок і причинний зв'язок між ними). Простим одиничним злочином може бути і злочин з усіченим складом, наприклад – погроза вбивством (ст. 129), коли закон передбачає, що особа вчиняє лише одну дію – погрозу вбивством, причому існують реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози.

Простими одиничними злочинами є й ті злочини, склад яких охоплює вчинення одного діяння з кількома наслідками. Крім того, в юридичній конструкції складу простих одиничних злочинів може бути передбачено можливість вчинення злочину одним з кількох можливих діянь.

В інших статтях передбачені ними злочини описані так, що вони передбачають порушення водночас різних об'єктів, наявність різних видів предметів чи потерпілих, можуть бути вчинені шляхом виконання кількох діянь, заподіюють кілька наслідків і т.д. В таких статтях можлива велика кількість комбінацій ознак, які утворюють окремі види злочинів. Наприклад, в ст.149 КК «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини» можна виділити декілька видів цього злочину, які кваліфікуються за частинами 1, 2 чи 3 названої статті.

Передбачені чинним КК і злочини, об'єктивна сторона яких включає вчинення інших правопорушень. Всі такі злочини прийнято називати **ускладненими**. Саме такий вид одиничних злочинів має певну схожість з множинністю, а тому на їх характеристиці доцільно зупинитися більше.

Для **ускладнених одиничних злочинів** характерним є складніша структура складу. До числа ускладнених одиничних злочинів відносяться: **триваючі, продовжувані, складні (складені)**.

Питання про те, які одиничні злочини вважати простими, а які ускладненими (складними), в літературі вирішується неоднозначно. До ускладнених всі автори відносять злочини, об'єктивна сторона яких виконується не одноментно, а ніби-то «розтягнута» в часі – це **триваючі** та **продовжувані** злочини. Крім того, ускладненими визнаються і злочини, склад яких охоплює вчинення двох чи більше посягань, кожне з яких передбачене і самостійною нормою і становить собою окремий склад злочин – **складні (складені)** злочини.

Триваючі злочини. Поняття **триваючого** злочину виробила теорія кримінального права, його сприйняла слідчо-прокурорська та судова практика. Виділення серед усіх злочинів так званих триваючих ґрунтується на тому,

що їх об'єктивна сторона ніби розтягнута у часі. «Тривалість» таких злочинів утворюється не за рахунок початкового акта поведінки, а за рахунок наступної бездіяльності, яка продовжується до його виявлення чи добровільного припинення. Весь цей період винний перебуває, як пишуть у літературі, у злочинному стані. До того часу, поки продовжується відповідна злочинна поведінка, щодо такого злочину не починають відраховуватись строки давності притягнення до кримінальної відповідальності, не може бути застосоване помилування та амністія.

Досягнувши стадії закінченого злочину, таке посягання юридично є закінченим, а фактично ще продовжує вчинятися, триває протягом певного часу. Типовими прикладами триваючих злочинів До триваючих злочинів належать, наприклад, всі злочини, які полягають в ухиленні від вчинення певних дій: від сплати аліментів (ст. 164 КК), від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК), від повернення виручки в іноземній валюті (ст. 207 КК), від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК), від призову на строкову військову службу (ст. 335 КК) чи від призову за мобілізацією (ст. 336 КК) та ін.; всі злочини, які полягають у незаконному зберіганні певних предметів злочину: незаконно виготовлених виборчих бюлетенів, бланків відкритих посвідчень, бюлетенів для голосування на референдумі (ч. 1 ст. 158 КК), конфіденційної інформації про особу (ст. 182 КК), майна, завідомо одержаного злочинним шляхом (ст. 198 КК), зброї, бойових припасів або вибухових речовин (ст. 263 КК), наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (статті 307 та 309 КК) тощо.

Поняття триваючого злочину викладене в постанові Пленуму Верховного Суду колишнього СРСР від 4 березня 1929 р. із змінами, внесеними постановою Пленуму №1 від 14 березня 1963 р. «Про умови застосування давності та амністії до триваючих та продовжуваних злочинів». В п.1 цієї постанови вказано, що такого роду злочини характеризуються безперервним виконанням складу певного злочинного діяння. Триваючий злочин розпочинається з якої-небудь злочинної дії (наприклад, при самовільній відлучці) або з акта злочинної бездіяльності (при недонесенні про злочин). Тобто, **триваючий злочин** можна визначити, як дію або бездіяльність, поєднані з наступним тривалим невиконанням обов'язків, покладених на винного законом під погрозою кримінального переслідування. Роз'яснюючи положення, пов'язані з часовими рамками вчинення триваючого злочину, ця постанова вказує, що він починається з моменту вчинення злочинної дії (бездіяльності) і закінчується внаслідок дій самого винного, спрямованих до припинення злочину, або настання подій, що перешкоджають вчиненню злочину (наприклад, втручання органів влади). Далі у вказаній постанові визначається, що амністія застосовується до тих триваючих злочинів, які закінчилися до її видання, строк давності обчислюється з часу їх припинення за волею чи всупереч волі винного.

Разом із тим, ні у цій постанові, ні у літературі спеціально не розглядається питання про те, як слід кваліфікувати триваючий злочин. Видається, що на триваючий злочин повністю поширюється загальне правило: злочин

кваліфікується як закінчений (тобто, без посилання на ч. 1 ст.14, ч.2 або 3 ст.15 КК, а лише за статтею Особливої частини) тоді, коли у скоєному є всі ознаки, передбачені диспозицією статті Особливої частини.

Початком триваючого злочину є вчинення особою певної дії або бездіяльності.

Винний у триваючому злочині ніби перебуває безперервно в певному злочинному стані, бо цей злочин характеризується безперервним здійсненням складу закінченого злочину. Триваючий злочин, після вчинення одного діяння, триває весь час. Він не переривається новими актами злочинної поведінки, він слідує за першим злочинним діянням. Наприклад, особа вступила до банди. Як тільки відбувся такий вступ (дія), злочин далі весь час триває. Те ж саме можна сказати і про інші триваючі злочини, зокрема про незаконне зберігання вогнепальної зброї. Як тільки винний придбав пістолет, вчинено злочин і він триває певний час на стадії закінченого злочину.

Таким чином, можна зробити висновок, що початком триваючого злочину є вчинення особою певної дії або бездіяльності. Наприклад, незаконне позбавлення людини волі починається з вчинення дій, що позбавляють потерпілого свободи пересування; початком ухилення особи від сплати аліментів на утримання дитини (бездіяльність) – невиконанням винним рішення суду, що зобов'язує сплачувати аліменти. З цього моменту і починає тривати злочин, саме тому він і називається триваючим.

Цей злочин триває на стадії закінченого злочину і вважається завершеним, коли він припиняється певними обставинами; **Припинення триваючого** злочину може мати місце за різних обставин – об'єктивних та суб'єктивних. *Об'єктивні обставини* закінчення триваючого злочину не залежать від волі винного. Це, наприклад; затримання співробітниками міліції особи і вилучення у неї пістолета; що незаконно зберігався; викриття банди; звільнення громадянина, незаконно позбавленого волі або його втеча та ін. *Суб'єктивні обставини* залежать від волі винного. Це, наприклад, якщо особа добровільно здала органам влади пістолет, який незаконно зберігався або час, коли винний почав сплачувати аліменти, тощо.

В усіх зазначених випадках триваючий злочин закінчується і тільки після цього починає спливати строк давності притягнення до кримінальної відповідальності, а також можливе застосування амністії.

Закінченим триваючі злочини вважаються з моменту виконання діяння, яке є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. Наприклад, вже саме по собі самовільне залишення частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби має кваліфікуватися за відповідною частиною ст.408 КК незалежно від наступної поведінки особи чи дій органів влади.

Таким чином, **триваючий злочин** – це такий одиничний злочин, який, розпочавшись дією чи бездіяльністю особи, характеризується безперервним вчиненням складу певного злочину. Цей злочин триває у часі (звідси й походить його назва) на стадії закінченого злочину.

Продовжувані злочини. Продовжуваний злочин характеризується

тим, що одне посягання виконується не в один прийом, а продовжується. Тобто, кілька відносно відокремлених діянь спрямовані на заподіяння єдиної шкоди і реалізацію єдиного умислу. Поняття продовжуваного злочину застосовується лише щодо умисних злочинів, найчастіше – розкрадання, хабарництва. Класичним прикладом продовжуваного злочину є крадіжка одного дня правого черевика, другого – лівого, а третього – шнурівок до них або крадіжка деталей механізму до повної його придатності в експлуатацію.

Продовжуваний злочин становить собою поєднання:

- **діянь, кожне з яких є злочином**, тобто, за кожне з яких окремо особа підлягає кримінальній відповідальності. Наприклад, особа, поставила перед собою мету скласти з викрадених вузлів комп'ютер вартістю 5500 грн. і одного разу краде системний блок за 3000 грн., другого – монітор в 1000 грн., третього – периферійні пристрої вартістю 1500 грн.;

- **адміністративних проступків чи інших правопорушень**. Так, по частинах може бути здійснене викрадення велосипеда, причому щоразу крадуться деталі на суму, яка характерна для дрібного розкрадання державного або колективного майна;

- **діянь, одні з яких є злочинами, а інші – незлочинними правопорушеннями**.

Пленум Верховного суду України неодноразово в своїх постановках давав характеристику продовжуваних злочинів, вказував на їх відмінність від злочинів повторних.

Аналіз чинного законодавства, теоретичних положень, правозастосовної практики дозволяє виділити такі **ознаки продовжуваного злочину**:

1) посягання спрямоване на один об'єкт. Підтвердженням цього є вчинення діянь щодо одного і того ж потерпілого чи характер предмета злочину;

2) вчиняється кілька дій. Продовжуваний злочин вчиняється лише шляхом повторення актів активної поведінки, він неможливий через бездіяльність чи внаслідок поєднання дії та бездіяльності;

3) дії тотожні, причому вимагається не фактична, а юридична тотожність – вони передбачені однією і тією ж статтею чи частиною статті Особливої частини КК. Виходячи з цього продовжуваний злочин може, наприклад, вбачатися у випадку виготовлення певної кількості наркотичних засобів, їх наступного зберігання, а потім і перевезення (ч.1 ст.307 КК), чи вилучення із чужого володіння і звернення на свою користь бойових припасів внаслідок кількох дій, які полягають у їх крадіжці, вимаганні, заволодінні шляхом шахрайства (ч.1 ст.262 КК);

4) умислом винного охоплюється заподіяння шкоди в певному розмірі (завдати шкоду потерпілому, викрасти майно тієї чи іншої вартості), він бажає настання саме таких наслідків і свої дії спрямовує на їх досягнення. Тобто, умисел на вчинення злочину виникає не щоразу заново, а – єдиний. Звідси також випливає, що продовжуваний злочин може бути вчинений лише з прямим умислом;

5) між окремими епізодами, які в сукупності утворюють продовжува-

ний злочин, немає значного розриву у часі. Наявність більш-менш великого проміжку між окремими епізодами як правило вказує на те, що умисел винного виникає заново, нові дії не становлять собою продовження попередніх. Принаймні, окремі епізоди, якщо вони становлять собою правопорушення того чи іншого виду, зберігають свої юридичні наслідки (строки давності притягнення до юридичної відповідальності).

За загальним правилом кількість діянь, якими можуть бути виконані продовжувані злочини, в законі не визначається. Точніше, таких діянь має бути щонайменше два. Однак, в деяких статтях Особливої частини КК законодавець дає вказівку на мінімальну кількість діянь, повторення яких утворює злочин.

В певних випадках прямої вказівки в КК на необхідність неодноразовості чи систематичності як ознаки складу злочину немає, однак це впливає зі змісту інших використовуваних в диспозиції статті ознак. Наприклад, щодо втягнення неповнолітніх у пияцтво (ст.304 КК) вищі судові інстанції орієнтують суди на неодноразовість, заняття жебрацтвом чи азартними іграми – на систематичність.

В кримінальному праві під неодноразовістю традиційно розуміють вчинення тотожного діяння два або більше рази. Тобто, погане поводження з військовополоненими повинно відбутися, принаймні, двічі.

Систематичність переважна більшість вчених і практиків вважають наявною за умови вчинення діянь три або більше разів. Раніше в літературі зустрічалися думки, що систематичність може полягати і у вчиненні певного діяння два і більше разів. Зараз же вони в літературі не висловлюються, на практиці також немає випадків засудження за систематичні діяння, якщо вони були менше трьох разів.

Таким чином, **продовжуваний злочин** – це одиничний злочин, що складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром і має наступні ознаки: 1) полягає у вчиненні декількох (двох або більше) тотожних або однорідних діянь, які, якщо розглядати їх окремо, можуть підлягати самостійній кримінально-правовій оцінці; 2) ці діяння охоплюються єдиним умислом та направлені на досягнення однієї мети.

Складний (складений) злочин – це об'єднання в одній нормі двох чи більше посягань, кожне з яких становить собою самостійний злочин. Тобто, це враховане законодавцем і визначене у кримінально-правовій нормі поєднання (сукупність) злочинів. Наприклад, розбій (ст. 187 КК) складається з насильства над особою та заволодінням майном потерпілого.

Ознаки складного (складеного) злочину:

1) він складається з двох чи більше злочинних діянь (втеча з місця позбавлення волі, поєднана з насильством);

2) кожне з цих злочинних діянь, якщо розглядати його окремо, ізольовано, утворює окремий злочин, містить у собі ознаки самостійного складу злочину (і втеча, і застосування насильства є самостійними злочинами);

3) ці окремі злочини, з огляду їх органічної єдності, типовості зв'язків між ними, поширеності, розглядаються законодавцем як один, єдиний одиничний

складний (складений) злочин;

4) цей одиничний складний злочин охоплюється ознаками однієї статті Особливої частини КК, тобто передбачений в диспозиції відповідної статті КК як єдиний складний (складений) злочин.

Таким чином, **складний або складений злочин** – це вид одиничного злочину, який об'єднує в диспозиції статті КК в єдиний злочин два чи більше самостійних злочинних діянь, що знаходяться між собою в тісній єдності, в типовому, органічному зв'язку (втеча досить часто поєднана з насильством, хуліганство – з опором представникові влади або громадськості тощо) і тому становлять один одиничний складний (складений) злочин.

В **широкому розумінні до ускладнених** слід відносити всі злочини, в диспозиціях статей про які передбачаються по кілька однойменних ознак чи певні ознаки є складними за своєю структурою. Адже в зв'язку зі складною структурою можливе різне поєднання ознак, які утворюють склад злочину, вчинення діянь чи заподіяння наслідків неодномоментно. Тобто, саме такі злочини за певними рисами співпадають з окремими видами множинності, що й викликає потребу в зіставленні ускладнених одиничних злочинів і множинності злочинів. До ускладнених слід також відносити і злочини, склад яких включає в себе вчинення інших правопорушень – дисциплінарних чи адміністративних проступків.

Таким чином, **ускладненими одиничними злочинами** є такі:

- 1) триваючі злочини;
- 2) продовжувані злочини;
- 3) складні (складені) злочини.

В свою чергу **складні (складені)**, для їх глибокого розуміння, слід поділити на:

- 1) злочини з двома чи більше обов'язковими діяннями;
- 2) злочини з кількома альтернативними діяннями;
- 3) злочини з кількома обов'язковими наслідками;
- 4) злочини, з кількома альтернативними наслідками;
- 5) злочини з кількома альтернативними чи обов'язковими іншими ознаками складу;

6) злочини, об'єктивна сторона яких містить в собі вчинення іншого правопорушення (дисциплінарного чи адміністративного проступку); та охарактеризувати більш детально.

Злочин з двома чи більше обов'язковими діяннями. Це такі посягання, об'єктивна сторона яких передбачає вчинення послідовно кількох дій. Наприклад, у ст. 353 КК передбачено вчинення особою таких обов'язкових дій: 1) самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи; 2) вчинення будь-яких суспільно небезпечних діянь.

Злочини з кількома альтернативними діяннями. Це, наприклад, виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту, а також збут підробленої національної валюти Украї-

ни, іноземної валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст.199 КК). У цьому випадку для складу злочину достатньо вчинення хоча б одного з вказаних діянь (наприклад, тільки зберігання цих предметів).

Злочини з кількома обов'язковими наслідками. Це злочини, які ще інакше зазиваються злочинами з похідними наслідками. У них має місце два типи наслідків – основний (проміжний) та додатковий (похідний). Ці наслідки настають хронологічно (послідовно) один за одним у результаті вчинення особою діяння. Наприклад, заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого (ч.2 ст.121 КК), можна уявити так: діяння – наслідок у вигляді тяжкого тілесного ушкодження – наслідок у вигляді смерті. При цьому основний наслідок тягне за собою додатковий. Діяння породжує проміжний наслідок, який, у свою чергу, викликає похідний наслідок.

Злочини з кількома альтернативними наслідками – це посягання, в яких наслідки передбачені як альтернативні і для наявності відповідного складу злочину необхідно встановити хоча б якийсь один із них. Наприклад, у ст. 196 КК передбачено, що відповідальність за необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196 КК) настає у випадку, якщо такі діяння спричинили тяжкі тілесні ушкодження або загибель людей.

Злочини з кількома альтернативними чи обов'язковими іншими ознаками складу. Наприклад, ст. 364 КК Зловживання владою або службовим становищем передбачає декілька альтернативних мотивів скоєння цього злочину – «корисливий мотив», «інші особисті інтереси», «інтереси третіх осіб».

Злочини, об'єктивна сторона яких містить в собі вчинення іншого правопорушення (дисциплінарного чи адміністративного проступку) – злочини з преюдицією. Під злочинами з преюдицією звичайно розуміють такі посягання, кримінальна відповідальність за які настає за умови попереднього притягнення цієї ж особи до юридичної відповідальності іншого виду. Таким чином, злочин має місце тоді, коли він утворений повторенням кількох адміністративних чи інших проступків.

При створенні КК 2001 р. його розробниками була задекларована відмова від конструювання злочинів з адміністративною преюдицією. Однак, фактично, в цьому КК преюдиція була збережена, кримінальна відповідальність принаймні за трьома статтями Особливої частини (ч.1 ст.337, ст.391, ч.1 ст.407 КК) настає за умови, що особа попередньо вчинила діяння, які становлять собою дисциплінарний або адміністративний проступок. Подальші зміни до КК призвели до появи ще однієї норми такого роду, передбаченої в ст.2091 КК. Тобто, злочин становить собою повторення діянь, за перше з яких особа підлягає адміністративній або дисциплінарній відповідальності:

Множинність злочинів – це різновид суспільно небезпечної поведінки однієї і тієї ж особи, що у поєднанні з іншими фактичними обставинами утворює два або більше окремих фактичних складів злочинів, кожен з яких є фактичною підставою кримінальної відповідальності.

У багатьох нормах кримінального закону вживається різна термінологія, що пов'язана з виявом множинності злочинів, а саме: вчинення кількох зло-

чинів; вчинення злочину повторно; вчинення злочину особою, яка раніше вчинила злочин; вчинення злочину особою, що має судимість. Згідно з класифікацією, яка існує в теорії кримінального права і чинному Кримінальному кодексі, множинність злочинів має **три форми**: повторність злочинів; сукупність злочинів; рецидив злочинів.

У ч. 1 ст. 32 вказується, що повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією ж самою статтею або частиною статті Особливої частини КК. У ч. 3 цієї ж статті законодавець визнає повторним вчинення двох або більше злочинів і у випадках, передбачених різними статтями, коли це прямо встановлено в Особливій частині КК.

Повторність злочинів, як впливає з цих положень КК, припускає наявність таких ознак:

1) собою (групою осіб) вчинено два або більше самостійних одиничних злочинів. Конкретизуючи це положення, примітка до ст. 185, наприклад, вказує, що крадіжка чужого майна визнається повторною, якщо вона була вчинена після будь-якого посягання, пов'язаного з заволодінням майном. Тим самим закон встановлює, що повторним вважається вчинення злочину хоча б удруге, причому має на увазі одиничні самостійні злочини (викрадення шляхом крадіжки або вимагання тощо).

Одиничні злочини, що утворюють повторність, можуть мати різний характер. Повторність може мати місце при поєднанні двох або більше простих одиничних злочинів, триваючих, продовжуваних або складних (складених) злочинів. Так, повторність наявна при поєднанні таких простих злочинів як крадіжка і шахрайство, такого складеного злочину як розбій і такого простого як крадіжка тощо.

Для поняття повторності не має значення чи були два або більше злочини закінченими, чи один з них був лише готуванням до злочину або замахом на нього. Для повторності не мають значення і форми співучасті (у перший раз мав місце злочин, вчинений за попередньою змовою групою осіб, а в другий – співучасть з розподілом ролей), і роль, що виконував співучасник злочину, який утворював собою повторність: в одному випадку він міг бути виконавцем, а в іншому – пособником тощо;

2) одиничні злочини, що утворюють повторність, вчиняються неодноразово, тобто віддалені один від одного певним проміжком часу. Так, першою вчиняється крадіжка, потім, наприклад, шахрайство або послідовно дві крадіжки тощо;

3) для повторності не має значення була або не була особа засуджена за раніше вчинений нею злочин. І дійсно, якщо звернутися до статей КК, в яких передбачається повторність, то в жодній з них не сказано, що особа повинна або, навпаки, не повинна бути засуджена за раніше вчинений злочин. Скрізь у цих статтях (наприклад, ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 185 і т. д.) вказується на вчинення злочину повторно без будь-яких обмежень. Таким чином, повторність має місце як у випадках, коли за перший із вчинених злочинів особа не була засуджена, так і у випадках, коли новий злочин був вчинений після засудження за перший;

4) повторність виключається, якщо за раніше вчинений злочин особа була звільнена від кримінальної відповідальності, закінчилися строки давності або на цей злочин поширилася амністія чи за нього була погашена або знята судимість. Це положення прямо зазначено в ч. 4 ст. 32, де сказано, що повторність відсутня, якщо за раніше вчинений злочин особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, або якщо судимість за цей злочин було погашено або знято.

Види повторності злочинів.

У понятті повторності було зазначено, що вона має місце незалежно від того, була або не була особа засуджена за раніше вчинений нею злочин. Цього цілком достатньо, щоб визнати існування **двох видів** повторності злочинів:

1) повторність злочинів, не пов'язана з засудженням винного за раніше вчинений ним злочин. Її називають *фактичною повторністю*;

2) повторність злочинів, пов'язана з засудженням винного за раніше вчинений ним злочин. Повторність, пов'язану з засудженням за раніше вчинений злочин, називають *рецидивом*.

Про рецидив, його ознаки та види йтиметься у підрозділі 8.5 цього розділу.

Розглянемо повторність, не пов'язану з засудженням за раніше вчинений злочин (фактичну повторність). Її зміст розкривається шляхом аналізу її видів, характером злочинів, що її утворюють. Такими видами є: **повторність тотожних злочинів і повторність однорідних злочинів**. Саме в ч. 1 ст. 32 КК сказано про повторність тотожних злочинів, тобто передбачених тією самою статтею або частиною статті КК, а в ч. 3 ст. 32 – про повторність однорідних злочинів, передбачених у різних статтях Особливої частини КК. На підтвердження цього положення звернемося також до інших статей КК. У будь-якій статті, де повторність є кваліфікуючою ознакою, вказано, що вона має місце, коли їй передувало вчинення такого ж самого, однакового, тотожного злочину. Наприклад, у ст. 185 КК встановлена відповідальність за крадіжку чужого майна громадян. У частині 1 цієї статті сказано, що таємне викрадення чужого майна (крадіжка) карається, і далі йде санкція. Частина 2 цієї статті передбачає крадіжку, вчинену повторно. Звідси очевидно, що ч. 2 ст. 185 передбачає відповідальність за випадки, коли особа (група осіб) вчинила не менше двох крадіжок, тобто припускає повторність однакових (за складом), тотожних злочинів. Це означає, що злочини, які входять до повторності, однакові, тотожні за своїми юридичними ознаками. Отже, можна зробити висновок, що закон прямо передбачає такий вид повторності, як повторність тотожних злочинів.

Проаналізуємо далі статті закону, що стосуються повторності. Звернемося зокрема до примітки 1 до ст. 185 КК. Відповідно до її змісту шахрайство, наприклад, вважається повторним, якщо йому передувало вчинення крадіжки, грабежу, розбою, шахрайства, привласнення, викрадення вогнепальної зброї, бойових припасів і вибухових речовин тощо. Отже, наприклад, шахрайство визнається повторним, якщо йому передували грабіж або навіть розбій. У цьому випадку йдеться не про повторність однакових, тотожних, злочинів, а про

повторність подібних, близьких між собою низкою ознак злочинів. Наприклад, та сама крадіжка і вимагання – злочини не тотожні, але через їх певну подібність вони можуть утворити повторність, якщо вчинені в цій послідовності.

Далі, у деяких статтях, які передбачають відповідальність за злочинні дії з наркотичними засобами, зазначено, що вони вважаються повторними, якщо їм передувало вчинення будь-якого із злочинів, пов'язаних з незаконним обігом цих речовин (ч. 2 статей 308 і 309 і ін.). І в цих випадках для повторності не вимагається тотожності вчинених злочинів, достатньо їх подібності, однорідності. Тому таку повторність називають повторністю однорідних злочинів.

Отже, можна зробити другий висновок, що повторність однорідних злочинів також прямо встановлена законом. У частині 3 ст. 32 визначається, що вчинення двох або більше злочинів, передбачених різними статтями цього Кодексу, визнається повторним лише у випадках, передбачених в Особливій частині цього Кодексу. Тим самим закріплюється такий вид повторності, як повторність однорідних злочинів.

Крім цього слід виділити **повторність різнорідних злочинів** – це повторність злочинів, яка передбачена у кримінальному законі, при чому злочини, що до неї входять, різняться між собою змістом безпосереднього або родового об'єкта, характером і змістом діяння. При цьому відмінність між ними очевидна навіть тоді, коли окремі із критеріїв (наприклад, форми вини, характер і зміст діяння) збігаються. Такий вид повторності утворюють, наприклад, викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 262 КК) та крадіжка (ст. 185 КК) на підставі положення п.1 Примітки до ст. 185 КК; розбій (ст. 187 КК) та бандитизм (ст. 257 КК) на підставі положення, викладеного у ч. 2 ст. 187 КК.

У науці кримінального права визначаються **два види повторності**:

1) **загальна повторність**, у законі вона зазначена як одна із обставин, що обтяжують покарання (п. 1 ст. 67 КК);

2) **спеціальна повторність**, яка передбачена у відповідних статтях Особливої частини КК як така, що надає складу злочину кваліфікованого виду (наприклад, вчинення крадіжки повторно – ч. 2 ст. 185 КК).

Загальна повторність має місце за наявності двох умов:

1) вчинення злочину повторно;

2) така повторність не передбачена в жодній статті Особливої частини Кодексу, тому не впливає на кваліфікацію вчинених особою кількох злочинів, але враховується судом при призначенні покарання у межах санкції відповідної статті або частини статті.

Спеціальна повторність означає вчинення двох або більше злочинів в одному випадку лише тотожних, передбачених однією і тією ж статтею або частиною статті Особливої частини кодексу (ч. 1 ст. 32 КК), а в другому – однорідних злочинів, передбачених різними статтями кодексу, але лише у випадках, якщо повторність передбачена в таких статтях Особливої частини Криміналь-

ного кодексу (ч. 3 ст. 32 КК).

Таким чином, можна виділити наступні **види повторності злочинів, що передбачені у кримінальному законі**:

1) **повторність тотожних злочинів** – це повторність злочинів одного й того самого виду незалежно від того, чи мають ці злочини один і той самий юридичний склад. Повторність тотожних злочинів утворюють, наприклад, два грабежі, передбачені різними частинами ст. 186 КК чи зґвалтування дорослої жінки без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 152 КК) і зґвалтування неповнолітньої (ч. 3 ст. 152 КК);

2) **повторність однорідних злочинів** – це повторність злочинів, які посягають на однакові об'єкти і вчиняються в межах однієї й тієї самої форми вини. У більшості випадків повторність однорідних злочинів передбачає законодавець, формулюючи її в якості обтяжуючої обставини при створенні кваліфікованих складів злочину (ч. 2 ст. 185 КК), рідше – у Примітках (наприклад до ст. 185).

3) **повторність різнорідних злочинів** – це повторність злочинів, які різняться між собою змістом безпосереднього або родового об'єкта, характером і змістом діяння

Особливої уваги заслуговує питання **кваліфікації повторності злочинів**, яка визначається її видами. У будь-якому випадку ознака повторності повинна знаходити своє вираження в юридичній оцінці діяння.

Кваліфікація повторності тотожних злочинів має місце там, де злочини, що утворюють її, містять ознаки того ж самого складу злочину (наприклад, вчинені послідовно дві крадіжки або два заволодіння транспортними засобами). Обидва злочини, що утворюють таку повторність, охоплює одна стаття КК, в якій встановлена відповідальність за повторне вчинення даного злочину. Тому кваліфікація такої повторності в наших прикладах настає за ч. 2 ст. 185 або, відповідно, за ч. 2 ст. 289 КК. Цієї вимоги суворо дотримується і **судова практика**.

Так, стосовно **справ про вбивство** було пояснено, що, коли винний у різний час вчинив два замаху на вбивство з кваліфікуючими ознаками і за перше з них особа не була засуджена, вчинене в цілому повинно кваліфікуватися за ч. 1 ст. 15 та п. 13 ч. 2 ст. 115 та іншим її пунктам, якщо мають місце інші, крім повторності, кваліфікуючі ознаки (п.17 Постанови ПВСУ від 07.02.2003 року за № 2).

У **справах про зґвалтування** практика правильно вважає, що зґвалтування, вчинене особою, яка раніше вчинила такий саме злочин, підлягає кваліфікації за ознакою повторності за ч. 2 ст. 152 і додаткової кваліфікації першого злочину за першою частиною даної статті не потрібно.

Така кваліфікація має місце лише у випадках, коли злочини, що входять до повторності, всі є закінченими або всі є замахом на злочин чи готуванням до нього. В інших випадках при повторності тотожних злочинів настають інші правила її кваліфікації. Ці правила зводяться до того, що у разі, коли один із злочинів є закінченим, а інший – замахом (або навпаки), вчинене потребує

кваліфікації кожного злочину окремо, за відповідною частиною застосовуваної тут однієї і тієї ж статті КК.

Так, при вчиненні двох або більше зґвалтувань, відповідальність за які передбачена різними частинами ст. 152, а також при вчиненні в одному випадку замаху на зґвалтування, а в іншому – закінченого зґвалтування, дії винного слід кваліфікувати за сукупністю зазначених злочинів (п. 6 Постанови ПВСУ від 30.05.2008 року за № 5).

Повторність тотожних злочинів, якщо вона прямо не передбачена в статті Особливої частини (наприклад, особа вчинила послідовно два умисних тяжких тілесних ушкодження), розглядається в п. 1 ст. 67 як обставина, яка обтяжує покарання.

Кваліфікація повторності однорідних та різнорідних злочинів, тобто злочинів, які мають тотожні або подібні безпосередні об'єкти і вчинені з однією формою вини, не викликає якихось ускладнень. Кожний злочин, що утворює повторність, повинен отримати самостійну кваліфікацію за відповідною статтею КК, причому наступний злочин кваліфікується за ознакою повторності. Так, якщо особа вчинила послідовно розбій і крадіжку, вчинене слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 187 та ч. 2 ст. 185 КК (за ознакою повторності).

Важливе значення має **відмежування повторності від суміжних понять**.

Повторність тотожних злочинів і продовжувані злочини. Повторність, не пов'язана з засудженням за раніше вчинений злочин, тобто фактична повторність, перебуває у певному співвідношенні з поняттям продовжуваного злочину.

У частині 2 ст. 32 КК прямо сказано, що повторність, передбачена ч. 1 цієї статті (тобто повторність тотожних злочинів), відсутня при вчиненні продовжуваного злочину, який складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром.

Розглянемо їх ознаки. І при продовжуваному злочині і при повторності тотожних злочинів вчиняється дві або більше дії, які тотожні, однакові за своєю суттю. Крім того, між цими діями є певний проміжок часу.

Що ж відрізняє ці поняття? Це важлива проблема і теорії, і судової практики. Практичне значення цього питання полягає в тому, що при продовжуваному злочині виключається повторність, і діяння особи кваліфікується як єдиний злочин, наприклад, за ч. 1 ст. 185 КК (продовжувана крадіжка). При повторності тотожних злочинів, тієї ж крадіжки, застосовується ч. 2 ст. 185, що тягне за собою більш суворе покарання.

Практика Верховного суду України використовує поняття продовжуваного злочину.

Так, було зазначено, що продовжуваним визнається неодноразове безоплатне вилучення майна, яке складається з ряду тотожних злочинних дій, що охоплюються загальною метою незаконного заволодіння майном, єдиним наміром винного і складають у своїй сукупності один злочин (п. 20 Постанови ПВСУ від 06.11.2009 року за № 10).

В справі N було встановлено, що винний вирішив викрасти із сховища державної бібліотеки декілька томів стародавніх рукописів, і періодично, скориставшись недбалістю охорони, виносив по одному тому з бібліотеки, зрештою здійснивши задумане повністю. Та ж позиція має місце у справах про хабарництво. Було зазначено, що одержання службовою особою одного хабара в декілька прийомів, слід розглядати як продовжуваний злочин.

Відомі випадки продовжуваних крадіжок коли винному була потрібна визначена сума грошей, у зв'язку з чим йому «доводилося» декілька разів проникати на місце події.

У таких випадках дії за ознакою повторності кваліфікувати не можна. Зазначимо, чим продовжуваний злочин відрізняється від фактичної повторності.

Продовжуваний злочин як одиничний злочин характеризується тим, що складові його діяння, об'єднані єдиним злочинним наміром, спрямовані до загальної мети. При повторності тотожних злочинів має місце не єдиний, одиничний злочин, а множинність злочинів, де кожне окреме діяння не має з іншими того фактичного зв'язку, який властивий тотожним діянням у продовжуваному злочині. Інакше кажучи, при повторності, злочини, що її утворюють, не об'єднані єдністю злочинного наміру і загальною метою їх вчинення. Так, якщо, наприклад, сьогодні особа вчинила крадіжку з магазину, завтра – на базарі, а післязавтра – у сусіда тощо, вчинене є повторною крадіжкою і кваліфікується за ознакою повторності (ч. 2 ст. 185 КК). Водночас, якщо робітник ткацької фабрики приховав десять бобін пряжі з метою їх викрадення, встиг занести додому п'ять з них, а при винесенні ще п'яти був затриманий, дії винного слід кваліфікувати як закінчений замах на крадіжку.

Сукупність злочинів як вид множинності закріплено у ст. 33 КК України.

Аналіз цієї норми дозволяє сформулювати наступне визначення: **сукупність злочинів** – це вчинення двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких особу не було засуджено, при цьому не враховуються злочини, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом.

Таким чином, до ключових **ознак** сукупності слід відносити наступні:

1) сукупність злочинів представляє собою вчинення двох або більше злочинів, причому кожен з них має характер окремого, самостійного, одиничного злочину;

2) сукупність утворюють лише злочини, передбачені різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК;

3) кожен зі злочинів, які утворюють сукупність, передбачений самостійною статтею КК, тобто кваліфікується за однією, окремою статтею кримінального закону або за різними частинами однієї й тієї ж статті КК;

4) сукупність утворюють лише ті злочини, за вчинення яких особу не було засуджено. Це означає, що всі злочини особа вчинила до винесення вироку хоча б за один із них. Якщо ж новий злочин вчинений особою після винесення

вироку, має місце рецидив;

5) сукупність не можуть утворювати злочини, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності;

б) сукупність не утворюється за вчинення двох чи більше тотожних, однорідних чи різнорідних злочинів, коли йдеться про повторність.

В теорії кримінального права та судовій практиці **сукупність злочинів** поділяють на **реальну** та **ідеальну**.

Під **реальною сукупністю** розуміють випадки, коли особа в різний час вчиняє два або більше злочинів, кожний з яких визначений у певній статті Особливої частини Кодексу як окремих склад злочину. Таким чином, при реальній сукупності є дві або більше дії, кожна з яких являє собою самостійний злочин (наприклад, крадіжка і хуліганство).

Ідеальна сукупність є там, де одним діянням особи вчинено два чи більше злочини. Так, прикладами ідеальної сукупності може бути умисне вбивство особи вчинене шляхом підкладення вибухового пристрою у автомобіль потерпілого, давання хабара вогнепальною зброєю тощо. У цьому випадку своєю однією дією особа вчиняє два злочини, передбачені різними статтями КК.

Самий термін «ідеальна» сукупність не дуже вдалий, на що неодноразово звертали увагу багато юристів. Він, безперечно, не повністю відображає явище, яке повинен визначати. Буквальне його розуміння, певно, і призвело до того, що іноді стверджували, що ідеальна сукупність (тобто сукупність, що існує в уяві, ідеї) є за своєю сутністю єдиним злочином, хоча і таким, що містить ознаки кількох злочинів.

Проте ідеальна сукупність не є штучною юридичною конструкцією. Вона відображає таку юридичну ситуацію, коли однією дією вчинюються два або більше злочини. І тому використання терміну, його розуміння повинно повною мірою відповідати обумовленій ним об'єктивній дійсності.

Реальна сукупність має місце там, де винний різними самостійними діями вчиняє два або більше злочини. Наприклад, у разі якщо особа після вчинення крадіжки (ст. 185) через деякий час вчиняє шахрайство (ст. 190), а також тоді, коли винний з помсти вчинив вбивство (ч. 1 ст. 115) і з метою приховати цей злочин підпалив приміщення, в якому залишив свою жертву, тобто вчинив другий злочин – умисне знищення майна шляхом підпалу (ч. 2 ст. 194).

За реальної сукупності злочинів мають місце два або більше різні самостійні злочини. Кожний злочин, що входить до сукупності злочинів, кваліфікується окремо за відповідною йому статтею або частиною статті Особливої частини Кодексу, а покарання за їх вчинення суд призначає за правилами про сукупність злочинів, викладеними в ст. 70 КК.

Чим же **відрізняється ідеальна сукупність** від **реальної**? На відміну від ідеальної сукупності, де однією дією вчиняються два або більше злочини, при реальній сукупності кожне діяння, вчинене винним, утворює, з точки зору кримінального закону, самостійний злочин. Крім того, якщо при ідеальній сукупності злочини, що її утворюють, вчиняються одночасно, то при реальній сукупності обов'язково між діями що вчиняються особою, а отже, і вчиненими

злочинами, існує проміжок у часі. Тут один злочин завжди віддалений від іншого, вони вчиняються різночасно, хоча і можуть бути тісно пов'язані між собою. Наприклад, якщо особа (або група осіб) з метою вбивства потерпілого підпалює будинок, у якій той знаходився, і досягає цієї мети, перед нами ідеальна сукупність злочинів – однією дією вчинено два злочини – підпал і вбивство. Але достатньо змінити ситуацію і уявити собі, що потерпілий був спочатку вбитий, а потім будівлю з метою приховування вбивства було спалено, ми маємо реальну сукупність вбивства і підпалу, тому що кожна з вчинених дій утворює самостійний злочин.

Через різночасне вчинення злочинів при реальній сукупності її кваліфікація не викликає настільки серйозних ускладнень, як кваліфікація сукупності ідеальної.

Ідеальна сукупність відрізняється від конкуренції норм: а) за ідеальної сукупності вчиняється не один, а два чи більше злочини, кожен із яких підпадає під ознаки окремої статті КК. При конкуренції норм вчиняється один злочин, охоплюваний ознаками різних статей КК; б) при конкуренції норм підлягає застосуванню лише одна норма, що найбільш повно відображає специфіку, особливості вчиненого. За ідеальної сукупності у кваліфікації фігурують обов'язково дві або навіть більше статті КК, залежно від того, скільки злочинів містяться в діянні винного.

При цьому судова практика (п. 11 постанови ПВС України від 4 червня 2010 р. № 7 «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки») виробила такі правила кваліфікації сукупності злочинів та відмежуванні такої форми множинності від конкуренції норм: 1) якщо у складі злочину передбачене діяння, яке у поєднанні з іншими обставинами завжди утворює склад іншого злочину (наприклад, зміст діяння полягає у застосуванні фізичного насильства при вчиненні певного злочину), то питання про його кримінально-правову оцінку необхідно вирішувати з урахуванням того, наскільки охоплюється складом цього злочину таке діяння, а також з урахуванням змісту санкцій відповідних статей (частин статей) Особливої частини КК; 2) у випадках, коли складом певного злочину охоплюється вчинене одночасно з цим злочином відповідне діяння і санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК встановлене за цей злочин більш суворе максимальне основне покарання, ніж за відповідне діяння, таке діяння не утворює сукупності злочинів і окремої кваліфікації не потребує (наприклад, заподіяння умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження при вчиненні розбою або вимагання охоплюється відповідною частиною статті 187 чи частиною третьою статті 189 КК і окремо за відповідною частиною статті 122 цього Кодексу не кваліфікується); 3) водночас, коли таке діяння виходить за межі складу певного злочину, воно має кваліфікуватися окремо і утворює сукупність злочинів (наприклад, заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, при вчиненні розбою або вимагання кваліфікується за частиною четвертою статті 187 або частиною четвертою статті 189 і частиною другою статті 121 КК). У цих

випадках зміст санкцій відповідних статей (частин статей) Особливої частини КК до уваги не береться.

За наявності **складного (складеного) злочину** вчинене кваліфікується за однією статтею КК, за **ідеальної** або **реальної сукупності** застосовуються дві або більше статей КК – залежно від того, скільки злочинів входить до цієї сукупності. Така кваліфікація обумовлена тим, що складний (складений) злочин розглядається самим законом як єдиний, один злочин. За сукупності ж злочинів у діях особи є два чи більше злочинів, кожен з яких передбачений певною статтею КК.

При цьому судова практика (п. 10 постанови ПВС України від 4 червня 2010 р. № 7 «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки») виробила такі правила кваліфікації сукупності злочинів та складеного злочину: 1) якщо у складі злочину передбачене діяння, окремі прояви якого у поєднанні з відповідними обставинами утворюють склад іншого злочину, то такі прояви, як правило, повинні отримувати окрему кваліфікацію. Так, за сукупністю злочинів необхідно кваліфікувати використання завідомо підробленого документа чи самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи при шахрайстві, умисне знищення, пошкодження чи приховування офіційних документів при приховуванні злочину тощо; 2) водночас окремі з таких діянь враховано законодавцем у диспозиції відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК. У таких випадках ці діяння окремої кваліфікації не потребують (наприклад, погроза вбивством при вчиненні зґвалтування чи розбою охоплюється відповідними частинами статей 152 та 187 КК).

Реальна сукупність і повторність злочинів. Спочатку слід встановити, що об'єднує повторність і сукупність злочинів. І при сукупності і при повторності відбувається два або більше злочини, кожен з яких утворює самостійний одиничний злочин. Такі злочини, що утворюють ці поняття, вчиняються послідовно, з певним проміжком між ними у часі. Всі злочини, що входять до повторності або утворюють реальну сукупність, вчинені до засудження хоча б за один з них. Для визначення відмінності слід порівняти види фактичної повторності з реальною сукупністю.

При повторності тотожних злочинів, що є закінченими або всі складають замах на злочин, все вчинене охоплюється однією і тією ж статтею КК, а при реальній сукупності кожне з злочинних діянь підпадає під ознаки самостійної статті КК. Наприклад, дві або більше закінчені крадіжки кваліфікуються за ч. 2 ст. 185, повторне одержання хабара службовою особою – за ч. 2 ст. 368. Інша ситуація з повторністю тотожних злочинів, коли делікти, що входять до неї, підпадають під різні частини однієї і тієї ж статті КК, або, утворюючи повторність злочини, розрізняються лише тим, що один з них є закінченим, а другий – замахом на злочин (або навпаки). У цих випадках вчинене, як вказувалося вище, потрібно кваліфікувати за правилами сукупності злочинів. Така повторність тотожних злочинів виступає як *вид реальної сукупності*. Те ж слід сказати і про повторність однорідних злочинів, що припускають, кваліфікацію кожного

діяння за самостійною статтею КК. Так, вчинення крадіжки, а потім шахрайства, потребує застосування кожної з статей, які передбачають відповідальність за ці злочини, причому з урахуванням, що другий злочин є повторним. Але така ситуація свідчить, що перед нами реальна сукупність злочинів. І дійсно, зазначені види повторності у той же час є видами реальної сукупності. У таких випадках відбувається своєрідне з'єднання повторності і сукупності злочинів (це так звана **«повторність-сукупність»**),

Кримінально-правове значення сукупності злочинів. Наявність у поведінці особи такої форми множинності злочинів як їх сукупність, тягне ряд кримінально-правових наслідків. Вони, зокрема, виявляються в такому:

- 1) особа визнається винною у вчиненні кількох злочинів;
- 2) у формулі кваліфікації при сукупності злочинів кожний юридичний склад злочину відображається окремо;
- 3) кримінальним законом передбачений особливий порядок призначення покарання при сукупності злочинів;
- 4) при реальній сукупності злочинів факт вчинення особою кількох злочинів може розглядатись як обставина, що обтяжує відповідальність.

Глосарій для кращого засвоєння теми

Множинність злочинів

це різновид суспільно-небезпечної поведінки однієї і тієї ж особи, що у поєднанні з іншими обставинами утворює два або більше окремі склади злочинів, кожний з яких, маючи самостійне кримінально-правове значення, в тій чи іншій мірі впливає на зміст та обсяг сукупної кримінальної відповідальності особи. Більш просто, суть М.з. зводиться до вчинення особою двох чи більше суспільно небезпечних діянь, кожне з яких утворює ознаки самостійного складу злочину. За загальним правилом, М.з. вказує на підвищену суспільну небезпечність як особи - порушника кримінально-правової заборони, так і вчиненого такою особою. На сьогоднішній день залишається відкритою дискусія з приводу визначення терміну М.з. вперше, зокрема, на думку одних вчених (В. Чубарев та ін.) термін М.з. було вперше введено в науковий обіг наприкінці 60-х років в роботах Р. Галіакбарова, М. Єфімова та Е. Фролова, інші вчені (В. Малков та ін.) стверджують, що термін М.з. було введено у 1960 р. у монографії О. Яковлева. Термін М.з. зазвичай не використовується у кримінальному законодавстві більшості країн, однак застосовується як у вітчизняній так і у зарубіжній доктрині крим. прав. При цьому, поняття М.з. є родовим поняттям, яким охоплюються усі різновиди неодноразово вчинених особою злочинів.

Виділяють окремі форми (види) М.з., зокрема: 1) повторність злочинів (**див. Повторність злочинів**); 2) сукупність злочинів (**див. Сукупність злочинів**). Зазвичай, вказується на наявність третьої форми (виду) М.з. – 3) рецидив злочинів (**див. Рецидив злочинів**), однак останній, по-суті, є особливим різновидом повторності злочинів (яка пов'язана з наявністю факту су-

димості, не знятої або не погашеної за попередній умисний злочин). В окремих джерелах навч. та наук. характеру (В. Навроцький та ін.) традиційний поділ М.з. на повторність сукупність та рецидив (законодавчий підхід) критикується, натомість вказується, що більш коректною виглядає класифікація форм М.з., в основу якої покладено характер поведінки особи при вчиненні двох або більше злочинів, і у відповідності до такого критерію, можна вести мову про: 1) повторність (повторення) злочинів; та 2) ідеальну сукупність злочинів. У наук. літературі також вказується на наявність таких двох різновидів М.з.: 1) фактична множинність (*див. Фактична множинність злочинів*); та 2) юридична множинність (*див. Юридична множинність злочинів*).

М.з. характеризується низкою ознак: 1) кожне із діянь, які утворюють множинність, повинні бути злочином, а не адміністративним правопорушенням чи дисциплінарним проступком; 2) діяння, що утворюють множинність, повинні містити у собі ознаки двох або більше самостійних складів злочинів (закінчених чи незакінчених, вчинених одноособово чи у співучасті з іншими особами); 3) кожне діяння повинно мати юридичну значимість, тобто мати якість тягти за собою крим.-прав. наслідки у виді можливості притягнення особи до кримінальної відповідальності. З урахуванням наведених ознак, визначаються випадки, в яких сукупність діянь не утворює М.з.: 1) об'єднання у поведінці особи злочину та іншого правопорушення (адміністративного, дисциплінарного тощо); 2) суспільно небезпечні діяння неосудних та осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (в т.ч. якщо одне діяння вчинене до настання віку, з якого настає крим. відповідальність); 3) діяння, лише повторення яких утворює той чи інший злочин (це, зокрема вказівки у крим. прав. нормах на «систематичність», «неодноразовість» та ін., в цих випадках відсутня М.з., а вказівка на повторення вживається для описання об'єктивної сторони відповідного одиничного злочину); 4) відсутність матеріально-правових і процесуальних перешкод (це, зокрема: а) наявність факту звільнення від крим. відповідальності за один зі злочинів за підставами, викладеними у законі; б) у разі сливу строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за один зі злочинів (дане твердження у крим. прав. науці, водночас, є дискусійним, поряд із цим існує точка зору, що М.з. можуть утворювати і ті злочини, стосовно яких сплили строки давності, але за вчинення яких особа від кримінальної відповідальності судом не звільнялась, адже сплив строків давності не містить прямої вказівки на усунення юридичної значущості раніше вчиненого злочину (В. Навроцький та ін.); в) відсутність скарги потерпілого у кримінальних справах приватного і приватно-публічного обвинувачення (наприклад, при згвалтуванні у випадку, якщо потерпіла особа не порушувала питання про притягнення винного до крим. відповідальності, не має підстав повторне, вчинене тією ж самою особою згвалтування кваліфікувати як повторний злочин та ін.). Практичне значення М.з. полягає в тому, що форми (види) множинності повинні враховуватись при кваліфікації злочинів та призначенні покарання, при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності й покарання.

Одиничний злочин

це діяння, яке містить ознаки тільки одного (єдиного) передбаченого кримінальним законом, самостійного складу злочину. О.з. конструюються виходячи з соціальних властивостей відповідного діяння, з типовості цього діяння, а також, єдності об'єктивних і суб'єктивних його ознак. Характерними прикладами О.з. є вбивство, розбій, хуліганство, терористичний акт тощо. Поняття О.з. не розкривається у кримінальному законі переважної більшості країн, однак обов'язково має наукове визначення з огляду на те, що О.з. є структурним елементом кожного виду множинності злочинів. У наук. та навч. літературі О.з. залежно від характеру описання в законі їх об'єктивної сторони і, як наслідок, особливостей суб'єктивної сторони таких злочинів, поділяють на: 1) прості О.з. (*див. Простий одиничний злочин*); та 2) ускладнені О.з. (*див. Ускладнений одиничний злочин*). Будь-який О.з. кваліфікується за однією статтею (частиною статті), яка його передбачає, однак у випадку вчинення замаху на нього або скоєння його у групі (а не одноособово), необхідне обов'язкове посилення на відповідні частини статей що передбачають стадії вчинення злочину чи співучасть у ньому.

Простий одиничний злочин

це один з різновидів одиничного злочину (*див. Одиничний злочин*), що характеризується відносною нескладністю законодавчого визначення його об'єктивних та суб'єктивних елементів. Для П.о.з. характерною є наявність одного діяння (в цьому випадку, має місце формальний склад злочину) або одного діяння і одного, або декількох суспільно небезпечних наслідків (в цьому випадку, має місце матеріальний склад злочину). П.о.з. виділяють поряд з ускладненим одиничним злочином (*див. Ускладнений одиничний злочин*).

У наук. літературі, П.о.з. розрізняють та класифікують в залежності від їх конструкції. Найбільш повною та обґрунтованою вважається класифікація П.о.з. (Ю. Баулін та ін.) за якою виділяють: а) злочини з одним діянням, суспільно небезпечні наслідки якого не визначені у кримінальному законі (має місце формальний склад злочину). Типовими прикладами таких П.о.з. можуть бути погроза вбивством, завідомо неправдиве показання, розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) тощо; б) злочини з двома діяннями, що передбачені законом як обов'язкові. Типовими прикладами таких П.о.з. можуть бути згвалтування (тобто статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи), або самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи (що поєднане із вчиненням будь-яких суспільно небезпечних діянь) тощо. При цьому, особливістю даного різновиду П.о.з. є те, що в цих злочинах кожне з діянь, взяте самостійно, у відриві від іншого (або хоча б тільки одне із таких діянь), саме по собі злочинним не визнається і тільки в поєднанні вони становлять одиничний злочин; в) злочини з двома чи більше діяннями,

що передбачені в законі як альтернативні. Типовими прикладами таких П.о.з. можуть бути діяння пов'язані з виготовленням, зберіганням, придбанням, перевезенням, пересиланням, ввезення в країну з метою збуту, а також збут підрубленої національної валюти, іноземної валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї, або ж незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів тощо. У диспозиціях статей кримінального закону даного виду П.о.з. законодавець фактично називає в альтернативі декілька діянь, кожне з яких самостійно, а так само їх сукупність у будь-якій кількості і будь-якому поєднанні становлять один одиничний злочин; d) злочини з одним діянням і одним наслідком (має місце матеріальний склад злочину). Типовим прикладом таких П.о.з. є крадіжка, грабіж, вбивство тощо. При цьому одному діянню описаному в законі може кореспондувати лише один вид наслідків; e) злочини з одним діянням та декількома наслідками, які передбачені в законі як альтернативні. Типовим прикладом таких П.о.з. є умисне тяжке тілесне ушкодження (це зокрема і умисне тілесне ушкодження, яке спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя). До даного виду П.о.з. належать ті злочини з матеріальним складом, в яких одне діяння може тягти за собою два чи більше з описаних у законі суспільно небезпечних наслідків, кожен з яких, водночас, сам по собі є достатнім для наявності складу злочину. Узагальнюючи класифікацію П.о.з. у навч. літературі часто вказується, що П.о.з. характеризуються наявністю однієї дії (бездіяльності) та одного наслідку або однієї дії та декількох наслідків або, в решті-решт, наявністю альтернативних дій.

Ускладнений одиничний злочин

це один з різновидів одиничного злочину (*див. Одиничний злочин*), що характеризується більш складною структурою складу (у порівнянні з простим одиничним злочином – *див. Простий одиничний злочин*), має складні об'єктивні та суб'єктивні сторони вчиненого. У наук. літературі існують різні підходи до класифікації У.о.з. Найбільш поширеним є поділ У.о.з. на: 1) триваючі злочини (*див. Триваючий злочин*); 2) продовжувані злочини (*див. Продовжуваний злочин*); та 3) складені злочини (*див. Складений злочин*). Крім цього, серед У.о.з. також виділяють: 1) злочини з двома діями (*див. Злочин з двома діями*); 2) злочини з альтернативними діями (*див. Злочин з альтернативними діями*); та 3) злочини, які кваліфіковані наявністю додаткових тяжких наслідків (*див. Злочини, які кваліфікуються за настанням додаткових тяжких наслідків*). Поряд із зазначеними вище, найбільш поширеними точками зору, у наук. літературі пропонуються й інші класифікації У.о.з. (які, одночасно, у своєму складі не виключають і «традиційних видів» таких злочинів).

В окремих джерелах, авторами (А. Наумов, Б. Леонтьєв, І. Тяжкова та

ін.) пропонується виділяти такі види У.о.з.: 1) продовжуваний; 2) триваючий; 3) складений (або по іншому - двооб'єктний); 4) злочин з альтернативними діями (або, відповідно, бездіяльністю); 5) злочин, що характеризується наявністю додаткових тяжких наслідків (або по іншому - злочин, кваліфікований за наслідками). Ряд вчених (Г. Криволапов та ін.) пропонує виділяти поряд із зазначеними У.о.з. також такий різновид як «злочини, які вчиняються шляхом повторних дій» (*див. Злочини які вчиняються шляхом повторних дій*). Окремі вчені (З. Незнамова, В. Попов та ін.) доповнюють наведений перелік різновидів У.о.з. «злочинами з ускладненою суб'єктивною стороною» (*див. Злочини з ускладненою суб'єктивною стороною*). Поряд із цим, необхідно враховувати, що поза дослідженням множинності (*див. Множинність злочинів*) поняття У.о.з. навряд чи має зміст, і через це, всі злочини що так чи інакше можуть бути віднесені до У.о.з., це, передусім, злочини, які мають хоча б якісь спільні риси з повторністю злочинів, рецидивом злочинів чи сукупністю злочинів.

Сукупність злочинів

це вчинення особою двох або більшої кількості злочинів, передбачених різними статтями чи різними частинами однієї статті кримінального закону, за жоден з яких її не було засуджено. С.з. є однією з форм множинності злочинів (*див. Множинність злочинів*). С.з. не утворюється при вчиненні двох і більше тотожних злочинів, оскільки такі випадки у крим. прав. розглядаються як повторність (*див. Повторність злочинів*). Крім того, С.з. не утворюється й у випадках, якщо особа була засуджена хоча б за один зі злочинів, про які йде мова – в цьому випадку має місце рецидив злочинів (*див. Рецидив злочинів*). Разом із цим, в ряді випадків С.з. утворюється вчиненням діянь, які передбачені різними частинами однієї статті кримінального закону, однак лише у тому випадку, коли кожною частиною статті передбачено самостійний склад злочину. Крим.-прав. аспекти С.з. в Україні висвітлені у дисертаційному дослідженні А. Стрижевської.

Про наявність С.з. можна вести мову у випадках, якщо: 1) особою вчинено два чи більше злочинів, причому кожен із них має характер окремого, самостійного, одиничного злочину (*див. Одиничний злочин*); 2) кожен із злочинів, які утворюють сукупність, передбачений самостійною статтею кримінального закону, тобто кваліфікується за однією, окремою статтею кримінального закону або за різними частинами однієї й тієї ж статті; 3) за жодний злочин, який входить до сукупності, особа не була ще засуджена. З наведеного вище слідує, що у випадках С.з., кожен із злочинів, які входять у таку сукупність, підлягає самостійній кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті кримінального закону.

У науці крим. прав. С.з. традиційно поділяють на два види, зокрема це: 1) сукупність ідеальна (*див. Ідеальна сукупність злочинів*); та 2) сукупність реальна (*див. Реальна сукупність злочинів*). Такого розподілу, зазвичай, до-

тримується і судова практика. Водночас, в окремих джерелах зустрічається також виділення третього виду С.з.: 3) сукупність реально-ідеальна (*див. Реально-ідеальна сукупність злочинів*).

С.з. необхідно розрізняти із складеними злочинами (*див. Складений злочин*). При цьому, спільним для С.з. та складеними злочинами є те, що складений злочин містить в собі два (а то й більше) злочинні діяння, кожне з яких є самостійним злочином, але об'єднані законодавцем в один склад злочину і тому охоплюються ознаками однієї статті кримінального закону через органічну єдність цих діянь (при С.з. не прослідковується такої єдності, злочини вчинюються хоча і одночасно, разом, однак органічно вони не являють собою єдиний вольовий акт особи). З цього приводу у наук. та навч. літературі робиться цілком обґрунтований висновок: складений злочин являє собою ніщо інше як враховану законодавцем, тобто прямо передбачену законом як одиничний злочин реальну або ідеальну сукупність. Тим не менш, цілком реальні випадки у яких С.з. утворюється поєднанням складеного злочину та іншими одиничними злочинами (наприклад, випадки кваліфікації за сукупністю злочинів розбою, поєданого з убивством, де розбій – складений злочин, утворює сукупність з іншим одиничним злочином – убивством). С.з. (зокрема, мова йде про реальну сукупність) також необхідно відмежовувати від повторності тожовних злочинів (*див. Повторність тотожних злочинів*).

Реальна сукупність злочинів

має місце у тих випадках, коли особа двома або більше різними діяннями вчиняє в різний час два або більше різних самостійних злочинів і ні за один з них вона не була засуджена. Р.с.з. є різновидом такої форми множинності злочинів (*див. Множинність злочинів*) як сукупність злочинів (*див. Сукупність злочинів*). Кількість діянь при Р.с.з. відповідає кількості злочинів (два діяння – два злочини, три діяння – три злочини тощо). У переважній більшості випадків при Р.с.з. діяння відбуваються в різні моменти часу, однак якщо один із злочинів є триваючим, вони можуть і реально збігтися в часі. Характерним прикладом Р.с.з. є вчинення крадіжки та вбивства, або зґвалтування та шахрайства. В окремих випадках Р.с.з. може бути наявною також й у випадку вчинення особою діянь одного типу та виду (так, судова практика, як правило, відносить до Р.с.з. хуліганство, що складалось з кількох епізодів, де, наприклад, перший характеризувався особливою зухвалістю, другий крім того – застосуванням зброї, а третій – опором представникові влади; при цьому наявні три окремі злочини передбачені різними частинами статті кримінального закону якою передбачається відповідальність за хуліганство, тобто є Р.с.з.). Р.с.з. необхідно відрізняти від сукупності ідеальної (*див. Ідеальна сукупність злочинів*). Зокрема, на відміну від ідеальної сукупності, де однією дією вчиняються два або більше злочини, при Р.с.з. кожне діяння, вчинене винним, утворює, з точки зору кримінального закону, самостійний злочин, і такі злочини завжди віддалені один від іншого (за винятком триваючих злочинів), вони вчиняються різ-

ночасно, хоча і можуть бути тісно пов'язані між собою. Р.с.з. необхідно також відрізняти від повторності злочинів (*див. Повторність злочинів, Фактична повторність*).

Ідеальна сукупність злочинів

має місце у тих випадках, коли особа одним діянням вчиняє два або більше різних самостійних злочинів без розриву у часі. І.с.з. є різновидом такої форми множинності злочинів (*див. Множинність злочинів*) як сукупність злочинів (*див. Сукупність злочинів*). І.с.з. можуть утворювати лише різнорідні діяння. Характерними прикладами І.с.з. можуть виступати випадки вчинення особою отримання посадовою особою у виді хабара (неправомірної вигоди) наркотичних засобів або умисне вбивство особи шляхом підпалу будинку, де знаходився потерпілий, тощо. В наведених прикладах однією дією особа вчиняє одночасно два злочини, передбачені різними статтями кримінального закону. При цьому, І.с.з. може складатись як з двох, так і з трьох чи навіть більше злочинних діянь (наприклад, особа яка є адвокатом, зловживаючи довірою громадян під загрозою розголошення компрометуючих даних вимагає у них гроші начебто для передачі посадовим особам – де особа одночасно вчинює щонайменш три злочини: вимагання, шахрайство, підбурювання на давання неправомірної вигоди). І.с.з. необхідно відрізняти від сукупності реальної (*див. більш докладно Реальна сукупність злочинів*).

У наук. літературі існують різні точки зору з приводу різновидів І.с.з. Зокрема, деякі вчені виділяють такі види як: 1) І.с.з., що посягають на різні об'єкти; та 2) І.с.з., що посягають на один і той же об'єкт (А. Яковлев та ін.); інші вчені вказують на наявність: 1) проста ідеальна сукупність злочинів, що вчинена одним діянням, яке має разовий характер; та 2) складна ідеальна сукупність, що вчинена одним діянням, яке передбачає множинний характер рухів (триваючий характер діяння) (Т. Созанський та ін.). Окремі дослідники пропонують розділяти однооб'єктну ідеальну сукупність злочинів на два види: 1) сукупність з однаковою (однорідною) формою вини; та 2) сукупність з різною (різнорідною) формою вини (В. Малков). Крим. прав. доктрина та судова практика виходять з того, що І.с.з. відсутня у наступних випадках: а) якщо одне з діянь виступає як етапу реалізації або складової частини іншого, більш небезпечного діяння (наприклад, заповідання умисного легкого тілесного ушкодження при розбої – поглинається складом розбою, оскільки виступає однією з ланок процесу насильницького вилучення майна); б) якщо в діянні присутні ознаки різних кваліфікованих складів одного і того ж злочину; с) якщо в діянні присутні ознаки кваліфікованого та особливо кваліфікованого складу одного і того ж злочину (в такому випадку діяння повинно кваліфікуватись за тією нормою, яка передбачає найбільш суворе покарання, проте в підсумковому процесуальному документі повинно бути зазначено й інші кваліфікуючі ознаки). Необхідно розрізняти І.с.з. та конкуренцію кримінально-правових норм (*див. Конкуренція кримінально-правових норм*), при І.с.з. відрізняється тим,

що: а) за ідеальної сукупності вчиняється не один, а два чи більша кількість злочинів, кожен з яких підпадає під ознаки окремої статті кримінального закону (в той же час, при конкуренції норм вчиняється один злочин, охоплений ознаками різних статей кримінального закону, однак при цьому підлягає застосуванню лише одна норма, що найбільш повно відображає специфіку, особливості вчиненого); б) за ідеальної сукупності у кваліфікації обов'язково фігурують дві чи більша кількість статей кримінального закону, залежно від того, скільки злочинів містить діяння винного.

Повторність злочинів

це вчинення двох або більшої кількості злочинів, передбачених тією ж статтею чи частиною статті кримінального закону. В окремих випадках, П.з. визнається також і вчинення двох або більшої кількості злочинів, передбачених різними статтями кримінального закону. П.з. є формою (видом) множинності злочинів (*див. Множинність злочинів*). Поряд із зазначеним вище визначенням, існують й інші точки зору щодо змісту поняття П.з., зокрема, вказується, що П.з. це: 1) вчинення двох і більше тотожних або однорідних злочинів до засудження та з моменту вчинення яких не втрачені правові властивості (М. Становський); 2) вчинення декількох тотожних злочинів (А. Піонтковський); 3) випадки вчинення особою двох і більше однорідних злочинів до засудження (А. Яковлев); 4) вчинення особою неодноразово двох чи більше злочинів, принаймні два з яких зберігають кримінально-правове значення (Н. Устрицька). Крим.-прав. проблематика П.з. в Україні висвітлювалась в дисертаційному дослідженні Н. Устрицької.

У крим. прав. літературі найчастіше виділяють такі ознаки П.з.: 1) особа (або група осіб у разі співучасті у злочині) вчиняє два чи більше самостійних одиничних злочинів (*див. Одиничний злочин*), які водночас, можуть мати різний характер (найбільш характерно дана особливість прослідковується при вчиненні злочинів пов'язаних із заволодінням чужим майном, наприклад, повторною у більшості країн світу визнається крадіжка вогнепальної зброї, якщо її вчинено особою яка до цього вчинила звичайну крадіжку або заволоділа транспортним засобом, або у випадку коли особа вчинює крадіжку, а після – грабїж або розбій та ін., в той час як всі ці злочини передбачені різними статтями кримінального закону); 2) одиничні злочини, що утворюють повторність, вчиняються неодноразово, тобто вони обов'язково віддалені один від одного певним проміжком часу; 3) для поняття повторності не має значення, були два або більше злочинів, закінченими чи один з них був лише готуванням (замахом) до злочину; 4) на визначення повторності не впливають форми співучасті (наприклад, крадіжка вчинена за попередньою змовою групою осіб, а потім – крадіжка організованою групою) і роль, що виконував співучасник у злочині, який утворював собою повторність; 5) для повторності не має значення, була чи не була особа засуджена за раніше вчинений злочин, при цьому, П.з. має місце як у випадках, коли за перший із вчинених злочинів особа не була засуджена,

так і у випадках, коли новий злочин був вчинений після засудження за перший; 6) П.з. виключається, якщо за раніше вчинений злочин особа була звільнена від кримінальної відповідальності, закінчилися строки давності чи на цей злочин поширилася амністія або судимість за нього було погашено або знято.

У наук. та навч. літературі існують різні точки зору та, відповідно, підходи до класифікації П.з. У навч. літературі П.з. найчастіше поділяють на такі види: 1) повторність злочинів, не пов'язана з засудженням винного за раніше вчинений ним злочин – або фактична повторність (*див. Фактична повторність*); 2) повторність злочинів, пов'язана з засудженням винного за раніше вчинений ним злочин (найчастіше така повторність ототожнюється з рецидивом злочинів – *див. Рецидив злочинів*). Окрім вказаних, також вирізняють: 3) повторність тотожних злочинів; 4) повторність однорідних злочинів; 5) повторність різнорідних злочинів. Окремі вчені (Ю. Красиков, Ф. Рагімов, М. Становський, В. Шмельов та багат. ін.) в різноманітних поєднаннях до різновидів П.з. відносять також: 6) неодноразовість; 7) систематичність; 8) злочинний промисел; 9) спеціальний рецидив; 10) особливо небезпечний рецидив (*див. відповідні терміни*) та деякі ін. Також виділяють повторність загальну (*див. Загальна повторність*) та спеціальну (*див. Спеціальна повторність*), в залежності від способу її закріплення у крим. законі.

Як правило на практиці, виникають ускладнення при кваліфікації діянь в яких є ознаки П.з. що обумовлюється низкою факторів. Водночас, найголовніші аспекти кваліфікації П.з. можна звести до того, що: а) у випадках, коли повторність передбачена кримінальним законом як кваліфікуюча ознака відповідного злочину, вчинення двох чи більше таких злочинів, передбачених однією статтею, кваліфікується за тією частиною статті, якою передбачено цю ознаку; б) у випадках коли один чи декілька із вчинених винним П.з. підпадають під норми кримінального закону, які є особливо кваліфікованими складами, вчинене належить кваліфікувати за тією частиною відповідної статті, яка передбачає найбільш тяжке покарання, при цьому, окрема кваліфікація за ознакою повторності у цих випадках не потрібна (проте у відповідних процесуальних документах (обвинувальному висновку, вироку та ін.) обов'язково має бути вказана і така ознака вчинених злочинів, як повторність; с) у випадках вчинення винним двох або більше умисних злочинів, передбачених статтею кримінального закону, яка не передбачає такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення злочину повторно, вчинене кваліфікується за статтею (частиною статті), яка передбачає основний, а за наявності інших кваліфікуючих обставин - кваліфікований склад даного злочину, проте, якщо всі вчинені у цих випадках злочини є тотожними і передбачаються однією й тією самою статтею (частиною статті) кримінального закону – окрема кваліфікація кожного з них не потрібна, однак факт вчинення злочину повторно може бути враховано як обтяжуючу покарання обставину; d) у випадках коли винний вчинив два або більше передбачених різними статтями кримінального закону злочинів, які закон визнає повторністю, кожен із вчинених злочинів кваліфікується за відповідною статтею (частиною статті) кримінального закону, але другий і всі

наступні злочини - за частиною відповідної статті кримінального закону, яка передбачає вчинення зазначеного злочину повторно, за винятком злочинів (другий та наступні), що підпадають під норми кримінального закону, які є особливо кваліфікованими складами; е) у випадках коли винного було звільнено від кримінальної відповідальності за злочин або на підставі акта амністії чи помилування, а так само у випадках, коли судимість за цей злочин було погашено або знято, наступний злочин не повинен враховуватись як такий, що утворює разом з іншими злочинами повторність.

Фактична повторність

це одна з форм множинності злочинів (окремий різновид повторності – **див. Повторність злочинів**), що полягає у вчиненні кількох окремих діяннями в різний час (або у різних ситуаціях) кількох тотожних, однорідних або різних злочинів, за жоден з яких - на момент вчинення останнього діяння (котре може містити кілька злочинів – випадки ідеальної сукупності) – особа не була засуджена. Ф.п. у переважній більшості випадків розглядається через аналіз її двох видів: 1) повторність тотожних злочинів (**див. Повторність тотожних злочинів**); та 2) повторність однорідних злочинів (**див. Повторність однорідних злочинів**). Водночас, в окремих джерелах цілком слушно вказується на наявність третього виду Ф.п. – 3) повторність різнорідних злочинів (**див. Повторність різнорідних злочинів**).

Повторність тотожних злочинів

це особливий різновид фактичної повторності злочинів (**див. Фактична повторність**), яка утворюється у випадках, якщо злочини, що її утворюють, містять ознаки того ж складу злочину (наприклад, вчинені послідовно дві крадіжки чи два заволодіння транспортними засобами). Інакше кажучи, П.т.з. являє собою вчинення двох або більше злочинів одного й того самого виду при єдності об'єкта та об'єктивної сторони. Законодавча практика свідчить, що у більшості випадків, П.т.з. прямо визначена у статтях кримінального закону в якості кваліфікуючої ознаки відповідного діяння. Водночас, якщо П.т.з. прямо не передбачена в статті кримінального закону (наприклад, особа вчинила послідовно два умисних тяжких тілесних ушкодження), то вона повинна розглядатись як обставина, що обтяжує покарання.

Необхідно враховувати, що П.т.з. перебуває у певному співвідношенні з поняттям продовжуваного злочину (**див. Продовжуваний злочин**), а їх розрізнення є важливою проблемою і теорії, і судової практики. Практичне значення цього питання полягає в тому, що при продовжуваному злочині виключається повторність, і через це, діяння особи кваліфікується як єдиний злочин (наслідком чого є відсутність такої кваліфікуючої ознаки як «повторно», яка в свою чергу тягне за собою і більш суворе покарання для винної особи). Судова практика та теорія крим. прав. при розмежуванні П.т.з. та продовжуваних злочинів виходять з того, що: а) продовжуваний злочин як єдиний злочин характе-

ризується тим, що складові його діяння, об'єднані єдиним злочинним наміром, спрямовані до загальної мети; б) при П.т.з. має місце не єдиний, єдиничний злочин, а множинність злочинів, де кожне окреме діяння не має з іншими того фактичного зв'язку, який властивий тотожним діянням у продовжуваному злочині. Таким чином, при П.т.з., злочини, що її утворюють, не об'єднані єдністю злочинного наміру і загальною метою їх вчинення, в той час як при продовжуваному злочині всі дії винного обов'язково повинні бути об'єднані єдиним злочинним наміром та спрямовані на досягнення єдиної, загальної мети.

Крим. прав. доктриною та судовою практикою вироблені основні правила кваліфікації П.т.з., які можна звести до такого: а) злочини повинні кваліфікуватись за кваліфікуючою ознакою «повторність» відповідної статті кримінального закону; б) у випадках, коли один зі злочинів був закінченим, а другий (чи інші) не закінчений, кваліфікація першого – здійснюється окремо за відповідною частиною статті кримінального закону, а наступний злочин (та всі наступні злочини) кваліфікуються як готування або замах і за кваліфікуючою ознакою повторність цієї статті кримінального закону; с) у випадках, коли особа перший злочин вчинює як виконавець, а другий (та й інші) як організатор, підбурювач або пособник (при цьому була попередня змова між співучасниками), кваліфікація здійснюється окремо за відповідною частиною статті кримінального закону, а наступний злочин кваліфікується за частинами статей кримінального закону, які визначають вид співучасника і кваліфікуючою ознакою повторність цієї статті кримінального закону; d) у випадках, коли один чи декілька з вчинених особою повторних злочинів підпадають під норми кримінального закону, які є особливо кваліфікованими складами, вчинене кваліфікується за тією частиною відповідної статті, яка передбачає найбільш тяжке покарання, проте окрема кваліфікація за ознакою «повторність» в такому разі не потрібна (поряд із цим, у відповідних процесуальних документах така ознака повинна знайти своє відображення). В окремих джерелах навч. та наук. характеру вказується, що П.т.з. включає в себе неодноразовість злочинів, систематичність злочинів та злочинний промисел (**див. відповідні терміни**).

Повторність однорідних злочинів

це особливий різновид фактичної повторності злочинів (**див. Фактична повторність**), яка утворюється у випадках якщо злочини, що її утворюють мають тотожні чи подібні безпосередні об'єкти та вчинені з однією формою вини (наприклад, у більшості кримінальних законів світу викрадання майна визнається повторним не лише тоді, коли раніше було вчинене тотожне викрадання майна, але й тоді, коли йому передувало будь-яке однорідне розкрадання майна, а в окремих випадках і насильницьке його вилучення). Інакше кажучи, П.о.з. являє собою вчинення двох або більше злочинів, які пов'язані однаковими або подібними об'єктами, вчиняються у межах однієї й тієї самої форми вини. При цьому, важливо враховувати, що для кваліфікації П.о.з. обов'язково необхідно встановлювати послідовність вчинення окремих дій, через те,

що у ряді випадків, при різній послідовності вчинення дій, буде мати місце або наявність П.о.з., або її відсутність (наприклад, за КК України у випадку вчинення спочатку розбою, а потім крадіжки – буде мати місце П.о.з., проте у випадку вчинення спочатку крадіжки, а потім робою – П.о.з. буде відсутня, а розбій підлягає кваліфікації без кваліфікуючої ознаки – вчинення повторно). При кваліфікації діянь які містять ознаки П.о.з., зазвичай, не виникає складнощів (на відміну від кваліфікації повторності тотожних злочинів – **див. Повторність тотожних злочинів**), і через це, основним правилом для кваліфікації П.о.з. є наступне: кваліфікація кожного злочинного діяння здійснюється самостійно за відповідною нормою кримінального закону, при цьому злочин, вчинений пізніше – кваліфікується за ознакою повторності.

Повторність різнорідних злочинів

це особливий різновид фактичної повторності злочинів (**див. Фактична повторність**), яка утворюється у випадках коли злочини, що її утворюють різняться між собою змістом безпосереднього об'єкта, характером і змістом діяння чи формами вини. На відміну від інших різновидів фактичної повторності (**див. Повторність однорідних злочинів, Повторність тотожних злочинів**), при П.р.з. відмінність між злочинами має «якісний» характер, при цьому, така відмінність, як правило, очевидна навіть тоді, коли окремі із зазначених критеріїв (наприклад, форми вини) збігаються (наприклад, крадіжка і хуліганство тощо).

Рецидив злочинів

термін походить від лат. *recedivus*, що дослівно означає повторення явища після його помітного (уявного) зникнення; у крим. прав., кримінол. та крим.-вик. прав. Р.з. розглядається щонайменше з двох (основних) точок зору: 1) Р.з. є вчинення особою будь-якого повторного злочину, незалежно від наявності судимості та інших обставин, тобто так званий кримінологічний або фактичний Р.з. (**див. Кримінологічний рецидив злочинів**); 2) Р.з. є вчинення особою нового умисного злочину, особою яка має судимість за попередній умисний злочин, тобто так званий кримінально-правовий або легальний Р.з. (**див. Кримінально-правовий рецидив злочинів**). Таким чином, у наук. літературі справедливо зазначається, що існує кримінально-правове та кримінологічне визначення поняття Р.з., однак у кримін., в свою чергу, прийнято більш широке визначення Р.з. (А. Долгова та ін.). І в першому і в другому випадках, Р.з. є різновидом повторності злочинів (**див. Повторність злочинів**). Необхідно зауважити, що про кримін. та крим.-прав. Р.з., більш точно говорити як про відповідне «поняття» або «розуміння» такого рецидиву, адже у чинному законодавстві сам Р.з. розглядається з крим.-прав. позиції, а не з кримін., проте визначається саме як Р.з. Тобто кримін. та крим.-прав. Р.з. є не стільки видами Р.з., скільки окремими поняттями, в які різні дослідники вкладають різний зміст. Поряд із цим, в наук. літературі висловлюється точка зору, що протиріччя між крим.-прав. та

кримін. Р.з. немає, а є співвідношення загального з особливим (А. Зелінський). Р.з. та рецидивній злочинності в Україні присвячені дисертаційні дослідження таких науковців як: В. Батиргареева, І. Кисельов, Ю. Ліхолетова, Н. Пісоцька, В. Ткачук. Дискусія щодо доцільності використання терміну Р.з. для позначення відповідного поняття (крим.-прав. чи кримін.) в основному пов'язана із ознаками Р.з. та, відповідно, наслідками для особи, в діях якої може мати місце Р.з. Зокрема, окремі науковці вказують на недоцільність використання терміну Р.з. для позначення будь-яких повторних злочинів, тим більше вчинених через необережність, акцентуючи при цьому увагу на необхідності наявності обов'язкової ознаки – судимості особи за попередній злочин та умисній формі вини (В. Батиргареева), інші – навпаки намагаються обґрунтувати, що термін Р.з. як раз необхідно застосовувати для позначення будь-яких умисних злочинів, безвідносно до факту наявності судимості у особи на момент вчинення злочинів (П. Гришанин, І. Кисельов та ін.), і нарешті, окремі дослідники вважають за необхідно застосовувати термін Р.з. для позначення всіх повторних злочинів вчинених особою, в тому числі з необережності (А. Закалюк, А. Зелінський, В. Кудрявцев та ін.). Крим.-прав. та кримін. аспекти Р.з. досліджувались в Україні в дисертаціях таких вчених як В. Батиргареева, І. Кисельов, Ю. Ліхолетова, Н. Пісоцька, В. Ткачук.

У наук. та навч. літературі Р.з. розглядається як з крим. прав. так і з кримін. точок зору. У кримін. літературі при розгляді поняття Р.з. зазвичай акцентують увагу на таких ознаках як: 1) наявність двох окремих самостійних злочинів вчинених особою; 2) умисність цих посягань (іноді визнаються рецидивом також і необережні злочини). У крим. прав. літературі, при розгляді поняття Р.з. виділяють такі ознаки: 1) рецидив наявний, якщо особа вчинила два чи більше самостійних і тільки умисних злочинів; 2) за рецидиву кожен із вчинених злочинів утворює одиничний злочин (різні його види); 3) злочини, що створюють рецидив, обов'язково віддалені один від одного певним проміжком часу, іноді дуже тривалим; 4) судимість особи за попередній злочин.

В залежності від різних критеріїв, у наук. літературі виділяють окремі види Р.з., зокрема: 1) за наявністю судимостей у особи: а) легальний (**див. Легальний рецидив злочинів**); б) фактичний (**див. Фактичний рецидив злочинів**); в) кримінологічний (**див. Кримінологічний рецидив злочинів**); 2) за ступенем суспільної небезпечності та тяжкості злочинів: д) простий (**див. Простий рецидив злочинів**); е) небезпечний (**див. Небезпечний рецидив злочинів**); ф) особливо небезпечний (**див. Особливо небезпечний рецидив злочинів**); а також, в окремих джерелах ще й - г) тяжких та особливо тяжких злочинів (**див. Рецидив тяжких та особливо тяжких злочинів**); 3) за часом вчинення злочину: ж) пенітенціарний (**див. Пенітенціарний рецидив злочинів**); з) підпенітенціарний (**див. Підпенітенціарний рецидив злочинів**); к) постпенітенціарний (див. Постпенітенціарний рецидив злочинів); л) реабілітаційний (**див. Реабілітаційний рецидив злочинів**); 4) за кількістю судимостей у особи: м) простий (**див. Простий рецидив злочинів**); н) складний (**див. Складний рецидив злочинів**); 5) за характером вчинених злочинів:

о) загальний (*див. Загальний рецидив злочинів*); р) спеціальний (*див. Спеціальний рецидив злочинів*). Необхідно зауважити, що наукові підходи до визначення змісту різноманітних видів Р.з. у крим. прав. та кримін. літературі суттєво різняться між собою. Через це, у багатьох джерелах можна побачити суперечливі визначення одного й того ж терміну, а в окремих випадках навіть і взаємовиключні (в переважній більшості випадків, це стосується самого терміну Р.з., а також таких видів як кримінологічний Р.з., пенітенціарний Р.з., простий Р.з. та деяких ін. видів). При цьому, у значній кількості наук. та навч. джерел термін «легальний» Р.з. не використовується, натомість це поняття визначають як «кримінально-правовий» (*див. Кримінально-правовий рецидив злочинів*). Схожа ситуація існує і по відношенню до терміну «фактичний» Р.з. який найчастіше називають «кримінологічний» (*див. Кримінологічний рецидив злочинів*). Окрім визначених вище видів, зустрічається також виділення: рецидиву менш тяжких і тяжких злочинів та рецидиву умисних і необережних злочинів. Водночас, з точки зору законодавчої практики визначення та закріплення поняття Р.з. у кримінальному законі, рецидив необережних злочинів, як правило, взагалі виключається, а сам факт наявності в діях особи рецидиву розглядається лише через призму умисної злочинної діяльності.

Практичне значення констатації у діях особи Р.з. полягає в тому, що його наявність або відсутність враховуються при кваліфікації злочинів та призначенні покарання, а також при вирішенні питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності або покарання та його відбування. Вивчення зарубіжного досвіду правової регламентації інституту Р.з. показує, що сам термін Р.з. використовується далеко не у всіх КК зарубіжних країн, але фактично саме поняття Р.з. наявне (зокрема, використовуються вказівки на більш суворе покарання за повторний умисний злочин вчинений раніше засудженою особою, наприклад, як у КК Польщі), а в деяких випадках не використовується ані сам термін, ані норми які його так чи інакше регламентують. Зокрема, зазначається, що у значній частині країн Західної та Центральної Європи поняття Р.з., як правило, не дається, і практично у всіх кодексах цих країн під Р.з. розуміється лише спеціальний рецидив, тобто вчинення особою, раніше засудженою за умисний злочин, такого ж або однорідного умисного злочину (а не загальний, тобто вчинення зазначеною особою будь-якого умисного злочину); поряд із цим вказується, що в кримінальних кодексах країн СНД і Прибалтики інститут Р.з. розроблений більш детально, ніж в кримінальних кодексах країн Західної та Центральної Європи (М. Хавронюк).

Неодноразовість злочинів

це різновид повторності (*див. Повторність злочинів*), який характеризується вчиненням декількох тотожних злочинів, за які особа не була засуджена. Поняття Н.з. на сучасному етапі використовується переважним чином в теорії крим. прав. Поняття Н.з. з'явилося у радянському крим. законодавстві у 1922 р., коли даний термін було введено декретом (декрет ВЦІК и СНК от

9 октября 1922 г. «Об изменении текста ст. 114 Уголовного Кодекса»), у відповідності до якого, кваліфікуючими ознаками отримання хабара були визнані «наявність попередньої судимості за хабар або неодноразовість отримання хабара» (пізніше, ознаку Н.з. було внесено також в інші статті). Повторність злочинів та Н.з. мають різне смислове навантаження, і співвідносяться як загальне та особливе. Ширшим за змістом є поняття повторності, при цьому різниця між Н.з. та повторністю полягає не в кількісній ознаці (за цією ознакою вони збігаються), а в тому, що Н.з. охоплює випадки вчинення однакових, однорідних та різнорідних злочинів як до, так і після засудження. Інакше кажучи, Н.з. є одним з різновидів повторності злочинів, який не пов'язаний з попереднім засудженням винної особи.

Систематичність злочинів

це різновид повторності (*див. Повторність злочинів*), який характеризується вчиненням особою протягом більш менш тривалого часу одного й такого ж самого діяння тричі або більше разів, якщо за жодне з цих діянь особа не піддавалась засудженню, а вчинене свідчить про наявність відповідної негативної тенденції у її поведінці. С.з. є різновидом повторності злочинів, і являє собою приватний випадок неодноразовості (*див. Неодноразовість злочинів*). Об'єктивно, С.з. розповсюджена значно менше ніж неодноразовість злочинів. Для вирішення питання про наявність С.з., важливе місце з помір визначення інших ознак, посідає кількісна ознака С.з.. Традиційно, у вітчизняній теорії крим. прав. (починаючи з радянських часів), під систематичністю розглядались випадки вчинення (або утримання від вчинення) відповідних дій – три та більше рази. Відповідно, обов'язковою кількісною ознакою С.з. розглядалось вчинення діяння тричі або більше. Разом із цим, необхідно враховувати, що вчинення одного й того ж діяння тричі та більше не в усіх випадках дає підстави вести мову про С.з. (наприклад, не можна визнати наявність С.з. у діях винної особи, якщо вона вчинює більш ніж два рази одне й те саме діяння (злочин) зі значним розривом у часі, за різних об'єктивних та суб'єктивних обставин). Крім того, С.з. буде наявною лише у випадку вчинення особою тотожних (однакових) злочинів (вчинення особою низки злочинів, які є різними за характером утворює не С.з. а їх сукупність (*див. Сукупність злочинів*)). Поняття С.з., так само як і неодноразовості, виходить з відсутності судимості за переді діяння, і наявність останньої, відповідно, утворює або рецидив злочинів (*див. Рецидив злочинів*), або звичайну повторність злочинів. В цілому, С.з. може бути охарактеризована як такий різновид повторності злочинів, який є вираженням відповідної (особистісно-визначеної) лінії поведінки винної особи, що сполучена з відповідною періодичністю вчинюваних злочинів з невеликим інтервалом між ними (наприклад, як С.з. може бути розцінена діяльність лікаря, який протягом трьох років п'ятдесят сім раз підробив бланки рецептів на отримання наркотиковмістних ліків посвідчуваючи їх штампом лікарні).

Злочинний промисел

це різновид повторності (*див. Повторність злочинів*), який характеризується певною систематичністю злочинної діяльності, метою якої є отримання нетрудового доходу (наживи), що є для винної особи основним чи додатковим, але водночас, суттєвим джерелом коштів для існування, або джерелом систематичного збагачення. З.п. необхідно розрізняти з систематичністю (*див. Систематичність злочинів*), при цьому, вчинюючи злочини систематично, винна особа не переслідує мету отримання нетрудового доходу (наживи), в той час як при З.п. така мета принаймні є основною. Основна проблематика констатації факту З.п. в діях винної особи полягає у чіткому визначенні кількісно-якісних ознак наживи (нетрудового доходу). Дане питання неоднозначно вирішувалось як у теорії крим. прав., так і у крим. законодавстві, починаючи з радянських часів. Панівною, у вітчизняній доктрині крим. прав. є точка зору, згідно з якою, З.п. не визнаються дії спрямовані на отримання винною особою, від систематичної злочинної діяльності доходу (наживи) у малозначному або не суттєвому розмірі. Така точка зору обґрунтовується тим, що визнання злочинної діяльності З.п. має на меті запровадження більш суворої кримінальної відповідальності, через значне підвищення рівня суспільної небезпечності діяльності саме у виді «промислу» (інакше кажучи, отримання нетрудового доходу (наживи), розміри якого дозволяють особі повністю або частково не брати участі у сфері легального виробництва (офіційної роботи та ін.) та іншої суспільно-корисної діяльності, вести паразитичний спосіб життя, що у своїй сукупності вкрай негативно впливає на сферу економіки, суспільної моралі та в решті решт на окремих, морально не стійких осіб, які також можуть стати на злочинний шлях). В свою чергу, отримання незначного чи малозначного доходу (наживи) від систематичної злочинної діяльності, який, по-суті, не є основним джерелом існування винного – не створює такої підвищеної суспільної небезпеки, через неможливість вести паразитичний спосіб життя, необхідність додатково працювати та займатись суспільно-корисною діяльністю та ін. (більш того, отримання від систематичної злочинної діяльності незначної наживи не чинить такий негативний вплив на морально нестійких осіб, адже така діяльність в їх очах виглядає занадто «ризикованою» та невинуватою, через незначну наживу та реальну можливість бути підданим суворому покаранню). В цілому, визнання систематичної злочинної діяльності – З.п. можливе, коли отримуваний нетрудовий дохід (нажива) винної особи є як основним, так і додатковим, проте, обов'язково – суттєвим джерелом коштів для її існування.

ТЕМА № 9**СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ****I. Відпрацюйте теоретичні питання:**

1. Поняття співучасті у злочині, її об'єктивні та суб'єктивні ознаки.
2. Види співучасників та їх характеристика.
3. Форми співучасті та їх кримінально-правові ознаки.
4. Організована група та злочинна організація, їх ознаки та відмінності.
5. Підстави та межі відповідальності співучасників злочину.
6. Співучасть у злочині зі спеціальним суб'єктом, та особливості кримінальної відповідальності співучасників.
7. Поняття і види ексцесу виконавця. Особливості кримінальної відповідальності виконавця, який допустив ексцес та інших співучасників.
8. Поняття і види причетності до злочину та її правові наслідки.
9. Добровільна відмова при співучасті та її особливості щодо конкретного виду співучасника. Відповідальність за невдале підбурювання та пособництво.

II. Розв'яжіть практичні завдання:

1. Абабій, Ботя і Павличенко на цілий день підводою поїхали до сусіднього села, вживати спиртні напої. Повертались додому пізно у ночі. Павличенко був сильно п'яним і лежав на підводі. Абабій, згадавши про те, що той раніше звинувачував його в крадіжці винограду, декілька разів вдарив Павличенка по обличчю, а потім направив підводу до колодязя. Побачивши це, Ботя здогадався про наміри Абабія, зіскочив з підводи і відбіг в бік, а Абабій під'їхав до колодця, стягнув з підводи Павличенка і кинув його в колодязь. Після цього Абабій запропонував Боті нікому про це не казати. З метою приховати сліди злочину вони поїхали до дому своїх знайомих, і, стривожено сказали, що Павличенко втік від них. Далі вони організували уявний пошук Павличенка. Через день труп Павличенка було вилучено із колодязя місцевими жителями.

Кваліфікуйте дії Абабія та Боті.

2. Між подружжям Петренків склалися надзвичайно неприязні стосунки. Особливо вони загострилися після приїзду Рибальченко, матері дружини Петренка, яка також сварилася із зятем з приводу його пияцтва. Крім того, зять неодноразово бив її. У зв'язку з цим Рибальченко вирішила позбавитися Петренка. З цією метою вона купила у неустановленої особи пістолет і домовилася з Сидоровим про вбивство зятя. Про це вона повідомила свою дочку, але та не побажала втручатися в цю справу і пообіцяла матері не повідомляти нікому про її наміри та знаючи про час вчинення злочину, виїхала за межі міста. Невдовзі після її від'їзду до квартири прийшов Сидоров.

Рибальченко разом з ним зайшла до кімнати, де спав Петренко і коли Сидоров підійшов до ліжка, на якому той спав, вона передала Сидорову пістолет, з якого він вбив Петренка.

Кваліфікуйте дії Рибальченко, дружини Петренка та Сидорова.

3. Шершньов після звільнення з місць позбавлення волі, де відбував покарання за виготовлення та збут підроблених грошей, організував групу, до якої залучив Яцину і неповнолітнього Гризлова. Група на цвинтарях у селах Калинівка та Річище вночі розкопувала могили, де шукала цінні речі, виривала у мерців золоті коронки тощо. Усього було розрито п'ять могил. Здобуті в такий спосіб два мости із золотими коронками Шершньов продав зубному техніку Губерману. Взятими з гробів цінними речами поділилися між собою Яцина й Гризлов.

Кваліфікуйте дії винних осіб.

4. Захарченко з метою наживи, шляхом вчинення нападів на громадян, а також підприємства торгівлі та інші установи, вступив у зговір з Туренком і Кравченком. Втрюх вони здійснили напад на міліцейський пост, вбивши при цьому міліціонера та заволоділи автоматом АКС-74У. Протягом року вони скоїли 17 нападів на будинки і квартири громадян, АЗС, магазини, де під загрозою застосування зброї заволодівали грошима, коштовностями та іншими дорогими речами. Всього за вказаний період вони викрали індивідуального та державного майна на суму, що в 1500 разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян. Під час останнього нападу на АЗС Захарченко вбив оператора АЗС, який вчинив опір нападникам.

Кваліфікуйте дії Захарченка, Кравченка та Туренка.

5. Арендаренко та Юркович з метою заволодіння зброєю напали на працівника міліції Грищенка, який повертався з нічного чергування. Юркович вдарив його по голові уламком труби, а Арендаренко забрав з кобури пістолет і магазин з патронами. Внаслідок удару Грищенко через 2 доби помер у лікарні.

Після цього Арендаренко і Юркович вчинили чотири розбійних напади на квартири громадян, відбираючи у них гроші та цінні речі, на загальну суму 100 мінімальних розмірів заробітної плати, а також вчинили 3 зґвалтування. Одній із потерпілих, Шевченко, виповнилось 13 років.

Кваліфікуйте дії винних осіб.

6. Дільничний інспектор поліції Лагода та поліцейський Клочко намагалися затримати на ринку трьох п'яних громадян. Один із них, Трубник, під час посадки в міліцейський автомобіль став чинити опір, його дружина зняла галас і вимагала звільнити чоловіка. На крики збіглося багато людей, які вимагали звільнення затриманих. Громадяни Скеля, Паньков, Соколов і Корабльов, за підтримкою натовпу, зупинили машину, звільнили затриманих і почали бити працівників поліції, перекинувши машину. Захищаючись, Лагода

зробив два постріли, поранивши Соколова. Безладдя продовжувалось кілька годин, протягом яких хулігани чинили опір працівникам поліції та працівникам спецпідрозділу «Дніпро-1», які прибули на ринок для відновлення громадського порядку.

Кваліфікуйте дії винних осіб.

7. Карпенко прийшов додому до свого сусіда Никольського і, побачивши, що господар свариться з дружиною і тещею, запропонував йому припинити нецензурно лаятися. У відповідь Никольський зажадав, щоб Карпенко не втручався в його справи. Карпенко пішов з двору. Вже за хвірткою його наздогнали Никольський з дружиною. Остання кинула в обличчя Карпенка жменю піску, а Никольський швайкою наніс удар у руку і сідницю, а потім кулаками у живіт, від чого потерпілий впав на землю. Після цього Никольський ще декілька разів ударив потерпілого ногою у живіт, заподіявши йому ушкодження у вигляді розриву селезінки та перелому ребра.

Кваліфікуйте дії подружжя Никольських.

8. Савенко виготовляв вибухові суміші і з них збирав саморобні вибухові пристрої, які за незначну плату віддавав своєму знайомому Говоркову. Говорков, який був членом організованої групи, використовував ці пристрої для того, щоб залякувати підприємців, які не сплачували йому "податки" на контрольованій ним території. Савенко знав про це.

Коли в черговий раз Говорков звернувся до Савенка, він попросив приготувати потужний пристрій, який повинен спрацювати у певний час. Савенко виготовив такий пристрій, а через тиждень він побачив по телевізору у новинах, що відбувся вибух на станції метро у час пік, від якого загинуло 12 чоловік і 34 отримали тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості. Савенко зрозумів, що цей пристрій було виготовлено ним.

Кваліфікуйте дії Савенка.

III. Дайте відповіді на тестові завдання:

1. Відповідно до ст. 26 КК співучасть у злочині це:

- умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину;
- умисна спільна участь декількох осіб у вчиненні умисного злочину;
- спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину;
- умисна участь декількох осіб у вчиненні умисного злочину.

2. Яку з перелічених осіб КК України не визначає, як співучасника злочину?

- керівник;
- виконавець;
- співвиконавець;
- організатор.

3. В яких злочинах не може мати місце співучасть?

- а) необережних;
- б) умисних;
- в) матеріальних;
- г) формальних.

4. Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо у його готуванні або вчиненні брало участь:

- а) три і більше особи;
- б) дві і більше особи;
- в) організатор і хоча б одна особа;
- г) чотири і більше особи.

5. За задалегідь не обіцяне приховування злочину не підлягають кримінальній відповідальності?

- а) співучасники;
- б) члени сім'ї чи близькі родичі;
- в) родичі;
- г) близькі друзі.

6. Особа яка схилила іншого співучасника до вчинення злочину є:

- а) підбурювачем;
- б) організатором;
- в) підмовником;
- г) замовником.

7. Екссес виконавця полягає у тому, що:

- а) виконавець злочину не вчинює такі злочинні дії, про які він домовився з іншими співучасниками;
- б) виконавець злочину вчинює такі злочинні дії, що не охоплюються злочинною самовпевненістю інших співучасників;
- в) виконавець злочину вчинює такі злочинні дії, що не охоплюються прямим умислом інших співучасників;
- г) виконавець злочину вчинює такі злочинні дії, що не охоплюються ні прямим, ні непрямим умислом інших співучасників.

8. Співучасниками злочину є:

- а) виконавець, організатор, підбурювач, пособник;
- б) організатор, виконавець, керівник, пособник;
- в) виконавець, організатор, підмовник, співвиконавець;
- г) організатор, керівник, підбурювач, пособник.

9. Виконавцем злочину є особа, яка:

- а) безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону

не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, допомагала вчинювати злочин, передбачений КК;

- б) у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин, передбачений КК;
- в) у співучасті з іншими суб'єктами злочину сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками;
- г) умовлянням чи іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину.

10. Підбурювач у разі добровільної відмови від вчинення злочину виконавцем підлягає кримінальній відповідальності:

- а) не підлягає за будь-яких умов;
- б) але покарання в такому разі має бути більш м'яким, ніж передбачено законом;
- в) на загальних підставах, якщо так вирішить суд;
- г) за готування до злочину або замах на той злочин, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець.

11. Організатором злочину є особа, яка:

- а) умовлянням схилила іншого співучасника до вчинення злочину;
- б) готувала злочин та сприяла порадами стосовно його вчинення;
- в) утворила організовану групу або керувала підготовкою та вчиненням злочину;
- г) надала засоби та знаряддя.

12. Який вид складної форми співучасті визначений в Кримінальному кодексі:

- а) злочинна організація;
- б) злочинне співтовариство;
- в) злочинна шайка;
- г) злочинна ієрархія.

13. Чи тягне кримінальну відповідальність задалегідь необіцяне приховування злочинів:

- а) тягне, але за умови приховування середньої тяжкості та тяжкого злочину;
- б) тягне, але за умови приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину;
- в) тягне, але за умови приховування невеликої чи середньої тяжкості злочину;
- г) тягне, оскільки це передбачено ст. 396 КК.

14. Нищенко, Кульков, Мулькін домовились чинити напади на громадян. Для залякування вони застосовували пістолет ТТ, у якого була зламана бойова пружина. Всього вони вчинили 10 нападів, забираючи у потерпілих майно, які ті мали при собі. Їх дії слід кваліфікувати як:

- а) ч. 4 ст. 187 КК “Розбій”;
- б) ст. 257 КК “Бандитизм”;
- в) ч. 5 ст. 186 КК “Грабіж”;
- г) ст. 187 КК “Розбій” та ст. 255 КК “Створення злочинної організації”.

15. Суб’єктивна сторона співучасті характеризується:

- а) тільки необережною формою вини;
- б) тільки умисною формою вини;
- в) умисною та необережною формами вини;
- г) змішаною формою вини.

IV. Вирішіть наступні завдання:

1. Дайте визначення. Співучасть у злочині – _____

2. Заповніть таблицю.

Ознаки співучасті	
Об’єктивні	Суб’єктивні

3. Запишіть приклади норм Особливої частини КК України за прикладом.

1) Вчинення злочину у співучасті – обов’язкова ознака основного складу злочину.

Ст. 293. Групове порушення громадського порядку.

Ст. _____

Ст. _____

2) Вчинення злочину у співучасті – кваліфікуюча обставина, яка обтяжує відповідальність.

Об’єктивні ознаки	Види співучасників	Суб’єктивні ознаки

Ст. 212. Ухилення від сплати податків, зборів інших обов’язкових платежів.

Ст. _____

Ст. _____

4. Заповніть таблицю

Інтелектуальна ознака умисної вини за співучасті	Вольова ознака умисної вини за співучасті

5. Запишіть поняття та характеристику кожного зі співучасників злочину.

6. Заповніть таблицю.

	Організатор	
	Виконавець	
	Пособник	
	Підбурювач	

7. Заповніть таблицю, укажіть форми співучасті залежно від стійкості суб’єктивних зв’язків між співучасниками.

Форми співучасті	Характеристика

8. Дайте визначення. Екссес виконавця – _____

9. Заповніть таблицю.

Екссес виконавця злочину	
Кількісний	Якісний

10. Дайте визначення причетності до злочину. _____

11. Доповніть перелік видів причетності до злочину.

- 1) Заздалегідь необіцяне придбання чи збут предметів, здобутих злочинним шляхом;
- 2) _____
- 3) _____
- 4) Потурання злочину.

Методичні поради до вивчення теми

У рамках названої теми потрібно знати положення ст.ст. 26, 27, 28, 29, 30, 31, 383, 396 КК. Має бути з'ясоване законодавче визначення співучасті (ст. 26 КК) об'єктивні та суб'єктивні її ознаки, що впливають з цього визначення. Важливим завданням є розуміння форми співучасті в науці та законодавстві. При вивченні питання про види співучасників необхідно знати об'єктивні та суб'єктивні ознаки діяльності організатора, підбурювача, виконавця та пособника.

Особливу увагу потрібно звернути на межі кримінальної відповідальності співучасників, на особливості кримінальної відповідальності організаторів та членів організованої групи чи злочинної організації. Детального вивчення потребують законодавчі положення про кримінальну відповідальність в разі добровільної відмови співучасників вчинення злочину (ст. 31 КК).

Співучастю у злочині визнається умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Суб'єкти співучасті повинні бути осудні і досягти віку кримінальної відповідальності. Кожен із співучасників вчиняє певні дії, але їх поєднує спільний умисел, єдина мета і спільний злочинний результат. Вчиняючи злочини у співучасті, суб'єкти можуть виступати в ролі виконавців, організаторів, підбурювачів і пособників.

Центральна фігура співучасті — виконавець, без нього не може бути злочину. Виконавець — це особа, яка безпосередньо або шляхом використання інших осіб вчинила злочин, тобто виконала його об'єктивну сторону. У злочині може брати участь декілька виконавців. Організатором визнається особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його вчиненням, вона діє завжди з прямим умислом і може брати безпосередню участь у вчиненні злочину. Підбурювачем є особа, яка схилила інших до вчинення злочину, їй, звичайно, належить ініціатива у вчиненні злочину, вона діє тільки з прямим умислом. Пособник — це особа, яка сприяла вчиненню злочину порадами, вказівками, наданням знарядь або засобів для вчинення злочину, усуненням перешкод, а також особа, яка заздалегідь обіцяла приховати злочинця, знаряддя або засоби вчинення злочину, сліди злочину або предмети, здобуті злочинним шляхом; пособник може діяти як із прямим, так і непрямым умислом. Якщо у злочин

втягують малолітніх або неосудних, то вчинення злочину за їхньою допомогою називається посереднім виконанням, тому що вони не можуть бути співучасниками.

Поряд із поняттями групи осіб, які скоїли злочин без змови і за попередньою змовою, чинний КК визначив злочини, вчинені організованою групою і злочинною організацією. Під організованою групою слід розуміти готування або вчинення злочину, у якому брали участь кілька осіб, які попередньо організувалися у стійке об'єднання для вчинення злочинів, та об'єднані єдиним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення спільної мети, відомої всім учасникам групи. Злочинною організацією визнається стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб, члени якого або структурні частини за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, координація злочинної діяльності інших осіб або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп. Організатор групи або злочинної організації підлягає відповідальності за всі злочини, вчинені організованою групою або злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом. Інші учасники організованої групи або злочинної організації підлягають кримінальній відповідальності за злочини у підготовці або вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував у злочині кожен з них.

До спеціальних питань відповідальності співучасників відносять: співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом, ексцес виконавця, невдале підбурювання і пособництво, добровільна відмова співучасників. Ознаки, які характеризують особистість одного із співучасників, ставляться у вину лише цьому співучасникові. Інші обставини, які обтяжують відповідальність і передбачені статтями Особливої частини КК як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться у вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини. Під ексцесом виконавця слід розуміти здійснення дій, які виходять за межі погодженості з іншими співучасниками. За ексцес несе відповідальність особа, яка його допустила.

Від співучасті належить відрізнити причетність до злочину, види якої підлягають самостійній кримінально-правовій оцінці (ст.ст. 198, 396 КК).

Також слід проаналізувати положення Постанови Пленуму Верховного Суду України № 13 від 23.12.2005 р «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями».

Як вже вказувалося вище, злочин може бути вчинено як однією особою, так і декількома особами, які діють спільно. В останньому випадку суттєво змінюється характер суспільної небезпечності вчиненого і виникає необхідність визначити коло осіб, які можуть і повинні нести кримінальну відповідальність за спільно вчинений злочин. Важливим є також встановлення підстав і меж відповідальності цих осіб, відповідність (соразмерність) суспільної небезпеки винних з урахуванням характеру і ступеню участі у злочині, а також індивідуальних особливостей окремих злочинців. Інститут співучасті дає можливість

вирішити ці питання.

В чинному кримінальному законодавстві дається визначення поняття співучасті, поняття та ознаки, які характеризують окремих видів співучасників (виконавця, організатора, підбурювача, пособника), а також містяться вказівки про підстави і межі відповідальності їх (ст. 26,27,29 КК).

Співучасть у злочині розглядається як особлива форма вчинення злочину, яка в переважній своїй більшості характеризується більш вищим, порівняно з індивідуально діючим злочинцем, ступенем суспільної небезпеки.

Об'єднання зусиль декількох осіб для вчинення одного і того ж злочину, взаємна підтримка співучасників один одного, особливо при попередній організованості злочинної діяльності, не тільки можуть полегшити вчинення злочину, але і дозволяють спричинити більшу шкоду суспільним відносинам, інтересам і благам окремої людини, суспільству і державі, полегшити приховання слідів злочинної діяльності, а підчас дають можливість підготувати і вчинити такі злочини, які неможливо виконати одній особі (ст. 294 «Масові заворушення» ст. 257 «Бандитизм» тощо).

В деяких випадках співучасть розглядається як кваліфікуюча (обтяжуюча) обставина вчинення злочину, що тягне за собою більш тяжку кваліфікацію злочину (наприклад, ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 186, ч.2 ст. 187 та ін.) або визнається обставиною, яка обтяжує покарання (п. 2. Ст. 67 КК).

Підвищення небезпечності злочинної діяльності при співучасті у соціальному плані особливо має прояв, коли мова йде про злочини неповнолітніх, тому що переважна більшість злочинів підлітків вчинюється групою, причому в більшості випадків з участю дорослих осіб.

В ст. 26 ККУ дається поняття співучасті. Вона гласить:

«Співучасть у злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину».

Будучи особливою формою вчинення злочину, співучасть характеризується низкою обов'язкових об'єктивних і суб'єктивних ознак, тобто можна вести мову про об'єктивну і суб'єктивну сторони співучасті.

Об'єктивні ознаки виражені в законі словами «спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину».

Суб'єктивні ознаки – вказівкою на те, що співучасть - це умисна спільна участь у вчиненні умисного злочину.

Таким чином, і при визначенні об'єктивних і суб'єктивних ознак співучасті має місце вказівка на спільність.

І дійсно, спільність характеризує і об'єктивну і суб'єктивну сторони співучасті.

Якщо для об'єктивної сторони співучасті – це спільність дій співучасників, то для суб'єктивної сторони – це спільність умислу співучасників.

Розглянемо, окремо, об'єктивні і суб'єктивні ознаки співучасті.

І. ПЕРША ОБ'ЄКТИВНА ОЗНАКА.

З об'єктивної сторони співучасть припускає діяльність, особливістю якої є те, що вона:

1) характеризується наявністю групи осіб, тобто походить від діяльності декількох осіб (відповідно ч. І, ч. 2 ст. 28 КК – це 2 або більше осіб), які приймають безпосередню участь у вчиненні злочину або які сприяють його вчиненню іншою особою.

Їх обов'язковими ознаками є:

а) досягнення віку кримінальної відповідальності САМЕ ЗА ЦЕЙ ЗЛОЧИН (ст. 22 КК);

б) осудність (ст.19 КК);

Тобто вони повинні бути суб'єктами даного злочину, це прямо вказано в ст. 26 КК.

«...спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину».

Тому що взаємодія винного у процесі вчинення того чи іншого злочину з особою, яка не є суб'єктом даного злочину, а саме:

- не досягла віку кримінальної відповідальності

або

- не є осудною

не утворює співучасті, в силу того, що не виникає спільного умисного посягання 2 або більше осіб на об'єкт кримінально-правової охорони.

Використання в злочинних цілях особу, яка не здатна віддавати собі звіт у своїх діях (тобто нездатна усвідомлювати свої дії) або керувати своїми діями, при наявності медичного критерію неосудності або особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, - розглядається як посереднє (опосередковане) виконання злочину, при якому неосудна або особа, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, являються лише «живими» «знаряддями» вчинення злочину. Той хто використав вказаних осіб, відповідає як безпосередній виконавець відповідного злочину незалежно від форми його участі в злочині (організатор, підбурювач) і його дії, крім того, належить кваліфікувати додатково ще і за ст.304 КК, яка передбачає відповідальність за втягнення неповнолітніх в злочинну діяльність.

Таким чином, перша об'єктивна ознака означає:

- по перше, наявність групи осіб (декілька, тобто 2 і більше) – це кількісна ознака;

- по друге, співучасті не має в тому випадку, коли хоча би одна із двох осіб не має властивостей суб'єкта даного злочину (не досягнення віку кримінальної відповідальності, або неосудна) – це якісна ознака.

Викладене вище положення (2) суттєво відрізняється від положень поняття співучасті, яке було дано в ч. 1 ст. 19 КК 1960 р., яка гласила:

«Співучасть визнається умисна спільна участь двох або більше осіб у вчиненні злочину».

Що давало деяким вченим і багатьом практичним працівникам змогу визнавати співучасть і відповідним чином оцінювати з позиції кримінального закону дії учасника групового злочину (наприклад, згвалтування, грабежу тощо) в тому разі, коли інші учасники через неосудність або недосягнення віку

кримінальної відповідальності, з якого настає відповідальність за цей конкретний злочин, не були притягнуті до кримінальної відповідальності.

Так, ПВС України в абз.2 п. 14 постановити № 4 від 27.03.1992 р. «Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини» вказував:

«Дії учасника групового зґвалтування підлягають кваліфікації за ч. 3 ст. 117 КК (ч. 3 ст. 152 КК – 2001 р.) і тому разі, коли інші учасники злочину через неосудність, не досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, або з інших передбачених законом підстав не були притягнуті до кримінальної відповідальності».

Для різних учасників спільної злочинної діяльності закон може передбачити різні ознаки суб'єкта злочину.

Це є характерним для складів злочину, де виконавцем може бути лише СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ (для інших співучасників, наявність таких ознак спец-суб'єкта не є обов'язково: ними можуть бути осудні особи, які досягли віку кримінальної відповідальності за конкретний злочин).

Так, бути співучасником у злочинах, відповідальність за які законом установлена:

- з 16 років, можуть бути особи, які досягли 16-річного віку;
- а в злочинах, відповідальність за які встановлена з 14 років, - особи, які досягли 14 річного віку.

- що стосується злочинів, за вчинення яких встановлена відповідальність з іншого віку (наприклад, з 18 років), то співучасниками в таких злочинах можуть бути особи, які досягли 16 річного віку. (ЦЕ ПИТАННЯ СПІРНЕ)?!

II. ДРУГОЮ ОБ'ЄКТИВНОЮ ОЗНАКОЮ Є «Спільність дій усіх співучасників», тобто це є складником сумісних зусиль суб'єктів злочину (осіб), які беруть участь у вчиненні злочину і веде до певного єдиного злочинного результату.

Співучасть заключає у собі, як правило, активну поведінку окремих співучасників, яка спрямована на виконання злочину виконавцем (виконавцями) з одного боку і сприяння у виконанні цього злочину з боку інших співучасників.

Спільність дій 2-х або більше осіб для наявності об'єктивної сторони співучасті, які приймають участь в одному і тому ж злочині Є НЕОБХІДНИМ, тому що вона припускає взаємодоповнюючу одним співучасником іншого діяльність, спрямовану на досягнення єдиного злочинного результату.

При цьому роль, функції кожного із співучасників можуть бути різними, але злочин – це наслідок загальної, спільної діяльності всіх співучасників, кожний з них вже у вчинення злочину певний свій внесок.

(порівняти гру оркестру – мелодія).

III. ТРЕТЬОЮ ОБ'ЄКТИВНОЮ ОЗНАКОЮ Є “наявність єдиного злочинного результату”, тобто, умисна спільна діяльність 2-х або більше суб'єктів злочину в кінцевому завершенні веде до настання певного ЄДИНОГО РЕЗУЛЬТАТУ для всіх співучасників

- вчинення злочину (якщо це формальний склад);
- або

- настання конкретних СНН (якщо це матеріальний склад).

Наслідки, які досягаються в результаті вчинення злочину є єдиними, неподільними, спільними для всіх співучасників. За ці наслідки відповідальність несуть усі співучасники, незалежно від того внеску і ролі, яку кожний з них виконував при вчиненні злочину (відповідальність за ціле вбивство, а не 1/3).

Обсяг відповідальності кожного співучасника, визначаються в принципі тим, що вчинив виконавець, але з урахуванням ступеню і характеру участі кожного з них.

Прагнення досягти різні злочинні результати, як правило, є підставою для невизнання співучастю у злочині участі 2-х або більше осіб у вчиненні одного посягання.

IV. Четвертою об'єктивною ознакою є

НАЯВНІСТЬ причинного зв'язку між діями всіх співучасників і загальним злочинним результатом.

Спільність при співучасті з об'єктивної сторони так же означає, що між діями співучасників і тим злочинном, який вчинив виконавець, має місце причинний зв'язок.

З об'єктивної сторони різна роль кожного із співучасників в досягненні злочинного результату визначає особливості причинного зв'язку при співучасті.

Перша - полягає в тому, що хоча спричинення злочинного результату в співучасті викликається діями виконавця діями виконавця, але не тільки його діями знаходяться в причинному зв'язку.

Необхідною умовою такого результату є спільна діяльність всіх співучасників. Тому спільність різних діянь співучасників знаходить свій прояв у тому, що єдиний злочинний результат, що наступив, безпосередньо пов'язаний з діями кожного співучасника.

Друга - полягає в тому, що діяння, які утворюються співучасть можуть мати місце до настання злочинного результату.

Цим визнається і момент можливого початку злочинної діяльності при співучасті. При наявності причинного зв'язку між діями співучасника і загальним злочинним наслідком на практиці встановлюються зовнішні межі співучасті, проводиться об'єктивна грань між співучастью і схожими діями.

Діяльність кожного співучасника повинна у часі передувати тому злочину, який вчинює виконавець, вона створює для виконавця реальну можливість вчинити даний злочин. Виконавець же перетворює цю можливість у дійсність, спричиняючи необхідний злочинний наслідок.

Це положення знайшло своє закріплення в ч. 6 ст. 27 КК, яка вказує, що:

«Не є співучастью не обіцяне заздалегідь переховування злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збут таких предметів. Особи, які вчинили ці діяння, підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, передбачених статтями 198 та 396 цього Кодексу».

Це так звана причетність до злочину, про що буде вестись мова пізніше.

Таким чином, співучасть може мати місце тільки як:

- на стадії готування до злочину або на стадії замаху на злочин (попередня злочинна діяльність);
- так і в процесі вчинення закінченого злочину виконавцем шляхом приєднання до нього під час вчинення злочину.

Причинний зв'язок між діяннями співучасників, окрім виконавця злочину, має опосередкований характер (так званий опосередкований причинний зв'язок), тому що ці співучасники безпосередньо не вчинюють об'єктивну сторону злочину, а загальний результат досягається лише свідомою діяльністю виконавця, всі інші співучасники тільки сприяють йому в його досягненні.

Як висновок з аналізу об'єктивних ознак співучасті можна сказати, що для наявності об'єктивної сторони співучасті необхідні такі ознаки:

- група осіб – 2 і більше, що є суб'єктами цього злочину;
- спільність їх дій - тобто вчинення злочину сукупними або взаємодоповнюваними один одного зусиллями його співучасників;
- спричинення одного і того ж "самого" злочинного результату – тобто єдиного для всіх співучасників;
- необхідний причинний зв'язок – між діяннями кожного співучасника, а також між їх конкретними діяннями і загальним єдиним наслідком (результатом) спричинений виконавцем.

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СПІВУЧАСТІ

З суб'єктивної сторони – співучасть характеризується умисною формою вини і, як правило, у вигляді прямого умислу.

В законі (ст. 26 КК) – суб'єктивна сторона співучасті характеризується наступним чином:

«...Умисна спільна участь у вчиненні умисного злочину».

З цього формулювання закону випливає те, що:

а) співучасть можлива лише при вчиненні умисних злочинів.

Це означає, що співучасть неможлива при вчиненні необережних злочинів.

Дискусія про те, що співучасть неможлива при вчиненні необережних злочинів ведеться давно – ще за часів царизму. Таке питання порушувалося і в Україні під час підготовки проекту нового КК. Це викликано значним зростанням вчинення злочинів з необережності, особливо в сфері «людина – машина» «порушення певних правил, що спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки».

Однак, спільні дії при вчиненні злочинів з необережності не можна визнати співучастю в силу того, що в цих випадках відсутнє об'єднання злочинної волі осіб. Вони в таких випадках несуть відповідальність за свої дії самостійно.

Наприклад: дві особи скидають з висоти колоду, не переконавшись в тому, що внизу нікого не має, внаслідок чого смертельно травмовано людину, яка там проходила.

Законодавець в ст. 26 КК чітко визначив, що співучасть це умисна діяльність.

б) всі співучасники мають діяти тільки умисно.

Тобто це означає, що при співучасті не тільки діяння (злочин) повинне бути умисним, а всі співучасники повинні діяти умисно.

Таким чином, якщо одна особа діє з необережності, а інша використовує це і діє умисно, то співучасть буде відсутня.

Суб'єктивну сторону співучасті можна розкрити наступним чином.

1. Що стосується самої участі у спільному вчиненні злочину.

Винний усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, а також діяння інших співучасників, усвідомлює, що приймає СПІЛЬНУ УЧАСТЬ, тобто діє спільно в тій чи іншій якості з іншими у вчиненні злочину і б а ж а є так діяти, бажає об'єднати свої зусилля зі зусиллями інших для вчинення злочину, бажає виступати в тій чи іншій якості (виконавець, підбурювач, пособник чи організатор).

Тобто це є прямий умисел.

Таким чином, СПІЛЬНІСТЬ характеризує не тільки об'єктивну сторону співучасті, а й суб'єктивну, тобто повинно мати місце спільний умисел на вчинення злочину.

В даному випадку вона (спільність умислу) означає, що між співучасником завжди повинна мати місце згода (узгодженість) на вчинення конкретного злочину, яка проявляється різними способами (усно, письмово, жестами або конклюдентними діями).

Щодо настання конкретних СНН, то ж не виключається наявність непрямого (побічного) умислу в силу того, що не завжди досягнення одного і того ж конкретного результату є єдино бажаним для всіх співучасників.

Це залежить від мотиву і мети участі в спільно вчиненому злочині.

(прокоментувати – 3 особи б'ють потерпілого в різні частини і він помер. Лікарі швидкої допомоги залишили хворого (він оклимається), а той помер.)

Тільки при наявності умислу, співучасник підлягає кримінальній відповідальності не тільки за свої діяння, які він сам вчинив, але і за загальний злочинний результат, який настав від сумісних діянь усіх співучасників.

В тих випадках, коли виконавець вийшов за межі спільного умислу співучасників (так званий ексцес виконавця), то співучасники не несуть відповідальності за ці діяння, які вчинив виконавець і які не охоплювалися умислом інших співучасників (ч.5 ст.29 КК).

2. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони співучасті є також ПОІНФОРМОВАНІСТЬ хоча б в загальних рисах, кожного із співучасників про злочинні діяння інших співучасників, про злочинні наміри, а також усвідомлення спільності вчинення злочину і передбачення загальних наслідків. Тобто важливо встановити те, що кожен із співучасників усвідомлював, що він діє не один, а спільно з іншими і в загальних рисах був поінформований про злочинні наміри, злочинні дії виконавця. (дає рушницю...).

3. Умисний характер співучасті передбачає не тільки єдність наміру та взаємну поінформованість співучасників про злочинну діяльність, але і розуміння того, що їх спільними злочинними діяннями або за допомогою таких вчи-

няється один і той же злочин і досягаються загальні наслідки.

Поза цим положенням, кожен із тих хто бере участь у злочині, вчинює самостійний злочин і відповідає особисто в межах вчиненого.

Так, Пленум ВСУ «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» в абз. 2 п. 25 постанови № 12 від 25.12.1992 р. вказав: «Якщо група осіб за попередньою змовою мала намір вчинити крадіжку чи грабіж, а один із її учасників застосував або погрожував застосуванням насильства небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого, то його дії належить кваліфікувати як розбій, а дії інших осіб – відповідно як крадіжка чи грабіж при умові, що вони безпосередньо не сприяли застосуванню насильства або не користалися ним для заволодіння майном потерпілого».

Таким чином, для наявності суб'єктивної сторони співучасті необхідним є умисел співучасників, який містить у собі:

- усвідомлення кожного із співучасників того, що він своїми діями спільно з діяннями інших вчиняє злочин або сприяє його вчиненню;
- бажання брати участь у спільному вчиненні злочину і настання конкретних єдиних СНН, або свідоме їх допущення;
- взаємну поінформованість співучасників про злочинну діяльність кожного або кого-небудь із них, хоча би в загальних рисах.

Треба акцентувати увагу на такий момент, що для співучасті характерна наявність ПРЯМОГО УМИСЛУ, тому що співучасть треба розглядати тільки як спільну діяльність декількох осіб, а оскільки поєднати діяння (зусилля) двох чи більше осіб в одне ціле більше мається можливостей тільки при бажанні винних досягти загальних злочинних наслідків.

Іншими словами, можна сказати наступне, що прямий умисел завжди має місце і тільки він, а не непрямий (побічний) умисел, що стосується сумісності (разом, загалом, спільно) вчинити той чи інший злочин.

Про це свідчить і практика про найбільш поширеність спільних посягань при розкраданні чужого майна, злочинів проти особи (вбивство, зґвалтування) та інших злочинів, що вчинюються тільки з прямим умислом.

Але однак, непрямий (побічний) умисел не виключається при співучасті, але це стосується не спільності діянь, а настанню СНН, про що свідчить практика.

Вид умислу частково залежить і від ролі суб'єкта в спільно вчиненому злочині. Організатор і підмовник завжди діють з прямим умислом, оскільки вони залучаючи інших осіб до вчинення злочину, здійснюють власні наміри і бажать настання наслідків. Виконавець і пособник в переважній більшості випадків діють з прямим умислом, але вони можуть і не бажати, а лише свідомо допускати настання спільних наслідків, тобто діяти з побічним умислом.

Так, в п. 3 постанови Пленуму В.С. України «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи» № 2 від 7.02.2003 р. вказано:

«У разі, коли до кримінальної відповідальності притягнуто кількох осіб, які діяли спільно з умислом, спрямованим на позбавлення життя потерпілого чи заподіяння шкоди його здоров'ю, належить з'ясувати і зазначити у виро-

ку характер їхніх дій, ступінь участі у вчиненні злочину кожної з них.»

Приклад: В справі Сорокіна і Денисова, засуджених за спільне вбивство із хуліганських мотивів, вирок було оскаржено.

Мотивація зміни вироку ґрунтувалася на тому, що не була встановлена суб'єктивна сторона співучасті.

Пленум В.С. відхилив протест і зазначив, що нетверезі Сорокін і Денисов били потерпілого Т. ногами, взутими в кирзові чоботи з металевими підковками, при цьому удари наносили з великою силою в життєво важливі частини тіла потерпілого – голову і шию. Смерть настала в наслідок спричинення ними ушкоджень через 2-10 хвилин з моменту побиття.

На підставі цих обставин Пленум прийшов до висновку, що співучасники допускали настання смерті, тобто вчинили вбивство з непрямим умислом.

При вчиненні злочину, в законодавчій характеристиці як-то мета і мотив не вказані, співучасники можуть керуватися різними мотивами і цілями. Якщо ж диспозиція статті Особливої частини КК вказує мету або мотив, то співучасником цього злочину визнається той, хто знав о наявності вказаних мети, мотиву в спільному діянні і свідомо сприяли їх здійсненню.

По суб'єктивним ознакам співучасть відрізняється від непогодженого збігу умисних діянь двох або більше осіб по місцю, часу та об'єкту посягання, від тісно пов'язаних необережних дій винних, а також від сполучення умисного посягання однієї особи з необережним діянням іншої особи.

Наприклад, не утворює співучасті одночасне викрадання майна двома особами із одного і того ж приміщення (склад, вагон тощо).

Якщо винні під час підготовки до злочину і в момент заволодіння майна діяли незалежно один від одного. Кожен із них повинен відповідати за одне особове вчинене розкрадання.

Також акцентую ще раз вашу увагу і на те, що в необережних злочинах співучасть неможлива.

На це неодноразово вказувалося Верховним Судом, підкреслюючи, що для визнання особи винним у співучасті необхідно встановити наявність умислу, спрямованого на спільне вчинення злочину, на сприяння виконавцю злочину, що пособником може бути визнана особа тільки така, яка умисно сприяла вчиненню злочину і що відсутність умислу на це виключає кримінальну відповідальність за пособництво, а, отже, і за співучасть, що діяння її чи іншої особи можуть бути визнані як підбурювання лише в тому випадку, коли буде доведено, що вони вчиненні з прямим умислом схилити іншу конкретну особу до вчинення конкретного злочину.

Співучасники у злочині можуть виконувати різні ролі або однорідні, або різнорідні функції.

У відповідності до ч. 1 ст.27 КК співучасниками визнаються:

- виконавець;
- організатор;
- підбурювач;
- пособник.

I. Виконавець – (ч.2 ст.27 КК) «Виконавцем (співвиконавцем) є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин, передбачений цим Кодексом».

Ознаки виконавця (співвиконавця)

- 1) ця особа повинна бути суб'єктом конкретного злочину;
- 2) вчинила безпосередньо або
- 3) шляхом використання інших осіб, що не є суб'єктами цього конкретного злочину (опосередковане виконавство).

Розглянемо коротко ознаки виконавця.

1. Перша ознака означає, виконавцем повинна бути особа, яка у відповідності до ст.18, 19, 22 КК є:

- фізичною особою;
- осудною особою;
- досягла віку кримінальної відповідальності за саме цей конкретний злочин, який мають намір вчинити інші співучасники.

2. Друга ознака означає, що особа своїми особистими діями (тобто безпосередньо виконала повністю, або хоча б частково об'єктивну сторону конкретного злочину.

3. Третя ознака означає, що особа безпосередньо не брала участь у виконанні об'єктивної сторони злочину, а для цього використала іншу особу, яка не є суб'єктом цього злочину.

Це так зване опосередковане виконання.

Також має місце опосередковане виконання, якщо організатор чи підбурювач або пособник, які також використали у якості виконавців таких осіб.

Про це докладно було викладено при розгляді ПЕРШОЇ ОБ'ЄКТИВНОЇ ОЗНАКИ.

Опосередковане (посереднє) виконання буде і в тому разі, коли злочинні дії вчинені в результаті фізичного або психічного насильства, яке обумовило наявність стану крайньої необхідності (ст.39 КК) та у відповідності до ст.40 КК «фізичний або психічний примус», яка вказує:

«Не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками».

А також у випадках, коли особа виконує злочинний наказ або розпорядження начальника про вчинення злочину.

Особливість цього виду посереднього виконання полягає в тому, що підлегла особа, яка виконує обов'язковий для неї наказ або розпорядження начальника, не підлягає кримінальній відповідальності, якщо вона не знала і не могла знати про злочинну мету особи, яка віддала наказ чи розпорядження.

Так, у відповідності до ч.5 ст.41 КК

«Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу чи розпорядження, то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, що

віддала злочинний наказ чи розпорядження».

Таким чином, виконавець є вирішальною і центральною фігурою у співучасті, бо без виконавця немає співучасті в силу того, що тільки він здійснює задумане, реалізує та завершує умисел співучасників.

II. Організатор (ч.3 ст.27 КК).

У відповідності до ч.3 ст.27 КК

«Організатором є особа, 1) яка організувала вчинення злочину (злочинів) або 2) керувала його (їх) підготовкою чи 3) вчиненням. Організатором також є особа, 4) яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або 5) керувала нею, 6) або особа, яка забезпечувала фінансування чи 7) організувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації».

На відміну від раніш чинного законодавства (ч.4 ст.19 КК –1960 р.) перелік організаторської діяльності значно розширено (раніше вказувалось на організацію вчинення злочину або керування його вчиненням.)

Організатор, як правило найбільш небезпечна фігура співучасті. Він не тільки викликає в іншій особі бажання вчинити злочин, але й об'єднує їх, розробляє план вчинення злочинних дій, розподіляє ролі між учасниками злочинної діяльності або здійснює безпосереднє керівництво вчиненням злочину, як ватажок, розпорядник злочинної діяльності тощо.

I. Організація вчинення злочину (злочинів).

Ця діяльність особи полягає у діях, які спрямовують, об'єднують інших співучасників на вчинення одного чи декількох злочинів чи координують їхню поведінку. Цей співучасник створює групу, розподіляє ролі між іншими співучасниками по підготовці до злочину, встановлює контакти з іншими злочинними групами тощо.

Основне завдання такого виду діяльності організатора це спрямувати, об'єднати і скоординувати зусилля інших осіб на вчинення злочину.

Як правило, організатор не бере безпосередньо участі у вчиненні злочину.

II. Керування підготовкою злочину (злочинів).

Цей вид діяльності передбачає спрямування дій інших співучасників на готування одного чи декількох злочинів, а саме

- підшукування або пристосування засобів чи знарядь;
- підшукування ще співучасників;
- усунення перешкод;
- замовлення вчинення злочину;
- інше умисне створення умов для вчинення злочину;
- проведення відповідних інструктажів інших співучасників, щодо виконання ними конкретних дій.

А також у виробленні:

- заходів щодо нейтралізації правоохоронних органів (підкуп, застосування насильства до працівника таких органів чи його близьких тощо);
- визначення місць переховування співучасників до і після вчинення ними злочину, а також знарядь та засобів вчинення злочину тощо.

III. Керування вчиненням злочину (злочинів).

В свою чергу цей вид діяльності організатора полягає в:

– спрямуванні зусиль інших співучасників на безпосереднє виконання злочину виконавцем чи забезпечення такого виконання з боку підбурювача та пособника.

Вона знаходить свій прояв у:

– наданні настанов конкретним учасникам злочину щодо виконання тих чи інших дій, які становлять об'єктивну сторону злочину, який співучасники мають намір вчинити, або забезпечують виконання таких дій;

– координації дій співучасників (їх розстановка на місці вчинення злочину, визначення послідовності вчинення злочинних дій, форми і порядок зв'язку між співучасниками під час вчинення злочину).

Особливістю такого виду діяльності організатора полягає в тому, що вона поєднана з безпосереднім вчиненням злочину і відбувається в процесі вчинення злочину чи перед самим початком його.

Як вже вище вказувалось, що організатор, як правило, не приймає безпосередньої участі у виконанні об'єктивної сторони злочину.

В той же час, якщо він бере безпосередню участь у вчиненні злочину, тобто виступає як виконавець, то відповідальність він несе за конкретною статтею Особливої частини КК без посилання на ст.27 КК, але при цьому в постанові про притягнення до кримінальної відповідальності і у вирокі належить вказувати його організаторську діяльність. Це має значення при вирішенні питання про вибір виду покарання та його розміру.

В тих випадках, коли особа у вчиненні одного злочину брала участь як організатор, а в інших випадках – як підбурювач або пособник, то їй належить кваліфікувати окремо за кожним випадком.

IV. Утворення організованої групи чи злочинної організації.

Цей вид діяльності організатора складає сукупність з організації, а саме:

– формування;

– заснування;

– створення стійкого об'єднання осіб у формі:

– організованої групи (ч.3 ст.28 КК)

чи

– злочинної організації (ч.4 ст.28 КК).

Ознаки, які викладено вище в I питанні про форми співучасті.

Діяльність організатора по утворенню організованої групи чи злочинної організації за своїм змістом є близькою до діяльності з організації злочину, а саме:

– підшукування відповідних співучасників;

– об'єднання їх зусиль;

– визначення загальних правил поведінки членів тощо.

В той же час перед організатором постає при цьому основне завдання на відміну порівняльної діяльності у вигляді створити (заснувати) стійке об'єднання осіб, в якому поєднати (зробити спільними) їхні зусилля для заняття злочинною діяльністю.

Налагодження функціонування стійкого злочинного об'єднання передбачає 1) встановлення взаємозв'язку в діях окремих учасників об'єднання та діяльності його структурних частин, 2) узгодження їх дій (діяльності) відповідно до загальної структури об'єднання.

Створення такого об'єднання є необхідною умовою для досягнення визначеної організатором мети такої його діяльності.

Для визнання особи організатором злочину за ознакою утворення організованої групи чи злочинної організації належить встановити наявність такого суб'єктивного моменту, як усвідомлення нею ознак стійких об'єднань співучасників, які зазначені у ч.3 та ч.4 ст.28 КК (про що також велась мова при розгляді I питання, зокрема про форми співучасті).

V. Керування організованою групою чи організацією.

Цей вид діяльності організатора полягає у вчиненні сукупності дій, спрямованих на:

1) управління процесом підтримання функціонування, тобто забезпечення існування та збереження організованості організованої групи чи злочинної організації

та

2) управління процесом здійснення організованою групою чи злочинною організацією злочинної діяльності.

Перший вид управляючої діяльності полягає у:

а) забезпеченні дотримання загальних правил поведінки, підтримання дисципліни;

б) вербуванні нових членів;

в) розподілу (перерозподілу) функціональних обов'язків членів;

г) плануванні вчинення конкретних злочинів зокрема або здійснення злочинної діяльності загалом;

д) вдосконаленні організаційної структури об'єднання;

е) організація заходів щодо прикриття діяльності об'єднання.

Другий вид управляючої діяльності полягає у:

а) визначенні мети і напрямів такої діяльності об'єднання осіб, конкретних завдань, які висуваються перед групою чи організацією, їх структурними частинами чи окремими учасниками;

б) ініціюванні здійснення певного виду злочинної діяльності чи вчинення конкретних злочинів, визначення способу вчинення злочину та інше;

в) об'єднанні і координації дій окремих учасників, структурних частин об'єднання тощо.

Керування цими об'єднаннями може здійснюватися у формі:

1) віддання наказів, розпоряджень, доручень;

2) проведення інструктажів;

3) організації зборів про виконання тих чи інших дій;

4) прийняття рішень про застосування заходів впливу щодо членів об'єднання за невиконання доручень його керівництва або порушення прийнятих правил поведінки цього об'єднання.

Треба акцентувати увагу на тому, що якщо у випадках, коли конкретні дії організаційного характеру, а саме:

- організація стійкого злочинного об'єднання або
- керування ними

утворюють самостійний склад злочину, особу, яка утворила таке об'єднання або керувала ним належить визнавати виконавцем такого злочину, а дії кваліфікувати за відповідною статтею Особливої частини КК:

- 1) ч.1 ст.209 - «Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом»;
- 2) ч.1 ст.255 - «Створення злочинної організації»;
- 3) ст.257 - «Бандитизм»;
- 4) ч.4 ст.258 - «Терористичний акт»;
- 5) ч.1, ч.2, ч.3 ст.260 - «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань»;
- 6) ч.4 ст.303 - «Проституція або примушування чи втягнення до заняття проституцією» - (сутенерство);
- 7) ст.392 - «Дії, що дезорганізують роботу виправних установ».

VI. Забезпечення фінансування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Це означає, що особа бере на себе функції забезпечення організованої групи чи злочинної організації матеріально, а саме надання коштів, як у:

- національній валюті так і
- іноземній валюті.

Така діяльність може виконуватися, як безпосередньо самою цією особою так організацією на виконання фінансування вказаних груп інших осіб для придбання техніки, зброї, іншого майна, а також на видачу коштів членам цих груп та об'єднань, як плату за виконання відповідних функцій тощо.

Джерела походження та правова природа таких фінансів не мають значення для наявності цієї ознаки організаторської злочинної діяльності.

Проте, якщо фінансування відбувається коштами, які мають злочинне походження, дії особи залежно від усвідомлення нею цього факту, а також участі їх здобуванні, мають бути додатково кваліфіковані за відповідними статтями КК, які передбачають відповідальність корисливі злочини (викрадення майна, одержання хабара, ухилення від сплати податків, шахрайство з фінансовими ресурсами, вбивство з корисливих мотивів, незаконні операції з наркотичними засобами тощо), а також за ст. 209 КК, яка передбачає відповідальність за легалізацію (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом.

- Акцентую вашу увагу на те, що крім фінансового інші види забезпечення:
- матеріально-технічне;
  - інформаційне;
  - тощо

не можуть визнаватися організатором злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Також ця особа може бути визнана організатором за таке забезпечення лише при умові вчинення інших дій, які розглянуті вище (ч.3 ст.27 КК).

VII. Організація приховування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Це вид організаторської діяльності представляє собою спеціальні форми пособництва у вигляді переховування:

- злочинців;
  - знарядь чи засобів вчинення злочинів;
  - слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом;
  - іншого приховування злочинної діяльності угруповань.
- Така організаторська діяльність особи може виразитись в:
- легалізації доходів, отриманих злочинними об'єднаннями незаконним шляхом;
  - підкупі працівників державних органів з метою, щоб вони не прийняли відповідно до закону заходів по викриттю цих злочинних об'єднань;
  - проникненні учасників злочинних об'єднань до органів державної влади та органів з метою забезпечити "дах" для подальшої злочинної діяльності цих об'єднань;
  - виїзду учасників таких об'єднань за межі регіони або країни;
  - маскуванню слідів злочину;
  - фізичне знищення потерпілих, свідків злочинної діяльності, а також тих співучасників злочинних об'єднань, які могли б виступити, як свідки злочинів, вчинених цими об'єднаннями.

Треба мати на увазі, що в тих випадках, коли така організаторська діяльність утворює окремі самостійні склади злочинів (вбивство, тілесні ушкодження, знищення майна тощо) і це охоплювалось умислом такої особи, її дії додатково належить кваліфікувати ще й, як організація відповідного злочину.

Підбурювач (ч.4 ст.27 КК)

Однією з найбезпечніших фігур співучасті є підбурювач, який як і організатор, як правило, безпосередньої участі у вчиненні злочину не бере, але впливаючи на свідомість інших осіб схиляє їх до вчинення злочину, беручи участь в ньому в тій чи іншій якості (виконавець, пособник та не виключається і в якості підбурювача чи організатора).

У відповідності до ч.4 ст.27 КК

«Підбурювач є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину».

З цього визначення належить зробити висновок, що підбурювач, впливаючи на свідомість іншої особи тим чи іншим шляхом(способом), викликає у неї бажання, рішучість вчинити злочин. Цим з об'єктивної сторони підбурювач ставить свої дії у причинний зв'язок з тим злочином, який буде вчинений виконавцем. У цьому і виражається спільність діяння підмовника з іншими співучасниками.

При цьому треба мати на увазі:

а) – що з суб'єктивної сторони підбурювач має прямий умисел на вчинення іншою особою (виконавцем злочину, пособником – надання допомоги у вчиненні злочину), тобто його умисел спрямований на конкретний злочин і відносно конкретної особи.

Тому не має підбурювання «взагалі», тобто ведення розмов про злочинну діяльність як таку, або стосовно невизначеної (неконкретної) особи (групи осіб).

Такі дії, хоча зовні і нагадують підбурювання, в окремих випадках законодавцем визнаються злочином.

Так, зокрема:

- ч.2 ст.109 – передбачає відповідальність за «Публічні заклики насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади»;

- ст.295 – заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку;

- ст.436 – пропаганда війни.

Таким чином, підбурювач, схилиючи конкретну особу до вчинення конкретного злочину, усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії, передбачає настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді вчинення іншою особою злочину і бажає цього.

б) – що мета, мотиви дій підбурювача можуть не співпадати з метою і мотивами інших співучасників (виконавця або пособника), але це не впливає на визнання їх дій співучастю у злочині.

в) – що не має підбурювання в тих випадках, коли підбурювана особа відмовилась від вчинення злочину, хоча спочатку і дала згоду на участь у ньому. В цьому випадку дії підбурювача належить кваліфікувати як готування до вчинення злочину (це так зване невдале підбурювання)-(ст.14 .....).

г) – що, оскільки у ч.4 ст.27 КК йдеться мова про схиляння «іншого співучасника», то підбурювання має місце лише у тому разі, коли особа, яку схиляють до вчинення злочину, є суб'єктом цього злочину.

В протилежному випадку, коли така особа і вчинить суспільно небезпечне діяння, то підбурювач несе відповідальність як виконавець цього злочину.

д) – що не можна розглядати як підбурювання і в тих випадках, коли підбурювачем свідомо особа вводиться в оману для того, щоб, використати помилку такої особи і досягти певного злочинного результату (це опосередковане виконавство), тому, що в такому випадку відсутня психічна спільність, яка є характерною для співучасті.

Способи підбурювання

Чинне кримінальне законодавство (ч.4 ст.27 КК) на відміну від ч.5 ст.19 КК 1960 р., даючи визначення підбурювача маж вказівку на неповний перелік способів (форми) схиляння, за допомогою яких здійснюється підбурювання, а саме:

1) умовляння;

2) підкуп;

3) погроза;

4) примус;

5) іншим чином.

Це викликано тим, що в законі неможливо передбачити усі засоби, способи, форми, якими підбурювач може скористатися для утворення мотивів, які обумовляють поведінку підбурюваного.

Такі засоби, способи, форми можуть бути різноманітними і провести будь-яку їх кваліфікацію за їх дієвістю, не враховуючи конкретних обставин, безумовно, не представляється можливим.

Як показує життя, для того, щоб примусити людину крім його волі до вчинення яких-небудь небажаних дій, іноді запобігають до вельми жорстоких засобів, але вони розбиваються, наштотуючись на стійкість і непорушну волю людини.

У той же час, інколи буває і так, що незначний жест, ледь помітний рух очей або мимохіть кинуте слово є достатніми, щоб людина поголилась на самий серйозний за своїми наслідками вчинок.

Судити про дієвість тих чи інших засобів, які використовуються підбурювачем, можна тільки на підставі аналізу усіх фактичних обставин конкретної справи, а також відносин, які існували між підбурювачем та підбурюваним.

Законодавець вказав в першу чергу такі засоби (способи) підбурювання, які більш частіше вказуються в наукових працях і на практиці.

На перше місце по їх відносній силі належало б поставити

- примус

та

- погрозу.

В більшості випадків саме ці способи можуть викликати у психіці людей нестійких, боягузливих мотиви, які штовхають їх на заподіяння шкоди певним правоохоронюваним благам з метою захистів своїх інтересів.

Примус – може бути як фізичним, а також психічним і передбачає домагання від іншої особи вчинити злочин шляхом заподіяння тілесних ушкоджень або застосування до неї іншого насильства чи пошкодження майна.

А як захід психічного примусу може бути використана погроза поширення певної інформації про таку особу по місцю її роботи чи проживання (про судимість тощо) або погроза розірвати шлюб, припинити інтимний зв'язок тощо.

Погроза – виражається у залякуванні особи заподіянням фізичної, майнової, моральної або іншої шкоди у разі не вчинення нею злочину.

Підкуп – це надання або обіцянка надання особі матеріальної вигоди у вигляді грошей або майна, передача або збереження прав на майно чи звільнення від майнових зобов'язань а також іншої вигоди у вигляді допомоги у працевлаштуванні, вирішенні певних життєвих проблем тощо.

В тих випадках, коли підкуп здійснюється у відношенні службових осіб, то він набуває форму хабара.

Умовляння – це є різновид прохання, яке повторюється настійливо, неодноразово з метою переконання особи у необхідності вчинення злочину.

Це так би мовити прохання, розтягнуте в часі і розраховане на почуття підбурюваного, щоб умовити того вчинити злочин. При цьому підбурювач на перше місце висуває інтереси підбурюваного, але не приховує і своєї особистої зацікавленості.

Іншим чином – тобто це різні заходи, способи схилити особу до вчинення злочину.

До них можна віднести:

1) Наказ – це ефективний спосіб, якщо особа, до якої він звернутий, підлегла і залежить від підбурювача по службі;

2) Переконавання – полягає в повідомленні підбурювачем виконавцю чи пособнику таких обставин, які можуть стати мотивами їх діянь, апелюючи в основному до їх розуму.

Цей процес досить тривалий, який вимагає спілкування між підбурювачем і підбурювачем. Під час такого спілкування підбурювач прагне не тільки викликати мотиви, які б сприяли прийняттю виконавцем рішення, але і, навпаки, послабити, нейтралізувати, знищити мотиви, які утримують особу від прийняття бажаного для підбурювача рішення.

Характерною рисою переконання, як засобу підбурювання є те, що підбурювач зовні не має свого інтересу (вигоди) у злочині. Вливаючи на свідомість, волю виконавця, він прагне його в доцільності та необхідності тих чи інших діянь у тому, що їх вчинення відповідають інтересу виконавця.

В цьому саме і полягає психологічна діяльність переконання, його відмінна особливість. Відповідає це дійсності чи підбурювач має в злочині свою вигоду (інтерес) це вже не суттєво.

3) Порада – безпосередньо примикає до переконання, в силу, що і в ній підбурювач зовні не виражає свій інтерес (вигоду) у вчиненні злочину.

Проте на відміну від умовляння порада, як правило, представляє собою моментний акт підбурювання.

Відмінність цього способу підбурювання від інтелектуального пособництва у вигляді дачі порад залежить не від характеру використання заходів, а від характеру мотивів, які породжені ними у виконавця.

Якщо підбурювач породжує у підбурюваної особи намір, бажання вчинити злочин, то інтелектуальний пособник лише укріплює вже виниклий у особи намір вчинити злочин, породжує додаткові мотиви, наводить нові аргументи на користь вчинення злочину.

Тому для того, щоб з'ясувати, встановити що мало місце: чи підбурювання чи інтелектуальне пособництво, необхідно знати, до чого привела порада;

– до укріплення і коректорки наміру вчинити злочин, який вже виник у свідомості особи

чи

– до чинення такого наміру у особи.

4) Прохання – на відміну від умовляння і поради як заходів підбурювання воно у своїй основі містить інтерес (вигоду) підбурювача.

За допомогою прохання підбурювач прагне схилити виконавця до вчинення дій, які представляють інтерес для нього або третіх осіб.

Проте психологічна дієвість цього заходу підбурювання в значній мірі залежить від характеру (особливостей) відносин між підбурювачем підбурюваним.

Так, якщо та чи інша особа звернеться до службової особи з проханням відати фіктивну довідку про роботу, яка необхідна для вступу до вищого навчального закладу, то в цьому службова особа, безумовно, відмовить.

Але, якщо з таким проханням до службової особи звернеться його добрий знайомий чи особа, з якою службова особа пов'язана якимись службовим чи особистими узами, - то результат (наслідки) не завжди буде негативним.

Не тільки при службовому підробленні, але і при такому тяжкому злочині, як вбивство, прохання, при наявності відповідних відносин, може виявитися цілком достатнім, щоб схилити виконавця до діяння.

Для вирішення на практиці питання про те, чи могло би в конкретній справі прохання заходом (способом) підбурювання, належить з'ясувати увесь комплекс відносин між виконавцем злочину і особою, яка підозрюється у підбурюванні, і тільки на цій підставі робити висновки.

Серед інших заходів підбурювання ще можна виділити:

– Обіцянка вигоди від вчинення злочину;

– Зародження у іншої особи оману (російське заблудження) обман;

– Використання суттєвої помилки тощо.

Використання помилки особи з приводу певних обставин полягає у тому, щоб спрямувати її діяльність на вчинення злочину чи обман особи у відношенні певних обставин з тією же метою.

Наприклад: Збуджування безпідставних ревнощів при певних обставинах може бути дійовим (рос. действительным) заходом підбурювання до вбивства.

При цьому треба мати на увазі, що якщо обман стосується не мотивів, які визначають формування наміру (умислу) виконавця, а відносяться до елементів, що утворюють склад злочину, то такий обман виходить за рамки (межі) підбурювання і перетворює підбурювача в опосередкованого виконавця.

Встановлення способу підбурювання має велике практичне значення тому, що на підставі цього легко з'ясувати мотиви, які схилили підбурюваного до вчинення злочину. Знання мотивів людської поведінки дозволяє встановити ступень вини конкретної особи і тим самим індивідуалізувати покарання. Особливо це важливо в справах, де склад злочину включає в якості необхідної ознаки суб'єктивної сторони мотив злочину.

Встановивши способи (заходи) підбурювання, тобто фактори, що схилили особу на вчинення злочину, можна безпомилково встановити мотив злочину і правильно його кваліфікувати.

Якщо способи (заходи), які використовує підбурювач для виникнення, збудження у іншої особи наміру, рішучості вчинити злочин, можуть бути різноманітними, то ФОРМИ, в які він втілює свою діяльність – ОБМЕЖЕНІ.

Вони обмежені насамперед способом спілкування людей один з одним, способом передачі своїх думок однією особою іншій.

Любий спосіб, який використовує підбурювач, - погроза, порада, прохання, переконання тощо – втілюється, як правило, у словесну форму.

Однак інколи підбурювач може обходитися і без слів, замінюючи їх жестом, здатним виразити і передати його думку підбурюваному.

Це так звані КОНКЛЮДЕНТНІ ДІЇ, які частіше всього мають місце у випадках підбурювання безпосередньо на місці вчинення злочину, коли визначеність ситуації надає жесту необхідну виразність, робить його однозначним.

Між діяльністю підбурювача і організатором є певна схожість, але вони мають більше відмінностей.

Головною із них є те, що підбурювач обмежується лише схилинням іншої особи до вчинення злочину, тобто бачить свою діяльність закінченою, коли він викликав у виконавця рішучість і намір вчинити злочин.

Організатор цим не обмежується, він розробляє план, подаючи його виконавцю і, таким чином, не тільки викликає намір і рішучість вчинити злочин, але і впевненість в необхідності діяти згідно розробленого ним плану.

IV. Пособник (ч.5 ст.27 КК).

Пособництво – самий розповсюджений вид співучасті. За своєю об'єктивною роллю в злочині, який вчинюється спільно, пособник, за рідким виключенням, завжди менш небезпечніша фігура, ніж інші співучасники. Це пояснюється тим, що ініціатива вчинення злочину належить не йому, він не керує злочинною діяльністю інших осіб, не виконує об'єктивної сторони злочину. Пособник лише сприяє виконавцю злочину в здійсненні його злочинного наміру, не виконуючи при цьому дій, що входять до об'єктивної сторони складу злочину. Однак і цих межах діапазон дій пособників вельми широкий: від повідомлення виконавцю відомостей про склад сім'ї майбутньої жертви пограбування до надання знарядь для вбивства.

У відповідності до ч.5 ст.27 КК :

«Пособником є особа, яка 1) порадами, вказівками, 2) наданням засобів чи знарядь 3) або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, 4) а також особа, яка заздалегідь обіцяла а) переховати злочинця, б) знаряддя чи засоби вчинення злочину, в) сліди злочину чи г) предмети, здобуті злочинним шляхом, 5) придбати чи збути такі предмети, б) або іншим чином сприяти приховуванню злочину».

У порівнянні з попереднім законодавством (ч.6 ст.19 КК – 1960 р.) нині чинне законодавство дещо розширило перелік дій, в яких полягає пособництво злочину, до них віднесено:

а) заздалегідь дана обіцянка придбати чи збути предмети, здобуті злочинним шляхом (5);

б) заздалегідь дана обіцянка іншим чином сприяти приховуванню злочину.

За КК 1960 р. відповідні дії, з врахуванням конкретних обставин справи, кваліфікувалися як підбурювання (підмовництво) до злочину.

Як витікає із закону (ч.5 ст.27 КК), хоча і в узагальненій формі, дано перелік способів пособництва. Всі вони за своїми об'єктивними якостями можуть бути поділені на 2 види:

1) Фізичне сприяння – (пособництво) виконавцю в реалізації його злочинного наміру, тобто вчинення дій, які допомагають виконавцю виконати об'єктивну сторону злочину. Це виражено у законі словами:

– надання засобів чи знарядь (2);

– або усунення перешкод (3).

Однак у чому б вони не полягали, ці дії пособника, вони не повинні входити в об'єктивну сторону складу злочину, тому що в протилежному випадку пособнику перетворюється у виконавця.

2) Інтелектуальне сприяння – (пособництво) :

– дача порад чи вказівок (1);

– заздалегідь дана обіцянка переховати а) злочинця, б) знаряддя чи засоби вчинення злочину, в) сліди злочину чи г) предметів, здобутих злочинним шляхом (4);

– заздалегідь дана обіцянка придбати чи здобути такі предмети (5);

– заздалегідь дана обіцянка іншим чином сприяти приховуванню злочину (6).

Цей вид пособництва полягає в укріпленні рішучості виконавця вчинити злочин, на відміну від підбурювання, де підбурювач викликає рішучість, бажання у виконавця вчинити злочин. Пособник не створює своїми діями такої рішучості, бажання вчинити злочин, вона вже є, вже виникла незалежно від волі пособника, він лише укріплює таку рішучість, бажання.

З об'єктивної сторони спільність в поведінці пособника полягає в тому, що, укріплюючи своїми діями чи бездіяльністю рішучість у вчиненні злочину, він ставить свою діяльність у причинний зв'язок з тим злочинном, який вчиняє виконавець.

Тобто пособник може сприяти злочину лише у тому випадку, коли його діяння хронологічно попереджувало чи проходило (відбувалося одночасно з діями виконавця).

Якщо дії пособника відносяться до часу, коли діяння виконавця були закінчені, тобто вони вже не знаходяться з цим діянням у причинному зв'язку, то вони не можуть бути визнані пособництвом.

Тому переховування злочину, яке відбувається вже після того, як злочин вчинено, не може бути визнано пособництвом (ч.6 ст.27 КК), це буде причетністю до злочину, про що мова буде вестись в наступному питанні лекції.

Тоді виникає питання, що вважати закінченням діянь виконавця?

Тому що під час аналізу конкретних справ приходиться мати справу з різними обставинами, які в більшій чи меншій мірі впливають на кінцевий висновок.

З попередніх тем ви знаєте, що законодавець по різному конструює склади злочинів: за особливостями конструкції для визначення моменту закінчен-

ня злочину, а саме:

- матеріальні склади;
- формальні склади;
- усічені склади.

В одних випадках фактичне закінчення злочину співпадає з виконанням виконавцем його складу (це матеріальні склади, наприклад, вбивство), а в інших ні (формальні склади).

Наприклад: ст.187 КК «Розбій».

Склад цього злочину викладено таким чином, що розбій вважається закінченим з моменту нападу, поєднаного із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства (тобто на стадії замаху).

Однак при розбої напад не є самоціль. Він є засобом реалізації основної мети злочинця – заволодіти чужим майном.

Практично заволодіння відбувається тоді, коли напад вже закінчено, тобто коли склад злочину виконано.

Таким чином, закінчення складу злочину в цьому випадку не співпадає з закінченням самого злочину.

Так тоді до якого моменту можливе надання допомоги виконавцю:

- до моменту закінчення складу злочину;
- до моменту фактичного закінчення злочину?

Вважається, що логічним буде визнати таку точку зору з цього питання, що до моменту фактичного закінчення злочину.

Це можна проілюструвати і на триваючих і продовжуваних злочинах.

Наприклад: ст.408 «Дезертирство».

Склад цього злочину вважається закінченим з моменту самовільного залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем з метою ухилення від військової служби.

Однак протиправний стан, утворений дезертиром, продовжується.

Тому будь-яке надання допомоги йому в цей час також повинно розглядатися як ПОСОБНИЦТВО.

Таким чином, в тих злочинах, закінчення яких не співпадає з моментом виконання, передбаченого законом СКЛАДУ злочину, пособництво можливе і після закінчення складу злочину, але в будь-якому випадку до закінчення злочину.

З суб'єктивної сторони – пособництво характеризується тільки умисною формою вини.

При цьому пособник обов'язково повинен бути ПОІНФОРМОВАНИЙ про злочинні наміри інших співучасників і як мінімум про злочинні наміри виконавця. Тим самим він передбачає, що злочин, причому конкретний, буде вчинено і бажає цього або свідомо допускає настання суспільно небезпечних наслідків.

Розглянемо конкретніше положення (види) фізичного та інтелектуаль-

ного пособництва.

Фізичне пособництво.

1) Надання засобів і знарядь

Належить розуміти, що посібник передає у розпорядження виконавця речі матеріального світу, які повинні забезпечити досягнення злочинних намірів співучасників, тобто можуть здійснювати вплив на потерпілого, предмет злочину чи іншим чином полегшити досягнення злочинного результату.

Такими предметами можуть бути: зброя, відмички, транспорт, паливні матеріали, документи, засоби зв'язку тощо.

2) Усунення перешкод

Належить розуміти як ліквідація перепон, що заважають виконавцю вчинити злочин і тим самим реалізувати злочинний намір співучасників.

Це може бути і відволікання уваги осіб, залишення незачиненим приміщення, куди має проникнути виконавець, перерізати провід телефонного зв'язку тощо.

Якщо усунення перепон передбачає такі зміни в оточуючій дійсності, коли із неї вилучаються ті чи інші елементи, що заважають виконавцю виконати його намір, то створення умов, навпаки, передбачають поновлення оточуючої дійсності чимось таким, що не будучи засобом, безпосередньо вжитим виконавцем для досягнення своєї мети, тим паче надасть йому допомоги у виконанні об'єктивної сторони злочину.

Наприклад: З метою заглушення крику потерпілої при згвалтуванні один з присутніх в сусідній кімнаті молодих людей (сам він не приймав ніякої участі у насильстві) на повну потужність включив магнітофон, в звуках якого потонули крики потерпілої.

Інтелектуальне пособництво

На відміну від фізичного пособництва, яке змінює зовнішній світ, чи яке утворює необхідну обстановку для вчинення злочину, інтелектуальне пособництво полягає у ПСИХІЧНОМУ впливі на свідомість і волю виконавця, МЕТОЮ такого пособництва є укріплення рішучості і бажання виконавця на вчинення злочину.

ЗАСОБАМИ інтелектуального пособництва є вказані в законі (ч.5 ст.27 КК) положення, які зараз розглянемо.

1) Дача порад чи вказівок – виражається в тому, що надається іншим співучасникам інформація щодо найбільш прийнятих місця, часу, способів вчинення злочину та інших обставин, яка є необхідною для реалізації спільних злочинних намірів.

Пособник може наприклад, пояснити, як краще проникнути у приміщення для вчинення крадіжки або порекомендувати, як можна втягти у вчинення злочину інших осіб тощо.

2) Заздалегідь дана обіцянка переховати:

а) Злочинця – полягає в тому, що приховувач обіцяє приховати особу, яка вчинила злочин шляхом надання житла, фальшивих документів, пластичної

операції тощо.

б) Знаряддя чи засоби – може полягати в приховуванні в спеціальному сховищі вогнепальної зброї, транспорту, в знищенні їх тощо.

в) Сліди злочину - може полягати в приховуванні трупу потерпілого, його знівеченні, спалюванні одягу злочинця, замиванні на ньому слідів крові, знищенні фальшивих документів тощо.

г) Предметів, здобутих злочинним шляхом – це приховування речей, здобутих шляхом крадіжки, зберігання грошей, одержаних внаслідок вчинення злочину тощо.

3) Заздалегідь дана обіцянка придбати чи збути такі предмети – полягає в купуванні (обміні), одержання в заставу майна, а також в продажу чи в іншому збуті такого майна.

4) Заздалегідь дана обіцянка іншим чином сприяти приховуванню злочину - передбачає обіцянку вчинити будь-які інші, крім перелічених у ч.5 ст.27 КК дії, які спрямовані на приховання злочину.

Це може бути обіцянка знищити кримінальну справу чи предмети, які є доказами у ній, підробити документи, які стосуються особливості виконавця чи правомірності джерел походження предметів, здобутих злочинним шляхом, тощо.

Таким чином, можна зробити висновок, що пособництво, як фізичне, так і інтелектуальне можливе на стадії готування, замаху на злочин, до закінчення як складу злочину, так і фактичного закінчення злочину.

Найчастіше пособник сприяє у вчиненні злочину виконавцю, але пособництво не виключається вчиненні

дій, що сприяють у вчиненні злочину іншими співучасниками.

Пособництво на відміну від підбурювання з об'єктивної сторони може виражатися як в діях, так і в бездіяльності.

Якщо дії пособника містять у собі склад іншого самостійного злочину, то вони потребують додаткової кваліфікації за відповідною статтею Особливої частини КК (наприклад, вбивство п.9 ч.2 ст.115 КК).

У відповідності до ч.6 ст.27 КК

«Не є співучастю не обіцяне заздалегідь переховування злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збут таких предметів. Особи, які вчинили ці діяння, підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, передбачених статтями 198 та 396 цього Кодексу».

Однак треба мати на увазі, що такі дії можуть бути визнані пособництвом і за відсутності обіцянки їх вчинити, якщо в силу їх систематичності вони давали підстави виконавцю розраховувати на подібне сприяння з боку пособника.

Якщо такої систематичності не має, то як вказано в ч.6 ст.27 КК відповідальність настає за:

– ст.198 КК «Придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом»;

– ст. 396 КК «Приховування злочину».

Відповідно до ч.7 ст.27 КК

«Не є співучастю обіцяне до закінчення вчинення злочину неповідомлення про достовірно відомий підготовлюваний або вчинюваний злочин. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, коли вчинене ними діяння містить ознаки іншого злочину».

Наприклад: ч.3 ст.243 КК, в якій вказано, що

«Неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання - і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря».

Особливість спільної діяльності співучасників, порядок і межі їх відповідальності в значній мірі залежать від взаємозв'язку співучасників, від ступеня їх узгодженості та характеру участі окремих співучасників у вчиненні злочину.

ФОРМА СПІВУЧАСТІ – це зовнішній прояв її, який розрізняється за способом об'єднання двох або більше суб'єктів злочину в єдине посягання, тобто іншими словами можна сказати за способом взаємодії винних, які розрізняються між собою за характером виконуваних ними ролей, за стійкістю суб'єктивних зв'язків між ними.

Спосіб взаємодії охоплює об'єктивні обставини співучасті. Головне в ньому це розподіл ролей і стійкість об'єднання винних.

Знання форм співучасті дозволяє зрозуміти, в яких ролях виступають винні, як вони взаємодіють в процесі спільного виконання злочину.

З'ясовуючи форму співучасті, тим самим вирішується питання про правильну кваліфікацію спільних посягань, а, отже, правильно визначити межі відповідальності кожного співучасника з урахуванням ступеню і характеру участі кожного з співучасників у вчиненні злочину при призначенні судом покарання.

Форми співучасті можна визначити за наступними критеріями:

- об'єктивними ознаками;
- за суб'єктивними ознаками;
- за стійкістю суб'єктивних зв'язків;
- за стійкістю умислу.

I. За об'єктивними ознаками.

За цими ознаками співучасть має такі форми:

- проста;
- складна.

Проста форма (співвиконавство, співвинність) – (співучасть у широкому смислі слова)

Передбачає таке об'єднання зусиль співучасників, коли серед них не має розподілу ролей і кожен з них виконує дії, що утворюють об'єктивну сторону складу злочину повністю або частково.

Тобто при цій формі співучасті всі співучасники є виконавцями злочину і отже всі вони виконують однорідну роль, тобто однаково з правової точки зору діяння, тим самим виступають співвиконавцями.

Ця форма співучасті характеризується тим, що всі співучасники безпосередньо беруть участь у виконанні об'єктивної сторони злочину, при цьому може бути своєрідний розподіл ролей між ними в межах об'єктивної сторони цього злочину.

Наприклад: Г. і Ч. були засуджені за ч. 3 ст. 152 КК кожен за зґвалтування неповнолітньої. При цьому безпосередньо статевий акт вчинив тільки Ч., а дії Г. виразилися у тому, що він паралізував опір потерпілої В., погрожуючи їй ножем.

Це знаходить своє підтвердження у роз'ясненні, яке дано в абз. 1 п. 14 постанови ПВС «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30.05.2008 р. № 5 де вказано:

«Дії особи, яка не вчинила і не мала наміру вчинити статевий акт чи задоволення статевої пристрасті неприродним способом, але безпосередньо застосовувала фізичне насильство, погрожувала його застосуванням чи довела потерпілу особу до безпорадного стану шляхом уведення в її організм проти її волі наркотичних засобів, психотропних, отруйних, сильнодіючих речовин з метою зґвалтування її чи вчинення щодо неї насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом іншою особою, повинні розглядатися як співвиконавство у цьому злочині. Дії таких співвиконавців визнаються вчиненими групою осіб і кваліфікуються без посилання на статтю 27 КК».

Аналогічне роз'яснення дано і в п. 3 постанови ПВС України «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи» від 7.02.2003 р. № 1 де вказується:

«У разі, коли до кримінальної відповідальності притягнуто кількох осіб, які діяли спільно, з умислом, спрямованим на позбавлення життя потерпілого чи заподіяння шкоди його здоров'ю, належить з'ясовувати і зазначити у вирокі характер їхніх дій, ступінь участі у вчиненні злочину кожної з них.

І далі Пленум вказав:

Дії осіб, які безпосередньо брали участь у позбавленні життя потерпілого або заподіяння шкоди його здоров'ю, потрібно кваліфікувати за статтями КК, що передбачають відповідальність за умисне вбивство чи умисне заподіяння шкоди здоров'ю а. дії організаторів, підбурювачів і пособників, які не були співвиконавцями злочинів, кваліфікувати за тими ж статтями з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК».

Складна форма (співучасть в тісному смислі слова)

«Це така форма співучасті, в якій між співучасниками є розподіл ролей

вчинення злочину, тобто вони виконують різні ролі за характером і правовою оцінкою дій або бездіяльності».

При цій формі співучасті діяння учасників злочину виходять за рамки співвиконавства і утворюють різні види співучасників, а саме у відповідності до ч. 1 ст. 27 КК:

- виконавець;
- організатор;
- підбурювач;
- пособник.

При цьому акцентую увагу на те, що не обов'язково, щоб всі співучасники при вчиненні певного злочину виконували всі перелічені ролі – достатньо наявності виконавця і ще хоча й одного із названих вище співучасників. Інакше кажучи, при цій формі співучасті не всі співучасники є виконавцями злочину.

Приклад: Так, вища судова інспекція не визнала співвиконавство (просту форму співучасті) в діях неповнолітніх Гаспаряна, Тананяна і Тонояна засуджених за ч. 3 ст. 140 (ч.3 ст. 185 КК- 2001 р.) спільно з неповнолітнім Єремян.

Суть фабули така:

Гаспарян, з'ясував у сина потерпілої місце зберігання ключа від квартири і облігацій, повідомив про це Єремяню і потім передав йому ключі. Єремян запропонував Тананяну і Тонояну прийняти участь в крадіжці. Ті погодилися. Тананян і Тоноян zostалися біля входу в дім, щоб попередити про небезпеку, а Єремян проник в житло і викрав гроші та облігації.

У зв'язку з неправильним застосуванням закону замісник Генерального прокурора вніс протест.

Як було встановлено, не всі засудженні повністю виконали дії, що складають об'єктивну сторону крадіжки приватного майна з проникненням у житло.

Гаспаряну лише розповів Єремяню про те, де зберігаються цінності і передав йому ключ від квартири, Тананян і Тоноян сприяли вчиненню крадіжки тим, що знаходилися біля дому з метою попередити про можливу небезпеку.

При таких обставинах їх дії належить кваліфікувати як пособництво у крадіжці з проникненням у житло, а не як СПІВВИКОНАВСТВО.

II. За суб'єктивними ознаками форми співучасті.

Як вище було вказано має місце 2 форми співучасті за об'єктивними ознаками:

- проста (співвиконавство, співвинність);
- складна (з розподілом ролей).

Однак форми співучасті можна виділити і за СУБ'ЄКТИВНИМИ ознаками, за стійкістю суб'єктивних зв'язків, стійкістю умислу.

Стаття 28 КК визначає основні положення щодо відповідальності суб'єктів злочину, які діють спільно.

Вона передбачає 4 види злочинних спільнот (форм), а саме:

- 1) група осіб без попередньої змови (ч. 1 ст. 28 КК);
- 2) група осіб з попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК);
- 3) організована група (ч. 3 ст. 28КК);

4) злочинна організація (ч.4 ст. 28 КК).

Розглянемо конкретно кожну із цих форм.

I. Група осіб без попередньої змови (ч. I ст. 28).

У відповідності до ч. I ст. 28 КК

“Злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (2 або більше) виконавців без попередньої змови між собою”.

Це проста форма співучасті і вона передбачає відсутність між співвиконавцями попередньої змови. Вона, як правило, дістає вияв у тих випадках, коли до діяльності одного виконавця приєднується діяльність одного або більше виконавців в процесі вже розпочатого злочину, але до його закінчення.

Наприклад: Шляховий обхідник побачив, що його напарник краде з товарного вагону взуття, підійшов до вагона і разом з напарником вкрав 9 пар взуття.

При цій формі змова на вчинення злочину (доведення його до кінця) має місце не на початку, а вже в процесі вчинення злочину і кожен співвиконавець усвідомлює те, що він спільно з іншим вчиняє один і той же злочин.

Таким чином, для цієї форми характерне СПОНТАННЕ, СИТУАТИВНЕ об'єднання зусиль виконавців для досягнення загального злочинного результату як;

- безпосередньо перед вчиненням злочину

так і

- в процесі розпочатого злочину, але до його закінчення.

Дії таких виконавців мають бути погоджені стосовно об'єкта та об'єктивної сторони злочину.

Так, якщо одна особа наносить удари потерпілому з метою заподіяння йому тілесні ушкодження, а інша особа, скориставшись цим, вилучає майно у потерпілого, то вести мову про співучасть не має підстав.

Відсутність попередньої змови не виключає можливості змови вже під час вчинення злочину між співвиконавцями. Безпосередньо вчиняючи злочин, вони можуть домовитися при цьому про характер спільних дій, розподіляти ролі тощо.

Така форма співучасті характерна при вчиненні ряду злочинів, а саме передбачених статтями:

- ст. 293 “Групове порушення громадського порядку”

- ст. 294 “Масові заворушення”

а в деяких злочинах вона передбачена як кваліфікуюча ознака:

- ч. 2 ст. 296 “Хуліганство”

- ч. 3 ст. 152 “Згвалтування”

- ч. 3 ст. 153 «Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом».

- ч. 2 ст. 402 «Непокора»

- ч. 2 ст. 404 «Опір начальнику або примушування його до порушення службових обов'язків»

- ч. 3 ст. 405 «Погроза або насильство щодо начальника»

- ч.3 ст. 406 «Порушення статутних правил взаємовідносин між військово-вослужбовцями за відсутністю відносин підлеглості»

- ч. 2 ст 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження».

II. Група осіб з попередньою змовою (ч. 2 ст. 28)

У відповідності до ч.2 ст. 28 КК

«Злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (2 або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину домовилися про спільне його вчинення».

Це також проста форма співучасті, для якої характерно те, що змова повинна мати місце до початку злочину, тобто до початку безпосереднього виконання об'єктивної сторони злочину. Так змова може відбутися задовго до вчинення злочину, або відбутися перед початком злочину, тобто до ЗАМАХУ на злочин .

Таким чином, така форма співучасті має місце:

- до готування до злочину;

- в процесі готування до злочину.

Звертаю вашу увагу, що закон НЕ ВИМАГАЄ для цієї форми співучасті якої-небудь СТІЙКОСТІ, досить лише змови.

Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб передбачено законом в багатьох випадках як кваліфікуюча ознака:

- ст. 115 КК;

- в корисливих злочинах проти власності;

- в злочинах у сфері незаконного обігу наркотичних засобів тощо.

- А в тих випадках коли це не передбачено як кваліфікуюча обставина того чи іншого злочину, то відповідно до п. 2 ст. 67 КК виступає обтяжуючою обставиною при призначенні покарання.

III. Організована група (ч.3 ст.28 КК)

За стійкістю суб'єктивних зв'язків та стійкістю умислу виділяються такі форми співучасті, як

- організована група (ч.3 ст. 28 КК);

- злочинна організація (ч. 4 ст. 28 КК)

У відповідності до ч.3 ст. 28 КК:

«Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (3 і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи».

Ця форма співучасті має вже певні відмінності від попередніх.

1) кількісна характеристика - повинна складатися з 3 і більше осіб;

2) якісна ознака - група повинна зорганізуватися в СТІЙКЕ ОБ'ЄДНАННЯ;

3) якісна ознака - кількість злочинів (одного і більше) об'єднаних єдиним планом.

4) Організаційна ознака – розподіл функцій між співучасниками для досягнення цього плану;

5) Суб'єктивна ознака – обізнаність всіх учасників такої групи з цим пла-

ном.

Стійкість об'єднання – хоча це поняття і оціночне і встановлюється кожного разу з конкретних обставин справи, але це є визначальною рисою організованої групи.

Стійкість групи визначається стабільністю та згуртованістю її членів, які мають єдині наміри щодо вчинення злочинів.

Зокрема, повинно бути ядро, яке складається з осіб, які характеризуються тривалими злочинними зв'язками, намірами, до яких можуть приєднатися інші особи.

Згуртованість групи характеризується її спаяністю та однаковістю.

Це може проявлятися в:

- загальних правилах поведінки;
- наявності організатора (керівника);
- постійних міцних внутрішніх зв'язків між учасниками групи;
- чіткому визначенні функції (ролі) кожного учасника;
- наявності схваленого учасника групи плану злочинної діяльності.

ВАЖЛИВОЮ ОЗНАКОЮ згуртованості є суб'єктивний момент, а саме: єдність наміру учасників такої групи щодо вчинення злочинів, що передбачає усвідомлення кожним з учасників ФАКТУ об'єднання тісно – поєднати свої зусилля з іншими учасниками для досягнення єдиного злочинного результату.

МОТИВИ учасників групи можуть не співпадати між собою.

СТАБІЛЬНІСТЬ - виражається у міцності та постійності функціонування групи.

Це може проявитися в:

- тривалості, системності та детальній організації функціонування даної групи;
- здатності до заміни вибулих учасників шляхом вербування нових членів або у перекваліфікації тих, що залишилися;
- здатності прикрити свою злочинну діяльність своїми силами, та і з допомогою сторонніх осіб (втому числі і підкупом службових осіб);
- наявності фінансових та інших матеріальних засобів, зброї, приміщень тощо.

Як висновок можна сказати, що організована група, як форма співучасті, спільно не безпечніша від попередніх форм співучасті і діяльність учасників такої групи може характеризуватися як:

- розподілом ролей
- так і поєднанням цих форм співучасті.

Саме створення організованої групи вже є ГОТУВАННЯМ до злочину, що планували вчинити її учасники.

Лише в одному випадку, який передбачений ст. 392 КК «Дії, що дезорганізують роботу виправних установ» «організація організованої групи з метою тероризування засуджених або нападу на адміністрацію» визнається ЗАКІНЧЕНИМ ЗЛОЧИНОМ.

IV. Злочинна організація (ч. 4 ст. 28 КК).

У відповідності до ч.4 ст. 28 КК «Злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний СТІЙКИМ ІЄРАРХІЧНИМ об'єднанням декількох осіб (3 і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО вчинення ТЯЖКИХ або ОСОБЛИВО ТЯЖКИХ злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечити функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп».

Це найнебезпечніша форма співучасті порівняльне з попередніми.

Злочинна організація - це організована група ОСОБЛИВОГО РОДУ, яка у відповідності до закону визначається більшим ступенем стійкості, згуртованості, спрямованості на вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, керівництвом чи координації злочинної діяльності інших осіб або злочинних угруповань тощо.

Злочинна організація характеризується:

- стійкістю;
- ієрархічністю;
- об'єднанням декількох осіб (3 і більше) – кількісна характеристика.
- попередньою змовою зорганізованість її членів (осіб) або структурними частинами (злочинними групами) для спільної злочинної діяльності;
- метою, а саме:
  - а) безпосереднє вчинення ними тяжких або особливо тяжких злочинів;
  - б) керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб чи груп; (консолідація)
  - в) забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп ((охорона і консолідація).

Саме створення злочинної організації й участь в ній утворюють закінчений злочин, що тягне відповідальність у випадках, прямо передбачених в Особливій частині КК.

1) Стійкість - це поняття аналогічно щодо організованої групи.

2) Ієрархічність - полягає в наявності відповідної СИСТЕМНО-СТРУКТУРНОЇ побудови злочинної організації як через членів (окремих осіб), а також структурних частин. Також вона полягає:

- у підпорядкованості структурних частин злочинної організації єдиному центру, тобто наявності загального керівництва (лідерів), чітко визначену підпорядкованість рядових членів об'єднання його керівникам;
- в наявності вертикальних зв'язків між вищими та нижчими структурами;
- в загально визначені правила поведінки і забезпечення дотримання їх учасниками злочинної організації, обов'язковість прийнятих рішень організаторами для всіх інших учасників.

3) Кількісна характеристика - на відміну від злочинної групи (2 і більше особи) передбачає 3 і більше особи, які об'єднують свої зусилля для заняття злочинною діяльністю;

4) Спрямованість на вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів (як мета).

Це означає, що злочинною організацією може бути визнана лише таке об'єднання 3 і більше осіб, діяльність якого має за мету вчинення учасниками цієї організації тяжких або особливо тяжких злочинів (див. ч.4 і ч.5 ст. 12 КК).

Якщо така мета відсутня, то не має місце злочинної організації навіть за наявності інших ознак (стійкість, кількість, ієрархічність).

Це буде організована група.

5) Керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб або груп означає наявність планів дій угруповання, розподіл функцій між учасниками організації чи окремими злочинними групами.

Тобто це передбачає спільну діяльність учасників такого об'єднання чи його структурних частин, яка полягає в організації вчинення злочинів іншими особами, керуванні їх підготовкою та вчиненням.

6) Забезпечення функціонування як самої злочинної організації так і інших злочинних груп передбачає створення необхідних умов для існування цих об'єднань і здійснення ними злочинної діяльності.

Така діяльність може полягати у:

- фінансуванні;
- приховуванні;
- забезпеченні правової, медичної, інформаційної допомоги тощо.

7) Створення злочинної організації й участь в ній – утворюють закінчений злочин, що тягне за собою відповідальність у випадках, прямо передбачених в статтях Особливої частини КК.

По-перше - ст. 255 КК “Створення злочинної організації” – це загальна норма, яка передбачає відповідальність за:

- створення злочинної організації;
- керівництво нею;
- участь в ній;
- участь у вчинюваних такою організацією злочинах;
- організація, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп для спільного вчинення ними злочинів;

- координацію дій таких груп.

Спеціальними видами злочинних організацій є:

- створення або участь у банді (ст. 257 КК);
- створення або участь у терористичній організації чи групі (ст. 258-3 КК);
- створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань і участь у них (ст. 260 КК).

Співучасть як одна із форм злочинної діяльності не створює будь-яких особливих підстав кримінальної відповідальності співучасників.

Як це витікає із ч. 1 ст. 2 КК єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом.

Це положення повністю поширюється і на випадки вчинення злочину у співучасті. В той же час межі відповідальності співучасників визначаються характером і ступенем участі кожного з них у вчиненому злочині, які в свою чергу, обумовлюються 1) виконаною роллю; 2) усвідомленням характеру дій інших осіб та 3) рядом інших обставин (форми співучасті тощо).

Кожен співучасник несе відповідальність за спільно вчинений злочин у межах ним вчиненого і усвідомленого, тобто відповідно до принципу індивідуальної відповідальності.

I. При простій формі співучасті.

У відповідності до ч. 1 ст. 29 КК виконавець (співвиконавець) підлягає кримінальній відповідальності за тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинений ними злочин.

Наприклад: а) ч. 1 ст. 185 КК, якщо не має попередньої змови;

б) ч. 2 ст. 185 КК, якщо мала місце попередня змова групи осіб;

в) ч. 2 ст. 296 КК – хуліганство вчинене групою осіб.

II. При складній формі співучасті, тобто коли має розподіл ролей.

а) виконавець (співвиконавець) – правила, за якими несе відповідальність виконавець, аналогічні тим правилам, за якими відповідає особа, яка вчинила злочин одна (не у співучасті), - він підлягає відповідальності за тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає вчинений ним злочин (ч. 1 ст. 29 КК).

При цьому його дії кваліфікуються за відповідною статтею Особливої частини КК без посилання на ч. 2 ст. 27 КК.

Наприклад: ч. 3 ст. 185 КК.

б) Всі інші співучасники (організатор, підбурювач, пособник) відповідають за той злочин, що вчинив виконавець.

Кваліфікація дій виконавця є основою для кваліфікації дій інших співучасників.

Згідно ч. 2 ст. 29 КК – організатор, підбурювач та пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною ст. 27 КК і тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем.

Наприклад: ч. 1 ст. 27, ч. 3 ст. 185 КК – організатор крадіжки з проникненням у приміщення, сховище чи житло.

Ч. 4 ст. 27, ч. 3 ст. 185 КК – підбурювач до вчинення крадіжки з проникненням.

Ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 185 КК – пособник у вчиненні крадіжки з проникненням.

Посилання на відповідну частину ст. 27 КК при кваліфікації інших співучасників обумовлено тим, що:

- з одного боку, організатор, підбурювач та пособник, як правило, безпосередньої участі у виконанні об'єктивної сторони злочину не приймаються;
- з другого боку, цих ознак недостатньо для визначення характеру і ступеня участі вказаних осіб у вчиненні злочину.

Ознаки, описані у ч. 3, ч. 4, ч. 5 ст. 27 КК є своєрідним юридичним з'єдну-

вачем дій організатора, підбурювача та посібника з діями виконавця в рамках інституту співучасті.

Таким чином, кваліфікація інших співучасників у принципі завжди визначається діями виконавця, за винятком деяких випадків, про що мова йтиме далі.

Правила кваліфікації діянь організатора, підбурювача та посібника, які визначені у ч. 2 ст. 29 КК, не поширюється (не застосовуються) на випадки, коли вони одночасно були співвиконавцями злочину.

За таких обставин їх дії належить кваліфікувати за статтею Особливої частини КК без посилання на відповідну частину ст. 27 КК, але у постанові про притягнення до кримінальної відповідальності вся діяльність цих осіб повинна бути вказана. Аналогічно і суд поступає при постанові вироку.

В тих випадках, коли вказані особи, при вчиненні декількох злочинів виконували різні ролі в цих злочинах, то їх дії належить кваліфікувати за сукупністю за кожен злочин окремо з посиланням на відповідні частини ст. 27 КК.

Наприклад: ч. 3 ст. 27, ч. 3 ст. 185 – перший випадок;

ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 185 – другий випадок.

При вирішенні питання про відповідальність співучасників раніше виникала проблема щодо ставлення їм у вину об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, які характеризують підвищену, або навпаки зменшену відповідальність виконавця.

Ці питання вирішені в ч. 3 ст. 29 КК: “Ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину, ставляться в вину лише цьому співучаснику. Інші обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені в статтях Особливої частини КК, як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини”.

Відповідно до викладеного в ч. 3 ст. 29 КК можлива різна кваліфікація співучасників – з одного боку – організатора, підбурювача і посібника, і з другого боку виконавця. Тобто таким чином реалізується принцип індивідуалізації покарання.

Обставинами, які обумовлюють таку різну кваліфікацію є:

1) ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину;

2) розходження і зміст умислу співучасників щодо обставин, які обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини КК як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця (об'єктивного характеру обставини);

3) не охоплення змістом співучасників вчиненого виконавцем (суб'єктивного характеру обставини).

Так необхідно виходити із такого:

1) Об'єктивні обставини – обставини, що характеризують об'єктивну сторону складу і впливають на кваліфікацію злочину, тобто такі обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини КК, як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця (наприклад, спосіб, великий, особливо великий розмір викрадення чи хабара тощо).

Такі обставини, можуть бути інкриміновані (поставлені у вину) іншим співучасникам чи співучаснику, лише тим, які усвідомлювали ці обставини, тобто заздалегідь знали про них, були поінформовані про них.

Наприклад: 1) Виконавець вчинив вбивство з особливою жорстокістю, а інші співучасники про це не знали і навіть не усвідомлювали, що виконавець поступить таким чином, тобто і свідомо не допускали застосування такого способу.

В цьому випадку виконавець несе відповідальність за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК, а інші співучасники за відповідною частиною ст. 27 і ч. 1 ст. 115 КК, як співучасть у простому вбивстві.

2) Так, кваліфікуючі ознаки, які характеризують підвищену суспільну небезпеку одержання хабара(вимагання, великий або особливо великий розмір хабара, відповідальне чи особливо відповідальне становище службової особи, яка одержала хабар – ч. 2, 3 ст. 368 КК) можуть ставитись у вину іншим співучасникам, якщо ці обставини охоплюються їх умислом.

2) Суб'єктивні обставини, які визначають кваліфікацію злочину, вчиненого виконавцем (наприклад, мета, мотив) можуть інкримінуватись іншим співучасникам також за умови, що вони заздалегідь знали про них, були проінформовані про їх наявність.

В протилежному випадку, якщо ці ж ознаки їм не були заздалегідь відомі, співучасники не були поінформовані про них, тобто умислом їх це не охоплювалось, то ці обставини (суб'єктивні ознаки) не можуть бути поставлені їм у вину.

Наприклад: Якщо підбурювач схилив виконавця до вбивства потерпілого, керуючись мотивом помсти, а виконавець, давши на це згоду, вбиває потерпілого, переслідуючи корисливу мету, то виконавець відповідає за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК, а підбурювач, що не знав про корисливі мотиви виконавця – за ч. 4 ст. 27, п. 6 ч. 2 ст. 115 КК.

В той же час, якщо підбурювач був поінформований про корисливі мотиви виконавця, то він буде відповідати за підбурювання до умисного вбивства із корисливих мотивів – ч. 45 ст. 27, п. 6 ч. 2 ст. 115 КК.

3) Обставини, що посилюють або пом'якшують відповідальність.

Це стосується тих випадків, коли ці обставини характеризують лише особу окремого співучасника.

В тих випадках ці обставини, навіть якщо інші співучасники знали про них, то вони ставляться у вину лише цьому співучаснику.

Наприклад: повторність, рецидив тощо і вони не впливають на кваліфікацію інших співучасників.

1) Так, якщо посібник усвідомлює, що він сприяє в убивстві виконавцю, який вже раніше вчинював вбивство, то посібник несе відповідальність за просте вбивство – ч. 5 ст. 27 і ч. 1 ст. 115 КК, а виконавець за вбивство при обтяжуючих обставинах – п. 13 ч. 2 ст. 115 КК– за повторне вбивство.

2) Коли під час пологів мати вбиває свою дитину, то її дії, враховуючи стан, в якому вона перебувала кваліфікуються за ст. 117 КК «Вбивство матір'ю»

своєї новонародженої дитини», тобто за вбивство при пом'якшуючих обставинах, а будь-який інший співучасник (чоловік, акушерка тощо) такого вбивства буде відповідати за просте вбивство (буз обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин) – ст. 27, ч. 1 ст. 115 КК, в силу того, що особисті ознаки, що пом'якшують відповідальність матері не можуть впливати на відповідальність інших співучасників.

Вище велася мова про відповідальність співучасників за вчинений злочин у простій і складній формах співучасті за умови, що злочин є закінченим.

А як бути коли виконавець не довів до кінця умисел усіх співучасників, тобто злочин є незакінченим?

На це питання дається відповідь в ч. 4 ст. 29 КК, яка гласить:

«У разі вчинення виконавцем незакінченого злочину інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочині».

В цьому випадку треба встановити стадію, на якій зупинився виконавець:

- чи то це готування до злочину;
- чи то це замах на злочин.

Якщо це на стадії готування до злочину, то дії виконавця належить кваліфікувати з посиланням на ст. 14 КК (ч. 1 ст. 14, ч. 1 ст. 115 КК), а інших співучасників як співучасть у готуванні до злочину і з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК (ч. 5 ст. 27, ч. 1 ст. 14, ч. 1 ст. 115 КК). Аналогічно кваліфікується замах на злочин.

Організована група та злочинна організація, як форми співучасті представляють підвищену суспільну небезпеку в силу певних особливостей. В силу цього законодавець і виділив в окрему статтю питання про відповідальність співучасників таких форм співучасті, виділивши окремо відповідальність організаторів таких об'єднань від інших учасників.

У відповідності до ч. 1 ст. 30 КК: "Організатор організованої групи чи злочинної організації підлягає кримінальній відповідальності за всі злочини, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом".

Таким чином, організатор організованої групи чи злочинної організації підлягає кримінальній відповідальності за всі злочини, які вчинило об'єднання осіб, при умові, що ці злочини охоплювалися його умислом.

А це такі злочини, які були вчинені усіма чи частиною учасників об'єднання, або, навіть, одним із них.

Об'єктивним критерієм ставлення у вину організатору усіх злочинів, вчинених членами таких груп є те, що ці злочини в кінцевому підсумку і є наслідком його організаторської діяльності щодо організації цих злочинних об'єднань, керівництва ними чи інше забезпечення їх діяльності.

Суб'єктивним критерієм ставлення у вину організатору усіх злочинів, вчинених членами таких злочинних об'єднань є те, що він усвідомлює злочинний характер свого діяльності усіх членів таких об'єднань і бажання чи свідоме

допущення того, щоб така діяльність ними була здійснена.

Щодо відповідальності інших учасників злочинних об'єднань, то у відповідності до ч. 2 ст. 30 КК, яка гласить:

"Інші учасники організованої групи чи злочинної організації підлягають кримінальній відповідальності за злочини у підготовці або вчиненні яких вони брали участь незалежно від тієї ролі, яку виконував у злочині кожен із них".

Тобто на відміну від організатора інші учасники таких злочинних об'єднань не несуть відповідальності за всі злочини, які були вчинені цими об'єднаннями, навіть за умови, що вони усвідомлювали факт їх вчинення. Закон прямо вказав, що вони підлягають відповідальності тільки за ті злочини, у підготовці чи вчиненні яких вони брали участь незалежно від ролі, яку виконували.

В тих випадках, коли організована група передбачена у статтях Особливої частини КК у якості кваліфікуючої обставини конкретного злочину, то дії усіх учасників такої групи належить кваліфікувати за відповідною частиною відповідної статті Особливої частини КК без посилання на ст. 27 КК.

За таких обставин ці особи визнаються виконавцями цього злочину.

Наприклад: ч. 2 ст. 147 «Захоплення заручників»;

ч. 3 ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини»;

ч. 5 ст. 185 «Крадіжка»;

ч. 5 ст. 186 «Грабіж»;

ч. 4 ст. 187 «Розбій» тощо.

За такими правилами, тобто без посилання на ст. 27 КК, належить давати правову оцінку (кваліфікувати) дії організатора та інших учасників злочинних об'єднань і в тих випадках коли:

- організація, керування злочинними організаціям чи організованими групами

чи

- участь у них або вчинюваних ними злочинах, утворюють самостійний склад злочину, у тому числі і кваліфікований.

Наприклад:

ч. 1 ст. 209 КК «Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом»;

ч. 1 ст. 255 «Створення злочинної організації»;

ст. 257 «Бандитизм»;

ч. 4 ст. 258 «Терористичний акт»;

ч. 1-ч. 5 ст. 260 «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань»;

ч. 4 ст. 303 «Сутенерство або втягнення особи до заняття проституцією»;

ст. 392 «Дії, що дезорганізують роботу виправних установ».

Треба акцентувати увагу на тому, що створення організованої групи у випадках, не передбачених статтями Особливої частини КК, тягне за собою кримінальну відповідальність як за готування до тих злочинів, для вчинення яких вона була створена.

Відповідальність учасників організованих груп і злочинних організацій, які виконують охоронні і інші функції по наданню послуг побутового характеру, але самі безпосередньо участі у вчиненні злочину не приймають.

1) У зв'язку з цим необхідно вказати на випадки виконання в злочинній групі функцій охоронця, а також осіб, що тримають кошти, здобуті злочинним шляхом (так званий "общак").

Коли охоронець, наприклад, супроводжує співучасників, що йдуть на вчинення злочину, він, охороняючи їх, тим самим усуває перешкоди для вчинення задуманого, сприяє злочину.

А якщо ж він здійснює охорону співучасників в період між вчинюваними злочинами, він сприяє тим самим приховуванню злочинів.

Таким чином в його діянні має місце сприяння приховуванню злочинів, тобто фізичне пособництво у вигляді усунення перешкод або заздалегідь обіцяне переховування злочинця

2) Таке саме можна сказати і про осіб, які утримують «общак».

Якщо такий власник, наприклад, надає грошові кошти для вчинення злочину (для дачі хабарів, для придбання зброї, транспорту) то він виконує функції фізичного пособника.

В усіх інших випадках, лише тримаючи "общак", він виконує фізичне пособництво, але іншим способом, а саме, шляхом приховування злочинної каси.

3) В організованих групах є і технічний персонал, що обслуговує учасників груп.

Якщо такі особи безпосередньо не брали участі у підготовці чи вчиненні злочинів організованою групою, то вони не можуть бути визнані як співучасники злочину.

Кухарі, пралі, перукарі та інші особи, якщо вони нічим не сприяли вчиненню злочинів, за правилами ст. 27 КК відповідальності не несуть.

Однак це ще не означає, що вони взагалі там самим уникають відповідальності.

Вони можуть бути притягнуті до відповідальності за заздалегідь не обіцяне переховування злочинів, відповідно до ст. 396 КК, тобто має місце причетність до злочину, про що мова буде йти в наступному питанні.

Спеціальні питання відповідальності за співучастю.

Вище розглянуті загальні питання відповідальності співучасників, але практика і теорія застосування кримінального законодавства свідчить, що нерідко виникають так звані спеціальні питання відповідальності співучасників за вчинений злочин.

А саме:

1. Співучасть у злочинах із спеціальним суб'єктом.
2. Провокація злочину.
3. Екссес виконавця.
4. Без наслідкова співучасть.
5. Невдале підбурювання або пособництво.
6. Добровільна відмова співучасників.

I. Співучасть у злочинах із спеціальним суб'єктом

При вивченні теми "Суб'єкт злочину" з'ясували, що у відповідності до ч. 1 ст. 18 КК «Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може настати кримінальна відповідальність».

Це так званий загальний суб'єкт злочину. Але життя, практика і законодавство вказує на те, що мають непоодинокі випадки, коли вчинити злочин і відповідати за нього може не будь-який загальний суб'єкт, а тільки певна конкретна особа, що характеризується певними ознаками, які виділяють її із загальної маси загальних суб'єктів.

В теорії і практиці їх визначають як спеціальні суб'єкти злочину.

Згідно ч. 2 ст. 18 КК:

Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може настати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Як вже вказувалось, що характерною ознакою із спеціальним суб'єктом є те, що їх можуть вчинити лише особи, які наділені ознаками спеціального суб'єкта.

Тоді виникають 2 питання, а саме:

1) Чи можлива співучасть у таких злочинах осіб, які наділені ознаками спеціального суб'єкта?

2) Чи можуть ці особи нести відповідальність за ті злочини, суб'єкт вчинення яких є спеціальним?

Аналізуючи статті 26, 27, 28, 29, 30 КК не знаходимо, щоб законодавець прямо забороняв позитивно вирішувати ці питання. В силу того, що в цих статтях не говориться, що співучасть за спеціальним суб'єктом неможлива.

Більш того, це питання позитивно вирішено в ч. 3 ст. 401 КК «Поняття військового злочину», правда стосовно військових злочинів.

Вона гласить:

«Особа, не зазначені у цій статті, за співучасть у військових злочинах підлягають відповідальності за відповідними статтями цього розділу».

Це положення є законодавчим визначенням принципу відповідальності злочинів зі спеціальним суб'єктом. Іншими словами, виконавцями будь-якого військового злочину (ст. 402-435), можуть бути лише військовослужбовці, а іншими співучасниками можуть бути і цивільні особи (організатор, підбурювач, пособник). Однак цивільні особи не можуть бути співвиконавцями військових злочинів.

В тих випадках, коли військовослужбовець і цивільна особа спільними діями (зусиллями) виконують об'єктивну сторону військового злочину, то цивільна особа несе відповідальність за вчинення військового злочину як посібник і така кваліфікуюча ознака як "за попередньою змовою групою осіб" не застосовується.

Таким самим чином кваліфікуються дії цивільної особи і в тих випадках, коли вона вчинила діяння, що містить ознаки військового злочину, замість вій-

ськовослужбовця, який схилив її до вчинення цього злочину.

Наприклад: до знищення чи пошкодження військового майна (ст. 411 КК).

При цьому такий військовослужбовець визнається виконавцем злочину.

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що і в інших злочинах із спеціальним суб'єктом, особи, які не є спеціальними суб'єктами, можуть вказуватися як співучасники злочину.

Інакше кажучи, виконавець цих злочинів може бути тільки спеціальний суб'єкт, а також співучасником як організатор, підбурювач, посібник можуть бути і інші особи, які не наділені ознаками спеціального суб'єкта з посиланням на відповідні частини ст. 27 КК.

Проте треба мати на увазі, що наявність відповідальності співучасників за вчинене виконавцем ще не означає, що їх діяння повинні кваліфікуватися за тією ж нормою, що і дії виконавця.

Вирішення цього питання залежить від того, яке значення надає законодавець ознаці, що характеризує суб'єкт злочину у якості спеціального.

Тут можливі наступні варіанти:

1) Ознака спеціального суб'єкта характеризує основний склад злочину.

Наприклад: ч. 1 ст. 365 КК – перевищення влади або службових повноважень вчинене службовою особою.

Виконавцем є тільки службова особа, а всі інші можуть бути лише організатором, підбурювачем чи пособником і їх дії будуть кваліфікуватися за ч. 1 ст. 365 КК, як і дії виконавця, але з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК. (Наприклад: ч. 4 ст. 27, ч. 1 ст. 365 КК – підбурювання до перевищення службових повноважень).

2) Ознака спеціального суб'єкта кваліфікований або особливо кваліфікований склад злочину, оскільки наявність її збільшує небезпечність виконавця, не впливаючи на тяжкість злочину в цілому.

Наприклад: п. 13 ч. 2 ст. 115 КК передбачає таку ознаку спеціального суб'єкта, яка підвищує небезпечність не самого злочину, а особи, а саме – особа, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116-118 КК.

В цьому випадку всі інші співучасники будуть нести відповідальність за ч. 1 ст. 115 КК з посиланням на відповідні частини ст. 27 КК.

3) Ознака спеціального суб'єкта підвищує суспільну небезпечність не тільки виконавця, але і всього злочину в цілому, то дії всіх співучасників належить кваліфікувати за тією ж нормою, що і дії виконавця.

Наприклад: Одержання хабара службовою особою, яка займає відповідальне становище (ч. 2 ст. 368 КК) або особливо відповідальне становище (ч. 3 ст. 368 КК) збільшує небезпечність злочину в цілому (в однаковій мірі підривається авторитет влади, коли хабара бере паспортист РВВС або міністр ВС).

В цьому випадку всі інші співучасники несуть відповідальність за ч. 2 або ч. 3 ст. 368 КК з посиланням на відповідні частини ст. 27 КК.

Як зазначено в п. 19 ППВСУ №5 від 26.04.2002 р. «Про судову практику в справах про хабарництво», що кваліфікуючі ознаки, які свідчать про підвищену суспільну небезпечність одержання чи давання хабара (вимагання, великий або особливо великий розмір хабара, відповідальне чи особливо відповідальне становище службової особи, яка його одержала), належить ставити за вину і співучасникам, якщо ці ознаки охоплювалися їхнім умислом.

4) Ознака спеціального суб'єкта утворює привілейований склад злочину у зв'язку з тим, що її наявність зменшує суспільну небезпечність виконавця злочину, не змінюючи тяжкості злочину в цілому.

Наприклад: ст. 117 КК передбачає відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, її психофізичний стан під час пологів або відразу після пологів дає підставу для зменшення її відповідальності. В той же час для інших співучасників дане посягання зостається умисним протиправним спричиненням смерті іншій людині, тобто звичайним (простим) умисним вбивством. Тому їх дії належить кваліфікувати за ч. 1 ст. 115 КК (якщо не має кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 ст. 115 КК), а дії матері новонародженої дитини за ст. 117 КК.

Таке тлумачення витікає із пояснення, що дається в п. 21 ППВСУ №2 від 07.02.2003 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи»:

“Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини слід кваліфікувати за ст. 117 КК, якщо воно вчинене під час пологів або одразу ж після них».

І далі Пленум зазначив:

«Вчинення цих дій через деякий час після пологів за відсутності кваліфікуючих ознак, передбачених ч.2 ст.115 КК, тягне відповідальність за ч.1 зазначеної статті».

5) В окремих складах співвиконавцями злочинів зі спеціальним суб'єктом можуть бути загальні суб'єкти. Це має місце тоді, коли одну частину об'єктивної сторони складу може вчинити тільки спеціальний суб'єкт, в той же час її другу частину може вчинити будь-яка людина, що не є спеціальним суб'єктом.

Наприклад: ст. 154 КК – співвиконавцем, спеціального суб'єкта, а саме особа від якої потерпіла особа знаходиться в матеріальній чи службовій залежності, може бути загальний суб'єкт, який схиляє потерпілу особу за проханням службової особи її підлеглу до вступу в статевий зв'язок з цією службовою особою.

Або жінка, яка за допомогою фізичного насильства або погроз сприяє гвалтівнику у вчиненні зґвалтування, то несе відповідальність як співвиконавець злочину, передбаченого ст. 152 КК.

В цих випадках посилання на ст. 27 КК не потрібно.

II. Провокація злочину

Під провокацією злочину розуміється підбурювання до злочину з метою подальшого викриття особи, що вчинила цей злочин.

Особа, яка схиляє ту чи іншу особу до вчинення злочину діє умисно з прямим умислом, усвідомлюючи, що тим чи іншим способом викликає рішучість у

іншої особи вчинити злочин і бажає так діяти, переслідуючи мету в майбутньому викрити цю особу.

Характеризуючи суб'єктивні ознаки співучасті вказувалось на те, що співучасники можуть при вчиненні одного і того ж злочину, керуватись різними мотивами, але це не виключає співучасть.

Отже, провокація злочину розглядається як співучасть у спровокованому злочині, оскільки різниця в мотивах провокатора та інших співучасників не має значення для притягнення їх до відповідальності.

Зокрема, в ст. 370 КК встановлена спеціальна відповідальність за провокацію за хабар.

Пленум Верховного Суду України "Про судову практику в справах про хабарництво" в постанові № 5 від 26.04.2002 р. зазначив, якщо з метою викрити того хто дав або одержав хабара, службова особа організувала давання чи одержання хабара, підбурювала до цього того, хто його дав чи одержав, або сприяла їм у цьому, її дії слід розцінювати ще як співучасть у хабарництві та додаткова кваліфікувати за відповідними частинами ст. 27 і 369 чи статей 27 і 368 КК.

Таким чином, можна зробити висновок, що провокація злочину розглядається як співучасть у злочині в тій чи іншій якості і не звільняє від кримінальної відповідальності таку особу за вчинення злочину іншими особами.

III. Ексцес виконавця.

Однією із суб'єктивних ознак співучасті є поінформованість співучасників про злочинні наміри, про дії інших співучасників, про єдиний спільний злочинний результат.

Тому, щоб співучасник був притягнутий до відповідальності за злочин, вчинений виконавцем, він повинен бути обізнаним про злочинні наміри виконавця.

Однак практика показує, що мають місце випадки, коли окремі співучасники виходять за межі спільного умислу на вчинення злочину і це його діяння не охоплювалось умислом інших співучасників.

У такому разі і ведеться мова про ексцес виконавця.

Ексцес виконавця – це вихід виконавця за межі спільного умислу співучасників на вчинення конкретного злочину, тобто він вчинює такі дії, що представляють собою інший самостійний злочин або додають вчиненому якісно інший характер, і які не охоплюються ні прямим ні побічним (непрямим) умислом інших співучасників.

Таким чином, ексцес виконавця має місце в тих випадках, коли інші співучасники не передбачали, не бажали і навіть свідомо не допускали вчинення тих злочинних дій, що вчинив виконавець. Ексцес виконавця має місце як при простій так і складній формах співучасті.

У відповідності до ч. 5 ст. 29 КК:

«Співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом».

В таких випадках інші співучасники повинні відповідати лише за злочин, вчинений виконавцем у межах домовленості з ними.

Пленум Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи» в абз. 2 п. 3 постанови №2 від 07.02.2003 р. вказав:

«При ексцесі виконавця, тобто коли один із співучасників вийшов за межі домовленості щодо обсягу злочинних дій і вчинив більш тяжкий або інший злочин (наприклад, при домовленості заподіяти потерпілому тілесні ушкодження, позбавив його життя), за цей злочин повинен відповідати лише його виконавець, а інші особи – за злочини, вчинені ними в межах домовленості».

Аналогічне роз'яснення зазначається і в п. 15 цієї постанови Пленуму Верховного Суду України.

В постанові Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності" від 25.12.1992 р. №12 п. 25 вказано:

«Якщо група осіб за попередньою змовою мала намір вчинити крадіжку чи грабіж, а один із її учасників застосував або погрожував застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого, то його дії належить кваліфікувати як розбій, а дії інших осіб – відповідно як крадіжка чи грабіж при умові, що вони безпосередньо не сприяли застосуванню насильства або не скористалися ним для заволодіння майном потерпілого».

Така правова оцінка дій співучасників при ексцесі виконавця має місце як для простої форми співучасті (співвиконавство) так і для складної форми співучасті (розподіл ролей).

Розрізняють два види ексцесу:

- кількісний;
- якісний.

Такий розподіл має практичне значення, оскільки впливає на кваліфікацію дій виконавця та інших співучасників.

Кількісний ексцес – коли виконавець виконує однорідні за характером дії, які обумовлені співучасниками або з більшим «усерддям», тобто вчинює більш тяжкий злочин.

Наприклад: абз. 2 п. 3 ППВСУ №2 від 07.02.2003 р.; абз. 2 п. 25 ППВСУ №12 від 25.12.1992 р.

Якісний ексцес – коли виконавець вчинює неоднорідний, зовсім інший, ніж був задуманий співучасниками, злочин додатково до того злочину, який було обумовлено усіма співучасниками.

При такому виді ексцесу виконавець відповідає за правилами реальної сукупності злочинів, а інші тільки за той злочин, який охоплювався їхнім умислом.

Таким чином, співучасники як при кількісному, так і при якісному ексцесі виконавця за ексцес відповідальності не несуть (оскільки відсутній причинний зв'язок, тобто не має єдиного умислу на вчинення цього злочину) (див. ч. 5 ст. 29 КК).

IV. Безнаслідкова співучасть.

Практика знає випадки, коли виконавцю не вдалося вчинити закінчений злочин, який було обумовлено усіма співучасниками. Виконавець вчинив

лише:

- готування до злочину;
  - замах на злочин,
- на яких його злочинна діяльність була припинена (перервана).

В таких ситуаціях виконавець несе відповідальність за готування чи замах на злочин.

Наприклад: 1) ч. 1 ст. 14, п. 11 ч. 2 ст. 115;

2) ч. 3 ст. 15, п. 11 ч. 2 ст. 115,

а інші співучасники несуть відповідальність за 1) співучасть у готуванні до злочину ч. 4 ст. 26, ч. 1 ст. 14, п. 11 ч. 2 ст. 115 КК (підбурювач) 2) або співучасть у замаху на злочин ч. 1 ст. 26, ч. 3 ст. 15, п. 11 ч. 2 ст. 115 КК.

Тобто в залежності, на якій стадії була припинена (перервана) діяльність виконавця і дається правова оцінка діянням інших співучасників.

Як роз'яснив Пленум Верховного Суду України у вище згаданій постанові № 2 від 07.02.2003 р. в абз. 8 п. 15

“У разі, коли виконавець погодився позбавити потерпілого життя, але з причин, що не залежали від його волі, умисел на вбивство до кінця не довів, дії замовника залежно від конкретних обставин кваліфікуються як співучасть у готуванні до умисного вбивства на замовлення чи в замаху на вчинення цього злочину”.

У випадку, коли виконавці, що входять в організовану групу (ч. 3 ст. 28 КК) для вчинення вимагання були затримані і було встановлено, що певний громадянин, що сам не входив до складу груп, заздалегідь обіцяв їм надати автомашину, щоб після вчинення злочину вони могли зникнути з міста.

Дії виконавців, що створили організовану групу, утворюють готування до злочину у вигляді створення умов вчинення вимагання і повинні кваліфікуватися за ч. 1 ст. 14, ч. 4 ст. 192 КК, а пособник несе відповідальність за ч. 5 ст. 27, ч. 1 ст. 14 і ч. 4 ст. 192 КК.

Така юридична оцінка співучасників витікає із ч. 4 ст. 29 КК «Кримінальна відповідальність співучасників» де вказано: «У разі вчинення виконавцем незакінченого злочину інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочині».

V. Невдале підбурювання або пособництво

Невдале підбурювання або пособництво насамперед характеризують діяння відповідно підбурювача або пособника, які не принесли бажаного результату у смислі самої спроби створення умов для вчинення злочину виконавцем.

Наприклад:

1) Підбурювач не зміг викласти рішучість у іншої особи вчинити злочин, тобто коли можливий (передбачуваний, потенційний) виконавець відхилив пропозицію вчинити злочин.

2) Або пособник помилково передав знаряддя вчинення злочину не тому, кому належало б, або передав по призначенню, але вже після вчинення злочину.

Невдале підбурювання і пособництво має місце і тоді, коли підбурювач і посібник зробили все необхідне, але виконавець не виконав намічений злочин внаслідок своєї смерті, втрати осудності чи захворювання.

З об'єктивної сторони невдале підбурювання і пособництво виражається в активній поведінці, спрямованій на вчинення злочину, у зв'язку з чим представляють небезпечність.

З суб'єктивної сторони вони припускають прямий умисел на вчинення злочину у співучасті – найбільш тяжкий вид вини, що також підкреслює підвищену небезпеку вчиненого. Очевидну небезпеку тут представляють особистості підбурювача і пособника.

Тому навіть той факт, що спроба схилити виконавця до вчинення злочину чи сприяти йому виявилась невдалою, кримінальну відповідальність вказаних осіб не виключає, якщо вчинене ними не підпадає під ознаки ч. 2 ст. 11 КК.

Невдале підмовництво і пособництво представляють собою підшукування співучасників і умисне створення умов для вчинення злочину, тобто це є готуванням до злочину і такі дії належить кваліфікувати за ст. 14 і статтею Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за злочин до якого виконавця схилили або прагнули сприяти в його вчиненні.

Однак з приводу такої кваліфікації невдалого підбурювання і пособництва серед вчених немає одностайності.

Так, М. І. Бажанов вважає, що у таких випадках відсутня змова, яка є обов'язковою ознакою співучасті, тут не має змови на спільне вчинення злочину, вона не відбулася, тому що пропозиція брати участь у злочині не була прийнята (була відхилена) виконавцем. Тому відповідальність за правилами про співучасть тут виключається, ст. 27 застосована не може бути. Особа, яку схилили до вчинення злочину чи прагнули сприяти у вчиненні злочину – звільняється від кримінальної відповідальності, а підбурювач і пособник підлягають відповідальності за готування до злочину, який вони бажали вчинити.

Інша точка зору у А.А. Пінаєва, який зазначає, що при невдалому підбурюванні і пособництві винні прагнули до вчинення злочину у співучасті, тобто до більш небезпечної форми злочинної діяльності. Не рахувати дані обставини при кваліфікації вчиненого є помилкою, оскільки тут порушувався б принцип відповідальності за вину – особа прагнула до вчинення більш тяжкого посягання (у співучасті), а відповідальність настає за менш суворим законом (як за вчинення діяння однією особою) (ППВСУ № 13 від 23.12.2005 р. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями»).

Він вважає, в тих випадках невдалого підбурювання і пособництва, коли підбурювач намагався схилити або посібник намагався сприяти вчиненню такого злочину, в якому співучасть є 1) конструктивною ознакою основного складу або 2) утворює кваліфікований (особливо кваліфікований) склад, їх дії належить кваліфікувати з урахуванням даних обставин – як готування до злочину.

Глосарій для кращого засвоєння теми

Співучасть у злочині

це умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину (двох та більше) у вчиненні умисного злочину. Інститут співучасті є одним з найдавніших у крим. прав., норми, пов'язані з відповідальністю за спільне вчинення злочину кількома особами містилися ще в середньовічних правових джерелах. У наук. літературі вказується, що ознаки поняття співучасті були визначені у вітчизняній крим. прав. теорії вже починаючи з кінця XIX ст., та виокремлювались (розглядалися) у працях відомих вчених відповідного періоду (О. Жиляєв, А. Піонтовський, М. Таганцев та ін.). У переважній більшості джерел наук. та навч. характеру вказується на підвищену суспільну небезпечність діяння вчиненого у співучасті, однак поряд із цим обґрунтовуються й інші точки зору, зокрема, щодо взагалі повної відсутності підвищеної суспільної небезпечності діяння вчиненого у співучасті у порівнянні до діянь вчинених одноособово (Д. Шаргородський та ін.), або щодо наявності окремих виключень з загального правила або по іншому – обґрунтування, що далеко не в усіх випадках С.у.з. підвищує суспільну небезпечність діяння (Р. Галіакрабов та ін.).

Поняття С.у.з. у крим. прав. розкривається за допомогою її об'єктивних та суб'єктивних ознак (**див. Об'єктивні ознаки співучасті, Суб'єктивні ознаки співучасті**). Разом із цим, виходячи з загального визначення поняття С.у.з., можна вести мову про такі її аспекти: 1) вчинення злочину у співучасті лише з фізичними особами (не є, наприклад, співучастю спільне заподіяння шкоди людиною, разом із твариною, адже співучасть можлива лише між двома людьми – **див. більш докладно Посереднє виконавство, Посереднє вчинення**); 2) С.у.з. наявна лише при вчиненні злочину щонайменше двома особами (інакше кажучи, про співучасть з крим. прав. точки зору можна вести мову лише при наявності двох або більше осіб); 3) всі особи, які вчинюють злочин у співучасті повинні бути суб'єктами злочину (**див. Суб'єкт злочину**), на момент С.у.з. (інакше кажучи, у всіх випадках, коли щонайменше один з двох мінімально необхідних учасників злочину не є суб'єктом злочину, наприклад, це малолітня особа, або це неосудна особа, чи особа яка не є суб'єктом відповідного злочину, зокрема, вона не є службовою особою, або особа наділена дипломатичним імунітетом та ін. – відсутня й співучасть в крим. прав. розумінні, хоча в побутовому значенні – дії таких осіб є співучастю); 4) С.у.з. можлива лише у злочинах які характеризуються умисною формою вини (**див. Умисна форма вини**), в той час як спільні злочинні дії у випадках заподіяння шкоди через необережність співучастю у крим. прав. розумінні не визнаються (**див. Необережне співзаподіяння**); 5) всі дії співучасників характеризуються умисністю (зокрема, не є С.у.з. використання необережності іншої особи для вчинення злочину, наприклад, сторож який спить під час крадіжки зі складу не співучасником цього злочину); 6) обов'язково наявна спільність дій співучасників (не є, наприклад, співучастю діяння особи, яка бачить потерпілого від розбійного нападу, який

лежить непритомний та викрадає у нього речі, якими не заволодів розбійник – **див. більш докладно Сумісність посягання**); 7) спільна діяльність включно до моменту закінчення злочину (не є, наприклад, співучастю подальші спільні дії злочинця та інших осіб, які вчинюються вже після закінчення злочину, натомість така діяльність може бути визнана причетністю до злочину – **див. більш докладно Причетність до злочину**); 8) наявність причинного зв'язку між діями кожного співучасника і єдиним злочинним результатом.

У наук. та навч. літературі розглядаються форми (**див. Форми співучасті у злочині**) та види (**див. Види співучасті у злочині**) співучасті. В окремих випадках, вони розглядаються разом, в окремих – ототожнюються, в інших – чітко розділюються (при цьому, до форм співучасті зазвичай відносять ті різновиди прояву С.у.з. які прямо визначені у кримінальному законі – організовані групи, банди, злочинні організації та ін., а до її видів відносять об'єктивно-суб'єктивні прояви С.у.з., які можуть існувати в природі, без конкретного їх закріплення у кримінальному законі – просту співучасть та складну співучасть. Разом із цим, окремі види С.у.з. мають відповідні форми реалізації, наприклад, складна форма співучасті може бути реалізована шляхом вчинення злочину організованою злочинною групою). Достатньо поширеною є точка зору, що необхідно розрізняти різні форми С.у.з., які в свою чергу, можуть бути виділені за різними критеріями (термін «види співучасті», при такому підході, не використовується).

Найчастіше у літературі вказується на такі окремі форми С.у.з. як: 1) вчинення злочину групою осіб; 2) вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб; 3) вчинення злочину організованою групою; 4) вчинення злочину злочинною організацією. Поряд із цим, необхідно враховувати, що питання про виділення форм С.у.з. є спірним у крим. прав. літературі (**див. більш докладно Форми співучасті у злочині**). В свою чергу, до видів С.у.з. прийнято відносити такі: 1) проста співучасть; та 2) складна співучасть (**див. відповідні терміни**). В загальному виді, до простої форми відносять ті випадки С.у.з. коли всі учасники є виконавцями злочину, а до складної – ті випадки, коли існує розподіл ролей і учасники виконують різні ролі у вчиненні злочину. Від форм та видів С.у.з. необхідно відрізняти види (ролі) співучасників (**див. Види співучасників**). Традиційно у крим. прав. доктрині вважається, що співучасники можуть виконувати такі ролі: 1) виконавець (співвиконавець); 2) організатор; 3) підбурювач; 4) пособник (**див. відповідні терміни**).

У крим. прав. доктрині вироблені загальні принципи відповідальності співучасників: 1) відповідальність при співучасті в організованій злочинній групі або злочинній організації: а) організатор злочину підлягає відповідальності за всі злочини, вчинені будь-яким співучасником цієї групи, за умови, якщо вони (ці злочини) охоплювалися умислом організатора; б) інші співучасники (учасники групи) підлягають відповідальності за злочини, у підготовці чи вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, що виконував у злочині кожний з них; с) дії всіх цих співучасників кваліфікуються за тією статтею Особливої частини кримінального закону, яка передбачає відповідальність за вчинення даного злочину; 2) відповідальність при простій

співучасті – всі співучасники несуть відповідальність за тією статтею Особливої частини кримінального закону, яка передбачає вчинений ними злочин; 3) при співучасті з розподілом ролей: а) виконавець (співвиконавці) відповідають за тією статтею Особливої частини кримінального закону, яка передбачає відповідальність за вчинений ними злочин; б) всі інші співучасники (організатори, підбурювачі, пособники) відповідають за той злочин, що вчинив виконавець (співвиконавці); с) дії всіх співучасників у зв'язку з цим, за винятком виконавця (виконавців), кваліфікуються за тією статтею Особливої частини кримінального закону, за якою кваліфіковані дії виконавця, але з обов'язковим посиланням на відповідну частину статті Загальної частини кримінального закону, яка визначає конкретний вид співучасника. Необхідно, при цьому, враховувати, що деякі види спільної злочинної діяльності можуть бути описані в Особливій частині кримінального закону як окремі конкретні злочини (різновиди таких злочинів), і це означає, що при кваліфікації такої спільної злочинної діяльності положення Загальної частини про співучасть не застосовується (наприклад, у випадку втягнення неповнолітніх чи малолітніх осіб у заняття злочинною діяльністю, у випадках вчинення злочину у складі злочинної організації тощо).

Окрему проблему становить ставлення у вину об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину при С.у.з. Крим. прав. теорія та судова практика, у таких випадках виходить з того, що: 1) об'єктивні обставини (обставини, що характеризують об'єктивну сторону складу і впливають на кваліфікацію злочину), вчиненого виконавцем злочину (наприклад, спосіб вчинення), можуть бути поставлені у вину іншим співучасникам лише за умови, що вони заздалегідь знали про ці обставини, були поінформовані про них (наприклад, виконавець вчинив вбивство з особливою жорстокістю, а інші співучасники про це не знали). У таких випадках, виконавець повинен відповідати за вчинення кваліфікованого вбивства (з особливою жорстокістю), а інші співучасники – за вчинення звичайного вбивства; 2) суб'єктивні ознаки, які визначають кваліфікацію злочину, вчиненого виконавцем (наприклад, мотив), можуть бути поставлені у вину іншим співучасникам також за умови, що вони заздалегідь знали про них, були поінформовані про їх наявність (наприклад, якщо підбурювач умовив виконавця вбити потерпілого з помсти, а виконавець, погодившись, вбиває жертву, переслідуючи корисливу мету). У таких випадках, виконавець повинен відповідати за вчинення кваліфікованого вбивства (з корисливих мотивів), а підбурювач – за вчинення звичайного вбивства; 3) обставини, що посилюють або пом'якшують відповідальність, але характеризують лише особу співучасника (наприклад, стан афекту при вбивстві, повторність, рецидив тощо), навіть якщо інші співучасники знали про їх наявність, ставляться у вину лише тому співучаснику, на боці якого вони мають місце. Іншими словами, такі обставини не можуть впливати на відповідальність інших співучасників (наприклад, пособник сприяє особі, яка раніше була засуджена за вбивство, у вчиненні нового вбивства, і у цьому випадку, незалежно від того, чи знав пособник про це чи ні, дана кваліфікуюча обставина не може бути поставлена йому у вину). У та-

ких випадках, виконавець повинен відповідати за вчинення кваліфікованого вбивства (вбивство, вчинене повторно), а підбурювач – за вчинення звичайного вбивства. Разом із цим, незважаючи на наявність чітко визначених правил кваліфікації при С.у.з., на практиці, доволі часто зустрічаються ускладнення. У зв'язку із чим, у крим. прав. теорії та судовій практиці прийнято окремо виділяти «спеціальні питання відповідальності за співучасть» (*див. Спеціальні питання відповідальності за співучасть*).

Види співучасників

це різновиди ролей, які можуть виконуватися співучасниками при вчиненні злочину, які виділяються з урахуванням змісту їх діяльності, враховуючи ступень та спрямованість їх участі у виконанні об'єктивної сторони посягання. У навч. літературі часто вказується, що В.с. виділяються з урахуванням особливостей та характеру виконуваних під час спільної злочинної діяльності функцій. У крим. прав. літературі та судовій практиці в залежності від виконуваної у злочині ролі, прийнято виділяти такі В.с.: 1) виконавець; 2) організатор; 3) пособник; 4) підбурювач (див. відповідні терміни). Пропонується (та обґрунтовується) також в окремих джерелах наук. характеру виділення й інших видів співучасників: 5) ініціатор; 6) провокатор; 7) посередник (*див. відповідні терміни*).

Кожен В.с. має властиві лише йому особливості та характеристики, а кримінальний закон чітко диференціює крим. відповідальність кожного В.с. У наук. літературі переважає думка, згідно з якою, у випадках, коли співучасник (організатор, підбурювач, пособник) бере також участь у самому процесі виконання злочину, передбаченому в статтях Особливої частини кримінального закону, його виконавська діяльність перекриває будь-яку іншу, та дії його повинні кваліфікуватися тільки за статтею Особливої частини кримінального закону без посилання на норму Загальної частини, визначаючи функціональну роль співучасників. Тим не менш, в ряді досліджень такий підхід критикується, вказується на його «спрошеність». При цьому, окремі дослідники (Ф. Бурчак, Г. Жаровська та ін.) небезпідставно вказують на той факт, що суміщення декількох ролей співучасників в одній особі свідчить ні про що інше, як про підвищену суспільну небезпечність такої особи, а тому, кваліфікуючи відповідні дії, обов'язково необхідно посилатись на статті Загальної частини, які визначають конкретну роль співучасника, неважачи на те, що ця особа була одночасно й виконавцем у злочині. Судова практика, як правило, виходить з такого: 1) у випадках, коли співучасник (організатор, підбурювач, пособник) виконує функцію виконавця злочину, то його дії повинні кваліфікуватися тільки за статтею Особливої частини кримінального закону, без посилання на статті Загальної частини; 2) у випадках, коли організатор виконує функцію підбурювача чи пособника злочину, то його дії повинні кваліфікуватися за статтею Особливої частини кримінального закону та з посиланням лише на відповідну частину статті Загальної частини кримінального закону, яка передбачає таку роль як

«організатор»; 3) у випадках, коли підбурювач виконує функцію пособника злочину, то його дії повинні кваліфікуватися за статтею Особливої частини кримінального закону та з посиланням лише на відповідну частину статті Загальної частини кримінального закону, яка передбачає таку роль як «підбурювач».

Виконавець

це один з видів співучасників злочину (*див. Види співучасників*), функціональна роль якого полягає, у безпосередньому виконанні власними діями повністю або хоча б частково (у якійсь частині) об'єктивної сторони злочину. В. злочину вчинює злочин самостійно або разом із іншими суб'єктами злочину, при цьому, В. визнаються також ті особи, які вчинюють злочин посередньо – тобто, з використанням інших осіб, які не є суб'єктами злочину (*див. Посереднє виконавство*). Характер дій В. може бути різний навіть в межах одного складу злочину. Наприклад, при розбійному нападі виконавцем злочину є не лише той, хто вилучає майно в потерпілого, але і той, хто в момент вилучення застосовує насильство до жертви, а також той хто лише тримає жертву. У даному випадку, всі вказані вище дії є діями В., тому що кожен з них виконує якусь частину об'єктивної сторони злочину (в даному випадку – розбою). Без В. злочину відсутня і співучасть у злочині, адже лише він вчиняє задумане, реалізує та завершує умисел інших співучасників. У крим. прав. літературі В. злочину вважається центральною, головною фігурою (роллю) у співучасті (саме В., а не організатор), навколо нього і утворюється сама співучасть. Це пов'язується з тим, що серед усіх учасників злочину при співучасті, лише В. виконує повністю або частково об'єктивну сторону злочину, в той час як інші співучасники (якщо вони тільки не суміщають свою діяльність з виконанням злочину) залишаються осторонь, не приймають участі у безпосередньому його вчиненні. У випадку одночасного виконання об'єктивної сторони складу злочину кількома В., застосовується термін «співвиконавець», а такі особи, відповідно, вважаються співвиконавцями. В. (співвиконавці) відповідають за всі злочини, які вчинені ним особисто, та ті, в яких приймав безпосередню участь.

Пособник

це один з видів співучасників злочину (*див. Види співучасників*), функціональна роль якого полягає у наданні порад, вказівок, засобів або знарядь чи усуненні перешкод, які сприяють вчиненню злочину іншими співучасниками, а також у заздальній обіцянню переховуванню злочинця, знаряддя чи засобів вчинення злочину, слідів злочину або предметів, здобутих злочинним шляхом, придбанні чи збуті таких предметів, або будь-яким іншим чином сприянні приховування злочину. Діяльність П. (як й інших співучасників) у крим. прав. розглядається з двох сторін – об'єктивної та суб'єктивної. З об'єктивної сторони спільність у поведінці П. виявляється в тому, що, укріплюючи своїми діями чи бездіяльністю рішучість вчинити злочин, він ставить свою діяльність у причинний зв'язок з тим злочинцем, який вчиняється виконавцем. З суб'єктивної

сторони, П. обов'язково повинен бути поінформований про злочинні наміри співучасників (хоча б про злочинні наміри виконавця). При цьому, П. повинен чітко передбачати вчинення конкретного злочину, і бажати цього або свідомо припускати його вчинення. У зв'язку із цим, у крим. прав. літературі вказується (М. Бажанов, В. Сташис, В. Тацій та ін.), що пособництво можливо також і при непрямому умислі (наприклад, жінка-слідчий, закохавшись у злочинця таємно передає йому зброю для втечі, однак прохає її не використовувати. Злочинець, вчинюючи втечу вбиває з даної зброї охоронця. В даному випадку має місце пособництво у вбивстві з непрямым умислом, адже жінка-слідчий хоча і не бажала такого наслідку, однак чітко усвідомлювала, що зброя може бути використана саме таким чином. У крим. прав. теорії прийнято виділяти два види П.: 1) фізичне; та 2) інтелектуальне (*див. відповідні терміни*). У судовій практиці зустрічаються складні випадки розмежування дій П. та організатора злочину. У наук. літературі переважає точка зору, згідно з якою П. ніколи не може бути організатором злочину, при цьому, у випадку, коли П. «перетворюється» на організатора в процесі вчинення злочину, він вже не може вважатись П. в крим. прав. розумінні, а його дії повинні бути оцінені як організаторські. П. несе відповідальність тільки за ті дії, які вчинив особисто і які охоплювалися його умислом.

Підбурювач

це один з видів співучасників злочину (*див. Види співучасників*), функціональна роль якого полягає в схиланні інших співучасників (або співучасника) до вчинення злочину. Іншими словами, П. є особа, яка своїми діями викликає у виконавця або в інших співучасників рішучість, бажання вчинити злочин, тобто умисел на вчинення злочину. Діяльність П. (як й інших співучасників) у крим. прав. розглядається з двох сторін – об'єктивної та суб'єктивної. З об'єктивної сторони причинний зв'язок дій П. та злочину вчинюваного виконавцем проявляється у тому, що саме він викликає бажання у останнього вчинити його. Саме в цьому проявляється спільність діяння П. і з іншими співучасниками. З суб'єктивної сторони П. має прямий умисел на вчинення виконавцем певного, конкретного злочину. Це, в свою чергу, означає, що саме «підбурювання» можливе лише на вчинення конкретного злочину (наприклад, крадіжки, вбивства, зґвалтування тощо), а не вчинення злочинів взагалі. На практиці існують ситуації, коли прямий умисел П. може бути і не конкретизованим (наприклад, підбурювання до нанесення удару, який може бути сильним чи не дуже сильним, або може навіть призвести до смерті та ні.), і в цих випадках його дії повинні кваліфікуватися за суспільно небезпечними наслідками, які настали. У крим. прав. літературі найчастіше розрізняють способи підбурювання: 1) умовляння; 2) підкуп; 3) погрози; 4) примус; 5) вказівки; 6) накази та ін. Будь-який з застосовуваних П. способів повинен спрямовуватись на породження в інших співучасників (найчастіше, це виконавець) бажання, рішучість вчинити злочин. Разом із цим, важливою рисою діяльності П. є те, що застосовувані ним способи повинні саме породжувати у співучасників бажання, рішучість вчи-

нити злочин, однак ніяким чином не пригнічувати волю підбурюваної особи, і остаточне рішення вчинити злочин повинно залишатись за тим, кого підбурюють. У тих випадках, коли наявні ознаки пригнічення або обмеження волі підбурюваної особи (фізичний або психічний примус), відсутня співучасть, а особа яка застосовувала відповідні методи не є П. (*див. більш докладно Психічний примус, Фізичний примус*). Підбурювання не передбачає участі П. у самому злочині як виконавця, проте воно можливе на стадії підготовки або навіть під час вчинення злочину. В той же час, схвалення злочину після його вчинення за загальним правилом не є крим. караним (за винятком випадків, коли у ньому самому містяться ознаки підбурювання до іншого злочину або воно утворює склад іншого закінченого злочину, наприклад, порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії та ін.). П. несе відповідальність тільки за ті дії, які він вчинив особисто і які охоплювалися його умислом.

Організатор

це один з видів співучасників злочину (*див. Види співучасників*), функціональна роль якого полягає в організації злочину або керуванні його вчиненням. О. злочину традиційно розглядається як особа, яка посідає особливе місце в співучасті, вона ніби стоїть над всіма співучасниками, регулюючи і направляючи всю їх діяльність. Організаторська діяльність, яка у крим. прав. розумінні надає підстави кваліфікувати дії особи як дії О. злочину може полягати у тому, що особа: 1) об'єднує інших співучасників, розподіляє ролі між ними, намічає план злочину, визначає майбутню жертву чи об'єкти злочину; 2) керує підготовкою або вчиненням злочину (мається на увазі провідна роль при вчиненні конкретного злочину: особа готується до вчинення конкретного злочину, розпоряджається на місці його вчинення, надає завдання, орієнтує на вчинення яких-небудь конкретних дій, розподіляє обов'язки тощо); 3) створила організовану групу чи злочинну організацію або керувала ними (це може виражатися у розробці самої стратегії майбутньої злочинної діяльності, адже, як правило, у серйозних організаційних групах має місце своєрідне ідейне обґрунтування), у встановленні контакту з іншими злочинними групами тощо); 4) забезпечує фінансування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (зокрема, це може бути фінансування послуг експертів, охоронного персоналу, виробництва заборонених предметів, наприклад, наркотиків, фальсифікованих спиртних напоїв тощо); 5) організувала приховування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (наприклад, це випадки «прикриття» злочинної діяльності відповідної злочинної групи з боку конкретного працівника правоохоронного органу, організація «схованок» зброї групи тощо).

Діяльність О. (як й інших співучасників) у крим. прав. розглядається з двох сторін – об'єктивної та суб'єктивної. З об'єктивної сторони, діяльність О. обов'язково повинна відповідати вимогами спільності, у зв'язку із чим, діяння

О. завжди пов'язані (причинно) з тими злочинами, які вчинює виконавець (чи виконавці). З суб'єктивної сторони, умислом О. повинні охоплюватися ті злочини, які повинен вчинити виконавець (чи виконавці), при цьому, він спрямовує свою організаційну діяльність саме на вчинення відповідного злочину, й зрозуміло, бажає його вчинення. На практиці цілком можливі ситуації, коли О. може навіть не знати конкретного виконавця (наприклад, у випадку функціонування великої за кількістю ОЗГ або злочинної організації), проте його умислом повинно охоплюватися вчинення певних злочинів, які входять до «плану» відповідної злочинної групи, та він повинен бажати їх вчинення, усвідомлюючи при цьому, що вони вчинюються саме в результаті його організаційних дій. Необхідно враховувати, що жодні додаткові функції та ролі, котрі може виконувати О. (пособницькі, підбурювальні тощо), не збільшують ступеня його небезпечності й тому не повинні змінювати кваліфікацію дій останнього. У крим. прав. літературі загальноприйнятою вважається точка зору, за якою О. злочину підлягає відповідальності за всі злочини, вчинені будь-яким співучасником групи, за умови, якщо ці злочини охоплювалися його умислом (*див. більш докладно Співучасть у злочині*).

Форми співучасті у злочині

це окремі юридично значущі різновиди співучасті, що виділяються за ступенем стійкості суб'єктивних зв'язків між співучасниками. З приводу виділення окремих Ф.с.у.з. є різні точки зору і у крим. прав. доктрині, а саме питання належить до дискусійних, зокрема, існують такі погляди на існуючі Ф.с.у.з.: 1) проста співучасть (або по іншому – без попередньої змови), співучасть, співучасть ускладнена попередньою змовою, співучасть окремого роду – злочинна організація або злочинне співтовариство (А. Трайнін); 2) співвинуватість та співучасть у вузькому сенсі цього слова – тобто, з розподілом ролей (М. Ковальов); 3) група осіб як єдина форма співучасті, що включає в себе всі можливі варіанти зв'язку між співучасниками (М. Іванов); 4) складна співучасть, співвиконавство, злочинна група та злочинне співтовариство (Р. Галіакрабов).

Ф.с.у.з. можуть розглядатись поряд із видами співучасті (*див. Види співучасті у злочині*), або окремо, без виділення поряд із цим видів співучасті. В останньому випадку Ф.с.у.з. розподіляють за двома критеріями: 1) за ступенем стійкості суб'єктивних зв'язків (при цьому, саме за цим критерієм найчастіше й виділяють форми); та 2) за характером виконуваних ролей співучасниками (при цьому, окремі форми, що виділяються за цим критерієм, в значній кількості джерел розглядають саме як види співучасті у злочині). Конкретні Ф.с.у.з. можуть бути визначені (закріплені) як у загальній, так і особливій частині кримінального закону.

У вітчизняній крим. прав. науці традиційно виділяють такі форми: 1) вчинення злочину групою осіб; 2) вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб; 3) вчинення злочину організованою групою; 4) вчинення злочину злочинною організацією (*див. відповідні терміни*). Виділяють також

таку Ф.с.у.з. як «банда», що являє собою, по суті, особливий різновид організованої групи (якій притаманні додаткові ознаки). В окремих джерелах навч. характеру Ф.с.у.з. не відділяють від видів співучасті, та не розподіляють їх за окремими критеріями, у зв'язку із чим, на підставі узагальнення теорії крим. прав. та законодавчого закріплення у крим. законі поняття співучасті, пропонується виокремлювати такі Ф.с.у.з.: 1) проста; 2) складна; 3) організована група; 4) злочинна організація. Такий підхід вбачається спірним, а найбільш розповсюдженою наук. точкою зору на сьогодні обґрунтовується, що, наприклад, організована злочинна група та злочинна організація є одними з різновидів складної співучасті (як окремого її виду). В деяких випадках зустрічається також заміна понять форма та вид співучасті, при цьому, вказується що співучасть у злочині має дві форми – просту та складну (в більшості випадків, вони визнаються окремими видами співучасті), а до видів співучасті, відповідно, відносять вчинення злочину групою осіб, групою за попередньою змовою, організованою групою та злочинною організацією.

Організована група

це стійке об'єднання декількох осіб (трьох і більше суб'єктів злочину), які попередньо зорганізувалися для готування або вчинення злочинів. О.г. є одним з найбільш небезпечних злочинних утворень, і якісно відрізняється від інших групових форм вчинення злочинів (зокрема, від групи осіб за попередньою змовою та без попередньої змови – **див. відповідні терміни**). В окремих джерелах вказується, що О.г. є більш небезпечним різновидом групи з попередньою змовою. У крим. прав. літературі О.г. з поміж інших форм організованої злочинної діяльності виділяється за низкою специфічних ознак: а) наявність декількох осіб (трьох або більше суб'єктів злочину); б) попередня їх зорганізованість у спільне об'єднання для готування або вчинення двох чи більше злочинів; в) стійкість такого об'єднання; г) об'єднаність злочинів єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану; д) обізнаність всіх учасників такої групи з цим планом. Діяльність учасників О.г. може характеризуватися як розподілом ролей, так і співвиконавством або ж поєднанням цих форм співучасті. У вітчизняному крим. прав. вчинення злочину в складі О.г. розглядається у якості обставини, що обтяжує покарання. При цьому, у випадку кваліфікації діяння як такого, що вчинено у складі О.г., у формулі кваліфікації, з посиланням на статті Загальної частини крим. закону обов'язково повинно зазначатись, яку саме роль виконував кожен з учасників.

Злочинна організація

це внутрішньо і зовнішньо стійке ієрархічне об'єднання п'яти і більше осіб або двох і більше організованих груп (структурних частин), метою діяльності якого є вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів чи тільки одного, що вимагає ретельної довготривалої підготовки, або керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як

самої злочинної організації, так і інших злочинних груп. Крим. прав. та кримін. аспекти З.о. висвітлені в Україні в дисертаційних дослідженнях таких вчених як А. Вознюк, М. Гнетнев, Л. Демидова, В. Ковальчук, В. Українець. Найбільш суттєвими ознаками З.о. є: а) стійкість З.о., що полягає у здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, ефективно протидіяти факторам, що можуть її дезорганізувати, при чому як внутрішнім, наприклад, невиконання наказів керівника, так і зовнішнім, наприклад, діяльність правоохоронних органів, аналогічних організацій та ін.); та б) ієрархічність З.о., що передбачає підпорядкування учасників такого об'єднання організатору, для забезпечення керованості, збереження функціональних зв'язків та принципів взаємозалежності учасників чи структурних частин об'єднання під час здійснення спільної злочинної діяльності. У вітчизняному крим. прав. до обов'язкових ознак З.о. відносять також спеціальну мету – вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів.

Екссес виконавця

це одне зі спеціальних питань відповідальності за співучасть (**див. Спеціальні питання відповідальності за співучасть**), яке виокремлюється крим. прав. теорією та судовою практикою, і полягає у тому, що виконавець злочину вчинює такі злочинні дії, що не охоплюються ні прямим, ні непрямым умислом інших співучасників. Самостійні дії виконавця, які утворюють екссес, обов'язково повинні мати власне юридичне значення (не буде, наприклад, Е.в. у випадках, коли виконавець вчинює крадіжку вдень, а не вночі як домовлялись співучасники, або якщо виконавець вчинює вбивство не з вогнепальною зброєю, а застосовує ніж, адже у наведених прикладах не містяться обставини, що змінюють характер скоєного). При Е.в. між діями співучасників та діями виконавця відсутній причинний зв'язок, а виконавець своїми діями фактично змінює зміст умислу, що призводить і до втрати суб'єктивного зв'язку між співучасниками. Інакше кажучи, при Е.в., виконавець вчинює такі дії, які виходять за межі угоди (**див. Змова на вчинення злочину**), що відбулася між співучасниками. При цьому, інші співучасники не передбачають, не бажають і не допускають вчинення тих злочинних дій, що вчинює виконавець при екссесі. Враховуючи, що співучасть можлива лише в умисних злочинах, слід акцентувати увагу на тому факті, що за злочинні наслідки, які становлять екссес, інші співучасники не можуть нести відповідальність навіть тоді, коли вони допускали можливість їх заподіяння, тобто якщо екссес охоплювався їх необережною виною. У тих же випадках, коли особа підбурює виконавця до вчинення злочину з неконкретизованим умислом, вона повинна нести відповідальність за фактично заподіяну шкоду – найбільшу з тієї, що охоплювалася її умислом. Характерним прикладом Е.в. може бути ситуація, коли пособник і підбурювач просять виконавця побити потерпілого для того щоб його «провчити», а виконавець, в свою чергу, вбиває жертву (тобто, виходить за межі задуманого). Окрім Е.в., у наук. літературі існують спроби виокремити та обґрунтувати екссес

цес інших співучасників – пособників, підбурювачів та організаторів, однак дані питання носять дискусійний характер (**див. більш докладно Експес співучасника**).

У крим. прав. доктрині розглядають два види Е.в.: 1) кількісний (**див. Кількісний експес виконавця**); та 2) якісний (**див. Якісний експес виконавця**). Виділення різноманітних видів Е.в. має певне практичне значення, оскільки впливає на кваліфікацію, зокрема, на кваліфікацію дії виконавця. Поряд із цим, інші співучасники як при кількісному, так і при якісному Е.в. за експес відповідальності не несуть (оскільки відповідний злочин не охоплювався їх умислом), а відповідають лише в межах змови, що відбулася між ними, тобто за той злочин, що ними спільно було задумано.

Кількісний експес виконавця

це один з різновидів експесу виконавця (**див. Експес виконавця**), який має місце у випадках, коли виконавець почавши вчиняти злочин, що був задуманий співучасниками, вчиняє дії однорідного характеру, але більш тяжкі. При К.е.в. задуманий співучасниками злочин самовільною діяльністю виконавця фактично перетворюється у більш тяжкий. У випадку К.е.в. виконавець несе відповідальність за більш тяжкий злочин, що він вчинив, а інші співучасники несуть відповідальність за співучасть у тому злочині, який був між ними обумовлений. Характерним прикладом К.е.в. є ситуація, коли декілька осіб задумали вчинити крадіжку, при цьому, один з них – виконавець, увійшовши до квартири змушений був для вилучення майна застосувати насильство по відношенню до володаря квартири (тим самим виконавець вчинює більш тяжкий злочин – крадіжка «переростає» у грабіж або розбій), який там несподівано опинився. У даному випадку виконавець вчинив більш тяжкий злочин – грабіж або розбій і повинен бути притягнутий до крим. відповідальності за цей злочин, проте співучасники повинні нести кримінальну відповідальність саме за крадіжку, адже застосування сили та відкритий спосіб вилучення майна виходить за рамки їх домовленості.

Якісний експес виконавця

це один з різновидів експесу виконавця (**див. Експес виконавця**), який має місце у випадках, коли виконавець вчиняє неоднорідний, зовсім інший, ніж був задуманий співучасниками, злочин на додаток до того, що було погоджено із співучасниками. При Я.е.в. виконавець відповідає за правилами реальної сукупності злочинів: за задуманий і вчинений за угодою з співучасниками злочин і за той, що був наслідком його експесу. Характерним прикладом Я.е.в. є ситуація, коли декілька осіб задумали вчинити крадіжку, при цьому, один з них – виконавець, увійшовши до квартири, застав там в оголеному виді володаря квартири і, застосувавши фізичне насильство, зґвалтував її, а потім, скориставшись тим, що потерпіла втратила свідомість, викрав майно. У да-

ному випадку виконавець вчинив два злочини (крадіжку і зґвалтування), проте співучасники повинні нести кримінальну відповідальність тільки за крадіжку, адже зґвалтування виходить за рамки їх домовленості.

Причетність до злочину

це особливий різновид діяльності (чи бездіяльності) особи, яка зовні схожа на співучаст у злочині (**див. Співучасть у злочині**), проте не перебуває зі злочинном у причинному зв'язку. У крим. прав. літературі не має єдиної точки зору не лише на визначення поняття П.д.з., але й на її форми (види). Найчастіше, поняття П.д.з. визначається через таку негативну ознаку як «відсутність співучасті», зокрема, вказується, що П.д.з. це: 1) дія або бездіяльність, яка хоча і пов'язана з вчиненням злочину, але не є співучастю у ньому (М. Бажанов, В. Сташис, В. Тацій та ін.); 2) умисна дія або бездіяльність, яка пов'язана зі здійсненням злочинної діяльності іншою особою, але не є співучастю в ній через відсутність об'єктивної і суб'єктивної спільності зі злочинною діяльністю такої особи (Я. Кондратьєв та ін.); 3) дії, що пов'язані зі злочином, але які не сприяли його вчиненню, не обумовили його підготовку і вчинення (М. Коржанський та ін.); 4) кримінально каране діяння, яке виникає тільки у зв'язку зі вчиненням або вчинюваним злочином, за умови відсутності причинного та винного зв'язку з цим злочином (М. Гнетнев).

Виділяють окремі ознаки П.д.з.: 1) наявність власної об'єктивної сторони (П.д.з. являє собою конкретні діяння визначені (описані) у кримінальному законі); 2) не становить конкретного єдиного злочину, а є натомість збірним поняттям, та існує у різних формах передбачених Особливою частиною кримінального закону; 3) наявність щонайменше двох злочинів – основного (щодо якого і має місце П.д.з.) та предикатного (вчиненого іншою особою), інакше кажучи, особа не може бути причетною до «власного» злочину, тобто до такого, що вчинила особисто або виступала у ньому в якості співучасника; 4) відсутність причинного зв'язку між діяльністю учасників предикатного злочину і поведінкою причетної особи (це виражається в тому, що предикатний злочин (щодо якого і має місце П.д.з.) або вже вчинений іншою особою, або є достовірно відомим підготовлюваним або вчинюваним, і вчиняється без сприяння причетної особи).

П.д.з. необхідно відрізнити від співучасті у злочині. У крим. прав. літературі відмежування П.д.з. та співучасті пропонується проводити за окремими розмежувальними ознаками: 1) за протиправністю діяння (П.д.з. – визначається статтями Особливої частини кримінального закону, а співучасть – як правило конкретно не визначається в статтях Особливої частини, натомість вона описується в Загальній частині); 2) за пререліком діянь в яких знаходить свій вираз (П.д.з. має обмежений перелік діянь (чітко визначених у крим. законі), а співучасть – необмежений (адже можлива у будь-якій варіації щодо будь-якого умисного злочину); 3) за кількістю злочинів (П.д.з. характеризується щонайменше двома

злочинами – предикатним та тим що й становить причетність, а співучасть характеризується оним єдиним злочином для всіх співучасників); 4) за можливістю на певних стадіях вчинення злочину (П.д.з. можлива як по відношенню до достовірно відомих підготовлюваних або вчинюваних злочинів, так і вже до закінчених, а співучасть можлива лише до моменту закінчення злочину); 5) за зв'язком із злочинним результатом (П.д.з. характеризується виключно непричинним зв'язком, а співучасть – виключно причинним); 6) за роллю особи в злочинній діяльності (П.д.з. характеризується «відношенням» до злочину вчиненого іншою особою, а співучасть – участю у власному злочині) та ін. Водночас, як П.д.з. так само як і співучасть можливі лише щодо умисних злочинів.

Щодо виділення окремих форм П.д.з. у наук. літературі існують різні точки зору. При цьому, у більшості випадків до форм (видів) П.д.з. пропонується відносити: 1) переховування злочину; 2) потурання злочину; 3) неповідомлення про злочин. В окремих джерелах до форм П.д.з. пропонується відносити: 1) заздалегідь не обіцяне (тобто не обіцяне до закінчення (завершення) злочину) приховування злочину; 2) заздалегідь не обіцяне придбання чи збут майна, добутого злочинним шляхом; 3) заздалегідь не обіцяне потурання злочину; 4) заздалегідь обіцяне (тобто обіцяне до закінчення злочину) недонесення про злочин (М. Бажанов, В. Сташис, В. Тацій та ін.). Поряд із названими, обґрунтовується необхідність виокремлення такої форми П.д.з. (В. Навроцький та ін.) як «заздалегідь не обіцяне сприяння злочинній діяльності інших осіб», яка в свою чергу, може виражатись у таких діях як потурання, приховування, неповідомлення або сприяння такій діяльності.

Добровільна відмова співучасників

це одне зі спеціальних питань відповідальності за співучасть (*див. Спеціальні питання відповідальності за співучасть*), яке виокремлюється крим. прав. теорією та судовою практикою, і полягає у остаточному припиненні співучасниками (або деякими з них) за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вони усвідомлювали можливість доведення злочину до кінця. Д.в.с. на відміну від добровільної відмови (*див. Добровільна відмова*), має особливості, які в загальному виді можна звести до того, що: 1) відмова від продовження злочину одного із співучасників злочину не означає відмови інших співучасників; 2) відмова від злочину співучасника вимагає, як правило, вчинення активних дій; 3) за часом, відмова співучасників від злочину можлива лише до моменту вчинення дій виконавцем. З урахуванням виконуваних ролей та видів співучасників (*див. Види співучасників*), Д.в.с. у крим. прав. теорії та судовій практиці розглядають в контексті: 1) добровільної відмови виконавця; 2) добровільної відмови організатора; 3) добровільної відмови пособника; 4) добровільної відмови підбурювача

ча (*див. відповідні терміни*). При цьому, необхідно враховувати, що добровільна відмова співвиконавця має певні особливості у порівнянні до добровільної відмови виконавця (*див. Добровільна відмова співвиконавця*). Також, окремо виділяють питання добровільної відмови «бажаного» співучасника (*див. Добровільна відмова «бажаного» співучасника*).

ТЕМА № 10

ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ

I. Відпрацюйте теоретичні питання:

1. Поняття, ознаки та види обставин, що виключають злочинність діяння. Їх значення у діяльності поліції.
2. Необхідна оборона та уявна оборона.
3. Затримання особи, що вчинила злочин.
4. Крайня необхідність.
5. Фізичний або психічний примус.
6. Виконання наказу або розпорядження.
7. Діяння пов'язане з ризиком (виправданий ризик).
8. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

II. Розв'яжіть практичні завдання:

1. Неповнолітні Зінов'єв та Астахов вночі у дворі жилого будинку намагались здійснити крадіжку колес з автомобіля Нозенка. Почувши у дворі підозрілий шелест, Нозенко вийшов на балкон і з 2-го поверху двічі вистрілив з мисливської рушниці в напрямку Зінов'єва, наказавши йому при цьому підняти руки. Астахов утік, а Зінов'єв підняв руки і почав просити Нозенка не стріляти, оскільки він нічого не зробив. Але Нозенко ще двічі вистрілив у Зінов'єва, який стояв з піднятими руками, спричинивши йому тяжкі тілесні ушкодження, в результаті чого йому було ампутовано руку.

Визначте:

поняття та види обставин, що виключають злочинність діяння;

чи перебував Нозенко в стані необхідної оборони?

умови правомірності необхідної оборони;

до якого моменту зберігається стан необхідної оборони?

чи повинен Нозенко нести кримінальну відповідальність за спричинення шкоди здоров'ю Зінов'єва?

2. Повертаючись вночі додому, Гармашев повинен був іти через яр. Спускаючись туди і побоюючись, що на нього можуть напасти, він розкрив складаного ножа. В яру він зустрів Орлова і Прохорова, які йшли з роботи. Зіткнувшись з Орловим, Гармашев наніс йому ножом удару у груди, чим заподіяв тяжке тілесне ушкодження. Він пояснив свої дії тим, що прийняв Орлова і Прохорова за грабіжників, оскільки раніше в цьому місті неодноразово були напади на його сусідів та знайомих.

Визначте:

чи є в діях Гармашева обставини, що виключають злочинність діяння?

вид обставин, що виключають злочинність діяння в діях Гаршева; чи повинен Гармашев нести кримінальну відповідальність за спричинення шкоди здоров'ю Орлова?

3. Від'їжджаючи у відпустку, Тарасов для захисту своєї квартири від злодіїв приладнав над дверима важку болванку, яка падала на того, хто відчиняв двері. У його відсутність лопнула труба з холодною водою, було залито три нижні поверхи і начальник ЖЕК дав вказівку інженеру з техніки безпеки відчинити квартиру для ліквідації аварії. Коли слюсар відчинив двері, то дістав тяжке поранення, оскільки пристрій спрацював.

Варіант. Пристрій спрацював, коли до квартири проникли злодії, які намагались її обікрасти. При цьому одному з них було спричинено тяжкі тілесні ушкодження, від яких він у лікарні помер.

Визначте:

чи мають місце обставини, що виключають злочинність діяння?

вид та ознаки цих обставин та умови правомірності;

чи повинен Тарасов нести кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю слюсаря?

4. Данилюк, у якої була семимісячна вагітність, звернулась до знайомого лікаря-гінеколога Шинкова з проханням перервати вагітність. Обстеживши Данилюк, Шинков почав відмовляти її від абортів, повідомивши, що наявні у неї захворювання роблять операцію дуже небезпечною для її життя, і вона може померти, але Данилюк наполягала на перериванні вагітності, оскільки батько дитини відмовився одружуватися з нею. Через дві години після операції Данилюк померла від внутрішньої кровотечі.

Визначте:

чи є в діях Шинкова обставини, що виключають злочинність діяння?

вид та ознаки цих обставин та умови їх правомірності;

чи повинен Шинков нести відповідальність за смерть Данилюк?

5. Добровольський, перебуваючи у нетверезому стані, близько 12-ї години ночі помилково заліз через вікно до будинку Сергеева, вважаючи, що це будинок його знайомої Шовкун. Сергеев, який також був у нетверезому стані, прийняв Добровольського за злодія і почав його бити, нанісши кілька ударів дерев'яною підставкою для квітів. Добровольський внаслідок цього отримав тяжкі тілесні ушкодження.

Варіант. Від одержаних травм Добровольський помер через 3 дні в лікарні.

Визначте:

чи є в діях Сергеева обставини, що виключають злочинність діяння?

вид та ознаки цих обставин та умови їх правомірності;

як кваліфікувати дії Добровольського?

чи повинен Сергеев нести відповідальність за заподіяння шкоди Добровольському?

III. Дайте відповіді на тестові завдання:**1. Необхідна оборона для поліцейського, - це його:**

- а) службовий обов'язок;
- б) право;
- в) професійний обов'язок;
- г) громадянський обов'язок.

2. Основною правовою підставою застосування поліцейським вогнепальної зброї при затриманні особи, яка вчинила злочин, є:

- а) ст. 38 КК України;
- б) Закон України «Про Національну поліцію»;
- в) ст. 208КПК України;
- г) посадові інструкції.

3. Перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність у випадку:

- а) умисного вбивства;
- б) необережного вбивства;
- в) умисного заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження;
- г) необережне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження;

4. Особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження:

- а) не підлягає кримінальній відповідальності;
- б) підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах;
- в) підлягає кримінальній відповідальності, але покарання призначається більш м'яке;
- г) підлягає кримінальній відповідальності, але покарання призначається більш суворе.

5. Стан необхідної оборони виникає:

- а) не лише в момент вчинення суспільно небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози заподіяння шкоди;
- б) лише при наявності суспільно небезпечного посягання.
- в) в разі наявності загрози суспільно небезпечного посягання
- г) у разі будь-якої загрози суспільно небезпечного посягання

6. Випадкове заподіяння шкоди не причетній до нападу особі:

- а) відповідальність настає за заподіяння шкоди умисно у виді непрямого умислу;
- б) відповідальність може наставати залежно від наслідків за заподіяння шкоди через необережність;
- в) відповідальність виключається, так як має місце казус;
- г) відповідальність настає за умисну шкоду при перевищенні меж необхідної оборони.

7. Перехід використовуваних при нападі зброях або інших предметів від нападника до особи, яка захищається:

- а) свідчить, що посягання закінчено, але заподіяння шкоди нападнику не буде кримінально караним;
- б) свідчить, що посягання закінчено і заподіяння шкоди нападнику є кримінально караним;
- в) свідчить, що посягання не закінчено;
- г) не завжди свідчить про закінчення посягання.

8. При уявній обороні кримінальна відповідальність за заподіяну шкоду виключається:

- а) коли особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального посягання;
- б) коли в обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковість свого припущення щодо реальності суспільно небезпечного посягання, хоча при цьому перевищила межі захисту, який потрібно було застосувати;
- в) коли обстановка, що склалася, давала особі підстави вважати, що мало реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковість свого припущення;
- г) коли особа не усвідомлювала відсутності реального посягання.

9. При перевищенні меж необхідної оборони відповідальність настає за заподіяння:

- а) умисних легких тілесних ушкоджень;
- б) умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень;
- в) необережних тяжких тілесних ушкоджень;
- г) умисних тяжких тілесних ушкоджень.

10. Головна мета затримання особи, яка вчинила злочин, - це:

- а) ізоляція особи, яка вчинила злочин;
- б) доставлення особи, яка вчинила злочин, відповідним органам влади;
- в) притягнення до відповідальності особи, яка вчинила злочин;
- г) покарання особи, яка вчинила злочин.

IV. Вирішіть наступні завдання:

1. Назвіть ознаки дії або бездіяльності за обставин, що виключають злочинність діяння.

1) Діяння має суспільно корисний, правомірний характер;

2) _____

3) _____

4) _____

5) правомірні дії, зовні подібні до злочину.

2. Заповніть таблицю.

Умови правомірності необхідної оборони	
належать до посягання	належать до захисту

3. Дайте визначення. Уявна оборона - _____

4. У яких випадках перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила злочин, передбачає кримінальну відповідальність? _____

5. Охарактеризуйте обставини, що виключають злочинність діяння.

Вид обставин	Характеристика	Стаття КК України

6. Ознайомтесь із ч. 5 ст. 36 КК України та запишіть підстави необхідної оборони, не обмеженої жодними критеріями.

1) _____

2) _____

3) _____

7. Назвіть підставу для затримання особи, яка вчинила злочин. _____

8. За якими обставинами визначають межі заподіяння шкоди під час затримання особи, яка вчинила злочин.

1) _____

2) _____

9. Укажіть підстави виникнення стану крайньої необхідності.

1) _____

2) _____

10. Заповніть таблицю.

Складники затримання особи, яка вчинила злочин	Характеристика
Мета затримання	
Особа, яка підлягає затриманню	
Характер дій під час затримання	
Необхідність заподіяння шкоди під час затримання	
Своєчасність затримання	
Відповідність шкоди, заподіяної злочинцю під час його затримання	

11. Що може стати джерелом небезпеки як підстави стану крайньої необхідності? _____

12. Як встановлюють кримінальну відповідальності, якщо переборний фізичний або психічний примус створюють стан крайньої необхідності? _____

13. Якій нормі Конституції України відповідає положення ч. 3 ст. 41 КК України? _____

14. Що характеризують ознаки виконання наказу, передбаченого ч. 1 ст. 41 КК України?

- 1) мету наказу;
- 2) об'єкт заподіяння шкоди;
- 3) _____
- 4) _____
- 5) своєчасність виконання наказу;
- 6) _____

15. Як вирішують питання кримінальної відповідальності особи в наведених випадках?

- 1) Виконання законного наказу _____
- 2) Виконання злочинного наказу _____
- 3) Відмова виконувати явно злочинний наказ _____

16. Якими елементами характеризують виправданість діяння, пов'язаного з ризиком, як обставини, що виключає кримінальну відповідальність?

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

17. Укажіть підставу заподіяння шкоди правоохоронним інтересам відповідно до ст. 43 КК України. _____

Методичні поради до вивчення теми

Законодавчим матеріалом, обов'язковим для вивчення даної теми, є розділ VIII КК України, Закон України «Про Національну поліцію», а також постанова Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. №1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону».

Обставини, що виключають злочинність діяння, передбачені кримінальним законом. За їх наявності вчинене людиною діяння, що зовні має подібність зі злочином, не має суспільної небезпеки, тому що дії визнаються суспільно корисними. Такими обставинами є необхідна оборона, дії по затриманню злочинця, крайня необхідність та ін.

Під необхідною обороною прийнято розуміти правомірні дії, спрямовані на захист суспільних або особистих інтересів від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння шкоди тому, хто посягає, якщо вона була обумовлена потребою відвернення чи припинення посягання (ст. 36 КК). Інститут необхідної оборони в кримінальному законодавстві покликаний сприяти зміцненню законності і правопорядку. Необхідна оборона є одним з ефективних заходів попередження злочинів. Вона сприяє запобіганню настанню суспільно небезпечних наслідків, тому що деякою мірою стримує осіб, які наміряються вчинити злочин. Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути посягання або звернутися по допомогу до інших осіб або органів влади. У стані необхідної оборони громадянин може заподіяти шкоди нападаючому. Слід, однак, враховувати, що заподіяння шкоди іншій особі визнається необхідною обороною при дотриманні певних вимог. Посягання повинно бути суспільно небезпечним, наявним і дійсним. Оборона вважається правомірною, якщо вона спрямована на відбиття суспільно небезпечного діяння, яке посягає на державні, суспільні інтереси й особисті інтереси інших громадян. Оборона знаходить свій прояв у заподіянні шкоди посягаючому тільки в рамках припустимих меж. Напад повинний бути дійсним, тобто реально існуючим, а не уявним. Реальність нападу дозволяє особі діяти певним чином. Від необхідної оборони слід відрізнити захист від удаваного, уявного нападу. **Уявна оборона** — це дії особи, спрямовані на захист від відсутнього реального суспільно небезпечного посягання. При цьому особа, захищаючи суспільні або особисті інтереси, помилково припускає наявність такого посягання на них. Питання про відповідальність особи, яка діє в стані уявної оборони, завжди зважається з урахуванням наявності або відсутності її вини (ст. 37 КК).

Не є злочином застосування зброї або яких-небудь засобів чи предметів, незалежно від наслідків, якщо його здійснено для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, попередження протиправного насильницького проникнення у житло або інше приміщення, якщо здійснюючи захист, особа не могла внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного суспільно небезпечними діями, оцінити відповідність захисту характеру і безпеки посягання.

Необхідно враховувати умови правомірності оборони, які належать до захисту. Щоб визнати захист правомірним, необхідно, щоб він не перевищував меж необхідної оборони. Явна невідповідність захисту характеру і безпеці посягання визнається перевищенням меж необхідної оборони і тягне за собою кримінальну відповідальність у випадках, спеціально передбачених законом.

Затриманням особи, яка вчинила злочин, визнаються дії, вчинені потерпілим та іншими особами безпосередньо після вчинення посягання з метою затримання злочинця і доставлення його у відповідні органи. Ці дії визнаються правомірними за умови, якщо вони були необхідні для затримання і відповідали безпеці посягання й обстановці затримання злочинця. Враховується і суспільна безпека затриманого. Заподіювана шкода не повинна перевищувати меж необхідності (ст. 38 КК).

Крайня необхідність — це така виняткова обставина, коли реально загрожуюча суспільному або важливому особистому інтересам небезпека усувається шляхом заподіяння шкоди третім особам. Стан крайньої необхідності виникає лише там, де заради порятунку одного блага приноситься в жертву інше. Під крайню необхідність підпадають дії, спрямовані і на захист рівноцінних благ. Характерною рисою крайньої необхідності є також і те, що шкода заподіюється третім особам, діяльність яких не пов'язана з виникненням небезпеки, яка створила умови крайньої необхідності. Крайня необхідність тому і називається крайньою, що загрожуючу небезпеку не можна усунути за допомогою інших засобів. Загрожуюча небезпека повинна бути дійсною і наявною, а шкода, заподіяна у стані крайньої необхідності, частіше менше за шкоду відвернену. На відміну від необхідної оборони, за якої джерелом небезпеки завжди виступають дії злочинця, джерелом крайньої необхідності можуть виступати стихійні сили природи, фізіологічні і патологічні процеси у людей, а також у тварин у випадку їхнього нападу на людей (ст. 39 КК).

Чинний КК до обставин, які виключають злочинність діяння, відносить також: фізичний і психічний примус (ст. 40 КК), виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК), діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК), виконання спеціального завдання з попередження або розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації (ст. 43 КК). Не є злочинною дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоди інтересам, які охороняються правом, вчинені під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками. Якщо ж особа, піддаючись **фізичному примусу**, зберігала можливість керувати своїми діями, а також заподіяла шкоди інтересам, які охороняються правом, а також під **психічним примусом**, то питання про кримінальну відповідальність вирішується за правилами про крайню необхідність (ст. 39, 40 КК). Дія або бездіяльність осіб, які заподіяли шкоди охоронюваним інтересам, визнаються правомірними, якщо вони були вчинені з метою **виконання законного наказу або розпорядження**. Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно незаконний наказ або розпорядження (ст. 41 КК). Не є злочином діяння, яке заподіяло шкоди охоронюваним інтересам, якщо його було вчинено в умовах **виправданого ризику** для досягнення значної суспільно корисної мети (ст. 42 КК). Не є злочином змушене заподіяння шкоди інтересам, які охороняються правом, особою, яка відповідно до закону **виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі або злочинній організації з метою попередження чи розкриття їхньої злочинної діяльності**. Особа підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєданого з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків. Особи, які вчинили зазначені злочини, не можуть бути засуджені до довічного позбавлення волі, а покарання у виді позбавлення волі не може бути їм призначене на

строк, більший половини максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за дані злочини (ст. 43 КК).

Глосарій для кращого засвоєння теми

Необхідна оборона

у крим. прав. розглядається як: 1) право людини вжити заходів оборони від суспільно небезпечного посягання незалежно від того, чи має вона можливість уникнути посягання або звернутись за допомогою до представників влади чи інших осіб; 2) одна з обставин, що виключає злочинність діяння; 3) конкретні дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Необхідно зауважити при цьому, що суспільно небезпечне посягання може бути не тільки нападом, а й іншою кримінальним караною дією (наприклад, крадіжкою, зґвалтуванням тощо). У наук. літературі зазначається, що інститут Н.о. є одним з найдавніших, він властивий усім законодавствам на всіх етапах розвитку. Про нього мовиться уже в договорах Олега й Ігоря з греками (911, 945 рр.), у «Руській правді» та майже в усіх пізніших законодавчих актах. Дослідженню проблем Н.о. в Україні присвячені дисертаційні дослідження О. Боднарук, Л. Гусар, Б. Орловського.

Теорією крим. прав. визначено, що правомірність Н.о. характеризується рядом умов, які звичайно поділяють на дві групи: 1) ті, що стосуються посягання; 2) ті, що стосуються захисту від нього. До першої групи належать: 1) суспільна небезпечність посягання; 2) його наявність; 3) його реальність. До другої: 1) визначене законодавцем коло інтересів, які можна захищати; 2) заподіяння шкоди тільки особі, що посягає; 3) неперевіщення меж необхідної оборони.

Таким чином, Н.о. визнається правомірною лише за наявності таких ознак: 1) оборона визнається необхідною лише у випадку, якщо дії, що становлять її зміст, вчинено з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, прав та інтересів іншої особи (фізичної або юридичної), суспільних інтересів, інтересів держави; 2) оборона може здійснюватись лише від суспільно небезпечного посягання, тобто діяння, ознаки якого передбачені у кримінальному законі (правомірною вважається оборона не тільки від діяння, яке у кримінально-правовому розумінні є злочином, але й від суспільно небезпечного посягання особи, яка не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, чи неосудної особи, яке через відсутність належного суб'єкта не може бути визнане злочином); 3) Н.о. має бути своєчасною (можлива від наявного посягання, тобто такого, яке вже почалось і ще не закінчилось, проте у

ряді випадків така оборона можлива і до початку або після закінчення посягання, точніше – Н.о. можлива і до початку фізичних дій посягаючого з моменту, коли виникла реальна загроза посягання); 4) посягання має бути реальним, а не існувати лише в уяві того, хто захищається (в окремих обставинах може виникати стан «уявної оборони» (*див. Уявна оборона*), який визнається правомірним); 5) шкода при Н.о. може бути заподіяна тільки тому, хто посягає; 6) при Н.о. допускається заподіяння лише такої шкоди, яка є необхідною і достатньою в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання (заподіяння явно надмірної шкоди, якщо той, хто оборонявся, розумів, що посягання можна припинити із заподіянням менш значної шкоди, за певних умов може бути визнане перевищенням меж Н.о., хоча кримінальний закон і не вимагає механічної рівності між засобами і характером оборони та засобами і характером посягання).

На основі наведених ознак, у монограф. літературі визначаються загальні критерії правомірності Н.о., якими є: 1) суспільна небезпечність посягання; та 2) обстановка захисту. Названі критерії мають важливе прикладене значення і повинні бути враховані при юридичній оцінці діяння як вчиненого у стані Н.о. Зазначається, що суспільна небезпечність посягання, визначається: 1) об'єктом посягання (наприклад, при посяганні на життя особа, що захищається, може здійснювати оборонні дії, направлені на позбавлення життя нападника, однак при посяганні на власність, наприклад, крадіжці гаманця, здійснення оборонних дій, направлених на позбавлення життя крадія, є явним перевищенням меж необхідної оборони); 2) фізичними даними особи, що посягає; 3) наявністю і використанням тим, хто посягає, зброї; 4) кількістю осіб, що посягають. Обстановка захисту, визначається: 1) фізичними можливостями особи, що захищається (вік, стан здоров'я); 2) обстановкою, в якій відбувалося посягання (в житлі особи, на вулиці); 3) психічним станом, в якому перебувала особа, що захищалася, наприклад в стані сильного душевного хвилювання (Б. Орловський).

При оцінці діяння як вчиненого в стані Н.о. слід враховувати такі моменти: 1) не є Н.о. захист особи від правомірного затримання працівниками правоохоронних органів, хоча в той же час, захист від явно незаконного затримання розглядається як Н.о. навіть у випадках, коли його здійснюють особи, які відповідно до закону мають право на таке затримання; 2) не вважаються Н.о. дії, вчинені у відповідь на напад, умисно спровокований «потерпілим» з метою здобути собі переваги особи, яка обороняється; 3) не виникає стану Н.о. у разі захисту охоронюваних законом прав та інтересів від діяння, яке через малозначність не становить суспільної небезпеки (наприклад, вбивство особи, яка проникла в чужий сад для крадіжки кількох яблук, розглядається не як вбивство з перевищенням меж Н.о., а як умисне вбивство); 4) у судовій практиці, зазвичай, не вважаються діяннями, що вчинені у стані Н.о. такі як: встановлення у приміщеннях, на воротах, дверях, проходах, сходах різних охоронних пристроїв, що здатні завдати тяжкої шкоди здоров'ю або навіть позбавити життя, наприклад, капкани, пристрої з електричним струмом, автономні вражаючі

пристрої, важкі предмети, що при відкриванні дверей падають на голову та ін., через їх явну передчасність (в окремих випадках, коли особа, достовірно знаючи, що на неї або її рідних, близьких, ділових партнерів чи інших осіб готується напад, з метою його відбиття встановлює такий охоронний пристрій або приводить у бойову готовність (стан), і такий пристрій в момент нападу спрацьовує проти нападника, то вчинене може бути розцінене як діяння у стані Н.о.); 5) оборона проти явно закінченого посягання є неправомірною (водночас, якщо особа яка захищається, за обставинами справи не могла усвідомити, що посягання закінчилось, то її дії навіть після об'єктивного закінчення посягання все ж таки визнаються вчиненими в стані Н.о.); 6) у випадках коли захисні дії були вчинені в умовах явного припинення посягання, особа, яка оборонялась, несе кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду на загальних підставах.

Крайня необхідність

це вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам з метою усунення небезпеки що їм загрожує, якщо вона в даній обстановці не могла бути усунена іншими засобами, і якщо заподіяна шкода є рівнозначною або менш значною, ніж шкода відвернена. К.н. розглядається в контексті обставин, які виключають злочинність діяння. По-суті, К.н. є збігом обставин, за якого виникла безпосередня небезпека для певного об'єкта, зберегти який можна, лише шляхом заподіяння шкоди іншому, менш цінному об'єктові. У крим. прав. літературі відмічається, що право на заподіяння шкоди в стані К.н. виникло ще за часів Стародавнього Риму і поряд з необхідною обороною (*див. Необхідна оборона*) вважалось одним з природних прав кожної людини. Водночас, погляди на К.н. саме як на одну з обставин, що виключає покарання, виникли лише в XVIII ст., а починаючи з 60-х років XX ст., у вітчизняному крим. прав. Заподіяння шкоди у стані К.н. почало розглядатись як діяння соціально корисне (допустиме), а посилення на суспільно небезпечний характер було виключено. В Україні, дослідженню проблематики К.н. присвячені дисертації таких вчених як Н. Лісова та Т. Якімець. Пропонується авторське визначення К.н. – це дії, вчинені з метою усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує охоронюваним законом правам та інтересам особи, суспільства, держави, шляхом заподіяння шкоди іншим охоронюваним правам та інтересам, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності (Н. Лісова). Окремі дослідники (Т. Якімець та ін.) пропонують розрізняти К.н. на: а) фактичному рівні – як певний стан, створюваний винятково несприятливим збігом обставин, у який потрапляє особа і під тиском яких вимушено заподіює шкоду правоохоронюваним інтересам, відвертаючи небезпеку від інших інтересів (особи, суспільства, держави); б) юридичному – як обставину, що виключає злочинність діяння. Інші вчені (Н. Лісова та ін.) пропонують виділяти структуру К.н., що складається з: а) підстави; та б) самого діяння.

У стані К.н. фактично відбувається зіткнення одного права з іншим (в той же час, наприклад, при необхідній обороні відбувається зіткнення права з

неправом). При цьому, право на заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності є правом субсидіарним (тобто, додатковим), і це означає, що ним можна скористатись лише в тому випадку, якщо в даній обстановці заподіяння шкоди є вимушеним, крайнім, останнім засобом усунення небезпеки. За своїм зовнішнім проявом К.н. може полягати, наприклад, у вилученні майна, його ушкодженні або знищенні, викраденні зброї або наркотичних засобів, крадіжці транспорту, приховуванні злочинів, розголошенні державної чи військової таємниці, порушенні різноманітних правил обережності, заподіянні шкоди життю або здоров'ю людини, позбавленні її особистої свободи тощо.

У стані К.н. шкода заподіюється, як правило, інтересам третіх осіб, тобто осіб, які не причетні до створення існуючої небезпеки. В окремих випадках, шкода може заподіюватись й інтересам особи, яка певним чином причетна до створення небезпеки заподіяння шкоди інтересам, що охороняються (наприклад, при гасінні пожежі знищується майно особи, необережне поводження якої з вогнем і стало причиною пожежі тощо). Необхідно розрізняти К.н. як обставину, що виключає злочинність діяння визначену у крим. законі, та К.н. як стан, що має свої часові межі, виникає за наявності ряду підстав (або, як вказується, за наявності підстави, яка, в свою чергу, складається з двох елементів). До таких елементів (ознак) відносять: 1) небезпеку, яка безпосередньо загрожує правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави, і 2) неможливість усунення цієї небезпеки іншими засобами, крім заподіяння шкоди цим інтересам. При цьому, обов'язкова наявність одночасно двох елементів (ознак), для констатації факту наявності стану К.н., адже виникнення однієї лише небезпеки ще недостатньо, необхідно, щоб дану небезпеку неможна було відвернути ніяким чином, окрім як заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам. Питання стосовно правомірності заподіяння шкоди у стані К.н. у крим. прав. вирішується через призму двох груп умов: 1) умови, які характеризують небезпеку; та 2) умови, які характеризують дії з її усунення. До першої групи, як правило відносять такі: а) реальність (означає, що небезпека дійсно існує, а не уявляється особою, яка намагається її усунути); б) наявність (означає, загроза для правоохоронюваних об'єктів уже виникла, вона не викликає сумніву, безпосередньо існує, ще не минула та вимагає дій для її усунення); с) неминучість (означає, що усунення небезпеки не може бути здійснено іншим способом, окрім завдання шкоди іншим інтересам, що охороняються державою). До другої групи, як правило, відносять такі: а) наявність небезпеки заподіяння шкоди інтересам, які охороняються законом; б) неможливість усунення наявної небезпеки без заподіяння шкоди іншим інтересам, що охороняються правом; с) заподіяна шкода не повинна перевищувати шкоду відвернену, тобто не повинні бути перевищені межі К.н. (**див. Перевищення меж крайньої необхідності**).

У тих випадках, коли реальної загрози заподіяння шкоди не існує, або ж вона вже минула, чи можливість заподіяння шкоди віддалена в часі (не є негайною і неминучою), заподіяння шкоди інтересам, які охороняються, не може бути визнане правомірним. В таких випадках, повинна надаватись оцінка діям

заподіювача на загальних підставах враховуючи положення про вплив помилки (**див. Помилка**) на кваліфікацію дій винного. Тим не менш, у тих ситуаціях, коли особа сумлінно помиляється щодо наявності загрози та її реальності, дії такої особи повинні розглядатись як вчинені в стані К.н. У зв'язку із зазначеними вище проблемами застосування норм про К.н. при помилці, ряд дослідників (Т. Якімець та ін.) пропонує окремо виділяти так звану «уявну» К.н.

Однією з найважливіших умов правомірності К.н. є додержання вимоги, стосовно того, щоб заподіяна шкода за розміром не перевищувала шкоду відвернену. З цього приводу на практиці часто можуть виникати доволі дискусійні ситуації. Наразі у крим. прав. літературі відсутні чітко визначені правила, щодо вирішення питання про співвідношення розмірів заподіяної і відверненої шкоди у стані К.н. Труднощі, при вирішенні цього питання виникають через те, що оцінці, передусім, піддається з одного боку реально заподіяна шкода, а з іншого боку, шкода потенційно можлива. Більш того, ситуація, як правило, ускладнюється тим, що вони одночасно знаходяться в різних площинах інтересів, які охороняються (наприклад, створена загроза заподіяння шкоди життю або здоров'ю людини, в той час як реальна шкода заподіюється шляхом пошкодження чи знищення майна).

У крим. прав., при вирішенні питання про співвідношення розмірів заподіяної та відверненої шкоди у стані К.н., найчастіше, пропонується виходити, в кожному конкретному випадку (індивідуально), одночасно з врахування пріоритетності цінностей та їх кількісного виразу. Поряд із цим, домінуючою є точка зору, згідно з якою, за всіх інших умов на перше місце за важливістю необхідно ставити людину, її життя, здоров'я, честь, гідність, свободу. У зв'язку із цим, у судовій практиці та теорії крим. прав., відвернення загрози знищення майна за рахунок заподіяння шкоди здоров'ю людини правомірним не визнається. В тих випадках, коли шкода, яка відвертається та шкода, яка заподіюється стосуються одних і тих самих цінностей (інтересів), питання повинно вирішуватись на підставі порівняння кількісної оцінки розміру відверненої і заподіяної шкоди. Найбільшу складність при зіставленні шкоди заподіяної та шкоди відверненої становлять ситуації, у яких відбувається заподіяння шкоди життю чи здоров'ю однієї людини (кільком людям) для відвернення загибелі чи завдання шкоди здоров'ю більшої кількості людей. Дане питання є дискусійним, і з цього приводу думки висловлювані у крим. прав. літературі певною мірою розходяться із судовою практикою. Найбільш поширеною, та, одночасно, обґрунтованою точкою зору вбачається та, згідно з якою, свідоме позбавлення життя певної особи для врятування життя однієї чи кількох інших осіб не визнається діянням, що вчинюється у стані К.н.

Уявна оборона

це дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання. Особа

за таких обставин перебуває не в стані необхідної оборони, а уявної, при цьому юридичні наслідки для особи в такому стані можуть бути різноманітними. Крим. прав. аспекти У.о. в Україні досліджувались в дисертації В. Аніщук. У.о. характеризується наявністю трьох ознак у їх сукупності: 1) відсутність під час невизначеної обстановки реального небезпечного посягання; 2) особа, перебуваючи у невизначеній обстановці, помилково сприйняла певну поведінку іншої людини за наявне посягання (тобто ситуація була неправильно оцінена саме з суб'єктивної точки зору); 3) через помилкове сприйняття наявності посягання потерпілому було заподіяно шкоду (наприклад, мешканцю, який заблукав і помилково намагався зайти в чужу квартиру, або приятелю, який, вирішивши пожартувати, намагався в масці зв'язати свого товариша тощо).

Вирішення питання про відповідальність при У.о. залежить від спроможності особи (могла особа або не могла) усвідомлювати хибність свого припущення про наявність суспільно небезпечного посягання, тобто від виду допущеної помилки: чи була вона вибачальною або невибачальною. Вибачальною визнається помилка, при якій обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення (при такій помилці рішення про відповідальність за заподіяну шкоду залежить від того, чи була б визнана правомірною заподіяна шкода в умовах відповідного реального посягання, тобто за відсутності помилки). Слід враховувати, що у випадках, коли особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, але при цьому перевищила межі захисту, які були б дозволені при реальному посяганні, вона підлягає відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони. Невибачальною визнається така помилка, при якій в обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального суспільно небезпечного посягання, коли б проявила більшу пильність, обачність, дбайливість (тобто об'єктивні та суб'єктивні обставини в конкретний момент не давали особі достатніх підстав для того, щоб «помилитися» щодо наявності суспільно небезпечного посягання). У цьому випадку, очевидно, що у такої особи відсутня вина у формі умислу і через це, вона може підлягати відповідальності лише за необережне заподіяння шкоди. З урахуванням наведених вище критеріїв, при У.о. можливі три варіанти правової оцінки: 1) особа, яка уявно обороняється за обставинами справи не могла і не повинна була визначити помилковість своїх дій; 2) особа, яка уявно обороняється мала можливість дати правильну оцінку події (могла і повинна була визначити що відбувається); 3) особа, яка уявно обороняється мала можливість дати правильну оцінку подіям і діяла невинно, але свідомо заподіяла шкоду, що не відповідає характеру і ступеню небезпеки посягання.

Виправданий ризик

це правомірна поведінка (дія або бездіяльність) особи, спрямована на досягнення суспільно корисної мети, при здійсненні якої існує ймовірність на-

стання несприятливих наслідків, в тому числі заподіяння шкоди охоронюваним крим. законом інтересам та благам. Крим. прав. аспекти В.р. в Україні досліджувались у дисертаціях таких вчених як М. Анчукова та О. Ющик. Поняття В.р. у багатьох джерелах наук. та навч. характеру також позначають терміном «Діяння пов'язане з ризиком», яке вживається у якості синонімічного. У крим. прав. літературі поняття В.р. визначається по різному, зокрема, вказується, що це: 1) передбачене КК правомірне поставлення в небезпеку заподіяння шкоди об'єкта кримінально-правової охорони або фактичне заподіяння йому шкоди, вчинене для досягнення значної суспільно корисної мети в обстановці, коли ця мета не могла бути досягнута без такого ризику, а вжиті суб'єктом заходи давали підстави розраховувати на запобігання шкоди правоохоронюваним інтересам (М. Анчукова); 2) вид поведінки, який проявляється у вчиненні діяння в умовах невизначеності дії (бездіяльності) для відвернення небезпеки або досягнення суспільно корисної мети при усвідомленні суб'єктом можливості вибору варіанту поведінки з урахуванням ймовірності нанесення шкоди охоронюваним кримінальним законом інтересам (О. Ющик).

В.р. у крим. прав. розглядається у якості однієї з обставин, що виключає злочинність діяння. Для визнання скоєного особою як такого що виключає злочинність діяння через наявний ризик, необхідно щоб такий ризик був виправданим. У крим. прав. доктрині ризик визнається виправданим тоді, коли мету, що була поставлена, не можна було досягти за певних обставин дією (бездіяльністю), не поєднаною із ризиком, і особа, що допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам. У зв'язку із цим, у крим. прав. літературі виділяють такі ознаки В.р.: а) ризик здійснюється для досягнення суспільно корисної мети (наприклад, рятування життя людей, попередження стихійного лиха та ін.); б) поставлена мета не може бути досягнута не пов'язаними з ризиком діями (так само як і при крайній необхідності); с) особа, що пішла на ризик, вжила всіх необхідних заходів для попередження можливої шкоди інтересам, які охороняються законом. За відсутності відповідних ознак, ризик визнається «невиправданим». При цьому, невиправданий ризик розглядається лише в контексті необережної форми вини, а крим. відповідальність при цьому настає за необережний злочин залежно від характеру завданої шкоди. Існує необхідність розрізнення заподіяння шкоди при В.р. та крайній необхідності (**див. Крайня необхідність**). При розмежуванні В.р. та крайньої необхідності, слід враховувати, що при крайній необхідності небезпека, що загрожує, якщо її не усунути, обов'язково призведе до настання суспільно небезпечних наслідків, в той же час, при В.р. такі наслідки лише можливі, а не обов'язкові. Крім того, на відміну від крайньої необхідності, шкода при В.р. може бути більшою, ніж попереджена. У наук. літературі виділяють також класифікацію видів В.р. (зокрема, виділяють техніко-експлуатаційний, медичний, науково-експериментальний, господарський та ін. види В.р.).

ТЕМА № 11

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

I. Відпрацюйте теоретичні питання:

1. Поняття, види та правові підстави звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності.
2. Умови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям та примиренням винного з потерпілим.
3. Умови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки та із зміною обстановки.
4. Умови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.
5. Значення звільнення від кримінальної відповідальності в діяльності Національної поліції.

II. Розв'яжіть практичні завдання:

1. Під час підготовки абітурієнта Покотила з англійської мови репетитор Коренюк повідомила його батька Степана про те, що вона добре знає секретаря приймальної комісії факультету іноземної філології педагогічного інституту, яка за 3000 грн. може посприяти вступу сина на цей факультет. Степан Покотило погодився і передав 3000 грн. Коренюк. Остання гроші нікому не передавала, а привласнила. Син Покотила до інституту вступив, однак через півроку обман Коренюк розкрився. Степан Покотило звернувся до прокуратури. Було порушено кримінальну справу. В ході досудового слідства Коренюк дала правдиві показання, щиро покаялась, вибачилась перед Степаном Покотилом, повернула йому гроші. Слідчий направив справу до суду, кваліфікувавши дії Степана Покотила за ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 369 КК, а дії Коренюк — за ч. 4 ст. 27, ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 369, ч. 1 ст. 190 КК.

Варіант. Дії Коренюк були кваліфіковані за ч. 4 ст. 27, ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 369, ч. 2 ст. 190 КК, оскільки з урахуванням матеріального становища Степана Покотила збитки на суму 3000 грн. становили для нього значну шкоду.

Чи можуть Степан Покотило і Коренюк бути звільнені від кримінальної відповідальності судом? Якщо таке звільнення можливе, який його різновид має бути застосований щодо кожної з цих осіб?

2. Швачко придбав у невстановленої слідством особи пістолет «ТТ» з набоєм і зберігав його у себе вдома в шухляді письмового столу, яку іноді забував зачиняти на ключ. Шукаючи журнал, на пістолет натрапив 15-річний син Швачка Ігор. Він кілька разів брав пістолет з шухляди, роздивлявся його, а потім клав пістолет на місце. Одного разу до Ігоря прийшов однокласник

Довгий. Ігор дістав пістолет з шухляди і почав демонструвати його однокласнику. Потім Ігор витяг з пістоleta обойму з набоєм і, вважаючи, що пістолет розряджений, навів його на Довгого і натиснув на спусковий гачок. Оскільки один набій залишився в стволі, стався постріл. Куля влучила у Довгого і йому було спричинене тяжке тілесне ушкодження. Ігор викликав по телефону швидку допомогу і батька. Швачко в свою чергу викликав міліцію і добровільно здав пістолет та набой. Щодо Швачка була порушена справа кримінального провадження за ч. 1 ст. 263 та ст. 264 КК. Під час досудового слідства Швачко щиро покаявся, давав правдиві показання, повністю оплатив витрати на лікування Довгого, відшкодував йому та його батькам моральні збитки. Крім того, на ім'я слідчого надійшло клопотання від колективу автопарку, в якому Швачко працював таксистом, з проханням передати його на поруки. Додавши клопотання до справи, слідчий передав її до суду.

Чи є підстави для звільнення Швачка від кримінальної відповідальності? Якщо таке звільнення можливе, які його різновиди мають (можуть) бути застосовані в цьому випадку?

3. Зарубу було затримано за вчинення шахрайства, і що до нього була порушена справа кримінального провадження за ч. 1 ст. 190 КК. В ході досудового слідства було встановлено, що за 4 роки до вчинення останнього злочину Заруба також вчинив шахрайство, але тоді йому вдалося втекти від працівників поліції та потерпілого, які намагались затримати його на місці злочину.

Варіант. За 4 роки до вчинення шахрайства Заруба вчинив кишенькову крадіжку.

Як має бути вирішене питання щодо кримінальної відповідальності Заруби за перший злочин? Який вплив матиме факт вчинення першого злочину на кваліфікацію другого злочину?

III. Дайте відповіді на тестові завдання:**1. Особа, яка вчинила злочин звільняється від кримінальної відповідальності у випадках:**

- а) передбачених Кримінальним кодексом України;
- б) передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України;
- в) передбачених Кримінальним кодексом України та Законом України «Про Національну поліцію»;
- г) передбачених Кримінально-виконавчим кодексом України.

2. Звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється:

- а) слідчим;
- б) виключно судом;
- в) прокурором;
- г) спеціально уповноваженою особою.

3. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям при вчиненні нового злочину з обтяжуючою обставиною:

- а) буде лише при умові, що новий злочин вчинено протягом одного року після звільнення;
- б) буде обов'язково;
- в) не буде;
- г) буде, якщо злочини тотожні.

4. Після звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим останній передумав миритися і написав заяву про притягнення винного до кримінальної відповідальності. В цьому випадку:

- а) притягнення винного до кримінальної відповідальності можливе за умови підтримки заяви прокурором;
- б) винний обов'язково буде притягнутим до кримінальної відповідальності;
- в) заява потерпілого не може тягнути правових наслідків для винного і його до кримінальної відповідальності не притягнуть;
- г) притягнення винного до кримінальної відповідальності можливе за умови підтримки заяви слідчим.

5. Однією з умов звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки є те, що ця особа виправдає довіру, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадський порядок з дня передачі її на поруки протягом:

- а) 9 місяців;
- б) 6 місяців;
- в) 12 місяців;
- г) 18 місяців.

6. Особа звільняється від кримінальної відповідальності у разі вчинення злочину середньої тяжкості, якщо до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

- а) 10 років;
- б) 2 роки;
- в) 3 роки;
- г) 5 років.

7. Перебіг строків давності притягнення до кримінальної відповідальності починається з дня:

- а) вчинення особою злочину;
- б) виявлення правоохоронними органами злочину;
- в) порушення кримінальної справи;
- г) пред'явлення особі обвинувачення.

8. З моменту вчинення особою злочину, за яке може бути призначено покарання у виді позбавлення волі, пройшло 15 років. Нового злочину протягом цього строку особа не вчинила. Факт закінчення строку давності є:

- а) безумовною підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- б) лише приводом для вирішення судом питання про застосування давності;
- в) підставою для прокурора про клопотання перед судом розглянути питання про застосування давності;
- г) пом'якшуючою обставиною при призначенні покарання;

9. До закінчення строків давності особа вчинила злочин невеликої тяжкості. Перебіг давності за даних умов:

- а) не переривається;
- б) переривається;
- в) зупиняється;
- г) починається заново.

10. Перебіг давності зупинився. У випадку затримання особи, яка вчинила злочин, перебіг давності:

- а) подвоюється;
- б) починається заново;
- в) відновлюється;
- г) переривається.

IV. Вирішіть наступні завдання:

1. Укажіть підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

- 1) _____
- 2) дійове каяття ;
- 3) закінчення строків давності;
- 4) _____
- 5) _____
- 6) _____

2. Укажіть, у яких статтях Особливої частини КК передбачено спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

Стаття	Назва

3. Що означає умовне звільнення особи від кримінальної відповідальності? _____

4. Заповніть таблицю.

Передумова звільнення особи від кримінальної відповідальності	Підстава звільнення особи від кримінальної відповідальності

5. Укажіть строки давності, після закінчення яких особа може бути звільнена від до кримінальної відповідальності за раніше вчинений злочин.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____
- 5) _____

6. Зазначте момент закінчення давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Злочин із формальним або матеріальним складом	
Триваючий злочин	
Продовжуваний злочин	
Злочин вчинений у співучасті	
Незакінчений злочин за попередньої злочинної діяльності	

7. Запишіть наслідки вчинення нового злочину до закінчення строків давності, зазначених у ч. 1 або ч. 2 ст. 49 КК України.

Новий злочин	
невеликої тяжкості	середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий

8. Щодо яких злочинів не застосовують строки давності.

9. Які положення Конвенції ООН «Про незастосування строку давності до військових злочинів і злочинів проти людства» відображені в КК України?

Методичні поради до вивчення теми

Щоб мати правильне уявлення про інститут звільнення від кримінальної відповідальності потрібно звернути увагу на те, що кримінальна відповідальність передбачає офіційну оцінку відповідними державними органами поведінки особи як злочинної (рішення Конституційного Суду України від 27.10.1999 р., справа № 1-15/99). Звільнення від кримінальної відповідальності застосовується судом до особи, яка вчинила злочин, у випадках, передбачених кримінальним законом, а також на підставі актів амністії і помилування.

Також слід вивчити положення Постанови Пленуму Верховного Суду України № 12 від 23 грудня 2005 р. «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності».

У розділі IX КК передбачено **5 основних видів звільнення** від кримінальної відповідальності (у зв'язку з дійовим каяттям, у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, у зв'язку з переданням особи на поруки, у зв'язку зі зміною обстановки, у зв'язку із закінченням строків давності). Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі актів амністії і помилування передбачено у розділі XII КК. Спеціальним видом звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з особливими характеристиками суб'єктів та їхньою діяльністю можуть бути визнані звільнення від кримінальної відповідальності при добровільній відмові (ст.ст. 17, 31 КК) і звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК).

Передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з **дійовим каяттям** (ст. 45 КК) є вчинення особою вперше злочину

невеликої тяжкості. Підставою звільнення є дійове каяття, що виражається в обов'язковій сукупності **трьох ознак** (щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, повне та добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди).

Умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з **примиренням винного з потерпілим** (ст. 46 КК) є вчинення особою вперше злочину невеликої тяжкості. Підставою звільнення є примирення з потерпілим (добровільна угода сторін у конфлікті) і відшкодування заподіяних збитків або усунення заподіяної злочином шкоди.

Умовами звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з **передачею особи на поруки** (ст. 47 КК) є вчинення особою вперше злочину невеликої або середньої тяжкості і наявність клопотання колективу підприємства, установи, організації про передання на поруки даного суб'єкта. Підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки є щире каяття (явка із зізнанням, сприяння розкриттю злочину, відшкодування заподіяної шкоди, засудження своєї поведінки, усвідомлення обвинувачень). Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з переданням винного на поруки є умовним видом звільнення. У випадку, якщо протягом року особа не виправдає довіри колективу (буде допускати порушення трудової дисципліни, прогули, порушувати громадський порядок), вона притягується до кримінальної відповідальності.

Правовими умовами звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку зі **зміною обстановки** (ст. 48 КК) є вчинення особою вперше злочину невеликої або середньої тяжкості. Підставою для звільнення є визнання того, що під час розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене особою діяння втратило суспільну небезпеку (при його формальній протиправності), або особа, яка його вчинила, перестала бути суспільно небезпечною. Висновки про це ґрунтуються на сукупності характеристик суб'єкта, який вчинив злочин, а також найближчого соціального оточення, тому що саме вплив зміни обстановки на характеристики суспільної небезпеки суб'єкта покладається в основу визнання судом втрати суспільної небезпеки.

Сутністю звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із **закінченням строків давності** є презумпція того, що після закінчення визначених у законі термінів особа не підлягає кримінальній відповідальності за вчинений злочин. При цьому суспільна небезпека такої особи істотно знижується і застосування кримінально-правових заходів є недоцільним. Відповідно до ст. 49 КК особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину або з дня набрання вироком законної сили пройшли встановлені законом для окремих категорій злочинів терміни і давність не була перервана вчиненням нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Сутністю і змістом звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності є визнання факту відпадання або істотного

зниження суспільної небезпеки особи, яка вчинила злочин, з огляду на що ця особа не підлягає кримінальній відповідальності після закінчення зазначених у законі строків.

Відповідно до ч. 1 ст. 49 КК особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину до дня набуття законної сили вироку суду минули наступні **строки**:

- 1) **два роки** — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання менш суворо, ніж обмеження волі;
- 2) **три роки** — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання у виді обмеження або позбавлення волі;
- 3) **п'ять років** — у разі вчинення злочину середньої тяжкості;
- 4) **десять років** — у разі вчинення тяжкого злочину;
- 5) **п'ятнадцять років** — у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Початковим моментом перебігу строку давності є день, протягом якого злочин був закінчений (день здійснення діяння для матеріальних і формальних складів; день припинення злочину в триваючих злочинах, день вчинення останнього злочину, — у продовжуваних злочинах). **Кінцевим моментом** є день набуття законної сили обвинувального вироку суду. **Перебіг** давності припиняється у зв'язку з ухиленням винного від слідства або суду. При цьому встановлено загальний 15-річний строк давності незалежно від тяжкості злочину. Перебіг давності переривається у зв'язку із вчиненням винним нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого. При цьому обчислення строку давності починається з дати вчинення нового злочину самостійно по кожному із злочинів, вчинених особою. Ці строки не складаються і не поглинаються, а обчислюються окремо. Особливі правила застосування ст. 49 КК встановлені для осіб, які вчинили особливо тяжкий злочин, за який відповідно до закону може бути призначено довічне позбавлення волі. При цьому суд вправі застосувати до такої особи ст. 49 КК або винести обвинувальний вирок і призначити будь-яке покарання, крім довічного позбавлення волі. Положення ст. 49 КК не застосовуються до осіб, які вчинили злочини проти миру і людства (ст. 437-439, ч. 1 ст. 442 КК).

Глосарій для кращого засвоєння теми

Звільнення від кримінальної відповідальності

це відмова держави від застосування обмежень, засудження та покарання до особи, що вчинила злочин, передбачений кримінальним законом, якщо така особа не становить значної суспільної небезпеки, виконала певні нормативні умови та спроможна виправитися без примусу держави через покарання. Поряд із цим, існують різні точки зору на З.в.к.в. у наук. літературі: 1) це врегульована кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством відмова держави в особі компетентних органів від засудження особи, яка вчинила злочин, від застосування до неї кримінально-правових за-

собів примусового характеру (О. Дудоров); 2) це здійснювана у відповідності з кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством відмова держави в особі відповідного суду від застосування заходів кримінально-правового характеру до осіб, що вчинили злочини (С. Яценко); 3) це передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України (Ю. Баулін); 4) це передбачений законом правовий наслідок злочину, який полягає у відмові держави від засудження особи, що вчинила злочин і від застосування до цієї особи тих кримінально-правових заходів, які могли бути покладені на неї у зв'язку з її засудженням (О. Ковітіді); 5) це звільнення особи, що вчинила злочин, але після цього втратила свою суспільну небезпечність в силу низки обставин, вказаних у кримінальному законі від застосування до винного з боку держави заходів кримінально-правового характеру (Н. Кузнецова); 6) це відмова суду від винесення обвинувального вироку стосовно особи, винної у вчиненні злочину, і пов'язаного з цим застосування до неї кримінально-правових санкцій (Р. Вереша); 7) це реалізація державою в особі суду свого повноваження, згідно з яким вона відмовляється за наявності підстав, передбачених КК, від державного осуду особи, яка вчинила злочин, а також від покладання на неї обмежень особистого, майнового або іншого характеру, встановлених законом за вчинення цього злочину (М. Бажанов).

Критична оцінка існуючих поглядів на інститут З.в.к.в. показує, що сьогодні існує три основні точки зору: 1) З.в.к.в. це одна з форм звільнення від покарання; 2) З.в.к.в. рівнозначно звільненню від покарання; 3) З.в.к.в. це реакція держави на посткримінальну поведінку особи, яка не потребує винесення обвинувального вироку, оскільки мета покарання може бути досягнута і без реалізації кримінальної відповідальності. Водночас, обґрунтованою вважається точка зору, що З.в.к.в. може бути визнане формою реалізації кримінальної відповідальності, адже при З.в.к.в. відсутній державний осуд того, хто вчинив злочин, який (осуд) є обов'язковим елементом кримінальної відповідальності.

У монографічних дослідженнях доводиться, що норми про З.в.к.в. були властиві вітчизняному кримінальному законодавству вже з часів його зародження і становлення (О. Житний). Необхідно акцентувати увагу, що дослідженню проблем З.в.к.в. в Україні присвячений цілий ряд дисертаційних досліджень, зокрема, таких вчених як: А. Вознюк, М. Григор'єва, О. Житний, А. Золотарьов, О. Козак, Ж. Мандриченко, О. Наден, Т. Ніколаєнко.

Існує класифікація видів З.в.к.в., зокрема, розрізняють: 1) за сферою поширення: а) загальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені в загальній частині кримінального закону; б) спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені в особливій частині (окремих частинах статей) кримінального закону; 2) за характером можливості звільнення: а) обов'язкові (імперативні) види звільнення; б) необов'язкові (факультативні, диспозитивні) види звільнення; 3) за ознаками наявності чи відсутності певних умов: а) умовне звільнення (наприклад, за умови, що особа протягом року із дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухи-

лятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадський порядок, або якщо суд визнає, що виправлення неповнолітнього можливе без застосування покарання, застосувавши до нього примусові заходи виховного характеру); б) безумовне звільнення (без жодних умов); 4) залежно від характеру виникнення умов: а) якщо умови застосування яких виникають у зв'язку з наявністю визначених законом подій; б) якщо мови застосування яких пов'язані з позитивною посткримінальною поведінкою особи.

Важливо наголосити, що З.в.к.в. характеризується наявністю як законних підстав, так і певних умов, які обумовлюють звільнення особи, яка вчинила злочин, від її обов'язку піддатися судовому осуду і перетерпіти покарання. Окремі дослідники вказують, що З.в.к.в. можливе лише за наявності відповідних підстав, умов і передумов. При цьому: 1) підставою З.в.к.в. є відповідність фактичних обставин справи умовам описаним в заохочувальній кримінально-правовій нормі; 2) умовою З.в.к.в. сукупність передбачених правовою підставою вимог, що висуваються для звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин; 3) передумовою З.в.к.в. є наявність у діяннях особи злочину (А. Вознюк).

Дійове каяття

це активна поведінка винного після вчинення злочину, яка вказує на прагнення згладити наслідки вчиненого ним суспільно небезпечного діяння, що полягає у відшкодуванні заподіяної шкоди, сприянні розкриттю злочину, наданню медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину тощо. У наук. та навч. літературі на Д.к. існують схожі погляди, зокрема вказується, що це: 1) позитивна післязлочинна поведінка особи, яка свідчить про засудження нею своєї попередньої злочинної поведінки, і загладження шкоди, заподіяної злочином, що тягне юридичні наслідки у вигляді звільнення особи від кримінальної відповідальності (М. Григор'єва); 2) сукупність детермінованих щирим розкаянням особи соціально корисних посткримінальних вчинків (О. Житний); 3) активна поведінка суб'єкта після закінчення злочину, яка свідчить про прагнення винного згладити наслідки вчиненого ним суспільно небезпечного діяння (В. Навроцький). Проблематиці Д.к. в Україні присвячені дисертаційні дослідження таких вчених як М. Григор'єва, О. Житний.

Д.к. може проявлятися у: 1) відверненні шкідливих наслідків вчиненого злочину; 2) відшкодуванні завданого збитку чи усуненні заподіяної шкоди; 3) активному сприянні розкриттю злочину; 4) з'явленні із зізнанням; 5) інших подібних діях, які пом'якшують наслідки здійсненого злочину та відповідальність за нього. Об'єктивною ознакою Д.к. певна активна поведінка особи, котра вчинила злочин, а суб'єктивною ознакою - засудження нею своїх дій (тому ці дії і мають таку назву). Слушно зазначається, що Д.к. може виявлятися лише в активній поведінці особи. Через це, дії особи повинні бути результативними: в оцінці Д.к. має значення не процес їх вчинення, а кінцевий результат, а тому

ненастання соціально корисних наслідків посткримінальних вчинків особи означає, що підстав для застосування норми про Д.к. немає. Слід зауважити, що Д.к. за загальним правилом, розглядається як обставина, що не виключає, а лише пом'якшує відповідальність особи на етапі призначення покарання, і лише у випадку вчинення особою вперше злочину невеликої тяжкості або не-обережного злочину середньої тяжкості Д.к. визнається підставою звільнення від кримінальної відповідальності. Водночас, навіть якщо особа при Д.к. в цих випадках і звільняється від кримінальної відповідальності, то не у зв'язку з відсутністю в її діянні складу злочину, а з інших обставин, зазначених у законі. Справедливо вказується, що необхідно відрізнити: 1) передумову звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з Д.к. – вчинення особою вперше злочину невеликої тяжкості; 2) підставу звільнення від кримінальної відповідальності – післязлочинний юридичний факт, який змінює зміст кримінально-правового відношення, а саме Д.к.; 3) і умови звільнення від кримінальної відповідальності – вимоги до подальшої поведінки особи після прийняття рішення про її звільнення, від якого залежить остаточність такого звільнення (М. Григор'єва, О. Наден). Вказується, що підстава звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з Д.к. складається з трьох елементів: 1) щирого каяття, 2) активного сприяння розкриттю злочину, 3) повного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Тільки наявність всіх трьох елементів і дає підставу для звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Поряд із цим, у наук. літературі також зазначається, що саме Д.к. характеризується двома підставами – формальною та матеріальною. Формальною (правовою) підставою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з Д.к. є кримінально-правова норма, а його матеріальною (фактичною) підставою є недоцільність реалізації кримінальної відповідальності особи, яка дієво розкаялася після вчинення нею вперше злочину невеликої тяжкості, у зв'язку з досягненням низки соціально позитивних результатів, як то повної ліквідації шкідливих наслідків злочину, або відшкодування, компенсації за їх заподіяння, збереження матеріальних й організаційних ресурсів правоохоронних органів під час розкриття та розслідування злочину (О. Житний). Д.к. необхідно відрізнити від добровільної відмови, для чого крим. прав. наукою вироблені окремі критерії (*див. Добровільна відмова*). Існує класифікація умов звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із Д.к., зокрема, пропонується їх класифікувати таким чином: 1) умова про невелику тяжкість вчиненого злочину є незаміщуваною, об'єктивною, позитивною, попередньою, стосується вчиненого діяння; 2) умова про вчинення злочину вперше є незаміщуваною, об'єктивною, негативною, попередньою; 3) умова про щире каяття є незаміщуваною, суб'єктивною, позитивною, попередньою, яка стосується посткримінальної поведінки особи; 4) умова про активну допомогу в розкритті злочину є незаміщуваною, суб'єктивною, позитивною, яка стосується посткримінальної поведінки особи; 5) умови про повне відшкодування збитків або усунення шкоди є заміщуваними, суб'єктивними, позитивними, попередніми, стосуються посткримінальної поведінки особи (О. Житний).

ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВИДИ

I. Відпрацюйте теоретичні питання:

1. Поняття, ознаки, мета, види та система покарань за Кримінальним кодексом України.
2. Позбавлення волі як вид покарання, його види і строки.
3. Штраф. Підстави призначення і розміри. Правові наслідки неможливості сплати штрафу.
4. Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.
5. Громадські і виправні роботи. Умови та підстави їх застосування.
6. Службові обмеження для військовослужбовців. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.
7. Арешт. Обмеження волі. Умови і підстави їх застосування.

II. Дайте відповіді на тестові завдання:

1. Частина норми, яка визначає вид та розмір покарання за вчинення злочину, передбаченого диспозицією статті, називається:

- а) санкція;
- б) покарання;
- в) диспозиція;
- г) вирок.

2. До додаткових видів покарань відносяться:

- а) арешт;
- б) позбавлення волі на певний строк;
- в) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- г) виправні роботи.

3. Метою покарання є:

- а) кара, виправлення засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів;
- б) завдання фізичних та моральних страждань засудженому;
- в) приниження людської гідності та профілактика вчинення нових злочинів;
- г) кара та перевиховання засуджених.

4. Покарання за Кримінальним кодексом України це:

- а) засіб оцінки суспільством скоєного злочинного діяння та особи злочинця;
- б) застосування примусових заходів кримінально-правового характеру до винних у вчиненні злочину осіб;

- в) захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого;
- г) застосування примусових заходів виховного характеру.

5. За чинним Кримінальним кодексом України метою покарання не є:

- а) відновлення порушених прав потерпілої особи;
- б) виправлення засудженого;
- в) кара;
- г) запобігання вчиненню нових злочинів засудженим.

6. Згідно з ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України однією з цілей покарання визнається:

- а) відновлення соціальної справедливості;
- б) виправлення засудженого;
- в) ресоціалізація засудженого;
- г) відновлення порушених прав потерпілої особи.

7. Що з указанного переліку не входить до видів покарань, передбачених ст. 51 Кримінального кодексу України?

- а) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- б) обмеження волі;
- в) службові обмеження для військовослужбовців;
- г) спеціальна конфіскація.

III. Вирішіть наступні завдання:

1. Ознайомившись з ч. 1 ст. 50 КК України, запишіть основні ознаки покарання. _____

2. У чому полягає виправлення особи як мета покарання? _____

3. Уважно прочитавши ч. 2 ст. 50 КК України, укажіть у чому полягає мета покарання. _____

4. Дайте визначення. Система покарання – _____

5. Назвіть ознаки системи покарання.

- 1) перелік покарань, що утворює їх систему є вичерпним;

2) система покарань визначена лише законом про кримінальну відповідальність;

3) _____

4) _____

6. Відповідно до ст. 52 КК заповніть таблицю.

За способом призначення усі покарання поділяють		
на основні	додаткові	змішані

7. У чому полягає відмінність основного покарання від додаткового?

Покарання	
Основне	Додаткове

8. У чому полягає особливість змішаних покарань? _____

9. До якої категорії осіб може бути застосовано такий спеціальний вид покарання, як позбавлення військового спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу? _____

10. Заповніть таблицю.

Покарання		
За суб'єктом застосування	За порядком призначення	За можливим строком призначення покарання

11. До якої категорії осіб не застосовують наведені види покарань?

Громадські роботи	Виправні роботи	Арешт	Обмеження волі	Довічне позбавлення волі

12. Укажіть службові обмеження для військовослужбовців. _____

13. На який строк позбавлення волі може бути замінено довічне позбавлення волі. _____

14. Назвіть умови призначення конфіскації майна як виду покарання.

1) Злочин є корисливий;

2) _____

3) _____

Методичні поради до вивчення теми

У рамках названої теми необхідне чітко засвоєння положень що містяться в розділі X Загальної частини КК (ст. 50-64 КК). Перш за все, потрібно знати визначення **поняття покарання** за кримінальним правом, як заходу державного примусу, який застосовується за вироком суду до особи визнаної винною у вчиненні злочину і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Обов'язковим є ознайомлення з положеннями Постанови Пленуму Верховного Суду України №7 від 24 жовтня 2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання».

Необхідно з'ясувати **мету**, визначити **систему** та **види** покарань.

Вивчаючи окремі види покарань необхідно особливу увагу звернути на ті види, що є новими для нашого законодавства (арешт, обмеження волі), а також на особливості застосування такого покарання як довічне позбавлення волі. Стосовно окремих видів покарань слід з'ясувати їх **поняття, строки, умови та порядок** застосування, а також виключення з загальних правил їх застосування.

Покарання являє собою примусовий захід, який застосовується тільки судовими органами відповідно до чинного законодавства до осіб, винних у вчиненні злочину. Покарання виступає наслідком вчиненого злочину. Покарання ні за яких умов і обставин не може бути застосоване до особи, яка не вчинила злочину.

Вказівка на те, що покарання може бути застосоване тільки судом, слід ро-

зуміти в тому значенні, що тільки суд вправі визначити цю міру своїм вироком, що виноситься від імені держави. Звідси не можна, наприклад, постанову судді «Про накладення штрафу за дрібне хуліганство» розглядати як кримінальне покарання. Покарання передбачене тільки кримінальним законодавством. **Метою покарання** є виправлення засуджених, а також запобігання вчинення нових злочинів, як засудженими, так і іншими особами. Покарання виражає негативну оцінку злочинця і його суспільно небезпечного діяння, воно містить каральні елементи, тобто заподіює особі, яка вчинила злочин, певні обмеження і страждання (позбавлення волі, вилучення майна тощо). Однак покарання не має на меті заподіяння фізичних страждань чи приниження людської гідності.

Види покарань утворюють систему, завдяки якій суд має можливість індивідуалізувати покарання злочинцю для того, щоб воно відповідало тяжкості вчиненого ним злочину, ступеня його суспільної небезпеки, а також обставинам, що обтяжують і пом'якшують відповідальність. **Систему складають наступні види покарань**: штраф, позбавлення військового чи спеціального звання, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, конфіскація майна, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі. Наведені види покарань можна розподілити на **три групи**. До **першої** групи входять **основні** покарання: позбавлення волі на певний строк, виправні роботи, обмеження волі, арешт та ін. Основними покараннями вони визнаються тому, що кожне з них є самостійним видом і не може поєднуватися з іншими покараннями, що входять у цю групу. Ці види покарань ні за яких умов не можуть виступати додатковими. Однак до них можуть приєднуватися додаткові покарання.

Другу групу складають **додаткові** покарання. Це конфіскація майна, позбавлення військового чи спеціального звання. Характерною рисою додаткових покарань є те, що вони не можуть самостійно застосовуватися. Вони лише поєднуються з іншими, основними видами покарання. Такі покарання, як штраф, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові (третья група).

Глосарій для кращого засвоєння теми

Покарання

це захід державного примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, яка вчинила злочин, і полягає в передбаченому крим. законом обмеженні прав та свобод засудженого. У крим. прав. літературі, П. часто розглядається як певний соціальний наслідок злочину. П. також розглядається в якості основної форми реалізації крим. відповідальності (**див. Форми реалізації кримінальної відповідальності**). П. є одним з центральних інститутів крим. прав., як відмічалось відомими криміналістами (М. Сергієвський та ін.),

вже у кінці XIX – на початку XX ст.ст. існувало до 24 філософських систем, які обґрунтовували право держави карати осіб, які вчинили злочин, а окремих теорій П., що висувались спеціалістами-правознавцями – майже 100 різновидів. З урахуванням такого різноманіття поглядів на сутність та природу П., у крим. прав. літературі існує велика кількість точок зору на визначення поняття П., зокрема, вказується, що це: 1) примус, що застосовується до особи яка скоїла злочинне діяння (І. Фойницький); 2) вираз того особливого ставлення, яке виникає між особою яка вчинила злочинне діяння та державою (М. Таганцев); 3) примусовий вплив на особу, який призначається законом як невідгінний наслідок відомих діянь, спів розмірний з характером цих діянь та, зокрема, з виною особи яка діяла що визначається in concrete або судовими органами державної влади в особливо встановленому порядку, або – у виняткових випадках – главою держави (С. Познишев); 4) правовий наслідок недозволеного діяння, що накладається від імені державної влади в установленому порядку, що полягає у вторгненні в сферу правових благ винного і виражає цим оцінку вчиненого ним діяння (О. Жижиленко).

Аналіз існуючих точок зору на поняття П. дозволяє виділити існування трьох основних підходів, при яких П. розглядається у якості: 1) карального заходу, сутність якого виражається в позбавленні та обмеженні прав і свобод особи яка карається; 2) заходу примусу, який застосовується державою як реакція на вчинення злочинного діяння; 3) негативної правової оцінки злочинного діяння та особи, яка його вчинила.

Прийнято виділяти ознаки П., які в залежності від позиції авторів можуть нараховувати від 3 до 7 (і навіть більше ознак) пунктів. Найчастіше, у крим. прав. літературі виділяють такі ознаки П., відмічаючи, при цьому, що воно: 1) є заходом державного примусу, що застосовується до осіб, які вчинили злочинне діяння; 2) є кінцевим юридичним наслідком злочину, одним із завершальних етапів крим. відповідальності; 3) може бути застосовано лише за вироком суду від імені держави, що надає йому публічного характеру; 4) полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод особи яка до нього засуджується; 5) є засудженням, тобто негативною оцінкою з боку держави вчиненого злочину та самого злочинця; 6) має особистий характер; 7) тягне за собою судимість. Сукупність ознак П., дозволяє відрізнити його від інших примусових заходів, зокрема, не є П. заходи медичного характеру, примусове лікування, примусові заходи виховного характеру вилучення та знищення підроблених товарів або фальсифікату піддакцизних товарів, небезпечної для життя та здоров'я людей продукції та ін. У наук. та навчальній літературі розглядаються цілі П. (**див. Цілі покарання**), перелік та зміст яких залежить від того, яка модель (теорія) П. розглядається. Важливе значення для розкриття змісту поняття П. має також і система П. (див. Система покарань). Види П. встановлюються крим. законом, і можуть відрізнитись в залежності від підходу законодавця в різних країнах, проте, як правило, у більшості країн в крим. законі передбачаються такі види покарань, як штраф, конфіскація майна, позбавлення певних прав або можливості займатись певною діяльністю, виправні роботи, обмежен-

ня волі, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення. В окремих випадках зустрічається смертна кара.

Система покарань

це встановлений у крим. законі вичерпний, загальнообов'язковий перелік визначених за змістом видів покарань, що характеризуються внутрішньою єдністю і узгодженістю та розташовуються у певному порядку за ступенем їх суворості. Визначаючи С.п. (в Загальній частині крим. закону), законодавець фактично створює базу для побудови санкцій у відповідних статтях Особливої частини крим. закону, якими передбачаються види та межі покарань за відповідні злочини. Використання С.п. дозволяє побудувати найрізноманітніші санкції статей Особливої частини крим. закону, в яких можна врахувати існування значного різноманіття (за своїм характером та ступенем тяжкості) суспільно небезпечних діянь. В той же час, С.п. покликана забезпечити однаковість (або іншими словами – однозначність) у правозастосовній діяльності. З практичної точки зору, С.п. надає можливість суду при застосуванні крим. покарання здійснити його індивідуалізацію, виходячи зі ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання. Для С.п. є характерною низка ознак, до яких, як правило, відносять: 1) С.п. складається із переліку конкретних видів покарань; 2) даний перелік визначений крим. законом; 3) види покарань розташовані у даному переліку в певному порядку; 4) даний перелік є вичерпним. У наук. та навч. літературі існують різні класифікації покарань, які входять систему. Зокрема, всі покарання можуть бути класифіковані за: 1) порядком (способом) їх призначення (виділяють: а) основні покарання; б) додаткові покарання; с) покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові); 2) суб'єктом, до якого застосовується покарання (виділяють: а) загальні; та б) спеціальні. При цьому, серед загальних можна виділити покарання: 1) що можуть бути застосовані до всіх; 2) що не можуть бути застосовані до певних категорій); 3) можливістю визначення строку покарання (виділяють: а) строкові; та б) безстрокові); 4) зв'язком з ізоляцією від суспільства (виділяють: а) покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства; б) покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства); 5) наявністю або відсутністю обмежень майнового характеру (виділяють: а) покарання, пов'язані з обмеженнями майнового характеру; б) покарання, не пов'язані з такими обмеженнями) тощо (**див. відповідні терміни**).

Основні покарання

це різновид покарань, які виділяють за порядком (способом) їх призначення, що не можуть додаватися до інших покарань і застосовуються лише як самостійні покарання за той чи інший злочин. О.п. є найбільш суворими позбавленнями та обмеженнями прав і свобод. О.п. застосовуються лише самостійно і не можуть приєднуватися одне до одного або поєднуватися. Як правило, у крим. законі обов'язково міститься вказівка, що за один злочин може бути застосовано лише одне О.п. (і поряд із ним одне чи кілька додаткових). До основ-

них покарань в більшості крим. законів розвинених країн відносять: виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі.

Додаткові покарання

це різновид покарань, які виділяють за порядком (способом) їх призначення, що у встановлених крим. законом випадках, додаються до основних покарань за той чи інший злочин і самостійно застосовуватися не можуть. Д.п. призначаються лише «на додаток» до основного (*див. Основні покарання*), і не можуть самостійно фігурувати у вирокі суду. Як правило, до основного покарання може бути приєднано одне чи декілька Д.п. У більшості випадків, у крим. законах країн світу, до Д.п. (у разі їх виділення) відносять: конфіскацію майна, позбавлення військових або спеціальних звань, рангів, чинів, класів тощо.

Цілі покарання

це кінцеві соціальні результати, досягнення яких переслідується встановленням покарань в крим. законі. Питання стосовно Ц.п. є дискусійним у крим. прав. літературі. Значний вплив на визначення та розвиток теорій стосовно Ц.п. було зроблено в межах класичної та соціологічної шкіл крим. прав. (*див. Класична школа кримінального права, Соціологічна школа кримінального права*). Необхідно зауважити, що перелік та обґрунтування Ц.п. залежить передусім від того, в межах якої теорії розглядається саме поняття покарання. У крим. прав. в загальних рисах виділяють три групи теорій: 1) абсолютні теорії покарання; 2) відносні теорії покарання; 3) змішані теорії покарання (*див. відповідні терміни*). В цілому, з початку свого обґрунтування Ц.п. змінювались від «відплати» (за принципом «око за око») та «компенсації шкоди», до «запобігання» та «виправлення». На сучасному етапі розвитку крим. прав., вважається, що жодна з перерахованих цілей не є єдиною або провідною, і через це у багатьох країнах світу поширене використання, так званої, змішаної моделі Ц.п.

У навч. та наук. літературі, як правило, виділяється принаймні три основні Ц.п.: 1) відновлення соціальної справедливості; 2) виправлення засудженого; 3) запобігання вчиненню нових злочинів (дана Ц.п. в окремих джерелах розділяється на дві більш конкретні – на загальне та спеціальне попередження (превенцію), через що, відповідно, виділяють не три, а чотири основні Ц.п.). Відплата (кара), як мета покарання, зазвичай, розглядається як складова такої Ц.п. як «відновлення соціальної справедливості», до якої також відносять, «відновлення порушених прав», проте, на противагу цьому, зустрічається поширена точка зору, згідно з якою, крим. покарання ніколи не повинно мати мету «поновлення порушеного права» або «відшкодування шкоди», бо ці питання відносяться до сфери цив. прав. (така точка зору обґрунтовується тим, що шкода від злочину спричиняється відповідним суспільним відносинам). В інших випадках, авторами, першою Ц.п., як правило, ставиться «відплата» (замість мети «відновлення соціальної справедливості»). Поряд із цим, у крим. прав. лі-

тературі обґрунтовується точка зору, стосовно того, що «відплата» (кара), сама по собі не є метою покарання, а є лише засобом досягнення Ц.п., або є сутністю покарання.

Кара

це одна з цілей покарання (*див. Цілі покарання*), яка полягає у певній відплаті винному за вчинений ним злочин. Саме необхідність відплати, кари винного історично і призвели до виникнення крим. покарання в тому виді, в якому воно існує зараз. К. починаючи з самого початку, і в більшості випадків, навіть на сьогоднішній день все ж таки залишається однією з найголовніших цілей покарання (це пов'язано хоча б з тим, що всі інші можуть бути і недосяжними стосовно певного кола осіб чи конкретної особи, або в певний історичний проміжок часу для суспільства в цілому). З початку зародження, К. базувалась на принципі таліону («око за око, зуб за зуб»), у відповідності до якого, міра покарання повинна відтворювати шкоду, яку було заподіяно злочинцем. Пізніше, відплата стала проявлятися у спричиненні злочинцеві тілесних, а в окремих випадках і моральних покарань. У сучасному крим. законодавстві багатьох країн К. хоча і визнається однією з цілей покарання, все ж таки, найчастіше, є лише відтворенням ідеї К. і на її застосування законом покладено суттєві обмеження. Так, у всіх розвинених країнах світу заборонені тілесні покарання, а сама К. полягає в позбавленні певних прав або їх обмеженні у певної особи, яка засуджена за вчинення злочину. У тих же випадках, коли використовується принцип пропорційності, наприклад, у випадку призначення покарання за майнові злочини, він все одно має модифікований, обмежений вигляд. З точки зору закріплення можливих «варіантів» К., необхідно відзначити, що у переважній більшості дана мета покарання реалізується шляхом обмеження волі, права на працю, права на заробітну плату, права на просування по службі та ін. права, або позбавлення волі (на певний строк або довічно), права власності (на певне майно – повністю чи частково) та ін. Застосування покарання з метою К. винного обумовлюється необхідністю захисту суспільства та задоволення почуття обурення і справедливості потерпілого і суспільства в цілому (саме через це, багато авторів не розглядають К. як окрему мету покарання, а розглядають її в складі такої мети як «відновлення соціальної справедливості»). З іншого боку, у крим. прав. літературі вказується, що визнання К. як мети покарання не зменшує визнання кари сутністю покарання, що є його істотною ознакою, сама ж К., при цьому, виступає в двох іпостасях, що перебувають у діалектичній єдності. Як ознака покарання К., знаходить своє вираження не лише в застосуванні покарання, а також й у санкції статті і відповідній нормі Загальної частини крим. закону, де передбачений конкретний вид покарання, описані характерні його ознаки. Справедливо вказується, що сам факт призначення покарання є істотним проявом його карального впливу, і в окремих випадках, саме призначення покарання є К. та справляє більш значний вплив на засудженого аніж безпосереднє його виконання. Вже під час призначення покарання певною мірою забезпечується задоволення почуття справедливості

потерпілого і суспільства, проти яких вчинено злочин. Разом із цим, каральний вплив в залежності від виду покарання може бути і різним за тривалістю, наприклад, у випадку призначення покарання у виді штрафу, для досягнення мети К. досить лише самого факту застосування цього покарання, його виконання, натомість у випадку призначення покарання у виді позбавлення волі – К. досягається саме тривалим виконанням цього покарання, і під час його виконання продовжує завдавати винному ті чи інші позбавлення і обмеження його прав та інтересів.

ТЕМА № 13

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

I. Відпрацюйте теоретичні питання:

1. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.
2. Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті.
3. Призначення покарання за сукупністю злочинів.
4. Призначення покарання за сукупністю вироків.
5. Правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення. Обчислення строків покарання.

II. Розв'яжіть практичні завдання:

1. Несолоний, перебуваючи в стані сп'яніння, зустрів дев'ятирічного Толю Лісогора, який кілька днів тому образив його сина, і почав бити його армійським ременем. При цьому один удар він наніс пряжкою по голові, що призвело до перелому потиличної кістки черепа і струсу мозку III-го ступеня. Це за висновком судово-медичної експертизи є тяжким тілесним ушкодженням, небезпечним для життя в момент заподіяння. В результаті одержаних ушкоджень Лісогор на довгий час втратив свідомість, близько місяця лежав у лікарні. Внаслідок травми голови у нього виникли дефекти мови, нетримання сечі, кровотеча з носа, судороги ніг.

Вироком місцевого суду за ч. 1 ст. 121 КК Несолоного було засуджено до позбавлення волі на строк п'ять років шість місяців. На цей вирок прокурор подав апеляцію, в якій поставив питання про невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину та особі засудженого.

Чи підлягає апеляція задоволенню? Які обставини справи повинні бути враховані судом при призначенні покарання Несолоному?

2. Стадник, перевозячи будівельні матеріали на автомобілі «КамАЗ», рухався зі швидкістю, що перевищувала дозволу, посередині дороги. Це призвело до зіткнення з зустрічним автомобілем «Москвич-412», водій якого Мірошніченко та його п'ятирічний син одержали тяжкі ушкодження, від яких того ж дня померли в лікарні.

За ч. 3 ст. 286 КК Стадника було засуджено до позбавлення волі на строк десять років. Призначаючи це покарання, суд визнав такими, що обтяжують покарання, обставини: а) злочином заподіяно тяжкі наслідки; б) його вчинено щодо малолітнього.

В апеляції адвокат засудженого вказав: при призначенні покарання суд не врахував те, що: а) потерпілий Мірошніченко також значно перевищив

дозволену швидкість; б) Стадник раніше судимим не був, за місцем роботи і проживання характеризується позитивно, порушення правил безпеки дорожнього руху допустив уперше, брав участь у наданні допомоги потерпілим. Крім того, на думку адвоката, суд не повинен був враховувати вказані ним обставини як такі, що обтяжують покарання.

Дайте оцінку рішенням суду і доводам апеляції.

3. Борецький здійснив закінчений замах на крадіжку в особливо великих розмірах, вчинену з проникненням у житло за попередньою змовою групою осіб. За ч. 2 ст. 15 і ч. 5 ст. 185 КК його засуджено до позбавлення волі на строк сім років з конфіскацією всього майна, яке є власністю Борецького. Призначаючи таке покарання, суд зазначив у вироку, що він враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, його стадію, щире каяття Борецького, а також його особу — Борецький вчинив злочин вперше, позитивно характеризується за місцем проживання.

На вирок суду прокурор подав апеляцію з проханням скасувати вирок у зв'язку з невідповідністю призначеного покарання тяжкості злочину та особі засудженого. На думку прокурора, суд не врахував те, що Борецький вчинив особливо тяжкий злочин, повністю здійснив злочинний намір щодо заволодіння майном, заподіяв майнову шкоду потерпілому у великих розмірах. Крім того, він вчинив злочин у складі групи за попередньою змовою, з проникненням у житло, був одним з двох його співвиконавців. За таких обставин йому не повинна була призначатись мінімальна міра покарання, передбачена санкцією ч. 5 ст. 185 КК.

Дайте оцінку рішенням суду та доводам, викладеним у апеляції.

III. Вирішіть наступні завдання:

1. Укажіть питання, які вирішує суд на завершальному етапі розгляду кримінального провадження під час призначення покарання.

- 1) Чи підлягає підсудний покаранню;
- 2) _____
- 3) _____

2. На яких принципах ґрунтується процес призначення покарання?

- 1) _____ 2) _____
- 3) _____ 4) _____

3. Ознайомтесь зі ст. 73 КК України та зазначте, яким чином обчислюють строки покарання. _____

_____

_____

4. Дайте стислу характеристику одного з принципів призначення покарання.

Індивідуалізація покарання	
Законодавча	Судова

5. Ознайомтесь зі ст. 65 КК та запишіть обов'язкові правила щодо загальних засад призначення покарання.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

6. Як суд враховує наявність обставин, що пом'якшують покарання?

- 1) обирає найменш суворий вид основного покарання за наявності альтернативної санкції;
- 2) призначає тільки одне додаткове покарання за наявності альтернативи в санкції;
- 3) переходить до більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції закону, за яким засуджується особа на підставі ч. 1 ст. 69 КК;
- 4) _____
- 5) _____
- 6) _____

7. Як суд враховує наявність обставин, що обтяжують покарання?

- 1) обирає найбільш суворий вид основного покарання за альтернативною санкцією;
- 2) призначає декілька додаткових покарань визначених у санкції;
- 3) виходить за максимальну межу позбавлення волі, зазначену в санкції Особливої частини КК, або максимальний строк цього виду покарання, визначений Загальною частиною КК з дотриманням правил ч. 2 ст. 70 КК або ч. 2 ст. 71 КК;
- 4) _____
- 5) _____
- 6) _____

8. Ознайомтесь зі ст. 67 КК та опишіть обставини, які обтяжують покарання.

Обставини, які суд зобов'язаний врахувати під час винесення вироку	Обставини, які оцінюють за рішенням суду, можуть бути визнані чи не визнані як такі, що обтяжують покарання

9. Яким чином суд має вирішити питання врахування обставин, які обтяжують чи пом'якшують покарання, якщо одна й та сама обставина передбачена і в диспозиції статті Особливої частини як ознака простого або кваліфікованого складу конкретного злочину, і в переліку обставин, зазначених у ст. 66, 67 КК?

10. За ч. 2 ст. 185 КК засудженому Ш. було призначено позбавлення волі 3 роки, а за ч. 3 ст. 296 – 4 роки. Суд призначив остаточне покарання за сукупністю злочинів – 7 років позбавлення волі. Чи правильно призначено остаточне покарання? Відповідь обґрунтуйте.

11. Які фактори повинен врахувати суд під час призначення покарання за незакінчений злочин?

- 1) Причини, за яких злочин не доведено до кінця;
- 2) _____
- 3) _____

Методичні поради до вивчення теми

Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України регламентовані ст. 65 КК. Норма визначає, що суд **призначає покарання** в межах установлених санкцією статті Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за цей злочин, відповідно до положень Загальної частини, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Важливим є питання про призначення покарання **за сукупністю злочинів** та **сукупністю вироків**, а також правила складання покарань різних видів та зарахування строку попереднього ув'язнення.

Обов'язковим є ознайомлення з положеннями Постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24 жовтня 2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання».

Перелік пом'якшуючих і обтяжуючих обставин при призначенні покарання. Встановлені ст. 65 КК загальні засади призначення покарання передбачають обов'язок суду в кожному конкретному випадку враховувати разом зі ступенем тяжкості вчиненого злочину також дані про особу винного й обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Законодавець, характеризуючи сутність і юридичний зміст зазначених обставин, указує, що вони безпосередньо впливають на призначення покарання за допомогою пом'як-

шення покарання, призначення менш суворого виду покарання, призначення більш м'якого покарання, або призначення більш суворого покарання в рамках санкції статті, або незастосування більш м'якого покарання відповідно до положень ст. 69 КК.

Призначення покарання з урахуванням **пом'якшуючих обставин** визначається судом у кожному конкретному випадку на підставі всіх матеріалів справи, які стосуються діяння й особи винного. Судом можуть враховуватися і не зазначені в законі обставини (позитивна характеристика за місцем роботи, навчання, проживання, стан здоров'я, наявність утриманців тощо). У процесі індивідуалізації покарання суд враховує приблизний перелік вказаних у ст. 66 КК обставин, мотивуючи це у вирокі.

Наведений у ст. 66 КК **перелік обставин, що пом'якшують покарання**, побудований у логічну систему і містить вказівки на такі обставини:

- 1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;
- 2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- 3) вчинення злочину неповнолітнім;
- 4) вчинення злочину жінкою в стані вагітності;
- 5) вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;
- 6) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;
- 7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого;
- 8) вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності;
- 9) виконання спеціального завдання з попередження або розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених КК.

При цьому суд не може враховувати обставини, що пом'якшують покарання, якщо вони передбачені у статті Особливої частини КК як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію.

Зазначені в ст. 67 КК **обтяжуючі обставини** свідчать про підвищену суспільну небезпеку вчиненого злочину й особи винного і впливають на індивідуалізацію покарання. У КК наведений вичерпний перелік обтяжуючих обставин, які характеризують особу, мотиви вчиненого, діяння і спосіб його скоєння. **До них належать:**

- 1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
- 2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 або 3 ст. 28 КК);
- 3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної або релігійної ворожнечі або розбрату;
- 4) вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;

- 5) тяжкі наслідки, завдані злочинцем;
- 6) вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває у безпорадному стані;
- 7) вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 8) вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;
- 9) вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає на психічне захворювання чи недоумство;
- 10) вчинення злочину з особливою жорстокістю;
- 11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
- 12) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;
- 13) вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

Маючи на увазі необхідність індивідуалізації покарання, законом встановлено, що суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнавати будь-яку із зазначених вище обставин, за винятком обставин, зазначених у пунктах 2, 6, 7, 9, 10, 12 такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирок. Якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує.

Послідовне врахування всіх обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання в сукупності, певне мотивування застосування визначеної обставини при індивідуалізації покарання є основою призначення покарання, необхідного і достатнього для виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів.

Правила призначення покарання за вчинення кількох злочинів та за сукупністю вироків. Згідно з ч. 1 ст. 33 КК **сукупність злочинів** являє собою вчинення однією особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за кожен з яких особа не була засуджена. Можливі також ситуації, за яких після винесення вироку в справі буде встановлено, що засуджений винний у злочині, вчиненому до винесення вироку.

У перерахованих вище випадках суди при призначенні покарання користуються **правилами, встановленими ст. 70 КК**. Керуючись загальними засадами призначення покарання, суд призначає покарання по кожному вчиненому злочину окремо. Індивідуалізація покарання за кожний вчинений злочин дозволяє за необхідності застосовувати механізми амністії, має значення при вирішенні справи в апеляційній інстанції.

Призначення остаточного покарання здійснюється за допомогою використання принципів поглинання або складання покарань. При цьому кри-

терієм застосування того чи іншого принципу є обумовлена відповідно до ст. 12 КК категорія злочинів. Так, у випадку вчинення злочинів невеликої або середньої тяжкості суд вправі призначити покарання за допомогою поглинання менш суворого покарання більш суворим, або за допомогою повного або часткового складання покарання в межах, установлених санкцією статті, яка передбачає найбільш суворе покарання.

При встановленні ступеня суворості покарань суд керується послідовністю, у якій перераховані покарання в ст. 51 КК.

У випадку, якщо один із вчинених злочинів є умисним тяжким або особливо тяжким, то суд може призначити покарання у межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК. При цьому застосовується принцип часткового або повного складання покарань, або принцип поглинання у випадку призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі або максимуму конкретного виду покарання, що збігається в санкції статті з установленим у Загальній частині КК максимумом даного виду покарання.

При **складанні різнорідних покарань** застосовуються правила, встановлені положеннями ст. 72 КК.

При засудженні особи за вчинення декількох злочинів до основного покарання суд може приєднати і додаткові покарання, передбачені законом. При цьому додаткові покарання призначаються за кожний вчинений злочин окремо, а потім остаточно за сукупністю злочинів. Якщо додаткові покарання є одного виду, то вони приєднуються до основного за допомогою поглинання, або повного чи часткового складання відповідно до правил, установлених ч. 2 ст. 70 КК. Якщо ж додаткові покарання належать до різних видів, то кожне з них приєднується до основного покарання і виконується самостійно.

Призначення покарання за **сукупністю вироків** здійснюється відповідно до положень ст. 71 КК у випадках, коли засуджений після винесення вироку у справі, однак до повного відбуття покарання по ньому вчинив новий злочин.

Правила призначення покарань за сукупністю вироків **відрізняються** від правил призначення покарань за сукупністю злочинів у зв'язку з підвищеною суспільною небезпекою діяння. Так, при складанні покарань за сукупністю вироків, в основному, застосовується принцип повного або часткового складання покарань (виняток складає випадок, коли за один зі злочинів призначено довічне позбавлення волі). Тобто суд призначає покарання за знову вчинений злочин, приєднує до нього цілком або частково невідбуту частину покарання за попереднім вирок, визначає остаточну міру покарання. Строк покарання по декількох вироків обчислюється з моменту винесення вироку за останній злочин. **Остаточне покарання** повинно бути більшим за покарання, призначене за новий злочин, а також більшим за невідбуту частину покарання за попереднім вирок. При цьому загальний строк покарання не може перевищувати максимальний строк, установлений для даного виду покарання в Загальній частині КК.

Разом з тим, при складанні покарань у виді позбавлення волі за особливо тяжкий злочин суд вправі вийти за встановлений ст. 63 КК максимальний строк позбавлення волі і призначити покарання в межах двадцяти п'яти років.

У випадку вчинення засудженим у період відбування покарання двох і більше злочинів, суд спочатку призначає покарання за правилами, встановленим ст. 70 КК — за сукупністю злочинів, а потім до остаточного покарання, визначеного за сукупністю злочинів, приєднує невідбуту частину старого покарання за правилами повного або часткового додавання й у межах, установлених ст. 71 КК.

ТЕМА № 14

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ

I. Відпрацюйте теоретичні питання:

1. Звільнення від покарання та його відбуття, його види і значення.
2. Звільнення від відбування покарання з випробуванням та обов'язки, які покладає суд на особу, що звільняється. Застосування додаткових покарань і правові наслідки звільнення.
3. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років. Умови і підстави його застосування.
4. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

II. Розв'яжіть практичні завдання:

Ознайомтесь із тезами, поданими нижче. Обґрунтовано спростуйте або підтвердьте їх.

Законом України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання» (так званий «закон Савченко») від 26 листопада 2015 р. внесено зміни до ст. 72 КК України про зарахування одного дня попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі.

Ретроспективний погляд на практику застосування норм про звільнення від відбування покарання з випробуванням протягом 1996-2015 рр. дозволяє констатувати певну динаміку у цій сфері. У 1996 р. частка таких осіб становила 36,9 %; у 1997 р. – 38,7 %; у 1998 р. – 40,3 %; у 1999 р. – 43,5 %; у 2000 р. – 46 %; у 2001 р. – 47,5 %; у 2002 р. – 55,8 %; у 2003 р. – 53,8 %; у 2004 р. – 54,8 %; у 2005 р. – 52,7 %; у 2006 р. – 58,7 %; у 2007 р. – 55,3 %; у 2008 р. – 52,2 %; у 2009 р. – 48,2 %; у 2010 р. – 47,4 %; у 2011 р. – 41,8 %; у 2012 р. – 41,7 %; у 2013 р. – 41,9 %; у 2014 р. – 39,4 %; у 2015 р. – 42,7 %. Наведені показники свідчать про те, що кількість звільнених від відбування покарання з випробуванням серед усіх засуджених у порівняльному періоді постійно зростала і досягла пікової межі у 2006 р. з показником 58,7% осіб.

За такої судової практики – застосування норм про звільнення від відбування покарання з випробуванням, що мало бути винятком для більшості винуватих, перетворилося в закономірний правовий наслідок вчинення злочину. Це пояснюється не лише занадто суворими санкціями окремих статей Особливої частини КК, а й переповненням установ виконання покарання у той період і подекуди корумпованістю суддів. Водночас значне зменшення кількості осіб до яких суди застосовували ст. 75 КК починаючи з 2008 р. можна пояснити, на нашу думку, масштабними змінами в кримінальному законодавстві, що відбулися завдяки Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації криміналь-

ної відповідальності» (реєстр. № 270 – IV). Цим Законом були внесені зміни не лише до норм Особливої частини (санкції відповідних норм були доповнені менш суворими видами покарання – штрафом, громадськими роботами, виправними роботами, арештом, обмеженням волі, в інших санкціях – виключено, знижено нижню та/або верхню межі покарань у виді обмеження волі, позбавлення волі на певний строк), а й до норм Загальної частини Кримінального кодексу України (статей 45, 46, ч. 1 ст. 97, ч. 4 ст. 53, статей 65, 66, 68, 691 КК). Подальший аналіз даних Державної судової адміністрації України свідчить про те, що у 2015 р. найчастіше суди звільняли від відбування покарання з випробуванням засуджених за злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (89,8 % осіб від усіх засуджених за ці злочини); злочини проти волі, честі та гідності особи (70,2 % винуватих); злочини проти громадської безпеки (64,3 % осіб); злочини у сфері використання електроннообчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (61,3 % винуватих); і, як не дивно, злочини проти національної безпеки (61,3 % винуватих). У межах проведеного аналізу можна також виокремити «норми рекордсмени» за кількістю звільнених від відбування покарання з випробуванням (щодо всіх або більше 95 % засуджених було застосовано ст. 75 КК). Констатуємо, ст. 75 КК застосовувалася майже до всіх засуджених за: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (частини 2,3 ст. 109 КК), незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ч. 1 ст. 146 КК); торгівля людьми або інша незаконно угода щодо викрадення людини (ч. 1 ст. 149 КК); сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (частини 1, 2 ст. 256 КК); сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (частини 1-3 ст. 303 КК); ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу (ст. 335 КК); службове підроблення, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 366 КК). Аналізовані статистичні дані піднімають на поверхню проблему обґрунтованості санкцій за ці злочини. Фактична караність, як відомо, є індикатором обґрунтованості та доцільності надання законодавцем злочину певного виду та міри покарання. Дослідивши фактичну караність в подальшому можна зробити висновок про відповідність судової практики у сфері призначення покарання за певні злочини політиці законодавця щодо встановлення меж караності за ці злочини, зрозуміти чи є обґрунтованими санкції. Так, якщо в цілому конкретні призначені судами покарання за певні злочини відбуваються (виконуються) засудженими переважно реально, то це свідчить про узгодженість санкції у аналізованому аспекті. Якщо ж у більшості випадків при ухваленні вироку норми про звільнення від відбування покарання за конкретні злочини переважають у правозастосуванні, це може свідчити про надмірність санкції кримінально-правової норми.

Фактична відмова судів від застосування покарань за певні види злочинів та «перекося» у застосуванні ст. 75 КК суттєво знижують можливості реалізації соціальної функції кримінального права. Способами вирішення цієї

проблеми є доповнення санкцій певних кримінально-правових норм покараннями, альтернативними позбавлення волі (штрафом, громадськими роботами, виправними роботами, обмеженням волі, арештом), а також збільшення у певних санкціях нижніх меж покарання у виді позбавлення волі на строк більше 5 років (як це було зроблено Законом України № 3826-VI від 6 жовтня 2011 р. в санкціях за злочини, передбачені ч. 2 ст. 306, ч. 2 ст. 307 КК).

У контексті аналізованого не можна оминати також увагою і застосування у судовій практиці протягом 2015-2016 рр. норм про звільнення від покарання у порядку зарахування в строку покарання попереднього ув'язнення (ч. 5 ст. 72 КК). Ці гуманні «прогресивні» положення з'явилися у Кримінальному кодексі України завдяки «Закону Савченко». За даними Державної пенітенціарної служби України станом на вересень 2016 р. під дію цього Закону вже потрапили 49 689 осіб, у тому числі, 6 911 осіб були звільнені з місць позбавлення волі. Серед цих осіб: 913 вбивць, 577 засуджених за нанесення тяжких тілесних ушкоджень, 1232 розбійники, 966 грабіжників, 1677 крадіїв, 743 засуджених за «наркотичні» злочини¹.

III. Вирішіть наступні завдання:

1. Дайте визначення. Звільнення особи від покарання – _____

2. Зазначте норми Загальної частини КК, у яких передбачено застосування до особи, яка відбуває за вироком суду покарання, звільнення від подальшого відбування покарання до закінчення його терміну. _____

3. Заповніть таблицю. Укажіть відмінність між звільненням від покарання та звільненням від кримінальної відповідальності.

Звільнення від покарання	Звільнення від кримінальної відповідальності

¹ Горох О. П. Гуманізація кримінальної відповідальності шляхом звільнення від покарання / О. П. Горох // Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 року). – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. – С. 42-51.

4. Дайте характеристику видів звільнення залежно від подальшої поведінки особи, яку звільняють від покарання.

- 1) умовні _____
- 2) безумовні _____

5. Запишіть статті КК, у яких передбачено факультативні види звільнення від покарання. _____

6. Наведіть підстави звільнення особи від покарання. _____

7. Який порядок звільнення від покарання в разі помилування особи відповідно до Указу Президента? _____

8. Які фактори бере до уваги суд у разі застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням?

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____

9. Дайте визначення. Іспитовий строк як невід’ємна ознака звільнення від відбування покарання з випробуванням – _____

10. Укажіть, до чого суд може зобов’язати засудженого в разі звільнення його від відбування покарання з випробуванням.

- 1) не виїжджати за межі країни на постійне місце проживання;
- 2) повідомляти органи кримінально виконавчої системи про зміну місця проживання, роботи або навчання;
- 3) _____
- 4) _____
- 5) _____

11. Охарактеризуйте правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Сприятливі	Несприятливі

12. У випадку яких основних покарань застосовують звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років? _____

13. Дайте характеристику правових наслідків звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років.

Сприятливі	Несприятливі

14. Укажіть підстави звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням.

- 1) особа винного;
- 2) _____
- 3) _____

15. Зазначте, від чого залежить тривалість строків давності виконання обвинувального вироку.

- 1) _____
- 2) _____

16. Назвіть складники підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

- 1) _____
- 2) _____

17. Яких правил суд дотримується в разі заміни невідбутої частини покарання більш м’яким?

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____

18. Складіть характеристику звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до 3 років.

Поняття звільнення	
--------------------	--

Передумова звільнення	
Підстава звільнення	
Умова звільнення	
Правові наслідки звільнення	

19. Назвіть види звільнення від відбування покарання через хворобу.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____

20. Дайте характеристику звільнення від покарання у зв'язку з амністією.

Передумова звільнення	
Підстава звільнення	

21. Доповніть речення. Матеріальним елементом передумови звільнення від покарання у зв'язку з помилуванням _____

_____

_____

22. Укажіть формальний елемент передумови звільнення від покарання

_____

_____

Методичні поради до вивчення теми

Розкриваючи зміст основних положень зазначеної теми потрібно дослідити види звільнення від покарання: звільнення від покарання особи, яка перестала бути суспільно небезпечною (ч. 4 ст. 74 КК), звільнення від відбування покарання за діяння, караність яких усунута законом (ч. 2 ст. 74 КК) звільнення від покарання з випробуванням. Потрібно з'ясувати значення іспитового строку, вивчити обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування

покарання з випробуванням, застосування додаткових покарань у разі звільнення від відбування основного покарання.

Слід також звернути увагу на **різницю між інститутами звільнення** від кримінальної відповідальності та звільнення від кримінального покарання, з'ясувати підстави звільнення, сутність кожного з перерахованих видів звільнення, умови та порядок їх застосування.

Також необхідно вивчити **строки давності виконання** обвинувального вироку, порядок їх обчислення, підстави перерви та зупинення, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання за хворобою, звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування.

Обов'язковим є ознайомлення з положеннями Постанови Пленуму Верховного Суду України № 12 від 23 грудня 2005 р. „Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності”.

До **основних видів звільнення від покарання** належать:

- звільнення від покарання особи, засудженої за діяння, караність якого усунута (ч. 2 ст. 74 КК);

- звільнення від покарання внаслідок втрати суспільної небезпеки, коли до моменту розгляду справи в суді буде встановлено, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці особу не можна визнати суспільно небезпечною (ч. 4 ст. 74 КК);

- звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 5 ст. 74 КК);

- звільнення від покарання особи, яка після вчинення злочину або постанови вироку захворіла на психічну або іншу тяжку хворобу, яка перешкоджає відбуванню покарання (ст. 84 КК);

- звільнення від покарання на підставі амністії або акта помилування (ч. 1 ст. 74 КК, ст. ст. 86, 87 КК);

- звільнення від покарання неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК).

За своєю правовою природою до звільнення від покарання близька заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК).

Звільнення від відбування покарання не усуває караності діяння. Це умовне незастосування покарання, яке створює можливості для визначеного кола осіб при виконанні встановлених законом вимог для його (покарання) усунення.

До **основних видів звільнення від відбування покарання** належать:

- звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. ст. 75 - 78 КК);

- звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей у віці до 7 років (ст. 79 КК);

- звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків

давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК);

- умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК);
- звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК);
- звільнення від відбування покарання на підставі закону про амністію або акта про помилування.

Будучи умовними (в основному) видами звільнення від відбування покарання, вони, як правило, застосовуються у випадках, якщо суд дійде висновку про те, що з урахуванням соціальних, біологічних характеристик особи, ступеня тяжкості злочину, інших обставин справи виправлення засудженого можливе без відбування покарання. При цьому протягом визначеного законом іспитового строку на особу покладаються певні обов'язки, недотримання яких може призвести до реального виконання покарання.

Давність притягнення до кримінальної відповідальності і давність виконання обвинувального вироку. У випадку неприведення у виконання обвинувального вироку протягом визначеного строку в законодавстві передбачена можливість **звільнення особи від покарання** (ст. 80 КК). Звільнення особи від покарання допускається, якщо засуджений не ухилявся від відбування покарання, не вчинив у цей період нового злочину, і якщо з дня набуття законної сили вироку суду **пройшли наступні строки:**

- 1) **два роки** — у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі;
- 2) **три роки** — у разі засудження до покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості;
- 3) **п'ять років** — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;
- 4) **десять років** — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;
- 5) **п'ятнадцять років** — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин.

Принципи звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строку давності обвинувального вироку ідентичні аналогічним характеристикам давності притягнення до кримінальної відповідальності. Давність переривається у випадку вчинення особою нового злочину. Давність зупиняється, якщо особа, яка вчинила злочин, ухилилася від слідства або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання.

Обмеження застосування зазначеного інституту поширюються на осіб, які вчинили злочини проти миру та безпеки людства (ст. 437-439 та ч. 1 ст. 442 КК).

ТЕМА № 15

СУДИМІСТЬ

I. Відпрацюйте теоретичні питання:

1. Поняття судимості як кримінально-правової категорії. Правові наслідки судимості.
2. Поняття і строки погашення судимості.
3. Обчислення строків погашення судимості.
4. Поняття зняття судимості. Види і підстави зняття судимості.
5. Погашення і зняття судимості з неповнолітніх.

II. Розв'яжіть практичні завдання:

1. За умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок тяжкої образи з боку потерпілого, Голуб був засуджений заст. 103 КК 1960 р. до виправних робіт на строк два роки. Після набрання вироком законної сили, але до початку відбування покарання Голубом, набрав чинності КК 2001 р.

Ознайомтеся зі ст. 123 КК 2001 р. Чи повинен Голуб визнаватись таким, що має судимість, після набрання чинності КК 2001 р.? Які положення КК 2001 р. є правовими орієнтирами при вирішенні цього питання?

2. Лукаш був засуджений за ч. 1 ст. 286 КК до обмеження волі на строк три роки з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк три роки зі звільненням від відбування покарання з випробуванням. За вироком суду йому був встановлений іспитовий строк тривалістю два роки. По його закінченні Лукаш був остаточно звільнений від відбування покарання на підставі ч. 1 ст. 78 КК.

Варіант 1. У період іспитового строку Лукаш був направлений для відбування покарання, призначеного вироком, на підставі ч. 2 ст. 78 КК.

Варіант 2. Після закінчення іспитового строку, але до звільнення від відбування покарання, на підставі ч. 1 ст. 78 КК Лукаш вчинив злочин, передбачений ч. 2 ст. 263 КК, і був засуджений за нього до обмеження волі на строк п'ять років.

З якого моменту Лукаш буде визнаватись таким, що не має судимості?

3. Дігтярьов був засуджений за ч. 2 ст. 286 КК до позбавлення волі на строк п'ять років з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк два роки. Через 2 роки 8 місяців після початку відбування покарання він був умовно-достроково звільнений від відбування основного покарання і частково – на один рік – від відбування додаткового покарання.

Який термін повинен пройти після умовно-дострокового звільнення від відбування покарання Дігтярьова, щоб він визнавався таким, що не має суди-

мости?

III. Вирішіть наступні завдання:

1. Укажіть підставу судимості. _____

2. У яких випадках особу визнають такою, яка не має судимості, відповідно до ст. 88 КК України?

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____

3. Дайте визначення. Реабілітація – _____

4. Дайте характеристику видів припинення судимості.

Вид		
Характеристика		

5. З якого часу за загальним правилом обчислюють строки погашення судимості? _____

6. Коли погашається судимість, якщо вирок не був виконаний? _____

7. Укажіть умови зняття судимості.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

8. Яким нормативним актом визначено порядок зняття судимості? _____

9. Укажіть відмінності погашення від зняття судимості.

Погашення судимості	Зняття судимості

Методичні поради до вивчення теми

Необхідно визначити поняття та кримінально-правове значення судимості, його відмінність від кримінологічного терміну «судимість». Проблемні питання теми - погашення та зняття судимості та умови застосування, обчислення строків погашення судимості, відмінність погашення судимості від її зняття.

Строки погашення і зняття судимості. Відповідно до чинного законодавства судимість визнається юридичним наслідком засудження особи за вчинений злочин, етапом, який завершує реалізацію кримінальної відповідальності.

У відповідності до ст. 89 КК погашення судимості, як автоматичне її припинення за наявності встановлених законом умов, залежить від категорії вчиненого злочину, особи винного, виду покарання і відбутого терміну покарання.

Такими, що **не мають судимості**, визнаються:

- особи, засуджені відповідно до ст. 75 КК, та жінки, засуджені відповідно до ст. 79 КК, якщо протягом іспитового терміну вони не вчинять нового злочину і якщо після закінчення цього строку не буде прийнято рішення про направлення для відбування покарання, призначеного вироком суду;
- особи, засуджені до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю після виконання цього покарання;
- особи, які відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або достроково звільнені від цих покарань, а також військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту;
- особи, засуджені до штрафу, громадських робіт, виправних робіт або арешту, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;
- особи, засуджені до обмеження волі, а також засуджені за злочин невеликої тяжкості до позбавлення волі, якщо вони протягом двох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;
- особи, засуджені до позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;
- особи, засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом шести років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не

вчинять нового злочину;

- особи, засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом восьми років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину.

Строки погашення судимості **обчислюються** з дня відбуття основного і додаткового покарання. При цьому в строк погашення судимості зараховується час, протягом якого вирок не був приведений у виконання, однак строк давності виконання вироку не переривався.

У випадку дострокового звільнення суб'єкта від відбування покарання або заміни покарання більш м'яким, строк погашення судимості обчислюється з дня дострокового звільнення від відбування покарання (дня відбування більш м'якого покарання).

Строк **погашення судимості** переривається вчиненням нового злочину й обчислюється заново. При цьому відповідно до ст. 90 КК строки погашення судимості обчислюються паралельно за кожний вчинений злочин після відбуття покарання за останній злочин.

Відповідно до ст. 91 КК **зняття судимості** здійснюється за рішенням суду щодо осіб, засуджених до обмеження або позбавлення волі, після закінчення не менше половини строку погашення судимості, визначеного в ст. 89 КК.

Глосарій для кращого засвоєння теми

Судимість

це особливий правовий стан особи, створений реалізацією крим. відповідальності, який виникає у зв'язку з ухвалою обвинувального вироку суду за вчинений нею злочин і призначенням покарання та тягне певні, несприятливі для засудженого, правові наслідки, що виходять за межі покарання. У крим. прав. літературі стосовно визначення поняття С. існують різні точки зору, і, найчастіше, С. розглядається як «правовий стан» особи або як «наслідок відбуття покарання» особою. Поряд із цим, зустрічаються й інші погляди, зокрема, С. розглядається у якості «ознаки засудження особи за вчинений злочин» або у якості «крим.-прав. характеристики особи злочинця» та ін. Крим.-прав. аспекти С. в Україні досліджувались у дисертації Є. Письменського, автором подається таке визначення С. – це правовий стан особи, засудженої за вчинений злочин із призначенням покарання, що передбачає можливість настання для неї встановлених законом наслідків соціально-адаптаційного та правообмежувального характеру. У науковій літературі відмічається, що С. виступає самостійним правовим явищем, у якого є своя підстава (обвинувальний вирок суду), свої форми реалізації (крим.-прав. та загально прав. обмеження) та свої межі. Необхідно розрізняти передумови С. (це, зокрема, вчинення особою діяння, що містить склад злочину, передбачений крим. законом) та правові підстави (це, зокрема, обвинувальний вирок суду, що набрав законної сили). Крім того, необхідно розрізняти С. як крим.-прав. інститут та С. як крим.-прав. явище.

Виокремлюють характерні ознаки С., зокрема вказується що вона: 1) є особливим правовим статусом, який означає наявність взаємних прав та обов'язків між державою в особі компетентних органів та особою, що має судимість; 2) є наслідком засудження за вчинений злочин, який продовжується і після відбуття покарання; 3) виникає в момент набрання законної сили обвинувальним вироком; 4) є результатом призначеного покарання; 5) має чітко визначені часові межі, встановлені крим. законом; 6) має особистий характер, тобто пов'язана тільки з конкретною особою; 7) полягає у настанні для засудженої особи різноманітних правових наслідків (які носять позитивний та негативний характер); 8) погашається по закінченні строку, встановленому у крим. законі або знімається у встановленому законом порядку.

У наук. літературі існує дискусія стосовно цілей С. Це зумовлюється тим, що як правило, у крим. законі цілі С. прямо не визначаються, водночас, тісний зв'язок між С. та покаранням дозволяє дійти висновку про певною мірою ідентичність їх цілей. У переважній більшості випадків вказується, що С. призначена для виправлення засудженого, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженим, так і іншими особами, а також кари особи. При цьому, кара для С. є найменш значущою, але реально існуючою ціллю. Водночас, стосовно С., доцільніше говорити не про каральний вплив, а скоріше про погрозу карального впливу, який втілюється в життя у випадку скоєння особою в період строку дії С. нового злочину. Крім тих цілей, які притаманні покаранню, С. також має на меті соціальну адаптацію засудженого, який відбув покарання (це означає, що окрім негативних наслідків для особи, вона може розраховувати й на підтримку держави, у здійсненні процесу соціальної адаптації). У зв'язку із цим, у наук. літературі вказується, що С. слугує засобом закріплення і кінцевої реалізації цілей крим. відповідальності в цілому, і покарання, зокрема (як правило, після відбуття покарання особі не вдається повністю виправитися, їй необхідний час для адаптації в суспільстві, і в цьому ракурсі, С. слугує благополучному завершенню досягнення цілей покарання). Прийнято виділяти загально-правові та крим.-прав. наслідки С. (*див. відповідні терміни*). У крим. прав. С. розглядається як обставина з якою пов'язуються найбільш суворі крим.-прав. наслідки для особи, зокрема: 1) рецидив злочинів (*див. Рецидив злочинів*), який фактично у крим. прав. розумінні визначається С.; 2) визнання вчинення злочину повторним, якщо С. за перший злочин не було погашено або знято; 3) визнання С. в якості обставин які обтяжують покарання (через повторність та рецидив); 4) визнання С. в якості кваліфікуючої або особливо кваліфікуючої ознаки злочину (через повторність або рецидив); 5) С., як правило, виключає застосування до особи, яка вчинила новий злочин, пільгових інститутів крим. прав. (наприклад, звільнення від крим. відповідальності).

Погашення судимості

це автоматичне припинення судимості при встановленні певних, передбачених законом умов. Основною або головною умовою П.с. є невчинення осо-

бою протягом строку судимості нового злочину. Строки П.с. встановлюються крим. законом і різняться між собою в залежності від тяжкості злочину за який особа відбула покарання та виду покарання, що було призначено винному. У випадку, коли визначені у крим. законі строки витікають без їх переривання (вчинення нового злочину), особа вважається такою, що не має судимості (відбувається П.с.). Однак, якщо особа, яка відбула покарання, до закінчення строку П.с. вчинює новий злочин, строк П.с. переривається, та починає обчислюватися заново (з початку) після фактичного відбуття покарання (основного і додаткового) за останній злочин. Це означає, що з відповідного моменту будуть одночасно обчислюватись два строки П.с. (за перший та другий злочини), паралельно не складаючись та не поглинаючись один одним, кожен із самостійним терміном закінчення, в залежності від тривалості. З моменту погашення судимості особа, яка до цього мала судимість, визнається не судимою, і всі правові наслідки, пов'язані з наявністю судимості, анулюються.

Зняття судимості

це дострокове припинення судимості за рішенням суду. З.с. можливо лише до перебігу строків погашення судимості (*див. Погашення судимості*), і через це, воно завжди є достроковим. Для З.с. у крим. законодавстві встановлюються окремі вимоги, які найчастіше зводяться до наступного: 1) особа відбула покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі; 2) особа зразковою поведінкою та сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення; 3) особа відбула певний строк з моменту одержання судимості (як правило, це закінчення не менше як половини строку погашення судимості). З.с. є правом, а не обов'язком суду, і у випадку, якщо суд не вважає за можливе З.с., особа продовжує вважатися судимою і мати пов'язані з цим обмеження до повного закінчення передбачених законом строків погашення судимості. З моменту зняття судимості особа, яка до цього мала судимість, визнається не судимою, і всі правові наслідки, пов'язані з наявністю судимості, анулюються.

ТЕМА № 16

ІНШІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ТА ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

I. Відпрацюйте теоретичні питання:

1. Поняття і мета примусових заходів медичного характеру.
2. Категорії осіб, до яких судом застосовуються примусові заходи медичного характеру.
3. Види примусових заходів медичного характеру та їх характеристика. Умови та підстави їх застосування.
4. Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру.
5. Примусове лікування.
6. Види спеціальних лікувальних установ, що здійснюють примусове лікування.
7. Припинення застосування примусових заходів медичного характеру через зміну психічного стану особи на краще.
8. Правові наслідки у разі припинення застосування примусових заходів медичного характеру у відношенні особи, яка вчинила злочин у стані осудності.
9. Примусове лікування.
10. Спеціальна конфіскація та випадки її застосування.
11. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

II. Розв'яжіть практичні завдання:

1. За незакінчений замах на умисне вбивство Гарбузова щодо Муленка була порушено кримінальне провадження за ч. 3 ст. 15 і ч. 1 ст. 115 КК. Під час судового розгляду цієї справи в нього розвинувся реактивний психоз. Згідно з висновком стаціонарної судово-психіатричної експертизи Муленко потребував застосування примусових заходів медичного характеру. У зв'язку з цим суд звільнив його від кримінальної відповідальності й застосував до нього примусовий захід медичного характеру у виді госпіталізації до психіатричного закладу з посиленням наглядом.

Чи правильно суд вирішив справу Муленка?

2. В ухвалі суду в справі Тошина зазначено: «Вина Тошина у вчиненні умисного вбивства способом, небезпечним для життя багатьох осіб, і злісного хуліганства повністю підтверджена, але у зв'язку з тим, що він вчинив ці дії у стані неосудності, кримінальне провадження відносно нього підлягає закриттю, а сам Тошин — госпіталізації до психіатричного закладу із суворим наглядом».

Дайте оцінку наведеному витягу з ухвали суду?

3. За заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження Рябошапку було засуджено за ч. 1 ст. 121 КК до п'яти років позбавлення волі. Через 1 рік після початку відбування покарання виникли сумніви щодо його психічної повноцінності. У зв'язку з цим Рябошапку госпіталізували до психіатричного закладу в примусовому порядку для проведення обстеження. Комісія лікарів-психіатрів дійшла висновку, що Рябошапка перебуває у важкому реактивному стані, який розвинувся на фоні залишкових явищ органічного захворювання центральної нервової системи. За психічним станом він не здатний усвідомлювати свої дії і підлягає госпіталізації до психіатричного закладу з посиленням наглядом.

Як має вирішити справу суд?

4. За вчинення насильницького грабежу Дронь був засуджений за ч. 2 ст. 186 КК України до позбавлення волі на строк 5 років. Через 8 місяців після початку відбування покарання він захворів на психічну хворобу, що позбавляла його можливості усвідомлювати свої дії. У зв'язку з цим до Дроня були застосовані примусові заходи медичного характеру у виді госпіталізації до психіатричного закладу із звичайним наглядом. Через 4 роки 3 місяці Дронь одужав, а ще через 2 місяці примусові заходи медичного характеру були щодо нього припинені.

Варіант. За ч. 2 ст. 186 КК України Дронь був засуджений до позбавлення волі на строк 5 років 6 місяців.

Чи підлягає Дронь покаранню за вчинений ним злочин? Відповідь обґрунтуйте.

III. Вирішіть наступні завдання:

1. Дайте визначення. Примусові заходи медичного характеру – _____

2. Назвіть примусові заходи медичного характеру.

1) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом;

2) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;

3) _____

4) _____

3. Укажіть фактори, які враховує суд у ході призначення конкретного примусового заходу медичного характеру.

1) _____

2) _____

3) _____

4. Наведіть підстави застосування примусових заходів медичного характеру.

1) Визнання судом особи небезпечною щодо себе або інших осіб;

2) _____

3) _____

5. Як у законодавстві визначено термін перебування особи в психіатричному закладі в разі призначення примусових заходів медичного характеру?

6. На якій підставі суд ухвалює рішення щодо продовження, зміни або припинення примусових заходів медичного характеру? _____

7. З якою періодичністю комісія лікарів-психіатрів має оглядати осіб, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру? _____

8. Доповніть. У разі припинення застосування примусових заходів медичного характеру через зміну психічного стану особи на краще, суд може _____

9. Які правові наслідки мають місце в разі припинення заходів медичного характеру у зв'язку з видужанням особи, яка вчинила злочин у стані осудності:

1) якщо вона захворіла на психічну хворобу до винесення вироку _____

2) якщо вона захворіла на психічну хворобу під час відбування покарання _____

10. Ознайомившись із постановою Пленуму ВСУ України від 3.06.2005 р. № 7 «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» запишіть, які соціально небезпечні захворювання не можуть бути підставою для застосування примусового лікування. _____

11. Де здійснюють примусове лікування в разі призначення особі позбавлення волі; інших видів покарання? _____

12. До якої категорії осіб, суд може застосувати примусове лікування? _____

13. До яких категорій осіб можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру?

1) Особи, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до винесення вироку або під час відбування покарання;

2) _____

3) _____

Методичні поради до вивчення теми

До кримінально-правових заходів, які не є покаранням належать примусові заходи медичного характеру. Необхідно визначити поняття примусових заходів медичного характеру, підстави та цілі їх застосування, визначитись з особами до яких можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

Потрібно вивчити види примусових заходів медичного характеру та критерії їх призначення, а також підстави продовження, заміни або припинення таких заходів, зарахування часу застосування примусових заходів медичного характеру до строку покарання.

Примусові заходи медичного характеру можуть застосовуватися судом до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння в стані неосудності, вчинили злочин у стані обмеженої осудності та, що вчинили злочин у стані осудності, але захворіли психічною хворобою до постановлення вироку або під час відбування покарання. Залежно від характеру і тяжкості захворювання, суспільної небезпеки вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпеки психічно хворого для себе чи для інших осіб, суд може застосувати наступні **примусові заходи медичного характеру** (ст. 94 КК):

- 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 2) госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним спостереженням;
- 3) госпіталізація до психіатричного закладу із посиленням спостереженням;
- 4) госпіталізація до психіатричного закладу із суворим спостереженням.

Продовження, зміна або припинення застосування **примусових заходів медичного характеру** регламентовано ст. 95 КК. **Примусове лікування** може бути застосовано судом незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили злочин і страждають на захворювання, становлять небезпеку для здоров'я інших осіб (ст. 96 КК).

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

I. Відпрацюйте теоретичні питання:

1. Основні види покарань, що застосовуються до неповнолітніх. Їх відмінність від покарань такого виду для дорослих.

- штраф;
- громадські роботи;
- виправні роботи;
- арешт;
- позбавлення волі на певний строк.

2. Додаткові види покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітніх. Їх відмінність від покарань такого виду для дорослих.

- штраф;
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

3. Особливості призначення покарання неповнолітніх.

II. Розв'яжіть практичні завдання:

1. 14-річний Воробйов вчинив таємне викрадення кондитерських виробів і грошей зі шкільного буфету на суму 134 грн. У зв'язку з цим проти нього відкрито кримінальне правдження за ч. 1 ст. 185 КК. Під час досудового слідства встановлено, що до вповнення Воробйову 14 років він систематично крав різні речі в однолітків, бив їх, вимагаючи грошей. Поведінка його обговорювалась на засіданні районної служби у справах неповнолітніх. Батьків Воробйова було піддано адміністративній відповідальності за неналежне виховання сина.

Варіант 1. З боку Воробйова мала місце крадіжка з проникненням до шкільного буфету, у зв'язку з чим проти нього була порушена кримінальна справа за ч. 3 ст. 185 КК.

Варіант 2. Воробйов вчинив таємне викрадення кондитерських виробів та грошей у день свого народження (досягнення 14-річного віку).

Варіант 3. По досягненні 14-річного віку Воробйов вчинив хуліганство, у зв'язку з чим проти нього була порушена кримінальна справа за ч. 1 ст. 296 КК.

Які заходи кримінально-правового впливу можуть бути застосовані до Воробйова?

2. 13-річний Лашин систематично тікав з дому, роз'їжджав по різних містах країни і займався дрібними крадіжками. У другому і третьому класах він залишався на другий рік, а потім зовсім покинув школу. В 12-річному віці Ла-

шин викрав у своєї старшої сестри сережки, але при спробі виїхати з Києва його було затримано на вокзалі.

Варіант. Усі зазначені вище дії Лашин вчинив до виповнення йому 11 років.

Які заходи кримінально-правового впливу можуть бути застосовані до Лашина?

3. 16-річний Дубенко вночі проник до гаража Свиридова і заволодів його автомобілем «Жигули-21013». На ньому Дубенко мав намір доїхати до Полтави і там покинути. При виїзді з Києва Дубенко не впорався з керуванням, виїхав на смугу зустрічного руху й зіткнувся з автомобілем «Вольво». В результаті зіткнення водій «Вольво» Шпак одержав середньої тяжкості тілесне ушкодження.

Варіант 1. На момент вчинення вказаних вище дій Дубенку було 15 років, а вартість автомобіля «Жигули-21013» у двісті п'ятдесят разів перевищувала неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Варіант 2. Дубенко здійснив незаконне заволодіння автомобілем Свиридова, який стояв біля під'їзду будинку, і в цій частині його дії були обґрунтовано кваліфіковані за ч. 1 ст. 289 КК.

Ознайомтеся зі статтями 289 і 286 КК.

Які види покарань можуть бути призначені Дубенку за вчинений ним злочин (кожний з учинених ним злочинів) без застосування ст. 69 КК? Яке може бути остаточне покарання у випадку засудження Дубенка за сукупністю злочинів (визначити його вид (види) та межі за найбільш сприятливим та найбільш несприятливим для Дубенка варіантами)?

III. Вирішіть наступні завдання:

1. Яку особу вважають неповнолітньою? _____

2. Назвіть види звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності. _____

3. Закінчіть речення. За правовою природою примусові заходи виховного характеру _____, спрямовані на _____

4. Заповніть таблицю.

Ознаки примусових заходів виховного характеру	
Правові умови застосування примусових заходів виховного характеру	
Види примусових заходів виховного характеру	

5. Ознайомившись із постановою Пленуму ВСУ «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру», запишіть, у чому полягає такий вид примусового заходу виховного характеру, як обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього _____

6. Які фактори впливають на тривалість таких примусових заходів виховного характеру, як передача неповнолітнього під нагляд колективу, батьків або інших громадян? _____

7. Які обмеження передбачено законодавством у разі застосування такого примусового заходу виховного характеру до неповнолітнього, як обов'язок відшкодувати заподіяну матеріальну шкоду?

1) _____

2) _____

8. Ознайомившись із Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для неповнолітніх», заповніть схему.

Види спеціальних навчально-виховних установ для дітей та підлітків

Вік особи, яка може перебувати у спеціальних навчально-виховних установах

Максимальний термін перебування у спеціальних навчально-виховних установах

9. Укажіть завдання загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації. _____

10. Зазначте правовий наслідок ухилення неповнолітнього від виконання призначених йому примусових заходів виховного характеру. _____

11. У чому полягають особливості застосування до неповнолітніх інституту давності притягнення до кримінальної відповідальності?

- 1) _____
- 2) _____

12. Строки давності звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання.

	у разі вчинення злочину невеликої тяжкості
	у разі вчинення злочину середньої тяжкості
	у разі вчинення тяжкого злочину
	у разі вчинення особливо тяжкого злочину

13. У якому випадку до неповнолітнього не застосовують позбавлення волі? _____

14. Відмітьте стрілками, які з названих покарань, застосовувані щодо неповнолітніх, передбачені як основні, а які як додаткові.

Штраф	Основні покарання
Громадські роботи	
Виправні роботи	
Арешт	Додаткові покарання
Позбавлення волі на певний строк	
Позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю	

15. Запишіть строки основних покарань для неповнолітніх (від... до ...).

Громадські роботи	
Виправні роботи	
Арешт	

Позбавлення волі на певний строк	
----------------------------------	--

16. Яким чином у законодавстві обмежено максимальні строки позбавлення волі для неповнолітніх залежно від тяжкості злочину?

- 1) завчинений повторно злочин невеликої тяжкості – _____
- 2) злочин середньої тяжкості – _____
- 3) тяжкий злочин – _____
- 4) особливо тяжкий злочин – _____
- 5) особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини – _____

17. Назвіть мету покарання неповнолітніх.

- 1) соціальна реабілітація;
- 2) _____
- 3) _____

18. У чому полягають особливості звільнення від відбування покарання з випробуванням?

- 1) У разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на відповідну особу (за її згодою) обов'язки щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи;
- 2) _____
- 3) _____

19. Назвіть обов'язкові умови звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

- 1) _____
- 2) _____

20. Укажіть строки давності виконання обвинувального вироку щодо неповнолітніх, встановлені законом.

- 1) _____ у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості;
- 2) _____ у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також у випадку засудження до позбавлення волі на строк не більше 5 років за тяжкий злочин;
- 3) _____ у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше 5 років за тяжкий злочин;
- 4) _____ у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі за особливо тяжкий злочин.

21. Охарактеризуйте правові наслідки вчинення неповнолітнім протягом невідбутої частини покарання нового злочину. _____

22. До якої категорії осіб не застосовують заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням? _____

23. Наведіть правові умови застосування до неповнолітніх умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____

24. Назвіть випадки, у яких неповнолітніх визнають несудимими.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____

25. Які фактори враховують за дострокового зняття судимості з осіб, які вчинили злочин у неповнолітньому віці? _____

Методичні поради до вивчення теми

Необхідно врахувати при вивченні теми, що **особливостями** кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх є те, що крім кримінального покарання до них застосовується інститут примусових заходів виховного характеру, який не є покаранням (ст. 105 КК).

Види основних покарань, що застосовуються до неповнолітніх: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк (ст. 98 КК).

Штраф застосовується до неповнолітніх, які мають самостійний зарібок, власні кошти чи майно, на яке може бути звернене стягнення. Розмір штрафу встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Громадські і виправні роботи можуть бути призначені неповнолітнім у віці від 16 до 18 років. Тривалість громадських робіт не може перевищувати 2 год. на день у вільний від навчання чи основної роботи час, загальний строк громадських робіт може складати від 30 до 120 год. Виправні роботи можуть бути призначені за місцем роботи неповнолітнього на строк від 2 місяців до 1 року з утриманням із заріботку від 5 до 10 % у доход держави.

Арешт полягає в утриманні неповнолітнього, який досяг 16 років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих для цього установах на строк від 15 до 45 діб.

Позбавлення волі на певний строк не може бути призначене неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості. За вчинений повторно злочин невеликої тяжкості може бути призначене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше 2 років. За злочини середньої тяжкості — на строк не більше 4 років, за тяжкий злочин — на строк не більше 7 років, за особливо тяжкий злочин — на строк не більше 10 років. За особливо тяжкий злочин, пов'язаний з умисним позбавленням життя людини, покарання неповнолітньому може бути призначене на строк до 15 років позбавлення волі.

До неповнолітніх можуть бути застосовані **додаткові покарання** у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Примусові заходи виховного характеру, які застосовуються до неповнолітнього. Кримінальне законодавство передбачає ряд положень, згідно з якими органи, які забезпечують боротьбу зі злочинністю, зобов'язані прагнути до перевиховання підлітків без застосування до них заходів кримінального покарання. У ст. 97 КК передбачено, що неповнолітні, які вперше вчинили злочин невеликої тяжкості, якщо буде визнано, що їх виправлення можливе без застосування кримінального покарання, можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності із застосуванням до них примусових заходів виховного характеру. Неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого каєття і подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не має потреби в застосуванні покарання. До неповнолітніх можуть бути застосовані наступні **примусові заходи виховного характеру:**

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передання неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згоди, а також окремих громадян на їх прохання;
- 4) покладання на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, або кошти, зарібок, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
- 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує 3 років.

Тривалість примусових заходів виховного характеру встановлюється судом, який їх призначає.

При ухиленні неповнолітнього, який вчинив злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру, ці заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності.

Навчальне видання

**ПРАКТИКУМ З КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ
(Загальна частина)**

*за загальною редакцією
доктора юридичних наук, доцента В. В. Шаблистого*

Коректор – Мартинова В. Д.
Дизайн – Костіна А. Г.

Підп. до друку 20.01.2017 р. Формат 70х100/16.
Друк цифровий. Папір офсетний.
Гарнітура Cambria. Ум.-друк. арк. 28,38. Обл.-вид. арк. 21,10.
Замовлення № 5 від 25.01.2017 р. Наклад 150 прим.

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи ДДУВС
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДП № 164-р від 07.08.2013

Віддруковано: ТОВ «Видавництво «Грифон»», вул. Сумська, 39,
м. Харків, 61022, тел. (057) 750-70-97